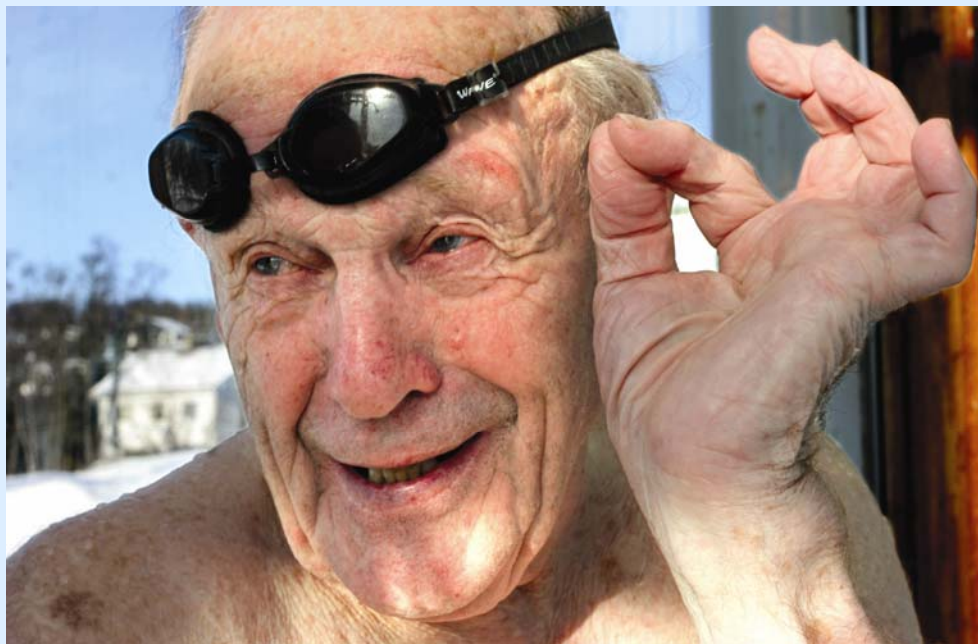

Forskjellige opplevelser av alderdom

En kvalitativ undersøkelse av Eldres opplevelse av alderdommen i lys av relasjoner, aktiviteter, livssyn, helse og materiell standard

Kari Brøndbo

Avhandling levert for graden doctor rerum politicarum

UNIVERSITETET I TROMSØ
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Institutt for sosiologi
Høst 2007

Takkeord

Arbeidet med avhandlingen har bestått av turer både opp og ned. Å høre livshistoriene for første gang var det aller morsomste. Tilsvarende var det en god følelse når analysen endelig falt på plass. En gang ble jeg ”overrasket” av mørket på en lengre skitur, det var 22 minusgrader og jeg ble redd for å gå forbi hytten uten å se den. På samme måte har arbeidet av og til fortont seg som en hasardiøs ferd hvor man går uten å være helt sikker på hvor man skal og når man eventuelt kommer dit.¹ Samtidig har arbeidsprosessen rommet gode øyeblikk av den typen du får når fjelltoppen endelig er nådd. Ikke bare er det verdt slitet, men slitet har også verdi!

Flere har muliggjort ønsket om å forske på eldres opplevelse av alderdommen. Peter F. Hjort oppfordret meg om å søke om midler og støttet meg gjennom prosessen. Senter for aldersforskning i Tromsø har finansiert prosjektet og utgjort et stimulerende miljø. 20 eldre har bidratt til datamaterialet ved å dele sine livshistorier med meg. Å lytte til historiene er et privilegium. Til gjengjeld føler jeg en forpliktelse til å forvalte dem på best mulig måte. Veileder Georges Midrè har vært til stor faglig hjelp. Svarene har jeg funnet selv, men han har reist mange viktige spørsmål. En annen viktig hjelper har vært Kirsten Thorsen. Jeg har lært mye av henne og hun har lagt ned en betydelig arbeidsinnsats ved å lese og kommentere utkast til avhandlingen. Kari Wærness har også gitt et verdifullt bidrag gjennom sine tilbakemeldinger. Hovedarbeidet ble utført i Forskningsparken i Tromsø. Jeg takker kolleger både fra Senter for aldersforskning og Norut samfunnsforskning for et trivelig arbeidsmiljø. I tillegg takker jeg Arbeids- og miljømedisinsk avdeling ved Universitetssykehuset i Nord-Norge som har latt meg bruke arbeidstid på å ferdigstille arbeidet. Stig Brøndbo skal også ha takk for at han tok bilde, av en av morgenbaderne på Alfheim, til avhandlingens forside.

I avhandlingen fremheves betydningen av relasjoner og da særlig i form av nære familiemedlemmer. I likhet med informantene føler jeg at gode familieforhold er en forutsetning for at tilværelsen skal oppleves som god. Håkan er min lekekamerat, samarbeidspart i hverdagen og store kjærlighet. Vi er så heldige å være omgitt av mange. Takk til hver og en av dere som betyr aller mest for meg. Avhandlingen tilhører min farfar Olav P. Brøndbo som fikk den i bursdagsgave på sykehjemmet. Mine besteforeldre gjorde aldri forskjell på oss barnebarn. Derfor kan heller ikke jeg gjøre forskjell på dem.

Til minne om min farfar, farmor, mormor og morfar

¹ Forskjellen er selvfølgelig at erfarne fjellfolk enten snur i tide eller graver seg ned, men den muligheten har ikke stipendiater som ønsker å disputere!

Innholdsfortegnelse

1. Hvordan opplever eldre alderdom? 1

Et kort historisk tilbakeblikk og et lite blikk på samtidens mangfold 2

Avgrensning, presisering og begrunnelse for problemstillinger 6

Avhandlingens organisering 9

Forankring av forskningsprosjektet 11

2. Noen grunnleggende antakelser 20

Ontologiske og epistemologiske spørsmål 20

Refleksjon over egen forskningsprosess 22

Antakelser som ligger til grunn for prosjektet 25

3. En fenomenologisk tilnærming 29

En problematisering av fenomenologi 30

Avhandlingens teoretiske rammeverk 36

4. Tromsø i tiden før, under og etter andre verdenskrig 39

Tromsø 39

Tiden før andre verdenskrig 41

Andre verdenskrig 43

Tiden etter andre verdenskrig 47

5. Livshistorier som metode 50

Min bruk av livshistorier 52

Etiske betraktninger 54

Utvalg av informanter 57

Intervjusituasjonen 61

Møtene mellom den enkelte informant og meg 63

Fra samtale til datamateriale 70

Svarte hull og hvite flekker 77

Livshistorier og ”sannhet” 82

Alternative kilder til data 88

6. Analyse av opplevelser av alderdommen 89

Analyse av livshistorier generelt 89

Min analyse av livshistorier spesielt 94

Gode og vanskelige opplevelser av alderdommen 102

Analyse av Eldres opplevelser av alderdommen i lys av fem dimensjoner 107

Forholdet mellom teori, tidligere forskning og empiri 110

Kan de analytiske funnene bekreftes eller overføres? 110

7. Relasjoner 113

Begrepsavklaring 114

Teoretisk rammeverk 117

Tidligere forskning om betydningen av relasjoner 120

Analytisk rammeverk 124

Sosiale relasjoner og opplevelser av alderdom 125

Relasjoner til barn 128

Relasjoner til ektefelle 136

De fleste livshistorier handler om relasjoner til både barn og ektefelle 152

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn 154

Forholdet mellom familierelasjoner og opplevelser av alderdommen 165

8. Aktiviteter 175

Begrepsavklaring 175

Teoretisk rammeverk 177

Tidligere forskning om betydningen av aktiviteter 182

Analytisk rammeverk 188

Aktiviteter og opplevelser av alderdom 191

Tidligere lønnsarbeid 196

Fritidsaktiviteter 203

Livshistorier flest handler både om tidligere lønnsarbeid og fritidsaktivitet 210

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn 211

Forholdet mellom aktiviteter og opplevelser av alderdommen 222

9. Livssyn 227

Begrepsavklaring 227

Teoretisk rammeverk 232

Tidligere forskning om betydningen av livssyn 236

Analytisk rammeverk 241

Livssyn og opplevelser av alderdom 244

Sekulære livssyn 247

Religiøse livssyn 251

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn 263

Forholdet mellom livssyn og opplevelser av alderdommen 270

10. Helse 275

Begrepsavklaring 276

Teoretisk rammeverk 279

Tidligere forskning om betydningen av helse 283

Analytisk rammeverk 289

Helse og opplevelser av alderdom 290

Opplevelse av sykdom 291

Opplevelse av funksjonsnivå 296

De fleste livshistorier handler om både sykdom og funksjonsnivå 303

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn 306

Forholdet mellom helse og opplevelser av alderdommen 314

11. Materiell standard 318

Begrepsavklaring 320

Teoretisk rammeverk 322

Tidligere forskning om betydningen av materiell standard 324

Analytisk rammeverk 330

Materiell standard og opplevelser av alderdom 331

Endringer i opplevelse av materiell standard 333

Stabilitet i opplevelse av materiell standard 344

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn 349

Forholdet mellom materiell standard og opplevelser av alderdommen 355

12. Eldre har forskjellige opplevelser av alderdommen 359

Forholdet mellom de innledende spørsmålene og avhandlingens svar 359

Samspillet mellom de fem analytiske dimensjonene 365

Har avhandlingen betydning for forståelsen av dagens ”unge eldre”? 376

Hvilken betydning har avhandlingen for forskningsfeltet? 380

Hvilken betydning bør svarene få for samfunnet? 381

Hovedkonklusjoner 384

Litteraturliste 387

Vedlegg

Vedlegg 1: Et bilde av informantene 409

Vedlegg 2: Standardisering av intervjusituasjonene 422

Vedlegg 3: Brev til informantene 424

Vedlegg 4: En oppsummering av familierelasjoner 426

Vedlegg 5: En oppsummering av aktiviteter 428

Vedlegg 6: En oppsummering av livssyn 430

Vedlegg 7: En oppsummering av helse 431

Vedlegg 8: En oppsummering av materiell standard 432

1. Hvordan opplever eldre alderdom?

Eldres opplevelse av sin livssituasjon er tema i denne avhandlingen. I vestlige land er det vanlig å definere eldre ved hjelp av kronologisk alder.¹ Verdens helseorganisasjon har foreslått at aldersgruppen fra 60 til 74 år skal betraktes som eldre, og de som er 75 år eller mer som gamle (Laake 1993, Engedal 2000). Tilsvarende skiller Hjort (1994) mellom eldre og gamle. Eldre er i følge ham aldersgruppen 67-79 år, mens de som er 80 år eller mer utgjør de gamle. Et annet eksempel er Laslett (1991) som differensierer mellom "den tredje alder" hvor man fortsatt er frisk og "den fjerde alder" hvor skrøpeligheit setter inn. Andre opererer med tre kategorier. Blant annet har Bondevik (1997) skrevet om de aller eldste som befinner seg i aldersgruppen fra 90 og oppover.

Slike skillelinjer er ikke av nyere dato. For eksempel er det nesten 30 år siden Neugarten og Datan (1973) skilte mellom "yngre eldre" og "eldre eldre".

Eldre defineres med andre ord i lys av antall levde år. Når man defineres som en eldre person, antallet grupper av eldre og forholdet mellom dem endres over tid.² Derfor er det viktig å spesifisere hvilken aldersgruppe man refererer til når man snakker om eldre. En av fordelene ved å differensiere mellom ulike grupper av eldre er for eksempel at under 80 år er de fleste selvhjulpne og klarer seg bra. Etter fylte 80 år begynner imidlertid problemene å melde seg for de fleste, og de blir gradvis mer avhengig av andre menneskers hjelp (Hjort 1994).³ Dagens eldre blir senere skrøpelig enn tidligere generasjoner, men det innebærer ikke nødvendigvis at perioden som skrøpelig, syk eller pleietrengende blir

¹ Det fins andre måter å definere eldre på. Funksjonell alder er et eksempel hvor alder defineres i lys av egenskaper. På den brasilianske landsbygda betraktes en kvinne på 30 som gammel dersom hun er ugift og barnløs (Daatland og Solem 2000).

² I vestlige samfunn er det nok mange som definerer mennesker som eldre når de oppnår status som pensjonister. I så fall er det vanskelig å tidfeste når alderdommen starter fordi pensjonsalderen varierer over tid og mellom land.

kortere (Briggs 1993). Jeg kommer straks tilbake til hvilken aldersgruppe som utgjør de eldre i denne avhandlingen, men først rettes blikket bakover i tid på aldersforskningens fremvekst.

Et kort historisk tilbakeblikk og et lite blikk på samtidens mangfold⁴

Den første vitenskapelige interessen for eldre stammer fra midten av 1700 tallet og den ble synlig i forbindelse med fremveksten av den moderne medisinen.⁵ Muligens har det sammenheng med at man betraktet aldring og sykdom som avvik fra det normale og friske (Kirk 1995). Utover 1800 tallet kom flere vitenskaper til. Psykologi var en og sosiologi en annen. I 1835 kom avhandlingen til Quetelet: "Om menneskets utvikling og dets egenskaper". Boken handlet blant annet om menneskers fysiske og atferdsmessige karakteristikk relatert til alder (Birren 1961 A, Birren og Schroots 1996). I 1855 kom en norsk sosiologisk undersøkelse kalt: "Om dødeligheten i Norge. Bidrag til kundskab om folkets kaar". Studien omhandlet ikke eldre spesielt, men levealder.⁶ Forskeren bak het Sundt. Begrepet gerontologi ble brukt for

³ For eksempel regner man med at 5 prosent i aldersgruppen 67-79 år rammes av demens, 20 prosent i gruppen over 80 år og 30 prosent av eldre over 90 år (Engedal og Haugen 1996).

⁴ Fordi hensikten er å gi en kortfattet oversikt over et stort felt må den bli noe overfladisk. Interesserte kan se på "Da alderen blev en diagnose" (Kirk 1995), "A Brief History of the Psychology of Aging" (Birren 1961 A, 1961 B), "Concepts, Theory, and Methods in the Psychology of Aging" (Birren og Schroots 1996) eller "Theoretical Developments in the Psychology of Aging" (Schroots 1996).

⁵ Interessen for eldre går lengre tilbake enn den vitenskapelige. For eksempel skrev Cicero (106 f.kr.- 43 f.kr.) en bok om alderdommen kalt: "Cato Major de Senectute". Den ble oversatt til dansk i 1818 av Gerdson.

⁶ Sundt fant en lavere dødelighet i Norge enn i Danmark og i England. I Norge fant han lavere dødelighet på kysten enn på innlandet, lavere dødelighet på bygda enn i byene samt mindre dødelighet i sør enn i nord.

første gang i 1903. Det ble lansert i forbindelse med en bok som het ”Forlengelsen av livet”. Opphavsmannen var Metchnikoff (Beverfelt 1998).⁷

Flere enkeltstående bidrag kom i årene som fulgte, men gerontologi ble først et eget fagfelt etter 1945.⁸ Egne forskningsinstitusjoner ble opprettet, vitenskapelige sammenslutninger ble stiftet og kongresser ble arrangert både nasjonalt og internasjonalt. I 1950 ble det også etablert en internasjonal forening for gerontologi med 17 medlemsland, kalt International Association of Gerontology (Daatland og Solem 2000).

I Norge er det mulig å spore interessen for gerontologi tilbake til ”De gamles helsekomité”.⁹ Noen av de første norske studiene av Eldres levekår ble utført av denne komiteen, og starten kan dateres til undersøkelsene ”De Eldres levekår og helsetilstand” av Strøm (1956) og ”Gamle- og pleiehjem i Norge” av Marthinsen (1956). Etter hvert kom flere studier til. Særlig var de knyttet til felt som intelligens- og personlighetsutvikling, mental svikt, livshistorier, eldre arbeidstakere, Eldres boforhold og langtidsinstitusjoner (Beverfelt 1998).

Samtiden er preget av mange forskningsinteresser knyttet til eldre, aldring og alderdom. Ikke bare er flere av de tidligere forskningsinteressene videreført, men nye har kommet til. Eksempler på det er aldersdemens, beinskjørhet, eldre

⁷ Han definerte begrepet som læren om aldring og studiet av aldersrelaterte forandringer etter modning (Beverfelt 1998). I 1914 lanserte Nasher betegnelsen ”geriatri” som betegnet studiet av helse og sykdom i eldre år (Daatland og Solem 2000).

⁸ Eksempler på viktige enkeltstående verk er: ”Senescence: The second half of life” som ble skrevet av Hall i 1922 (Birren 1961 A, Birren og Schroots 1996), ”Problems of Ageing. Biological and Medical Aspects” (Cowdry et al. 1942) samt ”The role of the aged in primitive society” (Simmons 1945).

⁹ Den ble opprettet av Nasjonalforeningen for folkehelsen i 1950. Året etter sluttet Norske kvinners sanitetsforening seg til. I 1954 ble Norsk gerontologisk selskap stiftet. Seks år senere ble navnet endret til Norsk selskap for aldersforskning (NSA) som fortsatt eksisterer. I 1957 ble Norsk gerontologisk institutt opprettet (NGI). NGI ble innlemmet i Norsk institutt for oppvekst, velferd og aldring (NOVA) i 1996.

med funksjonshemming, uformell og formell eldreomsorg, overgang fra yrkesliv til pensjonisttilværelse, og eldre bosatt i Syden.

Mangfoldet reflekteres i et stort antall tilnærminger til feltet. Geriatri og gerontologi er allerede nevnt. Hovedskillet mellom disse er at geriatri primært er opptatt av sykdom knyttet til aldring, mens gerontologi er opptatt av den normale aldringsprosessen og Eldres plass i samfunnet.¹⁰ Tilsvarende kan det trekkes analytiske skiller mellom biologisk aldring (endring i evne til å overleve), psykologisk aldring (endring i evne til mestring og tilpasning) og sosial aldring, som endring i sosiale roller og forventninger som følger med alderen (Daatland og Solem 2000). Biologiske, psykologiske og sosiale prosesser påvirker og påvirkes av hverandre. Blant annet er det påvist en sammenheng mellom sorg og svekket immunforsvar. Rutter og Rutter (1997) poengterer at sorgreaksjoner etter tap av ektefelle kan utvikle seg til psykiatriske forstyrrelser og de fremhever at menn har økt dødelighet første halvår etter tapet.

Aldersforskning som fokuserer på sosial aldring består av flere tilnærminger.¹¹ Forenklet kan de deles inn i tre hovedtyper.¹² Den ene fokuserer hovedsaklig på den enkelte eldre og hvordan man tilpasser seg alderdommen. Det vil si at tilnærmingen er individorientert, og den befinner seg på mikronivå. ”Disengagement theory” er et eksempel på det. Sentralt i teorien står den Eldres tilbaketrekning fra samfunnet. Tilbaketrekningen betraktes som et uttrykk for at den eldre ønsker å tre ut av sosiale roller, rette tankene innover og forberede seg

¹⁰ Innenfor geriatri er det igjen vanlig å skille mellom primær- og sekundær aldring.

Forandringer som er nedfelt i arvemassen defineres som primære, mens endringer forårsaket av miljøpåvirkning kalles for sekundære (Daatland og Solem 2000).

¹¹ Det gjør også den biologiske og psykologiske tilnærmingen, men det er ikke hensiktsmessig å gå nærmere inn på dem.

på døden. Redusert deltakelse i samfunnslivet betraktes med andre ord som styrt av indre krefter (Cumming og Henry 1961).

Den andre retningen er mer makroorientert, og det fokuseres i større grad på samfunnet. Hvilke føringer legger samfunnet på Eldres liv? Aktivitetsteorien er et eksempel på en slik tilnærming, fordi den legger vekt på at forandringer relatert til alder er påvirket av omgivelsene. Den Eldres tilbaketrekning fra samfunnslivet betraktes her i stor grad som et resultat av utstøtning (Havighurst et al. 1968).

En tredje variant fokuserer på samspillet mellom individ og samfunn. Ved å veksle mellom mikro- og makronivå søker man å fange opp både den enkeltes utforming av sin egen situasjon, og hvordan den preges av omgivelsene. ”Ressursmodellen” er et eksempel på en slik tilnærming. Blant annet legges det vekt på at personens adgang til ressurser skaper forventning om egen påvirkningsevne. Erfaring med reduksjon i denne evnen fører til svekket forventning om egne påvirkningsmuligheter. Dette fremmer igjen passivitet (Daatland og Solem 2000). Jeg kommer tilbake til noe av dette senere.¹³

Det er også vanlig å bruke ulike sosiologiske teorier for å belyse sosiale aspekter ved alderdommen. Et eksempel er Skirdal (1997) som brukte bytteteorien til Blau for å analysere omsorg for pleietrengende ektefeller. Ved hjelp av teorien viste hun hva kvinnene får igjen for å yte omsorg for sine menn. Dermed ble det mulig å si noe om hvorfor kvinner påtar seg omsorgsansvar. Et annet eksempel er Gjertsen (1997) som benyttet virksomhetsteori for å forstå selvmord blant

¹² Dette er en polarisert fremstilling hvor hensikten er å få frem noen forskjeller. Det skjer på bekostning av en mer nyansert beskrivelse. Se for eksempel Riegel (1977) eller Ferraro (1997) for en mer nyansert fremstilling.

eldre enslige menn. Ved hjelp av teorien viste hun at selvmord kan henge sammen med både sosiale faktorer og mer individuelle motiver.¹⁴

Denne begrensede oversikten viser at eldre, aldringsprosesser og alderdom utgjør et stort forskningsfelt med røtter langt tilbake i tid. Gjennomgangen viser også at flere tilnærminger eksisterer side om side. Siden det verken er mulig å fange opp alt som har betydning for Eldres livssituasjon eller belyse livssituasjonen fra flere ståsted, er det nødvendig å avgrense temaet.

Avgrensning, presisering og begrunnelse for problemstillinger

Jeg ønsker å rette søkelyset mot Eldres subjektive opplevelse av alderdommen.¹⁵ Min tilnærming er med andre ord primært individorientert, og den befinner seg i all hovedsak på mikronivå. Det vil si: Hvordan opplever eldre alderdommen og hva har betydning for opplevelsen? I den forbindelse synes jeg at det er sentralt å studere forskjeller både i opplevelser og i hva som får betydning for dem. Den endelige problemstillingen for avhandlingen er derfor: **”En sosiologisk analyse av forskjellige opplevelser av alderdommen”**. Dermed inkluderes ikke bare gode og vanskelige opplevelser av alderdommen, men jeg vil undersøke hva som kan ligge til grunn for opplevelsene slik det kommer til uttrykk hos de eldre selv. Dermed trekkes en mer samfunnsorientert tilnærming kun inn hvis den eldre selv legger vekt på kontekstens betydning for opplevelsen av alderdommen.

¹³ Dessuten kommer jeg inn på andre teorier som omhandler sosial aldring. Teorien om gerotranscendens er en (Tornstam 1997 A, 1997 B) og teorien om selektiv optimalisering med kompensasjon er en annen (Baltes og Baltes 1993).

¹⁴ Senere har også Gjertsen (2004) brukt denne teorien til å belyse sorg og mestring ved tap av ektefelle i eldre år.

¹⁵ Opprinnelig skilte jeg ikke mellom alderdomsopplevelser og opplevelser av alderdommen. Jeg ønsker imidlertid å takke Kari Wærness for at hun gjorde meg oppmerksom på skillet. Alderdomsopplevelser handler først og fremst om opplevelser som finner sted i alderdommen. Opplevelser av alderdommen handler derimot om opplevelser av denne livsfasen. Følgelig

I det følgende ser jeg bort fra syke eldre og velger å konsentrere meg om livssituasjonen til eldre som stort sett er friske.¹⁶ Følgelig har jeg valgt en aldersgruppe som har noen års erfaring med alderdommen, men som enda ikke har blitt så gamle at de har en klar økt risiko for alvorlige sykdommer. Det vil si eldre mellom 70 og 80 år. Avgrensningen gjør at eldre i denne avhandlingen består av hjemmeboende mennesker født i 1924. Selve årstallet er vilkårlig valgt, men jeg ønsket at de skulle være født samme år for å unngå aldersforskjeller. I tillegg er felles startpunkt viktig fordi informatene får den samme historiske forankringen og de møter historiske begivenheter på samme alder. Dermed rettes søkelyset mot aldersopplevelsen til ”yngre eldre” som befinner seg i den tredje alder hvor de fleste fortsatt stort sett er friske.¹⁷ Livssituasjon farges av biologiske, psykologiske og sosiale aspekter. I fortsettelsen fokuseres det i all hovedsak på det sosiale, og det skjer på bekostning av en mer biologisk eller psykologisk vinkling.

Hvorfor er det viktig med økt kunnskap om Eldres opplevelser av alderdom?¹⁸ På et overordnet nivå er det viktig fordi det blir flere eldre som lever lengre, og de utgjør en økende andel av befolkningen.¹⁹ Aldersforskning er altså viktig, men hvorfor legge vekt på friske eldre i stedet for syke eller pleietrengende?

synes jeg at det er riktigere å bruke opplevelser av alderdommen enn alderdomsopplevelser i denne avhandlingen selv om det gjør språket noe tyngre.

¹⁶ Hva vil det si å være frisk eller noenlunde frisk? Dette spørsmålet diskuteres i kapitlet om helse og utvalgs-kriteriene presenteres i metodekapitlet.

¹⁷ Begrepet ”Yngre eldre” stammer fra Neugarten og Datan (1973). Begrepet ”Tredje alder” ble først brukt av Laslett (1991).

¹⁸ Problemstillingen begrunnes ytterligere i neste kapittel som omhandler grunnleggende antakelser.

¹⁹ I 1930 var det omtrent 200 000 personer over 67 år. I dag er det mer enn 600 000 (Statistisk sentralbyrå 1999). I antikkens Hellas var gjennomsnittlig levealder under 20 år. Ved forrige århundreskifte var den litt over 50 år (Laake 1993). I dag kan en mann på 60 forvente å leve til han blir 79. En kvinne på 60 kan forvente å leve til hun blir 83 år. Tilsvarende har Eldres andel av befolkningen blitt mer en fordoblet fra 7 prosent i år 1900 til 14 prosent i 1995. Frem

Begrunnelsen er delvis av personlig art. Gjennom studietiden jobbet jeg ved tre sykehjem. Jeg skrev en mellomfagsoppgave om "Nærmiljøet som problemløser for det offentlige i eldreomsorgen" (1991), og tittelen på hovedfagsoppgaven var: "Hvordan opplever pårørende til hjemmeboende eldre med demens sin situasjon, og hvilket forhold har de til hjelpeapparatet? En sosiologisk undersøkelse i Harstad kommune" (1997 A). Eldreforskning var med andre ord ikke noe nytt felt for meg, men jeg ble mer og mer nysgjerrig på hvordan noenlunde friske eldre har det.

Gjennom media fremkommer det mye svartmaling på den ene siden og romantisering av alderdommen på den andre. Et eksempel på svartmaling er en artikkel i Harstad Tidende om eldre på sykehjem som blir dopet ned, ydmyket, kjeftet på, truet, dusjet med tvang eller låst inne på rommene sine.²⁰ Et eksempel på romantisering finner man i Dagbladet. Der ble eldre som kjører på snøbrett og reiser jorden rundt med ryggsekk portrettert.²¹ Media presenterer ofte ytterpunktene i Eldres tilværelse. Følgelig ble det viktig for meg å fokusere på "vanlige" eldre. Selv om man fokuserer på hjemmeboende eldre er det grunn til å tro at det er store individuelle forskjeller. Derfor er det et mål i seg selv å beskrive ulike opplevelser av alderdommen. I tillegg ønsker jeg å få en dypere forståelse av hva som kan ligge til grunn for opplevelsene slik de eldre selv ser det.

Sist, men ikke minst, valgte jeg denne problemformuleringen fordi jeg håper at en økt forståelse av hvorfor alderdommen fortøner seg slik den gjør kan bidra til en bedre alderdom for flere.

mot år 2040 er antallet forventet å stige til nærmere 900 000 (Statistisk sentralbyrå 1994). I så fall vil de eldre utgjøre 19 prosent av befolkningen.

²⁰ Artikkelen stod 17.04.99.

²¹ Reportasjen stod 18.03.00.

Avhandlingens organisering

Kapittel to omhandler noen grunnleggende antakelser. De påvirker ikke bare hva man studerer og hvordan man studerer det, men også hva som betraktes som kunnskap. Slike antakelser av ontologisk og epistemologisk art ligger ofte implisitte i et forskningsprosjekt.²² Ved å gjøre dem eksplisitte, ønsker jeg å vise hvordan mitt tema ble valgt og hvilke konsekvenser dette fikk for mine senere valg av metode og teori.

Kapittel tre er et teorikapittel. Jeg ønsker å forstå hvordan de eldre selv opplever alderdommen, og denne tilnærmingen forankres i en fenomenologisk tradisjon. Det eksisterer ulike retninger innenfor denne tradisjonen. Derfor presiseres avhandlingens teoretiske rammeverk i lys av en fortolkende fenomenologi hvor det åpnes opp for en abduktiv tilnærming. Det vil si en tilnærming hvor det er ønskelig å konstruere ny teori på grunnlag av subjekters språk, meninger, eller dagligdagse aktiviteter. Prosessen innledes ved at meningene eller aktivitetene beskrives. På grunnlag av beskrivelsene konstrueres kategorier som danner basis for en forståelse av problemstillingen (Blaikie 1993). Min abduktive tilnærming til datamaterialet konkretiseres ved hjelp av Adaptive theory (Layder 1998). Derfor drøfter jeg også hvor denne teoretiske tilnærmingen står i forhold til individualisering og en mer rendyrket fenomenologiteori som Grounded theory slik den kommer til uttrykk hos Glaser og Strauss (1967).

Kapittel fire er en beskrivelse av Tromsø i tiden før, under og etter andre verdenskrig. Kapitlet er inkludert fordi den tiden som informantene vokst opp i og det stedet hvor barndommen utspant seg utgjør et bakteppe som kan øke forståelsen av eldres liv. Bakgrunnskunnskap om informantenes liv gjør det enklere for meg å stille relevante spørsmål og det gjør det også mulig for leseren å vurdere nytten av å betrakte livshistoriene i lys av tid og sted.

Kapittel fem handler om livshistorier som metode. For å belyse temaet, ba jeg 20 eldre om å fortelle historien om sitt liv.²³ Metoden er valgt fordi jeg ønsker å gi de eldre muligheten til å fortelle om alderdommen i lys av det levde livet. Tanken er at alderdommen kan betraktes som en videreføring av det livet de har levd, men samtidig er jeg åpen for at en forståelse av alderdommen ikke nødvendigvis forutsetter informasjon om tidligere livsfaser. Dessuten kan de eldre relatere sine opplevelser til tid eller sted, hvis de ønsker det. I første del av kapitlet diskuterer jeg forskjellig bruk av livshistorier slik at min anvendelse av metoden kan presiseres i forhold til de eksisterende retningene. Noen etiske betraktninger knyttet til studien kommenteres. Dessuten orienteres det om utvelgelse av informantene, utvalgets sammensetning, intervjuenes innhold og lengde. I tillegg påpekes mulige svakheter knyttet til datainnsamlingen.

Kapittel seks er en redegjørelse for den analytiske fremgangsmåten min. Jeg ønsker å analysere ”Opplevelser av alderdommen”, og deler materialet inn i ”gode opplevelser av alderdommen” og ”vanskelige opplevelser av alderdommen”. Denne todelingen er problematisk fordi den dekker over individuell variasjon, men den har likevel flere fordeler. Fremgangsmåten og min begrunnelse utdypes i kapitlet. Gode og vanskelige opplevelser analyseres i lys av fem dimensjoner. Valg av fremgangsmåte begrunnes, men alternative måter å betrakte materialet på fremheves også. I tillegg omtales betydningen av tidligere teori og forskning som en plattform for egne analyser og hvordan egne analyser igjen kan brukes for å videreføre den eksisterende kunnskapen. Det vil si at jeg gjør samspillet mellom eksisterende teori og min empiri tydelig.

Kapittel syv er en analyse av relasjoners betydning for eldres opplevelse av alderdom. *Kapittel åtte* er en analyse av sammenhenger mellom opplevelser av

²² Begrepene defineres i neste kapittel.

²³ Hver og en av dem presenteres i Vedlegg 1: Et bilde av informantene.

alderdom og aktiviteter. *Kapittel ni* er en analyse av livssyn og dets betydning for opplevelsen av alderdom. *Kapittel ti* er en analyse av sammenhenger mellom helse og opplevelser av alderdom. *Kapittel elleve* er en analyse av materiell standard og dens betydning for opplevelsene av alderdommen. Hvert enkelt analysekapittel innledes med en orientering om hvorfor jeg gjør den aktuelle dimensjonen til gjenstand for analyse. Dimensjonen i seg selv er ikke av betydning, men den eldre opplevelse av den belyses. Eksempelvis legger jeg ikke vekt på hvor høy den materielle standarden egentlig er, men hvordan informantene omtaler den. Begrep defineres, og deretter presenteres noen relevante teoretiske bidrag. Hensikten med de teoretiske bidragene er å se om de kan kaste lys over mulige sammenhenger mellom de ulike opplevelsene av alderdom og de analytiske dimensjonene. I tillegg skisseres noe av den tidligere forskningen på feltet fordi den kan skjerpe det analytiske blikket. Etter selve analysen diskuteres den eksisterende kunnskapen som er presentert i lys av min analyse og jeg viser hvordan mitt arbeid bidrar til ny kunnskap på feltet. Funnene oppsummeres etter hvert enkelt kapittel.

Kapittel tolv er et avslutningskapittel hvor jeg vender tilbake til spørsmålet om hvordan eldre opplever alderdommen. Noen konklusjoner trekkes, og spørsmålet besvares. Noen nye spørsmål som dukket opp underveis berøres også.

Avslutningsvis i dette kapitlet forankres imidlertid forskningsprosjektet innenfor en eksisterende forskningstradisjon.

Forankring av forskningsprosjektet

Min undersøkelse er et bidrag til forlengelsen av eksisterende forskningstradisjoner. Først skisseres noen retninger som fokuserer på hvordan mennesker har det, men som ikke legger spesielt vekt på eldre. Deretter

presenterer jeg en retning som legger spesielt vekt på eldre, men som ikke nødvendigvis er spesielt opptatt av hvordan de har det.

Flere forskere er opptatt av hvordan mennesker opplever sin livssituasjon, og mange begrep brukes i den forbindelse. De kan klassifiseres i tre kategorier. Første kategori er målinger av hvordan folk har det ved hjelp av objektive indikatorer. Andre kategori fokuserer på menneskers subjektive opplevelse av hvordan de har det. Tredje kategori kombinerer subjektive og objektive mål. I det følgende eksemplifiseres de tre kategoriene ved hjelp av levekårsforskning, forskning om livskvalitet og forskning relatert til vellykket aldring.

Levekårsforskning

Eksempler på den første kategorien er velferds- og levekårsforskning. Begrepet levekår ble skapt i forbindelse med levekårsundersøkelsene. I Norge ble den første startet i 1972. Følgende mandat ble gitt: *"Undersøkelsen skal kartlegge de reelle levekår for forskjellige grupper i Norge, og så langt råd er, analysere årsakene til de ulikheter en måtte finne"* (NOU: 1976:137). En forskergruppe bestående av Rødseth, Hernes, Hermansen og Aase var ansvarlig for undersøkelsen (NOU: 1976). Levekårsundersøkelser er en egen tradisjon ikke bare i Norge, men i Norden. Allardt (1975) gir en god oversikt blant annet over ulikheter mellom de nordiske landene og velferdsnivået da disse undersøkelsene startet opp. Hensikten med levekårsforskningen er fortsatt å skaffe informasjon om hvor mye velferd som finnes i det enkelte landet (Øyen 1992). Velferd refererer ofte til materiell, økonomisk, sosial eller psykologisk trygghet. Videre knyttes begrepet ofte til tilfredsstillelse av grunnleggende behov som mat, husvære og innflytelse over egen livssituasjon. I vid forstand handler levekår om hvordan mennesker lever, men innenfor samfunnsvitenskapen blir levekår ofte definert som et sett av utdanning, boforhold, sysselsetting og inntekt. Levekårsforskningen beskriver levekårskomponentenes nivå, fordelingen av

dem mellom ulike grupper og utviklingen i befolkningen. I Norge er det i dag særlig Statistisk sentralbyrå som gjennomfører levekårsundersøkelser.

Livskvalitet

Begrepet livskvalitet er et eksempel på den andre kategorien. Røttene til begrepet strekker seg tilbake til 1960-tallet. Det kom som en forlengelse av indikatorene som ble brukt innenfor levekårs- og velferdsforskningen (Mastekaasa et al. 1988). Det vil si at man var opptatt av hvordan goder som økonomi, helse og sosialt nettverk var fordelt i befolkningen, men det var lite oppmerksomhet rettet mot hvordan folk opplevde for eksempel helsen sin eller hvilken betydning inntekten hadde for den enkelte. Følgelig var hensikten å utvide velferdsbegrepet slik at det inkluderte informasjon om menneskers opplevelse av sine relasjoner og opplevelsen av ytre levekår.

I tråd med disse ønskene definerte Mastekaasa et al. livskvalitet som: ”*enkeltindividers bevisst positive og negative, kognitive og følelsesmessige opplevelser*” (1988:13). Dermed ble fokus flyttet fra hva man har til hvordan man tenker og føler rundt det man har. Næss har senere definert livskvalitet på nesten samme måte: ”*En persons livskvalitet er høy i den grad personens bevisst kognitive og affektive opplevelser er positive og lav i den grad personens bevisst kognitive og affektive opplevelser er negative*” (2001:10).

Gjennom tidligere arbeider har Næss (1988, 1994) også påpekt at høy livskvalitet er knyttet til å leve et aktivt liv, å føle samhørighet med andre, god selvfølelse samt en grunnstemning preget av glede, lyst og velvære. I tillegg eksisterer en rekke andre definisjoner, presiseringer og indikatorer på livskvalitet.²⁴

²⁴ Diener (1994) har laget en oversikt over de vanligste definisjonene og forskjellige former for måling.

Flere forskere både i Norge og andre vestlige land har stilt spørsmål om hvorfor noen har høyere livskvalitet enn andre. Eksempler på det er Campbell et al. (1976), Chiasson et al. (1996), Listhaug et al. (1997), Vittersø (1998) samt Sastre (1999). Jeg kommer tilbake til noen av studiene i forbindelse med analysen og går derfor ikke inn på dem her.

*”Vellykket aldring”*²⁵

Den tredje kategorien av tilnærminger forener objektive målinger og subjektive opplevelser. ”Vellykket aldring” er et eksempel. Begrepet er flere tiår gammelt, og mye brukt (Baltes og Baltes 1993). Baltes og Baltes (1993) understreker at ”vellykket aldring” er et sammensatt fenomen. Derfor er det gjort flere forsøk på å identifisere hva fenomenet består av og hvilke kriterier som bør brukes. Eksempler på indikatorer som har vært brukt i forsøkene på å måle ”vellykket aldring” er lengden på livet, biologisk helse, mental helse, kognitiv virksomhet, sosial kompetanse, produktivitet, personlig kontroll samt tilfredshet med livet.

Baltes og Baltes (1993) hevder at det første skrittet mot en god definisjon av ”vellykket aldring” er å inkludere både subjektive og objektive kriterier. I følge dem er subjektive faktorer ofte overrepresentert. Derfor mener de at det er nødvendig å supplere med objektive variabler. Det er verken enighet om hvilke kriterier som er viktigst, eller hvordan forholdet mellom dem skal vektlegges. Forsøk på å måle graden av ”vellykket aldring” kan deles i to.

²⁵ På den ene siden kan begrepet ”vellykket aldring” betraktes som fengende fordi det signaliserer at en god alderdom kan være innenfor rekkevidde. På den andre siden fremstår ”vellykket aldring” som en motsigelse fordi aldring innebærer tap og fordi at eldre nærmer seg døden. Videre ligger det implisitt at den enkelte kan være mer eller mindre ”vellykket”. Jeg synes at det er problematisk at dette bestemmes av standarder satt av andre enn den eldre selv. Innebærer for eksempel et slikt syn at noen kan utnevne seg selv til dommer over hvor vellykket andres liv er? Det er ikke rom for å gå nærmere inn på dette her, men Baltes og Baltes (1993) har skrevet mer om begrepet i ”Successful aging. Perspectives from the behavioral sciences”.

Den første tilnærmingen er basert på at forskeren definerer et mål for en utviklingsprosess. Deretter kan grad av ”vellykket aldring” vurderes opp mot målet. Teorien til Erikson (1950, 1968) om utvikling av personligheten gjennom åtte stadier er et eksempel på en teori om individets utviklingsprosess fra fødsel til død. I siste livsfase er målet å akseptere livet slik det ble, så man trygt og rolig kan møte døden. Motsatsen er fortvilelse over at livet er over uten at man har mulighet for å gå tilbake og rette opp sine feil, og døden møtes med angst. I hvilken grad den enkelte aldres på en ”vellykket” måte kan vurderes opp mot dette målet. Viktige ankepunkter mot slike tilnærminger er at målene, som den eldre vurderes i forhold til, reflekterer verdiene og mulighetene først og fremst for mennesker i høyere sosiale lag eller andre grupper med innflytelse.

Den andre tilnærmingen til ”vellykket aldring” er i større grad konsentrert rundt tilpasningsprosessen. Det vil si at man er særlig opptatt av å måle individets evne til å mestre ulike krav slik at tilfredshet bevares på tross av en situasjon som truer velværet (Rudinger og Thomae 1993).

Forsøk på å måle ”vellykket aldring” foregår med andre ord innenfor tradisjoner hvor subjektive og objektive aspekter i tilværelsen vektlegges forskjellig. Dessuten er det interessant å merke seg at noen av begrepene dukker opp på nytt, men med et annet innhold. Blant annet gjelder det begrepet om livskvalitet, der Vittersø (1998) har inkludert både objektive og subjektive aspekter i sin definisjon. Tilsvarende er det enkelte som definerer levekår som en del av livskvaliteten. Andre definerer livskvalitet som en del av velferden.

Forskning sentrert rundt ”vellykket aldring” er en del av aldersforskningen, men den trekker samtidig veksler på mer generell forskning knyttet til hvordan folk i alle aldre har det enten det legges vekt på velferd, levekår eller livskvalitet. Det

gjør også forskning basert på livshistorier, men der er man mer opptatt av å betrakte opplevelsen av alderdom i lys av det tidligere livet

Livshistorieforskning

Det komparative forskningsprosjektet "Livsformer, åldrande och välbefinnande" er det største nordiske prosjektet innenfor tradisjonen livshistorieforskning.²⁶ Gjennom livshistorier og temaintervjuer ønsket forskere blant annet å øke forståelsen for aldringen slik den fortoner seg for den eldre selv. Prosjektet var et samarbeid mellom de nordiske landene. Det muliggjorde en sammenligning av opplevelser av alderdom på tvers av landegrenser (Wærness et al. 1993). Blant annet var forskerne opptatt av om opplevelsene av alderdommen var farget av spesifikke historiske omstendigheter. Derfor intervjuet de eldre i ulike nasjonale kontekster. (Wærness et al. 1993).²⁷ Studien førte til flere artikler om Eldres opplevelse av alderdommen, og velvære er det begrepet som brukes hyppigst (Bjelland et al. 1992, Danielsen 1993 A, 1993 B, Thorsen 1991, 1992 A, 1992 B, 1992 C, 1998 og Wærness et al. 1993).

"Velvære" er således et fjerde begrep som brukes for å fange opp hvordan folk har det.²⁸ Kovacs og Tornstam (1993) er to av forskerne i den nordiske studien som er opptatt av velvære. De stiller spørsmålsteget ved hva velvære er, hvilke kvaliteter begrepet rommer og om det er mulig å definere det. Gjennom analyse av sitt materiale kom de frem til at følgende har betydning for velværet for eldre

²⁶ I tillegg er det flere norske studier av eldre hvor livshistorier er brukt, men det er ingen av dem som fokuserer på opplevelser av alderdom. I stedet er de for eksempel brukt til å studere overgangen fra barnestatus i den private og intime foreldrefamilie til voksenstatus i et krevende arbeids- og samfunnsliv (Almås 1997) eller til å drøfte kulturelle endringer i verdiformidlingen mellom generasjoner (Gullestad 1997). Unntaket er Fosslund (2004) som har studert overgangen fra yrkeslivet til pensjonisttilværelsen ved hjelp av biografiske intervjuer.

²⁷ De fant at moderniseringsprosessen har preget de Eldres liv på forskjellige måter i de nordiske landene. Den har preget de Eldres liv i København mest, litt mindre i Stockholm, enda mindre i Helsinki og Oslo og aller minst i Reykjavik (Wærness et al. 1993).

²⁸ De tre andre er som nevnt velferd/levetår, livskvalitet og vellykket aldring.

dansker: god helse i forhold til alderen, fysiske krefter, økonomiske ressurser til å utnytte friheten i pensjonisttilværelsen og å ha en alderdom på egne premisser. De konkluderer med at velvære handler om varige verdier. Eksempler på slike verdier er innflytelse på sitt eget liv, en god selvfølelse eller å bruke seg selv på en meningsfylt måte.

Sigurdardóttir (1993) er en annen forsker, i det nordiske prosjektet, som bruker begrepet "velvære". Hun definerer det ikke eksplisitt, men skriver at det for eldre islendinger handler om en følelse av å ha gjort sin plikt. Videre konstaterer hun at det særlig er fire forhold som ser ut til å ha betydning for eldre islendingers velvære: barndommen, sosialt nettverk, økonomisk sikkerhet og helse.²⁹

Winqvist (1993) har også studert "velvære". Intervjupersonene ble delt i to grupper bestående av tilfredse eldre og eldre som var misfornøyde med tilværelsen. Heller ikke her defineres begrepet "velvære" klart. Ved å sammenligne de to gruppene kommer imidlertid forskeren frem til at den gode alderdom for eldre svensker er preget av at de eldre har hatt en god arbeidskarriere, eller at de legger stor vekt på gode relasjoner. Tilsvarende fremstilles den dårlige alderdom som et resultat av negative relasjoner og skuffelser.

Så langt har jeg satt søkelyset på begreper som velferd, levekår, livskvalitet, vellykket aldring og velvære. Gjennomgangen viser at det er forskjellige begreper, men fellesnevneren er at de brukes til å fokusere på aspekter ved folks livssituasjon. Videre fins det ulike operasjonaliseringer av ett og samme begrep. Enkelte prioriterer det objektive, noen vektlegger det subjektive og andre

²⁹ Av særlig betydning i barndommen nevnes god kontakt med mennesker og støtte fra foreldre.

forsøker å kombinere dem. Dessuten er det stor variasjon i den forstand at enkelte bruker begreper som ikke defineres og noen gir begrepene et bestemt innhold på forhånd. Andre definerer innholdet i etterkant av undersøkelsen.

Hvor i dette landskapet hører min forskning hjemme? Fellesnevneren er interessen for hvordan eldre har det, men jeg skiller meg fra både velferds- og levekårsforskningen ved kun å fokusere på den subjektive opplevelsen av alderdommen og hvordan denne opplevelsen henger sammen med sosiale dimensjoner. Dette utgangspunktet deler jeg med en rekke andre forskere som er opptatt av livskvalitet.

I likhet med forskere som er opptatt av vellykket aldring fokuserer jeg ensidig på eldre. Dermed skiller jeg meg fra de nevnte tradisjonene hvor det ikke er et mål i seg selv å fokusere på mennesker som befinner seg i alderdommen. Likevel er det noen viktige forskjeller mellom forskere som studerer vellykket aldring og min tilnærming. Som tidligere nevnt, legger ikke jeg vekt på det objektive, men fokuserer ensidig på den subjektive opplevelsen og lar de eldre selv definere hva som er av betydning for deres opplevelse av alderdom. Dermed åpner jeg opp for at tidligere faser av livet kan ha betydning for opplevelsen av alderdommen.

Følgelig ligger mitt prosjekt nærmest livshistorieforskning hvor man forsøker å forstå den Eldres subjektive opplevelse av alderdommen, og opplevelsen også tolkes i lys av det levde livet. Dessuten er det vanlig å relatere opplevelsen til tid og sted.

Jeg mener at det er behov for forskning utover det som foreligger innen tradisjonen.³⁰ Det norske bidraget til den nordiske studien består for eksempel av 44 intervjuer (Danielsen og Thorsen 1993).³¹ Videre er utvalget sammensatt av eldre som ønsket å fortelle sin livshistorie (Thorsen 1991).³² Flertallet av dem opplevde en god alderdom. Forskeren påpeker selv at resultatet kan henge sammen med selvrekrutteringen. Samtlige av de 44 intervjuene er av enslige eldre, født mellom 1905-1915, som bor i Oslo. Følgelig er det mulig at eldre i Tromsø, født i 1924, opplever alderdommen på en annen måte. Tilsvarende er det sannsynlig at gifte eldre opplever tilværelsen på en annen måte enn enslige.

Den nordiske studien gir et verdifullt grunnlag for å sammenligne resultatene fra min studie. På samme måte gir den eksisterende kunnskapen om Eldres velferd, levekår og livskvalitet verdifulle innspill til forståelsen av Eldres opplevelser av alderdom. Allikevel mener jeg at det er behov for flere livshistorier og en egen undersøkelse for å fange opp variasjon blant eldre i Tromsø. Å nyansere og utvide kunnskapen om ulike opplevelser av alderdommen er viktig. Min studie er et bidrag til det.

Samtidig er det viktig å presisere at aldring er en prosess og jeg intervjuer eldre om deres opplevelse av alderdommen på et visst tidspunkt i denne prosessen. Følgelig er det nærliggende å tro at opplevelsene raskt kan endre seg dersom livssituasjonen forandres. Dermed varierer ikke opplevelser av alderdom bare med tid og sted, men også gjennom den enkeltes alderdom.

³⁰ Det kom to nye bidrag til denne tradisjonen etter at jeg hadde avsluttet min datainnsamling. Det ene fokuserer på eldre enkers/enkemenns opplevelse av alderdommen (Gjertsen 2004). Det andre omhandler overgangen til pensjonisttilværelsen (Fossland 2004).

³¹ Materialet er rikt, men det er lite når man vet at det er over 600 000 eldre nordmenn.

³² Det vil si at de rekrutterte seg selv etter å ha sett annonser i menighetsblader, omtale på Eldresentra eller lignende. Enkelte fikk også en direkte henvendelse gjennom ulike organisasjoner (Thorsen 1991).

2. Noen grunnleggende antakelser

"Vil du være så snill å si meg hvilken vei jeg burde gå for å komme bort herfra?" "Det avhenger i høy grad av hvor du ønsker å komme hen," sa katten. "Det er ikke så nøye -, " sa Alice. "Så er det ikke så nøye hvor du går heller," sa katten. "Bare jeg kommer noensteds hen," sa Alice som en slags forklaring. "Å, der kommer du sikkert," sa katten. "Bare du går lenge nok" (Carroll 1865/1979: 60-61).

Sitatet er fra eventyret om Alice i Eventyrland. Det illustrerer at diffuse spørsmål gir vage svar, men i motsetning til Alice vet jeg hvor jeg vil med dette kapitlet. Jeg vil øke bevisstheten om egen forskning gjennom refleksjon. Refleksjon er et mål i seg selv. I tillegg er det et middel som gjør det mulig å ta hensyn til føringer som ligger nedfelt i prosjektet. Til grunn for valg av problemstilling og metode ligger noen grunnleggende antakelser av både ontologisk og epistemologisk art.¹ Slike antakelser påvirker hva man studerer, hvordan man studerer det, og hva man betrakter som kunnskap. Følgelig er det viktig å gjøre dem eksplisitt. Det er hensikten med dette kapitlet.

Ontologiske og epistemologiske spørsmål

I følge Svennebye (2001) må vitenskapelig erkjennelse bygge på en systematisk metode, slik at man kan gjøre rede for hvordan man har gått frem for å komme til erkjennelsen. Dermed blir metoden også en begrunnelse for den nye kunnskapen. Videre kan man argumentere for at hva som betraktes som vitenskapelig kunnskap er avhengig av betrakterens svar på ontologiske, epistemologiske og normative spørsmål. Siden dette er komplekse begreper som reiser viktige spørsmål, skal jeg stoppe opp ved hvert og ett av dem.

¹ Begrepene ontologi og epistemologi defineres straks.

Ontologi er læren om det som er, de forskjellige værensformer og forholdet mellom dem (Blaikie 1993). Viktige spørsmål innenfor ontologien omhandler samfunnets natur, menneskets natur, samt forholdet mellom dem. Er det for eksempel individet som skaper samfunnet, samfunnet som skaper individet eller er det en kombinasjon?² Dersom det betraktes som en kombinasjon, kan man spørre om det skal forstås som en kausal sammenheng eller som en meningssammenheng (Guneriusen 1996). I sosiologi kan man si at ontologi viser til spørsmål om hva som er sosiologiens tema og hva som er grunnleggende kjennetegn ved sosialitetens vesen (Moe 1994).

Epistemologi er læren om hvordan det er mulig å tilegne seg og begrunne kunnskap. Det er teori om erkjennelse (Blaikie 1993). Viktige spørsmål innenfor epistemologien omhandler derfor hvilke metoder som kan brukes og hvordan teori bør utformes. Skal for eksempel problemstilling springe ut fra teori for så å bli testet, eller skal empiriske funn føre til dannelse av teori?

Spørsmålene om ontologi og epistemologi er vanskelige. Forholdet mellom dem er også problematisk. Skal for eksempel problemstilling styre valg av metode, eller skal tilgjengelige metoder styre formuleringen av problemstilling? I tillegg kommer normative spørsmål. De dreier seg om hvorvidt faget kan være nøytralt og objektivt, hvilke konsekvenser det har dersom faget fremstilles som nøytralt i spørsmål knyttet til ulike interesser og verdier, fagets hensikt og hvilke interesser det skal tjene.

² Det er bred enighet om at individ og samfunn påvirker hverandre, men det er uenighet om hvordan nivåene er koblet sammen. Layder (1998) argumenterer for eksempel for at bindeleddet mellom de to nivåene er sosiale organisasjoner, mens Løvseth (2001) har betraktet nettverk som bindeledd.

Refleksjon over egen forskningsprosess

Hensikten med kapittelet er å reflektere over egen forskningsprosess. Det vil si valg av tema, problemstilling, metode, analyse og teori.³ Hvorfor valgte jeg å skrive om eldre?⁴ Jeg er interessert i eldre mennesker. Interessen stammer, som nevnt i forrige kapittel, fra mitt virke som ufaglært på sykehjem. Engasjementet ble forsterket ytterligere gjennom arbeidet med oppgaver på Universitetet hvor fokus ble rettet mot eldre. Hovedfagsoppgaven ble for eksempel skrevet som en reaksjon mot, og som et ønske om å synliggjøre, den offentlige omsorgen for eldre med demens i Harstad kommune. Gjennom mitt virke i kommunen opplevde jeg nemlig eldreomsorgen som både mangelfull og i enkelte tilfeller krenkende.⁵

Etter hovedfag hadde jeg fortsatt lyst til å fokusere på eldre, men jeg ønsket å legge vekt på andre forhold enn sykdommer som demens og slag. Dermed ble jeg opptatt av hvordan friske eldre har det. Gjennom et stipend fra Senter for aldersforskning i Tromsø fikk jeg mulighet til å følge denne interessen.

Jeg er ikke alene om å ha personlige erfaringer og interesser som utgangspunkt. Blant annet har Løchen (1993) beskrevet hvordan hans forskningsinteresser var preget av den sammenhengen som han befant seg i.⁶ Samtidig er det viktig å presisere at det også er flere andre gode grunner til å velge dette temaet. For eksempel blir det flere eldre, eldre lever lengre og de utgjør en økende andel av befolkningen. Det er derfor behov for ytterligere kunnskap om alderdommen. I følge en rekke forskere bør denne kunnskapen ta hensyn til individuelle

³ Her beskrives kun valgene og hva som påvirket dem. Redegjørelse for den valgte metoden, analyseformen og teorien følger i senere kapitler.

⁴ Svaret ble delvis besvart i innledningskapitlet, men i det følgende utdypes begrunnelsen noe.

⁵ I tillegg har jeg skrevet tre artikler om temaet (Brøndbo 1997 B, 1998, 2000).

⁶ Da Løchen fikk kreft ble det maktpåliggende for ham å fortelle om sin opplevelse av sykdommen. Erfaringene nedfelte han i boken "Det gjenstridige livet" (1998). Samme år døde han av kreften.

forskjeller. De påpeker også betydningen av forskning som gjør det mulig å se den eldre i lys av det levde livet (Bond et al. 1993 A, Baltes og Baltes 1993 og Tornstam 1993). Følgelig ønsker jeg ikke bare å dekke et samfunnsbehov, men også svare på en utfordring fra det gerontologiske fagmiljøet.

Dette var altså utgangspunktet for valg av tema og det la føringer for den videre prosessen. Neste spørsmål som meldte seg var: hvordan er det mulig å få svar på de spørsmålene som er reist? Valget falt på biografiske intervjuer, og datamaterialet består av livshistorier.⁷ Begrunnelsen for å velge livshistorier som metode er beskrevet i metodekapittelet, men kort fortalt gjør denne metoden det mulig å betrakte alderdommen som en videreføring av det livet som har gått forut. Livsløpet kan relateres til en historisk periode og det er mulig å betrakte livet i lys av et geografisk område. Jeg var usikker på i hvilken grad det tidligere livet og konteksten kastet lys over opplevelsen av alderdom, men jeg ønsket å studere hvorvidt dette var tilfelle, og eventuelt hvordan.

Kvalitative studier har alltid fascinert meg, og mest spennende av alt var livshistorier. Følgelig står jeg i takknemlighetsgjeld til mange forskere, men kanskje særlig til Kirsten Thorsen, Kirsten Danielsen, Kari Wærness, Anne Karin Bjelland, Jan-Erik Ruth, Lars Tornstam og Peter Øberg.⁸

Analytisk fremgangsmåte ble bestemt i løpet av forskningsprosessen, men mitt utgangspunkt var å fortolke de eldres opplevelse av alderdommen.⁹ Ved fortolkning skiller det mellom beskrivelser av hvordan virkeligheten oppfattes

⁷ I metodekapittelet gjør jeg rede for forskjellig bruk av livshistorier og min bruk. Derfor går jeg ikke nærmere inn på det her.

⁸ Eksempler på slike tekster er Thorsen (1988, 1990, 1991, 1992 A, 1992 B, 1992 C, 1998), Danielsen (1990, 1991, 1992 A, 1992 B, 1993 A, 1993 B), Bjelland (1992) og Wærness et al. (1993).

⁹ Siden kapittel seks er en beskrivelse av den analytiske fremgangsmåten, legger jeg ikke vekt på den her.

av samfunnsmedlemmene selv og forskerens forståelse. De eldres perspektiv blir dermed en førstehånds fortolkning, mens min blir en annenhånds fortolkning fordi den bygger på deres forståelse. En slik forskningstilnærming er fenomenologisk.¹⁰

Valget av teoretisk tilnærming henger nøye sammen med valg av problemstilling. Jeg ønsker å forstå hvordan eldre selv opplever alderdommen. Det innebærer igjen et fokus på individer (i motsetning til struktur), et innvendig perspektiv (i motsetning til et utvendig) og en kvalitativ metode (i motsetning til mer kvantitative orienteringer). Til dette formålet er fenomenologi godt egnet, men det er ikke uproblematisk.

For eksempel har jeg pekt på at det kan være hensiktsmessig å relatere det individuelle livsløpet til en ytre kontekst. Implisitt i dette ligger en antakelse om at omgivelsene påvirker mennesket. Innenfor fenomenologi fokuseres det i større grad på hvordan mennesker utformer sine omgivelser enn på hvilke føringer samfunnet legger på den enkeltes livsutfoldelse.

På grunn av denne formen for diskrepans, i kombinasjon med flere andre avvik mellom fenomenologi og min konkrete forskningsprosess, søkte jeg etter teori som fanget opp denne kompleksiteten.¹¹ Rammeverket som brukes i avhandlingen kan eksemplifiseres ved hjelp av "Adaptive theory" (Layder 1998).¹² Jeg valgte et slikt ståsted fordi det legges vekt på å skape syntese mellom mange av kontroversene i sosiologi. For eksempel søker den, i likhet med flere andre, å bygge bro mellom individ og samfunn, kvalitative og

¹⁰ Den fenomenologiske tilnærmingen presenteres nærmere i kapittel tre som omhandler teori.

¹¹ Andre eksempler på diskrepans behandles i teorikapitlet. Derfor går jeg ikke nærmere inn på dem her.

¹² Jeg kommer tilbake til Adaptive theory i neste kapittel og går derfor ikke nærmere inn på den her.

kvantitative data, samt fortolkning og positivisme. I hvilken grad denne konkrete teorien lykkes, kan diskuteres, men jeg ble tiltrukket av et rammeverk som søker å forene momenter fra ulike forskningstradisjoner slik at helheten bevares.

Antakelser som ligger til grunn for prosjektet

De valg man gjør legger føringer på senere valg. I dette prosjektet startet det hele med valg av tema. Temaet ble senere avgrenset og presisert. På bakgrunn av problemstillingen begynte jeg å reflektere over hvordan det var mulig å finne svar på spørsmålene. Ved å gjennomgå de ulike metodene kom jeg frem til den metoden som virket mest fruktbar i forhold til de konkrete problemstillingene. På bakgrunn av problemstilling og metode fant jeg at en fenomenologisk tilnærming var best egnet. Problemstillingen og metoden kan da også sies å høre hjemme under dette paradigmet, men poenget er at valg av tema og metode kom før det teoretiske. Oppsummerende kan jeg altså slå fast at forskningsprosessen begynte med tema, så problemstilling, deretter metode og til slutt teori.

Noen forskere vier en hel karriere til en spesifikk teori. Luhmann (1993) og hans systemteori er et eksempel på dette. Andre forskere spesialiserer seg på noen metoder og jobber utelukkende med disse. Epidemiologene ved Institutt for samfunnsmedisin ved Universitetet i Tromsø og deres statistiske analyser kan stå som eksempel. Selv mangler jeg en slik plattform. Derfor varierer både valg av teori og metode fra prosjekt til prosjekt. Under denne omskiftelige overflaten har jeg imidlertid noen formeninger om menneske, samfunn og vitenskap som er av mer varig karakter. Sannsynligvis legger disse antakelsene ubevisste føringer på de valg jeg gjør.

For å belyse antakelsene på en oversiktlig måte, brukes Perdues (1986) tredelte fremstilling av ulikheter i sosiologiens tematikk og metodikk.¹³ Den første tilnærmingen er pluralismeparadigmet som inkluderer symbolsk interaksjonisme og fortolkende sosiologi. Ved hjelp av dette paradigmet ønsker jeg å plassere egne antakelser i en større sammenheng.¹⁴

Hvilke antakelser er det snakk om? Mitt utgangspunkt er at mennesker i alderdommen, i likhet med tidligere i livet, ønsker å skape mening i tilværelsen og at de handler på meningsfylte måter. Likevel legger omgivelsene noen føringer for hvordan livet leves. For eksempel er det en del enker og enkemenn som kvier seg for å innlede nye parforhold fordi de er engstelige for hva barna mener om det. Tilsvarende legger for eksempel velferdsstaten føringer ved å definere når pensjonering skal finne sted. I hvilken grad omgivelsene oppleves som formende tror jeg varierer fra individ til individ samt hvilke omgivelser det er snakk om. Mens enkelte gamle "hever seg over" de rådende normene, er det andre som i større grad legger vekt på å innordne seg. På samme måte legger jeg til grunn at eldres handlinger, i likhet med handlinger utført av mennesker i andre aldre, vekselvis og i varierende grad er styrt av henholdsvis følelser og fornuft.

Videre vil jeg studere forskjellige opplevelser av alderdommen. Dette innebærer igjen et mangfold av virkeligheter. Blant annet er det stor forskjell på å leve med god helse og å være avhengig av hjelp fra andre. På samme måte vil eldre i varierende grad orientere seg mot seg selv eller fellesskapet. Dersom kroppen svikter og gir en sterke smerter, kan det hende at oppmerksomheten rettes

¹³ Det fins selvsagt flere inndelinger. For eksempel bruker Blaikie (1993) 11 inndelinger, mens Moe (1994) opererer med fire paradigmer.

¹⁴ Det andre er ordensparadigmet. Det tredje er konfliktparadigmet. De to sistnevnte paradigmene er det imidlertid ikke rom for å gå nærmere inn på.

innover. Samtidig er det mye som tyder på at eldre i større grad enn yngre retter blikket framover mot generasjonene som etterfølger dem (Daatland og Solem 2000).

Mine antakelser kan plasseres under den fortolkende delen av pluralismeparadigmet. Jeg legger vekt på individets opplevelse av verden. Vi mener at mennesket har en intensjon med sine handlinger, og handlingene er derfor meningsfylte. Likevel påvirkes individet av omgivelsene, men omgivelsene bestemmer ikke individets handlinger. I tillegg til å være selvhevdende, er også mennesket sosialt. Siden dette perspektivet primært fokuserer på aktøren, kan det kalles for et mikroperspektiv (Perdue 1986). Tilsvarende er det et innenfra perspektiv i den forstand at man er interessert i individets forståelse av sin livsverden. Sist, men ikke minst, tror jeg at det er stor variasjon blant Eldres opplevelser av alderdom. Opplevelsen kan endres over tid, og den kan være en kombinasjon av gode og vonde følelser.

Pluralismeparadigmet rommer altså antakelser om at samfunnet består av ulike kategorier med mer eller mindre forskjellige livsanskuelse (Perdue 1986). Pluralis betyr da også "flertall". Tilhengere av pluralismeparadigmet betrakter samfunnet som sosial virkelighet som konstrueres gjennom interaksjon mellom aktører og de legger vekt på relasjoner mellom kategorier. Definisjoner og persepsjoner som skapes gjennom kontakt med andre er derfor viktige aspekter ved den sosialt konstruerte virkeligheten. Hjørnesteinen i samfunnet, slik de ser det, er gjensidighet. En relasjon er gjensidig dersom den enes atferd påvirkes av hva den andre forventes å gjøre (Blaikie 1993). Gjensidige relasjoner må forstås som en del av en større helhet, men medlemmene deler ikke nødvendigvis en felles meningsverden. I stedet er samfunnet en heterogen og segmentert virkelighet som består av flere kulturer og interesser. Mellom gruppene er det både samarbeid og motsetninger. De har i varierende grad makt og innflytelse.

Likevel kan svake grupper fremme sine interesser gjennom å organisere seg. Pluralister poengterer imidlertid at medlemmene i samfunnet deler grunnleggende meninger som bidrar til å definere samfunnet.

Oppsummerende kan jeg slå fast at disse ontologiske antakelsene har dannet utgangspunkt for undersøkelsen. Det vil si at det er mitt syn på både menneske og samfunn som har styrt valget av metode og teori og ikke "the other way around". Jeg har forsøkt å vise at de ontologiske antakelsene påvirker hva man ser og dernest hvordan man ser. Valget av metode ble styrt av problemstillingen fordi denne metoden var best egnet til å få informasjon om de spørsmålene som er av særlig interesse for meg. Det er imidlertid viktig å spørre om i hvilken grad denne metoden fører til "sann" kunnskap om temaet. Svaret på dette spørsmålet er avhengig av hvilket epistemologisk ståsted man har.

Det epistemologiske ståstedet, som jeg deler med tilhengere av symbolsk interaksjonisme og fortolkende sosiologi, innebærer at sosiale fenomen og naturfenomen betraktes som kvalitativt forskjellige. Derfor krever de ulike metoder (Blaikie 1993). Min hensikt med forskning er å sette meg inn i eldres opplevelser av alderdommen. Dermed blir forståelse viktigere enn kausale forklaringer. For å få en forståelse, er det nødvendig å sette seg inn i personens virkelighet. Dette impliserer at forskeren også må søke å forstå konteksten som informanten handler innenfor. Følgelig avvises et utvendig objektivt perspektiv (Blaikie 1993). Observasjon, intervju og samtaler blir dermed sentrale metoder. Menneskelig handling er ikke predikerbar. Derfor er det heller ikke hensiktsmessig å stille krav om at metodene skal avdekke lover eller statistiske generaliseringer (Blaikie 1993). Følgelig blir det et spørsmål om i hvilken grad det er mulig å leve seg inn i den andres virkelighet. Siden dette diskuteres i metodekapitlet, kommer jeg ikke nærmere inn på det her.

3. En fenomenologisk tilnærming

Begrepet fenomen er opprinnelig gresk og betyr ”foreteelse”. Fenomenologer tar utgangspunkt i den subjektive opplevelsen. Det vil si at de søker en forståelse av den dypere meningen i den enkeltes erfaring og individets opplevelse av verden (Thagaard 1998). Fenomenologi bygger også på en antakelse om at virkeligheten er slik folk oppfatter den (Kvale 2001). Dermed skiller den seg fra den delen av hermeneutikk hvor det legges vekt på at det ikke finnes én sannhet, men at fenomener kan leses på flere måter (Thagaard 1998).¹ I følge Skjervheim (1964) og Grossmann (1984), er det ikke enkelt å konkretisere hva moderne fenomenologi innebærer. Sannsynligvis henger det sammen med at likhetene med for eksempel hermeneutikk er mer påfallende enn forskjellene. Tilsvarende fins ulike retninger innenfor fenomenologi. Derfor kan det være vanskelig å plassere en del studier/sosiologer i den ene eller andre kategorien (Guneriussen 1996).² Dessuten har flere teoretikere endret sitt fenomenologiske ståsted over tid. Glaser og Strauss er et eksempel på det (Christensen 1994). Følgelig er det et poeng å problematisere fenomenologien.

¹ Kvale (1981, 2001) hevder at en hermeneutisk forståelse legger vekt på meningstolkninger og at fenomenologi fokuserer på personens livsverden.

² For eksempel er det vanlig å dele meningsforstående sosiologi inn i symbolsk interaksjonisme og etnometodologi (Guneriussen 1996).

En problematisering av fenomenologi³

I det følgende nærmer jeg meg moderne fenomenologi ved å betrakte den i lys av kravet om at forskeren skal møte feltet uten fordommer, og at forskeren skal beskrive i stedet for å fortolke. I tillegg diskuteres ulike syn på teori innenfor tradisjonen.

Fenomenologisk reduksjon

Skjervheim tok utgangspunkt i at fenomenologi er en tenkemåte som bygger på Husserl: ”... i staden fordra han at ein med friske augo skulle gå til saka sjølv, til fenomenen” (1964:107). Å se fenomenet med friske øyne innebærer å forkaste sine fordommer slik at man kan beskrive fenomenet nøyaktig slik det fremstår (Grossmann 1984). Kunnskap om fenomen er noe man får gjennom sansene og derfor stilles det krav om at forskeren må nærme seg feltet uten noen form for forkunnskap. Fenomenologisk reduksjon innebærer med andre ord at forskeren må frigjøre seg fra alle standpunkter, teorier og dogmer (Kvale 1981).⁴ Fenomenologi innebærer derfor en forskerrolle som minner om rollen som turist: ”like a visitor from a foreign country” (Wallace og Wolf 1999:253). Glaser og Strauss (1967) argumenterte for en slik tilnærming gjennom Grounded theory hvor åpenhet bevisst tilstrebes.⁵ I dag tror jeg imidlertid ikke at det er så mange som står for et syn som innebærer en mest mulig forutsetningsløs forsker.

³ En alternativ måte å problematisere fenomenologi på er å dele den inn i symbolsk interaksjonisme og etnometodologi. Blumer brukte begrepet ”symbolsk interaksjonisme” første gang i 1937 (Jary og Jary 1995). Svært forenklet kan man si at retningen er opptatt av sosial mening i form av symboler. Etnometodologi kom som et svar på kritikk reist mot symbolsk interaksjonisme og ser mer på hva som muliggjør felles mening (Guneriussen 1996). Symbolsk interaksjonisme fokuserer med andre ord på hvordan interaksjon skaper normer og mønstre som regulerer forståelse og handling. Etnometodologi fokuserer mer på hvordan felles mening etableres og vedlikeholdes gjennom felles innsats (Moe 1994). Se for eksempel Guneriussen (1996), Hammerlin og Larsen (1997) eller Wallace og Wolf (1999) for en utdypning.

⁴ Ihde (1977) har også omtalt fenomenologisk reduksjonisme på en oversiktlig måte.

⁵ Grounded theory har utviklet seg meget etter 1967 og den finnes etter hvert i flere varianter, men for å få frem kontrastene har jeg valgt å ta utgangspunkt i teorien slik den først ble presentert av Glaser og Strauss (1967).

I stedet finner jeg, i likhet med mange andre, at både metaforen om turisme og budskapet om forutsetningsløshet er problematisk. Mange turister tilegner seg mye kunnskap om stedene som de skal besøke, reisemålene velges ofte med en høy grad av bevissthet, og flere har bestemte oppfatninger på forhånd om hva de ønsker å oppleve. Tilsvarende oppsøkte jeg eldre med en spesiell interesse for deres opplevelser av alderdommen. Derfor var det heller ikke fritt opp til den enkelte informant å definere hva intervjuet skulle handle om. Videre følte jeg at det var god folkeskikk å forberede meg så godt som mulig før jeg la beslag på informantens tid. For eksempel leste jeg mest mulig faglitteratur, historie generelt og lokalhistorie spesielt. I mitt møte med disse menneskene brukte jeg ikke bare teoretisk kunnskap, men også hverdagskunnskap som erfaring fra tidligere samtaler med eldre og lignende. Slik jeg ser det, er forhåndskunnskap nærmest en forutsetning for å stille relevante spørsmål i forbindelse med intervju. Dessuten er det nesten umulig å møte nye mennesker på en uhildet måte. Derfor tror jeg at det er bedre å erkjenne at man ikke møter feltet uten forhåndsantakelser, men heller er seg sine antakelser bevisst slik at man kan kontrollere sin egen virkning på intervjuet.

Denne posisjonen deler jeg med mange andre. Blant annet har Christensen (1994) poengtert at det er umulig å "se" uten å ha noen forhåndskunnskaper om det man ser. All observasjon er infiltrert av kunnskap og dermed teoriladet. I senere bøker om Grounded theory fremheves fortsatt betydningen av åpenhet, men det fokuseres mer på forskerens bevisste og ubevisste forutsetninger (Strauss og Corbin 1998). I tillegg er det mye litteratur om det kvalitative forskningsintervjuet hvor det legges stor vekt på selvransakelse før møtet med feltet slik at man i størst mulig grad unngår at ubevisste prosesser får betydning for forskningsresultatet (Denzin 1990, Fog 1994, Van Manen 1994, Miles og

Huberman 1994, Layder 1998, Kvale 2001).⁶ Følgelig er ikke fenomenologisk reduksjon nødvendigvis ensbetydende med forutsetningsløshet, men kan i stedet innebære forutsetningsbevissthet (Kvale 1981).

Beskrivelse eller fortolkning?

Skal forskeren beskrive eller fortolke fenomener som studeres? Spørsmålet representerer en skillelinje innenfor fenomenologi. For eksempel argumenterte Husserl for utelukkende å beskrive fenomen (Wallace og Wolf 1999). ”...*strict followers of Husserl’s transcendental method would insist that phenomenological research is pure description and that interpretation falls outside the bounds of phenomenological research*” (Van Manen 1994:26-27). Opprinnelig var det også slik at forskeren forsøkte å formidle røsten til undertrykte eller marginale grupper (Layder 1998). Denzin er et eksempel på det: “*In my books on alcoholism, I attempted to minimize my voice and privilege the voices of AA members*” (1990:85). Siden utsagnene ikke skal fortolkes bør man, i følge disse teoretikerne, heller ikke etterlyse begrunnelser for synspunkt eller motiv for handlinger.

Jeg er enig i at det er viktig å gjengi den eldres opplevelse av alderdommen, men samtidig forsøkte jeg å forstå hva som har betydning for deres subjektive opplevelser av alderdommen. Dermed ble det interessant å spørre om hva, hvordan og hvorfor. Dessuten begynte jeg umiddelbart å sammenligne ulike opplevelser av alderdom for å få frem likheter og forskjeller. I enkelte tilfeller spurte jeg også den eldre om jeg hadde skjønt ham eller henne riktig og refererte min tolkning. I tillegg skrev jeg ned umiddelbare tanker som jeg gjorde meg, og refleksjonene har vist seg å være verdifulle i ettertid. For meg har det vært viktig å analysere de eldres livshistorier. Gjennom rene beskrivelser kan man si noe

⁶ Heidegger og Gadamer har også skrevet mye om betydningen av for-forståelse. Se for eksempel Blaikie (1993) eller Nerheim (1995).

om selve materialet, men ved å fortolke beskrivelsene er det også mulig å finne frem til kunnskap som har relevans utover de konkrete livshistoriene som kommer til uttrykk.

En slik tilnærming defineres ofte som fortolkende fenomenologi og den står i motsetning til en mer beskrivende fenomenologi (Van Manen 1994).⁷ Retningen har mange tilhengere. Blant dem finner man Layder som hevder at det er viktig å forsvare fortolkning slik at forskning ikke reduseres til: ” ... *mere reportage and/or descriptions of `local narratives`- the voices of those people studied*” (1998:3). Kvale argumenterer ikke bare for å analysere, men å starte analyseprosessen så tidlig som mulig: ”*The method of analysis should not only be planned in advance of interviewing, but it may also, in varying extents, be built into the interview situation itself*” (1988:91). Siden analysen bør planlegges før studien starter, er det heller ikke noe mål at forskeren skal møte feltet uten forutsetninger. Følgelig henger fortolkende fenomenologi sammen med kravet om å være bevisst på forutsetninger mens en beskrivende fenomenologi stiller krav om forutsetningsløshet.

⁷ Innenfor den fortolkende tilnærmingen er det igjen et hovedskille mellom symbolsk interaksjonisme (hvor tolkning av for eksempel opplevelser av alderdom skjer i lys av normer og mønstre- både hvordan samhandling skaper dem og hvordan de skaper plattform for forståelse og handling) og etnometodologi (som er mer opptatt av hva som muliggjør et felles begrepsapparat slik at man kan tale sammen om ulike opplevelser av alderdom). Mitt ståsted utdypes i kapittel fem og seks, men jeg er opptatt både av føringer (muligheter og begrensninger) som konteksten legger på opplevelser av alderdom og variasjoner som kan tilskrives mer individuelle forhold. Uansett gjør jeg disse dimensjonene til gjenstand for tolkning kun hvis eldre selv legger vekt på dem. Jeg kommer ikke nærmere inn på etnometodologi, men det er åpenbart at opplevelser av alderdom uttrykkes gjennom språk. Dette forutsetter igjen et felles begrepsapparat. Begrepsapparatet er utviklet gjennom

Syn på eksisterende teori og teoridannelse

Synet på teori er den tredje og siste kontroversen innenfor fenomenologi som jeg behandler her.⁸ I de tilfellene hvor fenomenologi primært handler om å synliggjøre grupper gjennom beskrivelser av deres livsverden er det ikke så rart hvis teoridannelse nedprioriteres. I følge Layder (1998) springer mye av den anvendte forskningen ut av sosiale problemer, eller den bærer preg av å være løsningsorientert. Følgelig prioriteres gjerne det nyttige på bekostning av det teoretiske. Beskrivelsen er treffende for deler av eldreforskningen. Gerontologi er rik på fakta, men heller fattig på teori (Achenbaum og Bengtson 1994, Marshall 1996, Bengtson et al. 1996, Birren og Schroots 1996, Bengtson et al. 1997). Sannsynligvis henger det sammen med at undersøkelser i stor grad bestilles og brukes av politikere, eller praktikere med behov for løsninger på konkrete problemer. Tilsvarende har mer uavhengige studier og rapporter rettet et kritisk søkelys mot det eksisterende systemet og foreslått endring.

I tillegg er enkelte fenomenologer i varierende grad motstandere av teoridannelse. Særlig gjelder dette innefor den beskrivende delen av fenomenologi. Blumer (1969) advarer for eksempel ikke bare mot teoridannelse, men også mot bruk av eksisterende teori. Tilsvarende skriver Rock at teori betraktes som: *"parasitic on research"* (1979:3). Trolig henger slike synspunkt sammen med at forskeren ønsker å la informantene komme til orde og å referere deres beskrivelser av virkeligheten: *"Theory is a kind of flight from the real business of social analysis which is to give voice to particular groups"* (Layder 1998:8). I lys av dette betraktes teoridannelse som en avsporing.

samhandling samtidig som det "farger" interaksjon. Følgelig står den eldre og samfunnet i et indre forhold til hverandre gjennom kommunikative symboler.

⁸ I tillegg er det flere andre vanskelige spørsmål. Er det for eksempel mulig å leve seg inn i den Eldres livsverden? Et annet spørsmål er om man kommer frem til "sann kunnskap". Disse spørsmålene diskuteres i metodekapitlet.

Denne kritiske holdningen til teoridannelse er ikke uvanlig innenfor fenomenologi, og mange forskere stiller seg bak synspunktet (Layder 1998). For eksempel poengterer Denzin (1990) at hans forskning på alkoholisme består av så lite fortolkning som mulig. Andre forskere innenfor den fenomenologiske tradisjonen argumenterer derimot for at teoridannelse er et mål som bør etterstrebes (Strauss og Corbin 1998).

Selv betrakter jeg teoridannelse som ønskelig. Dessuten ser jeg på eksisterende teori og tidligere forskning som viktige hjelpemidler til å danne ny teori. Andre forskere innenfor fortolkende fenomenologi har også teoridannelse som mål, men de bruker i varierende grad eksisterende teori.

Subjektive opplevelser innenfor Adaptive theory

I følge Layder er det nærmest umulig å forstå sosialt liv uten å inkludere subjektive opplevelser: *"... a subjective point of view is of paramount importance in understanding social life"* (1998:139). Samtidig advarer han mot å redusere forståelse av sosialt liv til fortolkninger fordi det ekskluderer andre elementer som for eksempel sosial struktur, sosiale system, kulturelle symboler og ideologier. *"It is a mistake to think of these features of the social world as being simply aspects of intersubjective meaning and interactive processes"* (Layder 1998:140).⁹

Videre hevder Layder (1998) at individet må forstås på en annen måte enn samfunnet. Individet bør betraktes i lys av sine omgivelser. Omgivelsenes eksistens bør derimot ses som ekstern i forhold til individer eller grupper. Dermed inkluderes både subjektive og objektive aspekter i den sosiale verden.

⁹ Videre argumenterer Layder for at: *"... these phenomena, must be understood as having their own 'emergent properties' which distinguish them from human behaviour and social activity, while at the same time possessing an intimate and indissoluble tie with the world of social interaction"* (1998:140).

Aspektene påvirker og påvirkes av hverandre, men det ene bør ikke reduseres til det andre. Grunnen er at individ og samfunn er konstituert på forskjellige måter og har egenskaper som er uavhengige av hverandre.

Layder (1998) oppfordrer forskere til å fokusere på individers livsverden. Følgelig deler han fenomenologers fokus på individualisering. Men han argumenterer for at det ikke er tilstrekkelig, og går et skritt videre ved å argumentere for at forskeren bør fokusere på hvordan livsverdener og sosiale system er forbundet med hverandre. Likevel åpner teorien også opp for at det er mulig å vektlegge for eksempel individualiseringssiden i større grad enn struktursiden, men da bør det kompenseres for senere.

Selv ser jeg verdien av å forstå eldres opplevelse av alderdommen i lys av både individualisering og sosial struktur, men ut i fra avhandlingens omfang er det ikke hensiktsmessig å inkludere begge nivåene. Jeg tar med andre ord utgangspunkt i den enkeltes subjektive opplevelse av sin alderdom og betrakter alderdommen gjennom deres øyne (individualisering). Dermed ser jeg bort fra hvordan for eksempel klassetilhørighet har lagt forskjellige føringer for eldres liv og dermed også deres alderdom (strukturnivå).

Avhandlingens teoretiske rammeverk

Fenomenologi rommer mye av det som jeg ønsker å fange opp. Særlig gjelder dette retningens sterke vektlegging av kvalitative metoder for å avdekke menneskers subjektive opplevelser. Samtidig er det ulike retninger innenfor denne tradisjonen som har forskjellig syn på hvordan forskeren bør håndtere møtet med feltet, hvorvidt forskeren skal beskrive eller fortolke og om det er ønskelig å danne teori eller ikke. Gjennom kapitlet har jeg plassert meg selv innenfor den fortolkende delen av fenomenologi. Særlig henger det sammen med at jeg ønsker å møte de eldre informantene med så mye kunnskap som

mulig, fortolke livshistoriene deres og danne nye kategorier for å øke forståelsen av spørsmålene som jeg reiser i avhandlingen.

For å håndtere både teori som jeg bringer med meg til forskningen og kategoridannelser som jeg håper skal komme ut av den, er deler av Adaptive theory godt egnet. Målet til Layder (1998) var å bygge bro mellom den eksisterende teorien på den ene siden og den anvendte forskningen på den andre. Bokens undertittel var da også: *"Linking Theory and Social Research"*. I et nøtteskall kan man si at Adaptive theory fokuserer på å skape ny teori gjennom forskning som drar veksler på eksisterende teori: *"It is the interchange and dialogue between prior theory (models, concepts, conceptual clusterings) and emergent theory that forms the dynamic of adaptive theory"* (Layder 1998:28). Implisitt i dette ligger at teori aldri slutføres, men stadig endres i lys av nye data. Tidligere teori strukturerer ny empiri, men i neste runde omstrukturerer empirien eksisterende teori. Den kontinuerlige utviklingen får dermed form som en spiral, og teorien bærer preg av å være en blanding av forskjellige innflytelser og tilnærminger.¹⁰ Flere andre forskere argumenterer for lignende tilnærminger. Van Manen (1994) er ett eksempel, Coffey og Atkinson (1996) et annet og Silverman (2000) et tredje.

Det er flere grunner til at jeg bruker enkelte komponenter av Adaptive theory i avhandlingen. Den viktigste er at teorien har hjulpet meg med å behandle teoretisk ballast på en systematisk måte.¹¹ Adaptive theory åpner opp for at jeg kan studere eldres subjektive opplevelser av alderdommen ved hjelp av livshistorier, uten at jeg bør kvitte meg med den teoretiske eller praktiske

¹⁰ Selv skriver han at den faller et sted mellom deduktive og induktive tilnærminger. Det vil si mellom testing av teori på den ene siden og utvikling av ny teori på den andre.

¹¹ Jeg bruker de delene av teorien som handler om bruk av eksisterende teori, beskrivelse av egen empiri, dataanalyse og utvikling av ny teori. Det er imidlertid ikke rom for å gå nærmere inn på de deler av teorien som omhandler koblingen mellom mikro- og makronivå.

forhåndskunnskapen om feltet. I stedet legges det vekt på at det er viktig å fokusere på sine egne antakelser, slik at forskeren kan være bevisst på hvilken måte de påvirker forskningsprosessen (Layder 1998).¹²

Tidligere teori kan brukes til å formulere problemstillinger, rette fokus mot spesielle deler av datamaterialet eller strukturere analysen (Layder 1998). Dermed betraktes kunnskap som jeg bringer med meg inn i forskningsprosessen som noe positivt fordi den bidrar til å strukturere den pågående forskningen. For eksempel rettes oppmerksomheten mot hvordan jeg kan håndtere de store mengdene med data som akkumuleres etter hvert som intervjuene med de eldre transkriberes (Layder 1998). Gjennom det analytiske arbeidet var teorien til stor nytte. Ikke bare hjalp den meg med å selektere data, men den var også til hjelp fordi den skisserte en hensiktsmessig fremgangsmåte, først for beskrivelse og deretter analyse av materialet. Adaptive theory har således satt stort preg på avhandlingen og den typologien som er utviklet.¹³

Gjennomgangen viser at det er flere fordeler ved det teoretiske og analytiske ståstedet. De viktigste for meg, er at teoriens grunnleggende antakelser i stor grad harmonerer med mine ontologiske og epistemologiske antakelser. Dermed oppstår ikke et u håndterlig avvik mellom det teoretiske utgangspunktet og den empiriske forskningsprosessen.¹⁴ Dessuten har det vært en fordel med teori som har ledet meg gjennom den praktiske prosessen fra et ubearbeidet datamateriale til en typologi for ulike opplevelser av alderdom.

¹² Mine antakelser ble beskrevet i kapittel to.

¹³ Siden den analytiske fremgangsmåten er detaljert beskrevet i kapittel seks går jeg ikke nærmere inn på den her.

¹⁴ Unntaket er måten som den enkelte kobles sammen med sin kontekst på.

4. Tromsø i tiden før, under og etter andre verdenskrig

Informantene i mitt utvalg har to fellesnevner. De er født i 1924 og de vokste opp enten i Tromsø eller rett utenfor byen. Tid og sted utgjør et bakteppe som kan øke forståelsen av Eldres liv. Thagaard skriver at: ”Forskeren må sette seg inn i informantens livssituasjon og verdier for å kunne formulere spørsmål som har tilknytning til informantens erfaringer” (1998:82). Kjennskap til kontekst kan føre til at man stiller relevante spørsmål, og innledningsvis ble det også påpekt at slik kunnskap kan være verdifull ballast i det analytiske arbeidet.¹ Ved å inkludere en beskrivelse av Tromsø i tiden før, under og etter krigen får leseren mulighet til å vurdere spørsmålenes relevans og den eventuelle analytiske nytteverdi som det har å betrakte livshistorier i relieff av tid og sted. Derfor skisseres utviklingen fra 1924 og frem til i dag.² Det er flere måter å beskrive tidsaksen på, men her skilles det mellom før krigen, krigen og etter krigen fordi eldre selv bruker denne inndelingen når de refererer til historien.³ Aller først presenteres stedet hvor livsløpene utspiller seg.

Tromsø

Det heter at ”kjært barn har flere navn”. Beskrivelsen passer på Tromsø som ofte omtales som Nordens Paris, Ishavsbyen og Perlen i Hålogaland. De fleste beskrivelsene av øya og omlandet handler om naturen. Ofte er det beskrivelser

¹ Kontekst kan beskrives som: ”Det som befinner seg omkring, men er nøye forbundet med en handling, et utsagn eller et objekt. Konteksten er oftest avgjørende for hvordan et utsagn eller en handling blir fortolket. Det gjelder dels fordi konteksten inneholder det settet av objekter eller betydninger som handlingen eller utsagnet refererer til. Dermed blir den enkelte ytring forståelig som en del av et større handlingsfelt” (Norsk samfunnsleksikon 1993:214).

² Se også Christensen (1995), Pedersen (1995), Tjelmeland (1996), Furre (1996), Aarseth (1999) og Olsen (1999) for å få en bedre oversikt over tiden de eldre vokste opp i og stedet hvor de har levd sine liv.

³ Furre (1996) opererer med seks faser bestående av mellomkrigstiden (1920-35), krig og gjenreisning (1935-52), en sosial demokratisk periode (1952-73), oljealder og kriseår (1973-81) samt markedets år (1981-90).

av de ville fjellene, storhavet, de mange fjordene, vikene, bjørkeskogen, midnattssola, mørketiden, nordlyset eller vinden fra Balsfjord.

Byen ligger på 69 grader nord. Det er på samme høyde som den nordlige delen av Alaska. Tar man utgangspunkt i Oslo er det like langt til Tromsø som Roma. Innbyggertallet ligger på cirka 60 000. Arealet er på 2558 kvadratkilometer. Det gjør Tromsø til Norges største bykommune, men selve øya er ikke mer enn et par mil på det lengste.

Kontrastenes by har også vært lansert som et navn, men da med henvisning til arkitekturen som bærer preg av flere ulike byggeperioder. Tromsø fremstår også som en småby med internasjonalt preg. Byen er ikke større enn at man møter kjente i Storgata. Samtidig er det mange utlendinger som kommer for å jobbe ved Universitetssykehuset eller studere ved Universitetet.

Midnattssol og mørketid er nevnt. Om sommeren er det lyst døgnet rundt. Om vinteren er det tilsvarende mørkt, men kanskje like fascinerende med fullmåne, stjernehimmel eller nordlys. I 1997 ble det satt rekord. Da hadde det lavet ned 240 centimeter snø. Nesten hvert år skriver media om eldre som snør inne. En vinter skrev for eksempel Bladet Tromsø om Kåre (80) som ikke fikk opp døren. I stedet akte han ut gjennom loftsvinduet og ned på gårdsplassen.⁴ Forsering av glatte partier er en annen risikoidrett som utøves vinterstid. En vinter møtte jeg en eldre dame utenfor samvirkelaget. Hun bar på et lite spann av plast som hun hadde fylt med grus allerede om høsten. Dermed kunne hun strø først og gå trygt etter.

Tiden før andre verdenskrig

Informantene ble født mellom de to verdenskrigene, nærmere bestemt i 1924. Da de var tre år ble folk oppfordret, gjennom avisen, om å levere inn ski for å hjelpe de mange barna som ikke hadde slikt utstyr. Kommunale bestemmelser forbød skigåing og aking i byen, men det var unntak for syv bratte bakker. Skøyting på Prestvannet var en annen del av ungenes hverdag om vinteren.⁵ Sommerstid spilte de fotball. Flertallet brukte naturen til rekreasjon og avslapning. Naturen ble også brukt til matauk i form av vilt, fisk og bær (Christensen 1995).

Sannsynligvis husker informantene lite fra tiden frem til 1930, men foreldrene deres forholdt seg til en periode preget av uro, arbeidsledighet og fattigdom. Regjeringer kom og gikk, priser og valutakurser svingte og arbeidsplassene var usikre. Mange fabrikker stengte dørene, gårder gikk på tvangsauksjon og banker gikk konkurs (Furre 1996). Fiskerbonden ble tosidig rammet fordi kronestigning gjorde gjeldsbyrden for stor. Parallelt sviktet inntektsgrunnlaget. Hvis lånet på fiskebåten ikke ble innfridd stod hus og gård i fare for å bli tatt som pant (Christensen 1995). Problemene sprang ut fra krisen i 1920. De ble forsterket på grunn av store ungdomskull som ønsket jobb. I tillegg sank utvandringen. Ungdom gikk ledig og følelsen av håpløshet var utbredt (Furre 1996).

I 1930 var informantene seks år. Flere av dem kjente nok konsekvensene av arbeidsledige fedre og materiell nød på kroppen. Furre (1996) skriver at materiell overflod og trygghet var et privilegium for de få. Innbyggerne i Tromsø bodde trangt i overfylte hus og leiligheter (Christensen 1995). Standarden var ikke god: *”Det hendte ofte at vannet i vannmugga på*

⁴ Artikkelen stod på trykk i Bladet Tromsø 22.03.00.

⁵ Prestvannet er et lite vann som ligger sentralt på øya. Området rundt er et samlingspunkt for folk.

vaskeservanten var frosset når vi skulle vaske oss om morgenen. Når vi skulle vaske der, kunne det bli is på gulvet. Vi hadde ikke bad, klosett eller varmt vann, men det hadde de færreste på den tiden” (Aarseth 1999:31). Bjørnnes skildrer livet på torget sommeren 1933: *”At Tromsø i likhet med de øvrige byer i Norge – for tiden var sterkt herjet av den moderne sykdom som kalles arbeidsløshet, kunne jeg dessværre ikke undgå å legge merke til. På torvet kunde man til stadighet se større og mindre flokker arbeidsledige stå i klynger diskuterende og gestikulerende med søkk i knærne, skuldrene slappe og nedhengende, liksom de fleste var preget av en ’jeg gir meg over` mine*” (Christensen 1995:310). Samme år søkte 350 unger daglig til kommunal barnebespisning i byen (Christensen 1995). Dette året nådde også den registrerte arbeidsledigheten sitt høyeste nivå i Tromsø.

Borgerskapet utgjorde fortsatt en herskende klasse i Norge. For eksempel erindrer Mack Hansen at borgerskapet hadde bedre mulighet til å nyte friluftslivets gleder enn småkårsfolket: *”Overklassen flyttet gjerne ut til sine landsteder på øya om sommeren. De kunne også ta seg råd til ferie og leie seg inn hos folk andre steder i fylket*” (Christensen 1995:244). Det var harde motsetninger og store forskjeller mellom klassene. Slik var det også i Tromsø. Videre var det store regionale forskjeller i levekår. At den skattbare inntekten per innbygger var fem ganger høyere i Akershus enn Troms er ett eksempel på det. *”Slikt kom og til syne i enklare kosthald, dårlegare bustader, tynnare samfunnstenester. Men slike tal fortel og at pengesamfunnet var meir utvikla i nokre stork, medan andre levde i meir naturalhushald. Og krisa råka pengesamfunnet hardast*” (Furre 1996:97).

Ved inngangen til 1930-tallet utgjorde den mannlige delen av den yrkesaktive befolkningen knappe 6400 personer i Tromsø. Mange av dem levde av ulike kombinasjoner basert på jordbruk, fiske, pelsfangst og annet arbeid. Dette

forskånte folk fra å gå sultne, men de ble stilt overfor lokale utfordringer. Livet på havet er et eksempel: *”Ishavslivet innebar risiko, det visste alle når skutene la av sted om våren. Ei ulykke kunne lett inntreffe og ramme enkeltpersoner. Folk gikk tapt ved at de tråkket igjennom under arbeidet ute på isen, eller falt over bord i overhendig uvær på overfarten. Slikt var hardt nok for dem som satt alene tilbake etterpå. Men ulykka kunne også utslette hele mannskapet med ett slag dersom skutene havarerte i storm eller ble skrudd ned uten at berging var mulig”* (Christensen 1995:297).

Samtidig skjedde flere positive ting. De aller fleste hadde en jobb, levealderen økte og barnedødeligheten sank. Nye oppfinnelser kom og gjorde hverdagen enklere. Innovasjonen nådde borgerskapet før arbeiderklassen, by før bygd og sør før nord. Gradvis gledet stadig flere seg over for eksempel lyspæren og elektrisk komfyr. Sykler kom og biler begynte så smått å trille på veiene. I luften var de første flyene satt inn i rutetrafikk. Å kommunisere via telefon ble mulig og radioene ble en del av møblementet i de fleste norske hjem.

Andre verdenskrig

Da krigen kom hadde informantene blitt 16 år. Krigen har nok satt sitt preg både på deres oppvekst og livet videre. Olsen (1999) forteller at flere barn og ungdommer hadde skremmende opplevelser. Øystein (16) var en av dem. Han ble tatt på fersk gjerning mens han ga mat til fanger som arbeidet i et steinbrudd på toppen av øya. Straffen var et opphold på Krøkebærsletta.⁶ Andre ble rammet hardere ved at de mistet hjemmet sitt, tilbrakte år i konsentrasjonsleir, mistet nære personer eller døde selv.

For nordmenn flest var krigshandlingene langt borte det meste av tiden (Furre 1996). Til de avsidesliggende bygdene rundt Tromsø kom det aldri soldater

annet enn på sporadiske patruljer. Likevel merket de fleste krigen i det daglige i form av en generell usikkerhet. Flere var også redde for å bli sendt på tvangsarbeid. Samtidig ble følelsen av fellesskap sterkere med en felles ytre fiende. Rent praktisk var nok den største forskjellen at samfunnet ble så regulert. Eksempelvis ble det innført rasjoneringskort, melkebok og handlebok. Det ble nødvendig med tillatelse for å reise innenlands. Under krigen forsvant arbeidsledigheten og antallet barnefødsler økte, men for ungdommen innebar krigsårene først og fremst avbrutt skolegang.

I hvilken grad folk fikk krigen inn på livet varierte. Tilsvarende var det forskjell på bønder og lønsmottakere. Gårdbrukere var ikke bare selvforsynte med matvarer, men de kunne bruke matvarene som byttemiddel eller selge dem på svartebørsen. I Tromsø kom krigsutbruddet uventet på befolkningen, men den militære aktiviteten ble omtalt i Tromsørevyen i 1939: *”Nu er vi rusta godt – tenk vi har tre bombefly og to flotte jagere som kretser om vår by. På flyhamna driver de og jobber som besatt, fra klokka sju om morran til langt, langt ut på natt”* (Pedersen 1995:393). I likhet med resten av landet ble det innført rasjonering på varer. Kaffe, sukker og bensin ble rammet først. Senere omfattet rasjoneringen brød, fett, kaffeerstatning, kakao, sirup og alle andre importerte matvarer. Deretter fulgte rasjonering på kjøtt, flekk, egg, melk, og andre melkeprodukter. Til slutt stod også poteter og grønnsaker på listen over rasjonerte varer. Vin, brennevin og tobakk var ikke noe unntak. For tobakken ble det tildelt kvoter til menn over 18 år og til kvinner over 21. Mennene fikk dobbelt så stor kvote som kvinnene (Pedersen 1995). Folkeskolen i byen stengte en dag for å la lærere skrive ut rasjoneringskort. Den 16.09.39 advarte redaktøren i avisen Nordlys mot hamstring: *”Byen er ikke større enn at de aller fleste hamstrerne er vel kjent og notert i folkebevisstheten. Det kommer nok en dag da de vil få besøk hvis krigen varer og det blir smått med mat og brensel”*.

⁶ Krøkebørsletta var en av fangeleirene i Tromsø.

Likevel ble det aldri noen alvorlig mangel på mat i området. Derimot ble det for lite klær og sko.

Økt militær virksomhet førte til gjennomgangstrafikk i byen. Gaster på krigsskip satte sitt preg på Tromsø. Offentlige tilfluktsrom ble opprettet i private kjellere. Den 11. april bombet tyske fly Tromsø kringkaster på Langnes. Flere kvinner, barn og gamle forlot byen. Undervisning ved skolene ble innstilt. Sykehusene og gamlehjemmene ble evakuert. Byen ble sentrum for den frie delen av landet og fikk større betydning. Britiske krigsskip anløp havnen. Statlige funksjonærer, journalister og ambassadepersonell fra forskjellige land ankom Tromsø. Senere samme år etablerte også regjeringen seg her. Den 9. juni opphørte imidlertid militær motstand og byen ble okkupert. En enslig offiser kom den 10. juni, men etter hvert kom 4-5000 tyske soldater. De var et synlig innslag i bybildet.

Den vanskeligste oppgaven for lokale myndigheter var å skaffe husrom og forsyninger til de tyske avdelingene. Stort sett benyttet de skoler eller forsamlingshus, men de forlangte også å få private boliger. For eksempel ble bestestuen til Kristoffersen rekvirert og brukt som postkontor. Samtidig skjulte hun en russisk fange inne på barnerommet (Olsen 1999). Rekvisisjon av skolebygningene førte kanskje til størst endring i unges hverdag. Elevene fikk undervisning i leide lokaler, men det var ikke mulig å skaffe nok rom. Følgelig ble undervisningstilbudet redusert. På det verste var det nede i 25 prosent av det normale. Tapt skolegang var ikke bare et resultat av manglende lokaler. I tillegg brøt det ut flere epidemier som difteri, polio, skarlagensfeber og tuberkulose. Årsaken var at folk bodde trangt, klasserommene var overfylte, såpe var mangelvare og det var lite varmt vann. Mange fikk også skabb og lus (Pedersen 1995).

Etter hvert som motstanden mot okkupasjonsmakten økte, ble stadig flere nordmenn arrestert. Den første fangeleiren i Tromsø ble opprettet sommeren 1941. Senere kom flere andre leire. Forholdene ble beskrevet som dårlige: *”Vi måtte ligge på gulvet og fikk bare utlevert litt spon full av veggelus og kakkerlakker og et fillet, skittent og utslitt ullteppe. Det var kaldt vær. Ingen varmeinnretning eller ovn, og vi frøs som hunder”* (Pedersen 1995:465). Olsen nedtegnet en opplevelse som Markussen hadde i leiren. Den begynte med at vaktene kom kjørende med en russisk unggutt som hadde rømt fra en annen leir: *”... der han ble stilt opp mot en vegg. Her ble han stående i over 12 timer, uten å få verken mat eller drikke. Om kvelden den neste dagen ble han hentet av en lastebil. Den norske sjåføren fortalte seinere til Markussen at han ble kommandert til å kjøre til Krøkebørsletta, og at gutten ble tatt med ned i bakken mot elva. Her var det noen måneder tidligere skutt 30 serbiske fanger som var begravet i en massegrav på stedet. Gutten ble satt til å grave, og da han kom ned til de serbiske likene, ble han skutt. I 1966 var Markussen med på å grave en kabelgrøft i Tromsdalen, og fant da restene av gutten. Jeg kjente igjen klærne hans, og telte 5 kuler som var gått gjennom ryggen på trøien”* (Olsen 1999:16).

Mot slutten av krigen ble situasjonen vanskeligere for bønder og fiskere. Bøndene fikk dårlige avlinger flere år på rad. En grunn var dårlig vær. En annen var at tyskere plasserte kanoner, miner og forlegninger uten å ta hensyn verken til innmark eller beiteland. Fiskerne ble også begrenset av krigen. Fyrtårnene var sløkket og havet minelagt. Fire lokale fiskere ble sprengt i luften på grunn av en mine som satte seg fast i garnet (Pedersen 1995). Dessuten ble noen av båtene enten rekvirert, eller de ble brukt til andre formål enn fiske.

I 1944 fylte mine informanter 20 år. Det året var byen overfylt av 7000 evakuerte fra Finnmark, 6000 soldater fra finlandshæren og en garnison på 8000. Mange av dem ble plassert i Domkirken: *”Benkene var stilt mot*

hverandre to og to, dekket med papirmadrasser – og der lå folk, en og to familier i hver benk. I sakristiet var det innrettet vaskerum. – På den ene siden av kirkeskipet kunde en kvinne ligge og føde – på den andre siden drog en gammel, trett stakkar sitt siste sukk” (Pedersen 1995:552). I 1945 var situasjonen fortsatt usikker og folk forberedte seg på evakuering. Det ble ikke nødvendig. I stedet ble freden feiret 8. mai.

Tiden etter andre verdenskrig

Etter krigen fikk folk generelt bedre råd, og det gjaldt innbyggerne i Troms spesielt. I løpet av krigsårene økte den reelle inntekten med 80 prosent (Tjelmeland 1996).⁷ Videre ble inntektene jevnet ut ikke bare mellom by og land, men også mellom ulike grupperinger innenfor klassesystemet.

Fremover mot 70-tallet var det særlig industriell ekspansjon som gjorde seg gjeldende. Næringsmiddelindustrien ble spesielt viktig i Tromsø. Den var avhengig av leveranser både fra fiske og jordbruk. Produktiviteten steg i begge næringene, men antall sysselsatte sank. Fra 1950 til 1970 økte for eksempel antall fiskerfartøy 86 prosent, men antall fiskere sank 35 prosent. Tidligere livnærte fiskebonden seg av sjarken og småbruket, men den nye dualismen bestod av sjark- og trålfiske (Tjelmeland 1996).

I jordbruket kom traktoren og gampen forsvant. Omsorgsbonden ble sjeldnere. Ikke bare ble det færre kvinner som hadde gård og barn som sitt domene, men det ble også færre kvinner som tok lønnsarbeid.⁸ I stedet ble flere husmor på heltid og de opplevde en revolusjon i hjemmet. Innlagt vann og strøm åpnet opp

⁷ Årsaken var at mange jobbet innenfor bygg- og anleggsbransjen under krigen. Okkupasjonsmakten betalte godt og arbeidet ble ikke betraktet som ”unasjonalt”. Tyskerne rekvirerte store arealer, men de betalte tre ganger markedsprisen. Derfor ble det en viktig inntektskilde for mange.

⁸ En av 25 gifte kvinner fortsatte med lønnet arbeid (Furre 1996).

for nyvinninger. Vaskemaskin, komfyr, støvsuger, kjøleskap og fryseboks er eksempler på oppfinnelser som lettet arbeidet. Den økonomiske veksten gjorde det mulig for menn å forsørge kone og barn. Kvinner og menn giftet seg tidligere, men de fikk færre barn.⁹ I ettertid har mange karakterisert dette som husmorens storhetstid og i denne perioden var mine kvinnelige informanter godt i gang med sin tilværelse som voksne.

Mange flyttet fra distriktene til byen og antallet innbyggere steg med 78 prosent fra 1950 til 1970. I 1964 steg folketallet til nærmere 33 000 innbyggere som en følge av sammenslåingen mellom Tromsø, Tromsøysund, Hillesøy og Ullsfjord. Kommunikasjonen innad i fylket ble stadig bedre og det ble mindre avstand mellom folk. Bilen ble etter hvert allemannseie og rutefly gjorde det mulig å reise til Oslo på åtte timer (Tjelmeland 1996).

Vekst i offentlige sektor var den viktigste drivkraften bak byutviklingen. Fra krigen og frem til 1994 økte det kommunale forbruket per innbygger med 200 prosent (Tjelmeland 1996). Av disse midlene gikk brorparten til skolene samt helse- og sosialsektoren. På seksti og syttitallet gikk kvinnene ut i arbeidslivet. De aller fleste ble ansatt i offentlig sektor. Familier fikk to inntekter og utover 60-tallet kom nye materielle goder som fjernsynet. Ferier i utlandet ble vanligere og folk bygde hytter.

Tromsø fikk regionsykehus og universitet. Universitetet kom i 1972 på tross av massiv motstand.¹⁰ Hele tiden hadde troen på fremskritt stått sentralt, men

⁹ Furre (1996) påpeker at det var store forskjeller mellom landsdelene med hensyn til inntekt. I 1950 var for eksempel beregnet inntekt tre ganger høyere i Oslo enn i Nord-Norge. Dermed opplevde sannsynligvis Tromsøværingene ringvirkningene av den økonomiske veksten senere enn sine jevnaldrende sørpå.

¹⁰ Blant annet ble planene for universitetet lagt frem på et møte i Det medisinske selskap i Oslo i 1969. I den forbindelse uttalte professor Poppe: ”Og så Tromsø, der er det jo ikke noe

utover 70- og 80-tallet kom medaljens bakside til syne i form av skilsmisser, rusmisbruk, økt kriminalitet, sykdommer relatert til livsstil og skader på naturen for å nevne noe (Furre 1996). Å peke på mørke sider er lett, men det har også blitt et mer åpent samfunn. For eksempel har informasjons- og kommunikasjonsteknologi gjort sitt inntog på de fleste arenaer. Utbredelsen av bærbare datamaskiner, Internett og mobiltelefoner er eksempler på det.

Ved inngangen til det siste tiåret i det forrige årtusenet stod altså mine informanter på terskelen til alderdommen etter et liv som voksen i etterkrigstiden, en ungdomstid under krigens dager og en barndom i de harde 30-årene.

annet enn mørketid og skatteutjevningmidler. Byen sitter gud hjelpe meg fremdeles på bøttedo” (Tjelmeland 1996:283).

5. Livshistorier som metode

For å finne svar på spørsmålene som jeg reiser i avhandlingen, brukes livshistorier.¹ Livshistorier er en del av den biografiske sjanger. Sjangeren inkluderer også personlige fortellinger, selvbiografiske fremstillinger og sammenhengende fremstillinger av menneskers liv. Betegnelsen ”biografi” betyr skrift om livet (Heiene 1999).

Livshistorier er ikke ett forskningsfelt, men flere. Historikere, etnologer, antropologer, litteraturvitere og sosiologer har interessert seg for og brukt livshistorier i forskningen. De har imidlertid forskjellige formål med historiene, og de bruker dem på ulike måter (Nilsen 1996). I denne omgang er det ikke rom for å gå nærmere inn på disse forskjellene. Jeg vil i stedet konsentrere meg om de retningene som eksisterer side om side i sosiologien i dag.

Den eldste retningen kan kalles fortolkende, fordi den legger vekt på menneskenes subjektive opplevelse av livsløpet. Den andre retningen legger derimot større vekt på hvordan strukturer påvirker folks livsløp.² Debatten rundt bruken og analysen av livshistorier gjenspeiler dermed mange av konfliktlinjene i sosiologi. Blant annet gjelder dette kontroversen mellom mikro og makro, overganger versus livsbaner, samt observerte mønstre versus livet som opplevd (Hagestad 1991). I det følgende behandles de hver for seg.

Fortolkende sosiologi retter fokus mot hvordan mennesket opplever og fortolker sin verden ved å kontekstualisere livshendelser og opplevelser (Danielsen 1992

¹ Livshistoriens historie kan spores helt tilbake til Thomas og Znanieckis utgivelse av det 18 binds store arbeidet ”The Polish Peasant in Europe and America 1918-1920”. De som er interesserte i denne metodens historie kan for eksempel se på artikkelen: ”The Life Story Approach: A Continental View” av Bertaux og Kohli (1984).

A). Det er altså den andres forståelse som står i fokus. Hensikten er å avdekke individets livsverden eller realitetsstruktur gjennom analyse av livshistorien. Tradisjonen har slått rot innenfor gerontologien. Gerontologer har blant annet interessert seg for hvordan eldre mennesker skaper kontinuitet i sitt liv og hvordan de forsoner seg med det livet de har levd.³

Tilhengere av den andre tradisjonen innenfor livshistorieforskningen undersøker menneskers livsbaner og sosiale livsmønstre for å avdekke de samfunnsmessige, underliggende strukturer som former liv. De er ikke interessert i folks holdninger eller fortolkninger, men i deres handlinger. Perspektivet er med andre ord utvendig. Livshistorier sammenlignes for å finne avvikende tilfeller, slik at forutsetninger for spesielle livsbaner og livsskjebner kan spesifiseres. Hensikten er å generalisere fra enkelte individers liv til hele miljøer (Danielsen 1992 A).

Hovedvekten i denne tradisjonen legges på at livsløpet består av livsfaser med overganger til nye roller, statuser og posisjoner. I så måte er det vanlig å skille mellom begivenheter som er relatert til alder og begivenheter som ikke korresponderer med alder, men som kan inntreffe når som helst i livet (Brim og Ryff 1980). Aspekter ved overganger som har blitt analysert, er ”timing”, ”prevalence” og ”duration” (Hagestad 1991). Timing refererer til når i livet en overgang inntreffer, prevalens er den andelen av en fødselskohort som gjennomgår overgangen, og duration er den tiden som brukes på overgangen.

² Se for eksempel Elder (1974, 1977), Bertaux (1995), Bertaux og Wiame (1997) og Bertaux (1997).

³ Bjelland (1992) er en av flere som har jobbet innen denne retningen. Andre eksempler er Sigurdardóttir (1993), Danielsen og Thorsen (1993), Öberg og Ruth (1993) samt Kovacs og Tornstam (1993).

Min bruk av livshistorier

Min tilnærming til livshistorier kan defineres som fortolkende fordi jeg er opptatt av eldre menneskers subjektive opplevelse av alderdommen og betrakter livshistorien som en personlig og retrospektiv beretning. Det vil si at historien er basert på den eldres tilbakeblikk på det levde livet, men den er stimulert, frembrakt og nedskrevet av meg (Danielsen 1993 B).⁴ Dermed skiller den seg fra selvbiografien. Den skiller seg også fra biografien fordi det ikke innhentes informasjon om den enkelte fra sekundære kilder. I stedet er hele fortellingen basert på informasjon fra hovedpersonen selv. Livshistorien fortelles gjennom et intervju. Retningen kan således plasseres innenfor det kvalitative intervjuet.

Det kvalitative intervjuet gir et godt grunnlag for innsikt i informantenes erfaringer, tanker og følelser (Thagaard 1998). Min hensikt med det kvalitative intervjuet er å få en bedre forståelse av den eldres subjektive opplevelse av alderdommen i lys av det levde livet.

Kvalitative intervju skiller seg fra dagligdagse samtaler fordi det er: ” ... *kendetegnet ved en metodisk bevidsthed om spørgeform, en dynamisk bevidsthet om interaksjonen interviewer og interviewet og en kritisk bevidsthet over for så vel det, som siges, som egne tolkninger af det, der siges*” (Kvale 1981:169). Andre forskjeller på det kvalitative intervjuet og spontane dagligdagse samtaler er at intervjuet går dypere, det har til hensikt å frembringe vitenskapelig kunnskap og det er ikke en konversasjon mellom likeverdige deltakere fordi forskeren definerer og kontrollerer situasjonen (Kvale 2001). Det innebærer blant annet at forskeren må reflektere over sin metode og hvilke konsekvenser den har for datamaterialet. Vedkommende må også være våken for at

⁴ I tillegg fins det eksempler på at eldre selv har nedtegnet sine livshistorier, men de skiller seg likevel fra selvbiografiene fordi de er skrevet på oppfordring fra forskeren (Almås 1997).

samhandlingen med informantene påvirker materialet. Dessuten må forskeren stille seg kritisk, først til livshistorien som fortelles og deretter til sin tolkning av den.⁵

Andre kjennetegn ved det kvalitative intervjuet er i følge Kvale (1981) at det er deskriptivt, spesifikt, forutsetningsløst, fokusert på bestemte temaer, åpent for flertydigheter og forandringer. Gjennom kapittel to viste jeg at hele forskningsprosessen hviler på en rekke antakelser, og intervjuet blir derfor aldri forutsetningsløst. I stedet er alle observasjoner og fortolkninger mer eller mindre influert av blant annet teori (Layder 1998).⁶ I tillegg er det nødvendig å erverve seg kunnskaper om informantenes hverdag før man begir seg ut i feltet. Ved å være seg denne kunnskapen bevisst kan man forsøke å kontrollere dens innflytelse. I tillegg er det mulig å reflektere over hvilken betydning forutsetninger og kunnskap eventuelt har for resultatet av studien. Forskeren kan med andre ord være forutsetningsløs i den forstand at hun/han ikke søker bestemte konklusjoner.

Det kvalitative intervjuet kan være delvis strukturert. Temaene er da bestemt på forhånd, men rekkefølgen bestemmes underveis (Fog 1994, Weiss 1994, Kvale 2001). Fordelen med semistrukturering er at viktige temaer dekkes i samtalen. Samtidig er forskeren åpen for de eldres egne fortellinger (Layder 1998).⁷

Jeg anvendte livshistorier fordi jeg ønsker å betrakte alderdommen som en integrert del av det tidligere livet. Alderdommen er ikke noe som plutselig inntreffer når vi blir gamle. I stedet bærer vi vår kommende alderdom med oss

⁵ Kanskje er det like viktig å være bevisst på det som ikke sies, noe jeg kommer tilbake til.

⁶ I kapittel tre ble det også argumentert for at det heller ikke er ønskelig å starte med blanke ark.

⁷ Jeg brukte en intervjuguide som jeg kommer tilbake til. Guiden er også vedlagt som Vedlegg 2: Standardisering av intervjusituasjonene.

gjennom livet (Tornstam 1993). Videre åpner tilnærmingen opp for at man kan se informanten i lys av både tid og sted. Det kan være verdifullt fordi alderdommen preges av oppvekst og ungdomsår (Tornstam 1993). Elder formulerer det enda sterkere og sier: ”*The later years of aging and its quality of life cannot be understood in full without knowledge of the prior life course*” (1995:107). Følgelig hevder han at det er umulig å forstå alderdommen med mindre man har informasjon om tidligere livsfaser. Sist, men ikke minst, var mitt metodevalg også influert av en tiltrekning til andres arbeid basert på livshistorier.⁸

Etiske betraktninger

All vitenskapelig virksomhet krever at forskeren følger etiske prinsipper som gjelder internt i forskningsmiljøer og omgivelsene for øvrig. Etiske regler om hvordan forskere forholder seg til personer som inngår i forskningen er av særlig stor samfunnsmessig betydning (Thagaard 1998).

I utgangspunktet opplevde jeg ikke temaet ”Opplevelser av alderdommen” som problematisk i etisk forstand. For det første dreier det seg om en gruppe som er i stand til å gi informert samtykke. For det andre bidrar ikke forskning på dette feltet til å stigmatisere eller gjøre livet vanskelig for deltakerne.⁹

Likevel var det viktig å legge opp forskningen på en måte som ivaretar etiske hensyn. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsfag og humaniora (1999) har trukket opp etiske retningslinjer for samfunnsvitenskap. Disse ble lagt

⁸ Eksempler på det er Bjelland et al. (1992), Danielsen (1990, 1991, 1992 A, 1992 B, 1993 A, 1993 B, 1995, 1996), Danielsen og Thorsen (1993), Thorsen (1988, 1992 A, 1992 B, 1992 C, 1998) samt Wærness et al. (1993).

⁹ Tvert i mot har jeg fått mye positiv respons på prosjektet. Informantene har uttrykt at det er hyggelig at noen engasjerer seg i hvordan eldre har det, foreninger har ønsket foredrag med dette temaet og media har laget flere saker gjennom prosjektperioden. Eksempler på det er TV

til grunn for arbeidet.¹⁰ Datatilsynet ble søkt om tillatelse til å gjennomføre undersøkelsen, og det ble bedt om en vurdering fra Regional etisk komité for medisinsk forskning (REK).¹¹

Informantene fikk et brev hvor de ble spurt om å delta.¹² Brevet informerte om min hensikt med studien og formålet med intervjuet. Dessuten var det lagt ved et skriv som skisserte deltakernes rettigheter. Ved å signere nederst og returnere slippet ga de samtykke til deltakelse. Det ble presisert at deltakelse var frivillig og at de kunne trekke seg når som helst uten noen begrunnelse. I så fall ble opplysninger slettet, og det fikk ingen konsekvenser. Kravet til anonymitet ble fremhevet, og fortrolig behandling av opplysningene ble lovet.

Etter at deltakerne hadde returnert slippet, tok jeg kontakt på telefon for å avtale et intervju. Enkelte kvinner ringte også meg, men da for å si at de ikke ønsket å være med fordi de ikke hadde levd et liv som det var verdt å fortelle om. Jeg forsikret dem om at det var greit, men presiserte at det nettopp var de vanlige livene som jeg ønsket å høre om. I lys av dette stilte likevel alle opp.¹³ Jeg spurte en av dem etterpå om hun var sliten fordi vi hadde holdt på i tre timer. Da svarte hun: *"Vet du, jeg er helt forferdet. Jeg trodde ikke at jeg hadde noen ting å komme med"*.

2 Nyhetene 22.10.06, Bladet Tromsø 10.11.01, Pensjonisten 3/2000, Harstad Tidende 27.04.99 og Bladet Tromsø 12.06.97.

¹⁰ Flere andre omtaler også etiske retningslinjer for kvalitativ forskning. Eksempler er Miles og Huberman (1994) og Josselson (1996).

¹¹ REK godkjenner ikke prosjekter, men de vurderer dem og kommer med en tilråding.

¹² Informasjonen som gikk ut til informantene er lagt ved i Vedlegg 3: Brev til informantene.

¹³ En dame sendte inn slippet, vi avtalte et tidspunkt, men hun ringte og sa at hun heller ville komme tilbake til saken. Dette ble selvsagt respektert. Jeg hørte aldri noe mer fra henne.

Jevnlig krysset jeg deltakerlisten mot dødsregisteret for å unngå å sende brev til noen som ikke lengre var i live.¹⁴ Siden det går litt tid fra et dødsfall, og til det registreres, sjekket jeg også daglig dødsannonsene i lokalavisene.

Under intervjuet forsøkte jeg å legge best mulig til rette for informantene. Blant annet kunne de velge om de ville intervjues hjemme hos seg selv eller på mitt kontor.¹⁵ Innledningsvis gjentok jeg rettighetene og spurte om de hadde noen spørsmål eller betenkeligheter. Det ble presisert at de måtte si i fra dersom de ble slitne, og at de ikke trengte å svare på spørsmål som de eventuelt opplevde som ubehagelige. Jeg ønsket nemlig å unngå for nærgående spørsmål som gjorde at informantene kunne føle at de hadde utlevert seg selv i ettertid. Et par benyttet seg av dette tilbudet og sa for eksempel at: *”Det har jeg ingen kommentar til”* eller *”Det vil jeg helst ikke snakke om”*. De fleste ga likevel uttrykk for at det hadde vært hyggelig å få lov til å snakke om livet sitt og at de var glade for at noen var opptatt av hvordan eldre har det. Eksempler på det er: *”Du, egentlig synes jeg at dette har vært spennende”* og *”Ja, selv takk. Ja, det er bare positivt at noen bryr seg om de eldre”*.

Jeg opplevde noen få situasjoner som vanskelige. Blant annet fortalte tre av damene at de bekymret seg for økende glemsomhet. I to av tilfellene hadde det neppe noen sammenheng med tidlig stadium av demens å gjøre, men i det tredje tilfellet var forhistorien foruroligende.¹⁶ Tilsvarende virket to andre damer deprimerte uten at de mottok behandling. Som en av dem formulerte det: *”Jeg har veldig mørke dager”*. I disse tilfellene ble det understreket at jeg ikke har

¹⁴ På tross av forhåndsreglene ble det sendt brev til en død dame som enda ikke var registrert i dødsregisteret. Jeg fikk vite det fordi mannen returnerte slippen og orienterte meg om det. Han ble umiddelbart kontaktet og jeg beklaget. Mannen viste stor forståelse, men i den forbindelse var det godt å ha gjort alt jeg kunne for å hindre slike ting fra å skje.

¹⁵ I så fall ble reisekostnadene dekket.

¹⁶ Jeg skrev om demens på hovedfaget og har derfor en del kunnskap om denne gruppen av sykdommer.

kompetanse på Eldres sykdommer, men at de burde ta det opp med primærlegen. Jeg avsluttet alltid intervjuene med å gi dem visittkortet mitt slik at de kunne ta kontakt dersom de kom på noe mer som de ville fortelle om eller om det var andre ting i tilknytning til intervjuet som de hadde på hjertet.

En del hensyn er også tatt etter intervjuene. Materialet er behandlet konfidensielt, og informantene er anonymisert. Størst utfordring har vært knyttet til spørsmål om hvordan informantene presenteres i teksten gjennom analysen. Jeg er fortsatt ikke sikker på hvordan man skal ta best mulig vare på informantene og deres livshistorier i forskningsprosessen, men det har vært en rettesnor at dersom de leser teksten, hvilket jeg håper de vil, skal ikke eventuell gjenkjennelse føre til ubehag for dem.

I den forbindelse er det også på sin plass å understreke at informantene kan ha en annen forståelse av situasjonen enn jeg og at den tolkningen som fremkommer gjennom analysen er min. Relasjonen mellom forsker og informant er ikke et likeverdig gi- og ta- forhold. De eldre åpner ikke bare dørene til hjemmene sine, men også døren inn til en indre og høyst personlig verden. Ikke bare forteller de livshistorien sin, men minner, erfaringer, gleder, og sorger brettes ut. En slik overlevering forplikter, og jeg har forsøkt å gi noe tilbake.¹⁷

Utvalg av informanter

Selve utvalget består, som nevnt i innledningskapitlet, av eldre født i 1924. Året er vilkårlig valgt, men jeg ønsket en gruppe som hadde noen års erfaring med pensjonisttilværelsen. Samtidig skulle de ikke være syke eller pleietrengende. Det vil si at de skulle fortsatt bo hjemme og stort sett klare seg selv. Derimot er det et bevisst valg at alle sammen er født samme år og bor i Tromsø. Det gjør

¹⁷ Så langt har det resultert i nærmere 50 foredrag om opplevelser av alderdom rundt om kring i lokale pensjonistforeninger fra Brensholmen til Skånland.

det mulig å betrakte livshistoriene deres i lys av den samme tiden og det samme stedet.

Utvalgsriteriene ble dermed følgende: den eldre skal være født i 1924, han eller hun må bo i Tromsø kommune, vedkommende skal ikke bo på institusjon og informanten skal heller ikke benytte hjemmehjelp/hjemmesykepleie hyppigere enn to ganger i uken.

En annen fellesnevner er at de er rekruttert fra den fjerde helseundersøkelsen i Tromsø. Rent praktisk foregikk trekkingen av utvalget ved at en representant fra Institutt for samfunnsmedisin ved Universitetet i Tromsø ga meg en liste over alle eldre født i 1924 som hadde deltatt på helseundersøkelse IV og besvart spørreskjemaet for de som var 70 år og eldre.¹⁸ Deretter plukket jeg ut hvert fjerde navn på listen og sendte ut brev. Da 20 eldre hadde returnert slippet med samtykke til deltakelse ble prosessen avsluttet.

Tidligere undersøkelser er i stor grad basert på eldre som rekrutterte seg selv. Dermed øker sjansen for at utvalget settes sammen av mennesker som ønsker å fortelle om sitt liv eller som mener at de har noe spesielt å berette om. Ved å kontakte dem i stedet for at de skulle kontakte meg håpet jeg å få en sammensatt gruppe bestående både av dem som ønsket å fortelle, men også av dem som mente at de ikke hadde noe spennende å berette om. Tilsvarende var det viktig å inkludere eldre som trives og eldre som vantrives i alderdommen. Hensikten var altså å få et bredt utvalg.¹⁹

¹⁸ I den forbindelse ble jeg definert som en av forskerne knyttet til Helseundersøkelse IV og underlagt de samme retningslinjer som gjelder for denne "rammekonsesjonen".

¹⁹Litt mer enn halvparten var villig til å delta. En var død, en var dement, og noen få hadde flyttet. Hvorfor de øvrige ikke ville være med, vet jeg ikke. Derfor er det også vanskelig å vite

Til sammen består mitt utvalg av 10 kvinner og 10 menn.²⁰ De ble rekruttert fra en populasjon med en naturlig overvekt av kvinner.²¹ Derfor er det et paradoks at jeg måtte sende ut flere brev til kvinner for å få like mange av hvert kjønn i utvalget. Jeg har allerede vært inne på at kvinner lurer på om de har en historie som det er verdt å lytte til, men det virker også som om de er mer usikre i selve intervjusituasjonen. Blant annet spurte jeg en eldre dame om hun hadde noen spørsmål før vi gikk i gang. Da svarte hun: *"Nei, man vet ikke hva man skal spørre om! Man er ikke så vant til sånn her greie"*.

Dessuten har det vært vanskeligere å gjøre avtaler med damene fordi de har vært bortreist, tilbrakt tid på hytta eller hatt besøk: *"Nei, du skjønner jeg har ikke sendt det her inn før fordi jeg hadde besøk fra Oslo. Så det har ikke høvd sånn"*. Jeg ønsket like mange kvinner som menn fordi jeg ville ha informasjon om variasjonen både med hensyn til formen og innholdet i livshistoriene.

I følge Thagaard (1998) bør størrelsen på utvalget vurderes i forhold til et "metningspunkt". Det vil si at når studier av flere enheter ikke gir ytterligere forståelse av det som studeres, kan utvalget betraktes som tilstrekkelig stort. Glaser og Strauss (1967) kaller dette "saturation". Begrepet er eksempelvis brukt i studier fra den franske bakerbransjen. Bertaux startet med å intervju bakere som han kjente og skaffet seg nye informanter gjennom disse. Intervjuene fortsatte til det ikke var noe nytt å lære om de sosiostrukturelle relasjonene i bransjen. Etter omtrent 30 intervjuer var metning nådd, og de neste intervjuene bekreftet det han allerede visste (Bertaux og Bertaux-Wiame 1981).

noe om skjevheter i utvalget. En skjevhet oppstår dersom det er systematiske forskjeller mellom de som deltar, og de som ikke er villige til å delta.

²⁰ Fire kvinner er gift, åtte menn er gift, fem er enker, to er enkemenn og det er en enslig kvinne.

Metningsinnhold kan henge sammen med antall enheter, men behøver ikke å gjøre det. Blant annet har Blumer (1969) påpekt at historiene til noen få gode informanter kan være mer verdt enn historiene til mange dårlige. George, som ble Wadels (1989) hovedinformant i analysen av hvordan menn som lever på arbeidsledighetstrygd må kjempe for å bevare selvfølelsen, er kanskje det beste norske eksemplet på det.

Kvale (1988) tar ikke utgangspunkt i antall enheter, men tekst. Blant annet skriver han at 1000 sider er for mye. Materialet blir for stort slik at man lett mister overblikket. I tillegg påpeker han at analysen blir tidkrevende. Dersom det ikke er avsatt tilstrekkelig med tid, kan det føre til overfladiske analyser. Synspunktene til både Thagaard (1998) og Kvale (1988) er i tråd med det Layder (1998) skriver. Han poengterer at fem eller seks intervjuer av en times varighet gir mange sider med transkribert tekst. Etter 20-25 intervjuer er ikke materialet lengre særlig håndterlig.

I utgangspunktet hadde jeg verken tenkt å stoppe ved ett konkret antall enheter eller sider, men vente til nye intervjuer kun bekreftet det jeg allerede visste. Strategien forutsatte en vekselvirkning mellom innsamling av data og analyse. Til et visst punkt ble dette gjennomført. Mot slutten av prosessen ble det likevel slik at jeg gjorde meg ferdig med datainnsamlingen for å konsentrere meg om analysen. Dermed stoppet datainnsamlingen. Punktum ble satt da materialet holdt på å vokse meg over hodet, men muligheten for å samle inn ytterligere informasjon ble holdt åpen hele tiden. Følgelig handlet det mer om håndterlighet enn metning.

²¹ Naturlig i den forstand at det er flere eldre kvinner enn menn rett og slett fordi de lever lengre.

Intervjusituasjonen

Omtrent halvparten av informantene valgte å bli intervjuet hjemme hos seg selv. Fordelen var at intervjuene hjemme hos de eldre ga mer bakgrunnsinformasjon. Jeg fikk se både hvor og hvordan de bodde. For eksempel hang det bilder av familie og slekt på veggene. Dessuten vitnet ulike gjenstander om forskjellige aktiviteter, enten det var sjarken som lå fortøyd nede i fjæra eller riven som stod lent opp mot fjøsveggen.

Eksempelvis nevnte en dame at: *”Så har jeg hatt en fin hobby i masser av år. Jeg gikk på porselensmaling. Ja, disse koppene har jeg malt!”*. En annen sa: *”Jeg var veldig glad i å brodere. Det som henger der har jeg brodert. Og den duken”*. En tredje tok meg med på omvisning blant bildene i bokreolen: *”Det er barnebarna mine. Hun var ferdig tannlege i år. Her er mannen min mens han levde. Og her er huset som vi bodde i. Det som jeg solgte. Her er sønnen min. Og her er jeg selv når jeg var 20 og var i Trøndelag og gikk på skole”*.

De som kom på kontoret hadde pyntet seg. Det var tydelig at de ønsket å ta seg best mulig ut. Blant annet var det en mann som kom i nystrøket skjorte, bukser med press, blankpussete sko, blazer og matchende slips med slipsnål. På håndleddet satt gullklokken og håret var vannkjemmet!

Mest slående i denne sammenhengen er for øvrig kjønnsforskjellene. Ni av de ti kvinnene foretrakk at jeg kom hjem til dem, mens åtte av ti menn møtte opp på mitt kontor. Sannsynligvis henger dette sammen med at kvinnene har levd største delen av sitt liv innenfor hjemmets fire vegger. Der er de mest fortrolige med omgivelsene, og der er det enklest for dem å vise hvem de er. Dessuten er det få kvinner i denne aldersgruppen som har sertifikat. Gjennom et langt og yrkesaktivt liv har menn i større grad befunnet seg i den offentlige sfæren, de er

vant til møter av ulike slag, og det er nettopp gjennom slike sammenhenger at de er vant til å presentere seg for andre. Resultatet er slående, men ikke enestående. I studien til Thorsen (1998) ønsket alle kvinnene å bli intervjuet i sine hjem.

Nesten alle var usikre på hva som ble forventet av dem. Derfor ble det brukt tid innledningsvis på å avklare spørsmål, og presisere rettigheter. Konsekvent ble det understreket at de kunne starte med å fortelle om hvordan de har det i dag og så gå bakover i tid, at de kunne starte med fortiden og så gå fremover, eller at de kunne velge ut temaer som de ønsket å snakke om.

Jeg fortalte at vi har for lite kunnskap om hvordan vanlige folk opplever alderdommen, og derfor stilte spørsmål. Mitt syn på alderdommen, som en forlengelse av det livet som man har levd tidligere, ble presentert. Dermed ble de oppfordret til å snakke også om det. Dessuten hadde jeg tematiserte spørsmål i bakhånd.²²

Det er flere fordeler med å bruke tematiserte spørsmål. For det første ønsket jeg en del standardinformasjon. For det andre har enkelte behov for spørsmål som ledesnor når de skal snakke om livet sitt. I tillegg unngikk jeg en ensidig fokusering på enkelte temaer. Intervjuguiden består av fem deler. Første del omhandler barndommen. Den andre handler om ungdomstiden. Den tredje fokuserer på den yrkesaktive delen av livet. Den fjerde har alderdommen som tema. Den femte delen tar opp forskjellige emner. Blant annet hva intervjupersonen synes er finest i livet, det viktigste og det vanskeligste. Andre eksempler er skjellsettende begivenheter, syn på livet videre og forhold til døden.

²² Se Vedlegg 2: Standardisering av intervjusituasjonene.

Innholdet i guiden er et forsøk på å legge til rette slik at informantene fikk anledning til å være mest mulig uttømmende. Derfor var det tryggere å dekke alle fasene i livet enn å velge ut enkeltområder som dermed ville fremstå som særlig viktige. Innledningsvis ble imidlertid informantene oppfordret til å snakke så fritt som mulig om livet sitt. Deretter ble guiden brukt ved behov og som en sjekkliste til slutt.

Intervjuet varte som regel to - tre timer. Det korteste intervjuet var i overkant av en time, mens det lengste var i underkant av fire. Informasjonen ble registrert ved hjelp av minidisk.²³ Enkelte var litt skeptiske til denne innretningen, men slo seg til ro med at den var nødvendig fordi de snakket fortere enn jeg klarte å skrive. I tillegg noterte jeg litt underveis, men det var mest spørsmål som jeg ønsket å følge opp i løpet av samtalen. Etter hvert intervju nedfelte jeg straks de umiddelbare refleksjonene som jeg gjorde meg.

Møtene mellom den enkelte informant og meg

I løpet av forskningsprosessen gjennomførte jeg 20 møter med like mange informanter. Hvert møte bar preg av å være en målrettet og formalisert samtale hvor min hensikt var økt kunnskap om eldres opplevelser av alderdommen. Jeg stilte spørsmål og den eldre svarte. Det vil si at kunnskap ble til mellom (inter) intervjuerens (meg) og den intervjuedes (den eldres) synspunkter (views) (Kvale 2001). Hva som skjer i løpet av selve møtet er med andre ord avhengig av forskeren, informanten og samhandlingen mellom oss.²⁴ Ønsker man å reflektere over dette møtet er det nødvendig å gå lengre tilbake i tid og fokusere på hva deltakerne bringer med seg inn i situasjonen.

²³ Minidisk er nesten det samme som en båndopptaker, men den tar mindre plass og lyd kvaliteten er bedre.

²⁴ Kommunikasjon i form av felles språk er en forutsetning for å skape et datamateriale i fellesskap gjennom slike møter. Begrepet kommunikasjon stammer da også fra det latinske

Min hensikt med dette møtet var å få en større forståelse av Eldres subjektive opplevelser av alderdom. Det vil si deres tanker, følelser og erfaringer knyttet til den livsfasen som de nå befant seg i. Jeg forberedte meg, som tidligere nevnt, ved å tilegne meg mest mulig kunnskap. Drivkraften var egne erfaringer og personlige interesser.

Men hva var hensikten til informantene? Informantene sa seg villige til å delta i forskningsprosjektet, men hvorfor? Jeg tror ikke at det er en hensikt som deles av alle, men at motivene er forskjellige. Eksempler på det er tilfredsstillende av nysgjerrighet, å bidra til ny kunnskap, et avbrekk i en ellers monoton hverdag, eller et ønske om å fortelle en historie. Videre kan det hende at den eldre selv ikke vet, eller at begrunnelsen er sammensatt. Jeg spurte ikke informanten om hvorfor han eller hun var villig til å møte meg. Dermed vet jeg heller ikke hva de brakte med seg av forventninger til vårt møte. I så måte er det paradoksalt hvor mye vekt som legges i metodelitteraturen på å finne ut hvorfor enkelte ikke ønsker å delta, men så lite på å forstå hvorfor andre faktisk gjør det.

Mine forventninger om stor individuell variasjon innebærer at jeg har fokusert mye på hvordan den enkelte opplever sin alderdom, men tilsvarende mindre på hvordan de samme opplevelsene har blitt formet av historiske begivenheter og en kultur som er felles for informantene. Samtidig er det nødvendig å gjøre et analytisk skille mellom analyser av subjektive opplevelser og samfunnsanalyser. I stedet for en bredest mulig tilnærming med fokus på individ, lokalhistorie og kontekst ønsker altså jeg å gå i dybden på den subjektive opplevelsen. Dette kan være reflektert i intervju materialet, men jeg tror ikke det. I stedet mener jeg at ”det skjeve blikket” mitt har hatt større betydning for analysen av materialet.

”communicare”. Det vil si å ”gjøre felles”. Å kommunisere betyr med andre ord å ”dele med en; meddele en noe” (Caplex 2005).

Vi bringer ikke bare med oss forventninger til et møte, men også våre roller. Møtet finner ikke bare sted mellom to mennesker, men en forsker og en informant. Dermed er det heller ikke et møte mellom to likeverdige parter. For eksempel hevder Kvale (2001) at forskeren ikke bare definerer, men også kontrollerer situasjonen. Jeg er delvis enig i dette synspunktet. Forskeren har det etiske ansvaret og vil som regel definere hva intervjuet skal handle om, men i min studie bestemte den eldre om han eller hun ville være med, hvor intervjuet skulle finne sted, når det skulle skje, hva vedkommende var villig til å snakke om og hvor lenge samtalen skulle vare. Gjennom forskningsprosessen følte jeg derfor at jeg var mer avhengig av informantene enn de var av meg. For meg var dette et stort prosjekt som går over lang tid, men for dem var det et enkeltmøte med begrenset varighet. Samtidig var det, slik Thorsen (1998) påpeker, informanten som skulle dele sin informasjon med meg og ikke motsatt.

Vi bringer heller ikke bare med oss våre roller til møtet, men oss selv. Møtet finner ikke bare sted mellom forsker og informant, men mellom en kvinne født i 1970 og eldre av begge kjønn født i 1924. På overflaten kan et intervju lett oppfattes som en prosess hvor den eldre forteller om sin alderdom, men på et dypere plan preges samtalen av følelsesmessige reaksjoner. Reaksjonene er knyttet til hvordan informant og forsker fremstår for hverandre (Thagaard 1998). Dermed blir også sosial bakgrunn og personlighet viktig.

Hvordan fremstod jeg for informantene og hvordan ønsket de å presentere seg for meg? Sannsynligvis var det aldersforskjellen som skapte størst sosial avstand mellom oss. Informantene lærte tidlig at man skal ha respekt for eldre, men hva med yngre forskere som er på alder med deres egne barnebarn? Jeg opplevde aldri mangel på respekt som noe problem. I stedet følte jeg at de i aller høyeste grad tok meg og min forskning på alvor. Det kan være flere grunner til dette.

Blant annet la jeg mye flid i brevet som ble sendt ut med forespørsel om å delta og vedlegget om deltakernes rettigheter.²⁵ I tillegg sørget jeg der for å fremheve forbindelseslinjen mellom min forskning og Tromsø-undersøkelsen, samt mellom mitt navn og navn som de kjente godt til.²⁶ Forhåpentligvis etablerte dette en forventning om et seriøst forskningsopplegg. I mitt møte med dem forsøkte jeg å opprettholde dette bildet ved å referere nok en gang til mine samarbeidspartnere, ved å kle meg skikkelig og ved å opptre profesjonelt. Dessuten har denne generasjonen svært stort respekt for akademisk kunnskap, universitetet og dermed også forskere.

Alderen min ble i liten grad kommentert, men Åsta la for eksempel vekt på at det er positivt at også yngre mennesker er opptatt av hvordan eldre har det. Likevel tror jeg at aldersforskjellen har betydning for hva de fortalte meg. Hvis Peter F. Hjort hadde intervjuet dem tror jeg at de hadde lagt mindre vekt på tidligere faser av livet som barndommen i 30-årene og ungdomstiden i krigens dager fordi han selv ble født i 1924 og derfor kjenner til dette.

Følgende historie er kanskje et eksempel på det, men det kan også være en eksotisk fortelling som berettes fordi den står i kontrast til livet i dag: *”Om jeg ikke har vært på Ishavet, så har jeg vasket Ishavs skitt. De kom tilbake med masse skitt, og det var ikke vaskemaskin. Det er ikke mange av dere som har vasket klær med kniv. Men det har jeg gjort. Du vet det at fett, spekket fra selen og blodet, det gikk inn i klærne. Så klærne var helt fettete. Så skrubbet du med finskrubb på den ene siden og så fikk du fett gjennom. Så snudde du plagget, dongeribuksen, og så tok vi en bordkniv og skrapet av fett som var kommet av på den siden. Og så var det å snu det att og fram til det ble fritt for å*

²⁵ Se Vedlegg 3: Brev til informantene.

²⁶ Jeg nevnte både professor Arne Nordøy og professor Peter F. Hjort som informantene kjenner godt til fra andre sammenhenger.

grave av- i varmt vann. Det har du ikke hørt om før?".²⁷ Uansett er det altså en fare for at aldersforskjellen kan føre til at informanten prioriterer å fortelle om enkelte ting og utelater andre.

Andre eksempler på slike historier er Emilies fortelling om hvordan det føltes å gå på "fattigkassen", Agnetes beretning om hvordan hun fikk verdifull erfaring som liten fordi moren var jordmor og avhengig av assistanse eller Barbro som legger vekt på hvor privilegert hun var som fikk formell utdanning i en tid da det ikke var vanlig.

Ingen vil med andre ord fortelle en historie som alle kjenner til fra før (Thorsen 1998). Sannsynligvis gjelder dette også opplevelsen av alderdommen. "*At alt er ukjent for intervjueren, er i seg selv en stimulans for intervjupersonen til å fortelle sin historie*" (Thorsen 1998:32). Følgelig er det mulig at nettopp aldersforskjellen har ført til rikere historier enn jeg ville fått dersom den hadde vært mindre.

Muligens har informantene lagt uforholdsmessig stor vekt på å fortelle om sitt tidligere liv og tidligere livs omgivelser for å dele sin grunnlagsforståelse/referanseramme for alderdommen med meg. Eksempelvis er det lettere å forstå Agnetes forhold til tap av ektefelle i lys av hennes brede erfaring med å ta utfordringer på strak arm fra tidligere faser av livet. Selv sier hun at det som må gå - det går. Uansett var jeg ikke svært bevisst på dette fenomenet i selve intervjusituasjonen, men refleksjoner i etterkant kombinert med en gjennomgang av historiene styrker min tro på at informantene har "fortalt skjevt" for å kompensere for at jeg ikke vokste opp på samme tid som dem.

²⁷ "Fritt for å grave av" betyr at det ikke var noe skittent igjen som skulle fjernes.

Jeg har tidligere nevnt at jeg forsøkte å tilegne meg mest mulig kunnskap om informantenes kontekst på forhånd. Etter hvert som jeg lærte mer om historien ble det lettere å stille spørsmål. Flere sa blant annet at de var uberørt av krigen, men da jeg spurte om tyskerne hadde okkupert noen rom hjemme hos dem, bekreftet de dette. Poenget er at kjennskap øker sjansen for å stille gode spørsmål som utløser rike historier. Brodering, frysing av bær og plantestell er ting som jeg selv har holdt på med. Derfor var det enkelt å konversere med eldre damer om slike temaer. Kjennskapen min til fiske, fangst, jordbruk eller andre tradisjonelle domener for menn er imidlertid begrenset, og det kan ha påvirket historiene.

Samtidig har jeg forsøkt å være bevisst på denne problemstillingen. Ved å stille stadig nye spørsmål har jeg prøvd å få frem rike og detaljerte beskrivelser. For eksempel forteller en arbeider at: *”Jeg jobbet flere år på fryseriet. Vi regnet ut på det. De hardeste dagene kunne vi løfte en 30-40 tonn på et skift. Det gikk jo med handmakt”*. Som en respons sier jeg at det er vanskelig å forestille seg uten å ha prøvd. Derpå hjelper han meg ved å utdype: *”Ja, det skal jeg si var hardt. Du fløt i svette fra morgen til kveld. Og så var det inn på fryserrommet, og der var det minus en 26-27grader. Og der ble du frossen! Så tinte du deg og sånn holdt du på. Det er rart at helsen holdt så pass”*.

Hva som fortelles henger altså sammen med hvem det fortelles til, men får det også betydning for hvordan? Næss (2001) hevder at idealisering er mer utbredt blant eldre og folk med lav utdanning. Det vil si at eldre er tilbøyelige til å presentere seg selv som mer tilfredse, glade og harmoniske enn de er.

Sannsynligvis henger det sammen med at disse gruppene har større behov for å gjøre godt inntrykk på intervjueren enn andre. Mange av informantene i min studie hadde ikke forberedt noen spesiell presentasjon av seg selv, men det

virket som om enkelte ønsket å oppnå noe ved å fortelle sin historie.²⁸ Mitt inntrykk er at det vanligvis ikke handler om et ønske om å fremstå på en idealisert måte, men at det forutsetter tillit å snakke om ”vanskelige ting”.

Hvilken rolle kan mitt kjønn ha spilt i intervjusituasjonen? I følge Thagaard (1998) kan det gi et grunnlag for felles forståelse når forsker og informant har samme kjønn. I mitt tilfelle har muligens felles kjønn også ført til trygghet. Flere av de kvinnelige informantene var usikre på selve situasjonen og om de hadde noe å fortelle. Kanskje var det lettere å la en kvinne komme hjem til dem enn en mann? Sannsynligvis forsterket kjønnsforskjellen den store aldersforskjellen og dermed den sosiale avstanden til de mannlige informantene. Tilsvarende er det trolig at felles kjønn bidro til å redusere den sosiale avstanden til de kvinnelige informantene. Hvilken betydning har det for historiene deres? Jeg vet ikke, men jeg tror at den sosiale avstanden mellom disse kvinnene og meg forble så stor at de fortalte en historie basert på det som er annerledes heller enn likt. Kanskje hadde fellesskapet fortont seg som større dersom jeg hadde vært gift eller mor, men jeg er ingen av delene. Tilsvarende tror jeg at også mennenes historie handlet minst om det vi har til felles og mest om det som skiller oss fra hverandre. Videre tror jeg at de muligens har gitt meg rikere historier enn om jeg hadde vært mann fordi det er svært lite som de kunne ta for gitt at jeg skulle kjenne til. I etterkant ser jeg at det kanskje hadde vært fruktbart å be informantene selv om å resonnerer litt rundt dette.

Sosial bakgrunn påvirker også intervjuet. De eldre kom fra ulike sosiale lag, men jeg reflekterte ikke over dette i forbindelse med intervjuene. Selv er jeg vokst opp med foreldre fra middelklassen i en mindre nordnorsk by og er vant til å omgå forskjellige grupper av mennesker. Jeg tror imidlertid at felles dialekt har redusert den sosiale avstanden. Blant annet skjønner jeg en del ord og

²⁸ Jeg kommer tilbake til dette.

uttrykk som for eksempel østlendinger ikke har noe forhold til. I tillegg tror jeg at en del nordlendinger fortsatt har et mindreverdighetskompleks. I min foreldregenerasjon kom det blant annet til uttrykk ved at foreldre la om dialekten sin da de reiste til Oslo for å studere. I så fall har felles geografisk tilhørighet redusert den sosiale avstanden og gitt en felles plattform hva språk og dialekt angår.

Sist, men ikke minst, spiller personlighet en rolle. Jeg møtte 20 ulike personligheter, men de forholdt seg til en og samme person. Å se seg selv utenifra er svært vanskelig. Jeg er imidlertid svært glad i mennesker, historiene deres interesserte meg og jeg konsentrerte meg om å være en god lytter. Vanligvis er jeg flinkere til å prate enn å høre, men denne problemstillingen var jeg svært bevisst på. Følgelig opplevde de meg forhåpentligvis som åpen, trygg, ydmyk og interessert.

Fellesnevneren fra intervju til intervju er altså felles geografisk tilhørighet og stor aldersforskjell mellom informantene og meg. Informantens hensikt med intervjuet og vedkommendes kjønn er imidlertid forhold som varierte fra et intervju til et annet. Derfor tror jeg at noen har ønsket å presentere seg selv på en mest mulig fordelaktig måte, noen har brukt meg som ”psykolog” og atter andre har benyttet møtet til å overlevere en spesiell historie. Kanskje er det som oftest en kombinasjon? Sannsynligvis er dette reflektert gjennom intervjuene hvor det er like mange forskjellige historier som intervjuede, men hvor jeg som intervjuer også har bidratt til standardisering ved at alle har møtt den samme unge, nordnorske kvinnelige forskeren fra middelklassen.

Fra samtale til datamateriale

Etter samtale skrev jeg ut intervjuene. Et gjennomsnittlig intervju ble til nærmere 50 A4 sider med tekst. Totalt består datamaterialet av rundt 1000 sider.

Veien fra samtale med de eldre og til datamaterialet foreligger, går via transkripsjon.

Gjennom intervjuene ble dialogen mellom informanten og meg registrert på disketter. Registreringen startet litt før intervjuet slik at jeg for eksempel kunne inkludere førsteinntrykk ved ankomst. Derrest ble hele intervjuet tatt opp. Rett etterpå spilte jeg inn mine umiddelbare kommentarer eller refleksjoner. Diskettene speiler intervjuet, men det er en viktig forskjell. I intervjuet var dialogen fortsatt levende i den forstand at den spilles ut der og da, og slutten var ikke kjent. I opptaket er imidlertid dialogen frosset og informanten har ikke lenger mulighet til å påvirke gjennom korreksjon eller utfyllende kommentarer (Kvale 1988). Diskettene med tale utgjør råmaterialet, men frembringelsen av datamaterialet er fortsatt ikke ferdig. Neste skritt er transkripsjon. Prosessen er både omfattende og viktig. Omfattende fordi det tar lang tid å skrive ut intervjuer. Viktig fordi analyseprosessen settes i gang for alvor (Silverman 2000).²⁹

Min praksis har vært å skrive ned alt slik det ble sagt. Likevel endrer jeg materialet fra muntlig språk til skriftlig tekst. På veien mister jeg den Eldres tonefall, pauser og latter. Ved å lytte til diskettene kan jeg nærmest "se" sorg, iver eller glede gjennom bruk av stemmene. Tilsvarende lager jeg overganger ved å markere avsnitt. Dermed risikerer jeg å dele opp livet til informanten der vedkommende selv opplever kontinuitet. Alternativt risikerer jeg å lage kontinuitet der den eldre selv opplever bruddstykker, fordi jeg ikke sanser pausene som gjøres.

²⁹ Her mener jeg den første og usystematiske delen av analyseprosessen. Jeg skiller denne fra den mer systematiske delen av analysen. Begge beskrives i neste kapittel.

Forskjellen mellom tekst og tale er påfallende. Vi snakker usammenhengende, setninger er ufullstendige, og bisetninger skytes inn.³⁰ Følgelig er tegnsetting vanskelig. Når begynner en setning og når er den ferdig? Er det slutten på det som ble sagt eller begynnelsen på det som skal sies?

Når forståelse likevel er mulig, henger det sammen med at dialogen foregår innenfor en kontekst hvor informanten og jeg kan støtte oss blant annet på kroppsspråk, men i teksten er mye av dette forsvunnet. Siden teksten fortsatt er godt lesbar er det lett å glemme de grep som jeg har gjort.³¹ Derfor er det viktig med en påminnelse om at transkripsjon er nok et ledd i frembringelsen av datamaterialet. Det vil si at jeg beveger meg bort fra den opprinnelige muntlige historien om livet til en bearbeidet skriftlig versjon som allerede har blitt utsatt for min første fortolkning.

Hva handler så de muntlige historiene om? Variasjonen er stor, både når det gjelder hva som fortelles og hvordan det fortelles. Noen kom med en livshistorie som virket mer eller mindre ferdig redigert på forhånd. For eksempel fortalte en dame at: *"Jeg har 100 år i hodet! Og jeg kan ikke skrive det ned - for det går liksom ikke an"*. Da svarte jeg: *"Men nå kan du snakke og så kan jeg skrive"*. Og dermed fortalte hun flytende fra *"den lagrede"* historien sin.

Andre virket mer uforberedt, men skapte en sammenheng og logikk mens de fortalte. En dame som hadde jobbet hele sitt yrkesaktive liv på ett og samme kontor, vurderer selv livshistorien sin mot slutten av intervjuet: *"Men når det gjelder yrkesvalg, så tror jeg det at hvis jeg hadde valgt den veien å gå, for jeg har egentlig litt sann i meg med veving og sanne ting, så hadde jeg blitt lei av*

³⁰ Enkelte ganger ble jeg direkte flau når jeg så hvordan jeg hadde ordlagt meg.

³¹ I utgangspunktet transkriberte jeg slik at informantene beholdt dialekten sin for å gjøre fremstillingen mest mulig levende. Senere gikk jeg bort fra denne tilnærmingen fordi lesbarheten ble dårlig, særlig for de som ikke kjenner godt til den nordnorske dialekten.

den jobben. Nå kan jeg drive det som hobby, og det tror jeg passer bedre for meg. At jeg var nødt til å gå handelsskole for å komme inn på et kontor eller få meg en jobb sånn, det var egentlig et lykkelig valg for meg i alle fall".³²

Atter andre sporet av utallige ganger. Den ene historien avløste den andre uten at det noen gang kom til en slutt. Dessuten hadde flere behov for hjelp til å komme i gang, men snakket deretter ufortrødent og uoppfordret videre. Noen få responderte kun på spørsmål og da i knappe ordlag.

Uansett startet samtlige med barndommen for så å ende opp med alderdommen via den middelaldrende delen av livet. En klassisk begynnelse er derfor denne: *"Moren min var jordmor. Hun var fra Nordland. Og faren hennes var fra Vestlandet. Han var av gammel slekt. Og han lærte meg om sine forfedre"*. Begrunnelsene for å begynne med begynnelsen var stort sett like: *"Det kan nå være liksom greit å begynne forfra, holdt jeg på å si"* eller *"Man begynte jo med barndommen, det gjorde man jo!"*.

Nilsen (1996) argumenterer for at kvinner og menn forholder seg ulikt til tid og at dette kommer til uttrykk i livshistoriene. Det vil si at menns historier er lineære, mens kvinners er mer sykliske. Grunnen er at kvinner ser det tidligere livet i lys av dagens problemer. Dermed blir det et strukturerende element i fortellingen. Jeg kjente til denne påstanden før datainnsamlingen startet og innledet derfor intervjuene med å oppfordre de eldre om å fortelle slik de ville. De kunne enten starte med begynnelsen, gå rett på viktige temaer eller ta utgangspunkt i nåtiden. Uten unntak ønsket de å starte med begynnelsen.

³² En alternativ tolkning er at erkjennelsen hennes stammer fra tidligere i livet og dermed ikke har noe med intervjuet å gjøre.

Jeg fikk med andre ord høre livshistorier som startet med ulike opplevelser av barndommen, men i tillegg ble ungdomstiden beskrevet, flere dvelte ved krigen, livet som voksen stod sentralt, og alderdommen ble skildret.

Livshistoriene har ofte, i likhet med skjønnlitterære bøker, et eller flere hovedtemaer. Det vil si at en livshistorie kan ha ett hovedtema som utkrystalliseres, men andre kan ha flere temaer av overordnet art. Temaene favnet vidt. Et eksempel var omsorgen for andre og et annet var den gradvise bedringen i materiell standard. Mitt inntrykk var at enkelte ønsket å oppnå et eller annet ved å fortelle sin historie, og dette var igjen relatert til tema. For eksempel var datteren som havnet på kjøret i Oslo ett hovedtema i en beretning. I dette tilfellet ønsket moren å fortelle sin historie, kanskje fordi det lindret sorgen. Et annet eksempel var en lærerinne hvis hovedtema var oppbyggingen av framhaldsskolen etter krigen. Hun var redd for at historien ville gå tapt dersom den ikke ble nedtegnet. Atter andre virket, som nevnt, mer uforberedt. I disse tilfellene hadde jeg ikke det samme inntrykket av at informanten hadde et formål ved å fortelle sin historie.

I tillegg til hovedtema kan det være mange historier i historien. Det vil si små fortellinger om noe morsomt, skummelt eller uvanlig. Dessuten kan det enten være ting som den eldre selv har vært med på eller det kan være noe som informanten har hørt om via andre. Et lite eksempel på en selvopplevd historie i historien er denne: *”Og jeg husker en spesiell opplevelse. Jeg hadde vært nede hos bakeren. Der hadde jeg vært og reparert kjelen deres og ordnet litt på den. Og da jeg skulle gå kom disse to bakerne med en sekk med mel mellom seg. Og løfter den opp på ryggen til unggutten. Og normalt ville jeg ikke ha gjort det, men jeg bar den sekken fra byen og hjem- i ett strekk! Og det var en stolt unggutt som kom hjem til mor med en sekk med mel. Da var det fest, da var det jubel! ”.*

Flertallet fortalte to historier om sitt liv. Først kom en kjapp og fortettet versjon av livet. Deretter fulgte en mer detaljert utbrodering på oppfordring fra meg. Et eksempel på en førhistorie er denne: *”Barndommen min var visst som den var for mange på den tiden. Det var små kår. Og det var vanskelig. Far min døde før jeg var fem år, og vi var mange søsken. Moren min døde da jeg var ni år. Og den eldste broren min ble syk av tuberkulose. Da måtte den neste broren min ta hans jobb. Og jeg måtte slutte på skolen for å ta jobb på fiskebruk. Så jeg har bare seks års folkeskole. Det har jeg nå klart meg med siden. Ja, vi kan si det var vanskelige tider fra 1935 og frem til krigen. Da ble det jo litt lettere på mange vis- økonomisk. Men det var jo ingenting å få kjøpt og sånn. Men vi fikk nå kvittet oss med gjeld. Og fiske, det har jeg drevet med i alle år. Fra 1936 og like til nå, men i eldre år har det jo blitt mindre av det”.*

Et annet eksempel på en førhistorie er denne: *”Jeg har hatt en utmerket barndom. Jeg hadde en mor som stelte huset og en far som var ishavsskipper. Så det var hun som styrte. Oppveksten og skolegangen, det var jo folkeskole og middelskole. Og etterpå det handel - økonomi. Og var jo da innen handel og økonomi hele mitt yrkesaktive liv. Fra de siste 30 årene var jeg kontorsjef”.*

Det jeg kaller førhistorie er med andre ord en fortettet kortversjon av det levde livet som formidles før den egentlige livshistorien. Også Thorsen (1992 A) har funnet at den fortattede kortversjonen ofte kommer allerede i innledningen.

Hvis jeg kan kalle dette for *”førhistorier”* var det også noen eksempler på *”etterhistorier”*. I slike tilfeller kom en historie etter historien. Egentlig gikk intervjuet mot slutten, men så sa informanten et eller annet som for eksempel: *”Pokker heller, du har jo taushetsplikt”* eller *”Når jeg først har vært så*

åpenhjertig kan jeg vel fortelle at... ”. Deretter kom gjerne en innrømmelse eller betoelse som har vært av betydning, men som det var vanskelig å snakke om.

Misbruk av alkohol var det hyppigste eksemplet, men impotens, en skilt homofil sønn og vanskelige arveoppgjør ble også nevnt. En informant forteller innledningsvis i intervjuet at hun mistet søsteren sin altfor tidlig på grunn av kreft. Jeg spør da om hun har god kontakt med de andre søsknene og hun svarer: *”Ja da! Det er alminnelig god kontakt”*. Men mot slutten av intervjuet sier hun: *”Ja, det er ikke noe farlig å si det til deg. Vi har hatt et kompromiss her med eiendommen og alt. Det skar seg, hvem som skulle ha og hvem som ikke skulle ha. Og det har vært veldig tungt for meg. Jeg hadde ikke trodd at det skulle ende sånn. Det har vært trasig. Og man tenker på det at ungene skal vokse opp i ufred her. Det er jo forferdelig”*. Hensikten med førhistorien er altså å lansere hovedtemaet, mens etterhistorien er noe man kun får hvis tilstrekkelig tillit har oppstått i løpet av intervjuet.

Mot slutten av noen av intervjuene følte jeg en form for metning. Etter en stund følte jeg nemlig at samtalen gikk på tomgang, og at det var lite nytt som kom frem. Blant annet har jeg nedtegnet følgende refleksjon etter et intervju: *”Han hadde en ordrik stil med mange gjentakelser. Vi nådde en slags metning i intervjuet. Det vil si at alt var liksom sagt, og han begynte på en måte på nytt”*.

Tilsvarende virket det også som om noen av dem som ble intervjuet oppnådde metning på et tidspunkt, men i en litt annen betydning. På slutten av intervjuet spurte jeg alltid om det var noe viktig som vi ikke hadde snakket om. Vanlige svar da var: *”Nei, vet du, jeg begynner å bli bra tom”* eller *”Jeg vet jo ikke hva annet det skulle være. Jeg synes at jeg har vært nokså åpen og fortalt uoppfordret om ting som jeg har opplevd”*.

Begge disse formene for metning befinner seg på intervjunivå og bør skilles fra den tidligere beskrevne formen for metning som omhandler hele studien. Følgelig bruker jeg begrepet "Forskermetning" for å karakterisere det fenomenet at forskeren føler at lite nytt fremkommer ved nye spørsmål og ytterligere kommunikasjon innebærer at man begynner på en ny runde med de samme temaene. Tilsvarende bruker jeg "Informantmetning" for å fange opp at den intervjuede gir uttrykk for at han eller hun ikke har mer å fortelle.

Samtidig er det alltid noe som ikke fortelles "*what is not said may be just as important as what is said*" (Kvale 1988:93). I litteraturen har dette blitt beskrevet både som svarte hull (Øberg 1993) og hvite flekker (Danielsen 1993 B). Svarte hull, hvite flekker og andre mulige svakheter ved materialet er neste tema.

Svarte hull og hvite flekker

Datamaterialet frembringes i et samspill mellom forsker og informant. Det vil si gjennom en lang prosess. Derfor er det viktig å være oppmerksom på faktorer som har påvirket det. Hvordan informantene rekrutteres, hvor intervjuet finner sted, informantens hensikt med å være med, intervjuerens kjennskap til kontekst og historie, forventninger, geografisk tilhørighet, kjønn, alder og sosial bakgrunn er noen eksempler som allerede er diskutert. Dessuten fins det også noen andre kilder til svarte hull eller hvite flekker. I tillegg er det viktig å være bevisst på hvordan man ønsker å forholde seg til materialet.

I følge Öberg (1993) er det fire mulige årsaker til svarte hull i livshistoriene. Konfliktfylte temaer kan være en årsak. For eksempel opplevde jeg at en eldre dame ikke ønsket å snakke om ekteskapet sitt. Som hun sa: "*Jeg får si som politikerne; ingen kommentar*".

En annen årsak kan være at temaer som bryter med historiens eventuelle røde tråd blir utelatt. Forstanderen som først forteller om all festingen i ungdomstiden på slutten av intervjuet er et eksempel. På mange måter bryter denne fasen av livet hans med det han har fortalt. Dessuten fortelles det ikke om denne perioden før jeg spurte om han ville ha gjort noe annerledes dersom han skulle leve livet på nytt: *"Det var en tid som man var borte fra kristendommen. Det ville jeg ha gjort annerledes. Det var fra konfirmasjonsalder og til jeg ble 21 år. Jeg ble dessverre å bruke mye fra flasken, å drikke, og så videre. Så dette var ikke bra"*.

For det tredje kan det være vendepunktene som skaper livshistorien og ikke hverdagen. Følgelig ekskluderes av og til det trivielle selv om det utgjør en stor del av dagliglivet. Siden jeg var bevisst på denne problemstillingen har jeg forsøkt å kompensere for den ved å spørre de eldre om de kan beskrive en helt vanlig dag og en helt vanlig uke. For eksempel spurte jeg en dame om hva hun fyller formiddagene sine med. Da svarte hun: *"Nei, lite og ingenting"*. Utover i samtalen fremkom det imidlertid at hun leser avisen, spaserer, tar seg en tur til byen, broderer og hekler litt.

Fjerde årsak til svarte hull er at informanten forteller den historien som vedkommende tror at intervjueren ønsker å høre. Jeg forsøkte å unngå det ved å presisere at det ikke finnes riktige eller gale svar. Likevel var flere av informantene sensitive i forhold til mine ønsker, og de stoppet opp for å få bekreftet at de var på riktig vei. *"Ja, nå har jeg regnet opp en masse, og du har ikke kommet til gamlingene enda"*. Påstanden ble bekreftet og han spurte: *"Så det var bortkastet dette?"*. Jeg forsikret om det motsatte. Før han fortalte videre, konstaterte han at: *"Ja, jeg forstår det slik at du skal ha helhetsbildet"*.

Problemet med hullene er at de er usynlige. Derfor er en etterhistorie eller en åpenbar vegring for enkelte temaer mulige tegn på at det er huller i historien.

Følgelig er det vanskelig å vite noe sikkert om historienes svarte hull. De hvite flekkene til Danielsen (1993 B) minner mye om de svarte hullene. Det er en stor grad av overlapping mellom dem, men hun grupperer dem avhengig av om de har med informanten, historien eller intervjueren å gjøre. I realiteten kan skillene være uklare, men jeg mener at det er fruktbare skillelinjer fordi det åpner opp for en systematisk refleksjon rundt ulike kilder til hvite flekker.

Flekker knyttet til informanten skyldes et ønske om å presentere seg selv på en bestemt måte, uløste konflikter eller erfaringer som det er vanskelig å artikulere (Danielsen 1993 B).³³ Jeg har tidligere reflektert over informantenes selvpresentasjon. Flere eksempler på etterhistorier styrker mitt inntrykk av at eldre i min studie innledningsvis kanskje fremstiller seg selv på en idealisert måte, men jeg tror ikke at det er bevisst. I stedet trenger sannsynligvis informanten litt tid på å bli tilstrekkelig trygg på intervjueren. Når tillit er etablert tror jeg at det fortelles åpent også om forhold som ikke er flatterende for informanten.

Videre opplevde jeg at enkelte erfaringer kan være vanskelig å artikulere eller begrunne. Av og til svarte informanten: *"Du vet nå"* eller *"Det var nå bare sånn"*. Hvis jeg fulgte opp slike spørsmål ved å spørre: *"Hvorfor var det bare sånn?"*, viste flere tegn på ubehag. Blaikie (1993) har også påpekt at det kan være problematisk å få tak i meninger fordi man kun reflekterer over intensjonen i ettertid når noen stiller spørsmål om den. I så fall er det en fare for at forskeren fremtvinger en mening som egentlig ikke var der. Jeg opplevde for eksempel ofte at informantene måtte tenke seg om når jeg stilte et spørsmål. I beste fall utløste jeg en bevissthet ved å stimulere til refleksjon. I verste fall ble en mening konstruert for at vedkommende skulle slippe å svare: *"Jeg vet ikke"*.

³³"Uløste konflikter" overlapper med den ene typen "svarte hull" til Öberg (1993). Den er allerede beskrevet og omtales derfor ikke nærmere.

Danielsen (1993 B) nevner to typer hvite flekker knyttet til selve livshistorien. For det første har fortellinger et overordnet tema som utelukker andre temaer. For det andre kan det oppstå en flekk fordi livshistoriene i stor grad dreier seg om livets høydepunkt som utelater hverdagslivet. Siden begge flekkene overlapper med to av de beskrevne hullene til Öberg (1993) går jeg ikke nærmere inn på dem.³⁴

Det siste punktet til Danielsen (1993 B) er at også intervjueren kan bidra til å skape hvite flekker gjennom sine interesser eller sin erfaring. Min interesse for gerontologi og min tidligere erfaring fra eldreforskning er allerede omtalt. I tillegg kan egenskaper ved forskeren påvirke utformingen av livshistorien (Thagaard 1998). Alder er en egenskap, kjønn er en annen og sosial bakgrunn en tredje.

Jeg har allerede diskutert i hvilken grad informantene har tatt hensyn til mine interesser, erfaring, alder, kjønn og sosiale bakgrunn når de utformet sine livshistorier. Jeg har også konkludert med at de sannsynligvis har prioritert å fortelle om den delen av livet som fant sted før jeg ble født eller den delen av livet som de tror er mest fremmed og dermed spennende for meg. I så fall kan fenomenet minne mye om den typen ”svarte hull” som oppstår fordi informanten forteller om det som han eller hun tror at forskeren forventer å høre (Öberg 1993). Dersom det er avvik mellom det informantene tror at forskeren ønsker å høre og det forskeren faktisk ønsker å høre, blir det problematisk. I mitt tilfelle er det derimot positivt at eldre har lagt vekt på å fortelle om sitt tidligere

³⁴ Öberg (1993) legger, som nevnt, vekt på at historiens røde tråd utelukker temaer som bryter med den. Dermed overlapper hullet den hvite flekken som skyldes at et overordnet tema utelukker andre temaer (Danielsen 1993 B). Tilsvarende overlapper vendepunkt (Öberg 1993) med høydepunkt (Danielsen 1993 B).

liv og sin grunnlagsforståelse av alderdommen fordi disse delene av livshistoriene gjør det mulig for meg å forstå deres opplevelser av alderdommen.

Det kan være vanskelig å få tak på innholdet i svarte hull og hvite flekker. Derfor skal jeg sammenfatte dem. Det er stor overlapping mellom de svarte hullene og de hvite flekkene, men det er også noen forskjeller.

Fellesnevneren er fokus på ulike kilder som kan påvirke informantens valg av hva som skal inkluderes når livshistorien fortelles og hva som skal utelates.

Forskjellen mellom Öbergs svarte hull og Danielsens hvite flekker handler om bildebruk, antall kilder og måten som kildene organiseres på. For å ta det siste først. Öberg leter etter svarte hull i livshistoriene og han finner fire. De fire er konfliktfylte temaer, temaer som bryter med historiens røde tråd, temaer av mer triviell art og temaer som informanten ikke tror interesserer forskeren. Danielsen leter etter hvite flekker hos informanten, i selve fortellingen og hos intervjueren. Til sammen finner hun seks. Tre av flekkene henger sammen med at informanten ønsker å presentere seg selv på en bestemt måte, uløste konflikter eller at erfaringen er vanskelig å artikulere. To av flekkene henger sammen med at historien har et overordnet tema og at hverdagen utelates. En av flekkene henger sammen med forskerens interesser. Metaforene gir meg litt forskjellige assosiasjoner. Svarte hull forbinder jeg med en dyp grop hvor alt lys forsvinner. Derfor er det noe som man ønsker å unngå. Følgelig synes jeg at det er hensiktsmessig å reservere dette bildet for konfliktfylte temaer. Hvite flekker gir ikke meg assosiasjoner av noe som man aktivt ønsker å unngå, men områder som forblir mer eller mindre uberørt av mer tilfeldige grunner.³⁵ Derfor syns jeg at bildet passer godt til å fange opp blant annet temaer som utelates fordi de

³⁵ Jeg diskuterte ulike assosiasjoner med Midrè. Han forbandt hvite flekker med områder på kart som man av ulike grunner fortsatt ikke vet så mye om.

bryter med historiens røde tråd eller hverdagsfortellingen som forsvinner på bekostning av mer overordnede tema eller vendepunkt.

Så langt har jeg omtalt noen etiske hensyn, gitt opplysninger knyttet til utvalget, beskrevet prosessen fra samtale til datamateriale samt fokusert på svarte hull og hvite flekker. Alle disse momentene påvirker datamaterialet. Det vil si at de påvirker materialets troverdighet. Troverdighet betyr at forskningen er utført på en tillitsvekkende måte (Thagaard 1998). Andre begreper som knyttes til forskningens kvalitet er bekreftbarhet og overførbarhet. Sammen med troverdighet erstatter disse termene begrepene reliabilitet, validitet og generalisering som brukes i kvantitative studier (Thagaard 1998). Siden troverdighet er knyttet til fremgangsmåter i undersøkelsen, er den diskutert her. Bekreftbarhet og overførbarhet er relatert til tolkning og behandles derfor under analyse i kapittel seks. I tillegg er det viktig å være bevisst på hvordan man forholder seg til datamaterialet. Det er neste tema.

Livshistorier og ”sannhet”

Ofte reises det spørsmål om i hvilken grad livshistorier er ”sanne”. På den ene siden står en positivistisk forskningstilnærming der det legges vekt på at livshistorien reflekterer det livet som informantene faktisk har levd. I dette perspektivet blir det forskerens oppgave å samle inn de ferdige historiene som folk bærer på. Målet er å kartlegge objektive begivenheter og erfaringer som korresponderer med forskerens problemstillinger. Livshistoriene etterprøves gjennom bruk av andre kilder. Før de skrives ut blir de testet med henblikk på validitet og kildekritikk (Heiene 1999).

En annen tilnærming til livshistoriene er å få frem fortolkninger av meningsfulle erfaringer (Heiene 1999). Siden tekster ikke bare kan leses på en måte, blir det viktig å finne metoder som gir gyldige tolkninger. Tolkningen må være

kontrollerbar. Dermed opprettholdes også kravene om pålitelighet og generaliserbarhet (Heiene 1999).

Andre ståsted er mer konstruktivistiske og det argumenteres for at livshistorien skapes gjennom samarbeid mellom forsker og informant i selve intervjusituasjonen. I følge Heiene (1999) er Sartres biografi om Flaubert et godt eksempel på konstruksjonisme. I biografien stiller Sartre spørsmål om hvor mye vi kan vite om et annet menneske. For å skrive boken, leste han alle arbeidene til Flaubert, dagboken hans, nedtegnelser som han selv hadde gjort om livet sitt, brev og andres beskrivelser av ham. Etter å ha skrevet 2700 sider kom Sartre frem til at han fortsatt ikke dekket hele Flauberts liv. Sartre betraktet verkene til Flaubert som ”fiksjoner” og ønsket å finne det ”virkelige” subjektet som gjemte seg bak det skriftlige materialet (Heiene 1999).

I avhandlingen har jeg tatt utgangspunkt i en posisjon mellom fakta og fiksjon. Jeg legger vekt på at livet oppleves og at det blir til en livshistorie når opplevelsen deles med andre. Det vil si at livshistorien blir til i et samspill mellom informant og meg. Opplevelsene er frembrakt på oppfordring fra meg og de er basert på den gamles tilbakeblikk på det levde livet. Som Dilthey skriver: ”...*the reality of lived experience is there-for-me because I have a reflexive awareness of it*” (1985:223). Forskeren stimulerer til en økt bevissthet, men man får ikke selve livshistorien, men de eldres retrospektive opplevelse av den.³⁶ Det vil si at intervjuene kan betraktes som: ”...`social facts`, in that they are produced, shared and used in socially organized ways. They are not, however, transparent representations” (Atkinson og Coffey 1997:47). I lys av

³⁶ Denne posisjonen deler jeg blant annet med Miller og Glassner (1997), Thagaard (1998) samt en rekke nordiske forskere utenfor det historiske miljøet som har anvendt livshistorier som forskningsmetode.

dette betrakter jeg livshistoriene som en beskrivelse av det levde livet, men livshistorien er ikke identisk med livet slik det ble levd.

Gjennom fortellingen søker informantene å lage en meningsfull oversikt over livsløpet og den eldre velger ut hvilke fenomener som skal inkluderes i livshistorien (Thorsen 1992 A). Således får man både høre om livet slik det har vært og slik man skulle ønske at det hadde vært (Danielsen 1993 B). Dessuten kan en og samme historie være både flertydig og mangfoldig (Tornstam 1993).

Hukommelsen er en annen faktor, som også spiller inn, og setter sitt preg på livshistorien. Enkelte ting har man glemt. Andre ting kommer man på underveis: *”Og jeg husker den julaftenen. Det var ikke bare å slutte når klokka var der. Og julaften kom unggutten oppover Arbeidergaten med en sånn svær korg på ryggen og skulle over øya. Og kom forbi husene og så andre unger som hadde begynt å gå rundt juletreet. Da kom klumpen i halsen. Du verden. Der kan du se hvilke minner som dukker frem når man først begynner å prate”.*

Spørsmålet i denne tilnærmingen blir dermed ikke om noe er sant eller ikke, men hvordan livet og alderdommen oppleves. Følgelig blir det også et spørsmål om i hvilken grad det er mulig å ta den andres perspektiv og derved få en felles forståelse av opplevelsen.

Spørsmålet har minst to svar. På den ene siden finner man forskere som mener at det er et mål å leve seg fullstendig inn i den andres situasjon og at det er mulig. Blant annet har Schleiermacher (1959) hevdet at forståelse er å identifisere seg med informantene gjennom innlevelse i en slik grad at man taper

seg selv.³⁷ Forståelsen blir dermed fordomsfri. Retningen kalles ofte for tradisjonell hermeneutikk og er preget av det Guneriussen (1996) kaller for svak kontekstualisme. Det vil si at forskerens kontekst betraktes som en hindring for forståelse. Denne feilkilden både kan og må oppheves.

På den andre siden argumenteres det for at en slik tilnærming verken er ønskelig eller realistisk. Når man skal tolke andres livshistorier, må man nødvendigvis bruke begreper som gir mening. Det er heller ikke mulig å frigjøre seg fra den konteksten som man står i til daglig. Vitenskapen kan altså ikke etablere et universelt perspektiv uavhengig av kultur. Guneriussen (1996) kaller dette for sterk kontekstualisme, og retningen hører hjemme under radikal hermeneutikk. Det innebærer at forskerens kulturelle bakgrunn og perspektiv får stor betydning. I tråd med dette avvises også metoder hvor man forsøker å oppløse båndene mellom forskeren og vedkommendes kontekst.

En metode basert på tradisjonell hermeneutikk korresponderer med tradisjonell fenomenologi slik det ble presentert i kapittel tre. Tilsvarende er det overensstemmelse mellom min teoretiske tilnærming og en mer radikal hermeneutikk. I kapittel to og tre argumenterte jeg også for at det verken er ønskelig eller mulig å fortape seg selv i andre. I stedet ble det lagt vekt på å nærme seg den andre med så mye kunnskap som mulig.

Min forskningserfaring tilsier at ett og samme materiale kan fortolkes på flere måter. En fortolkning kan forkastes fordi en annen gir større mening. Likevel trenger man ikke å ende opp i relativisme. *”Institusjoner, situasjoner og handlinger har innebygd forskjellige typer intersubjektiv mening. De eksisterer i kraft av blant annet slike former for mening. En vitenskapelig interpretasjon kan*

³⁷ Jeg har gått gjennom boken til Schleiermacher (1959), men min tysk er ikke god. Boken er ikke oversatt til andre språk. Derfor støtter jeg meg til Guneriussen (1996) sin tolkning av

derfor ‘rette seg etter’ den mening som allerede er innebygd i sosiale realiteter” (Guneriusen 1996:203). Ved hjelp av begreper som intersubjektiv og kollektiv mening kan man argumentere for at så lenge man bedriver forskning innenfor sitt eget samfunn vil institusjoner og praksiser legge føringer på fortolkningen.

Hvilke krav skal jeg stille til tolkningene som fremkommer av analysen? Tidligere ble det stilt spørsmålstegn ved om livshistoriene er ”sanne”. Spørsmålet ble deretter avvist og erstattet med et nytt spørsmål hvor det ble fokusert på i hvilken grad det er mulig å leve seg inn i andres opplevelser.

I tillegg er det viktig å spørre om tolkningene er ”gyldige”. Gyldighet handler om validitet. Schütz var en av de første som stilte krav om at fortolkninger måtte være av en sån art, at de i prinsippet kunne svare til fortolkninger som informantene selv kunne være tilbøyelige til å gjøre av sine handlinger, eller i alle fall fortolkninger som de ville godkjenne (Harste og Mortensen 2000).

I følge Thagaard (1998) må forskeren forholde seg kritisk til egne tolkninger, og prosjektets resultater må kunne bekreftes av annen forskning.

En tredje variant er Bertaux og Bertaux-Wiame (1981) som stadig ble spurt om validitet eller hvordan de kunne være sikre på kunnskapen sin. Svaret var, som tidligere beskrevet, metning. Metning innebærer at man først kan være sikker på kunnskapen når livshistoriene bekrefter hverandre.

I følge Miles og Huberman (1994) fins det ingen enkeltmetode som kan avgjøre hvor gyldige funnene i en kvalitativ studie er. Følgelig blir det å validere en kontinuerlig prosess som innebærer å undersøke, å sjekke, å spørre, å fortolke og å korrigere (Kvale 1995).

I lys av dette stilles det krav om at fortolkningene må være holdbare, rimelige og velbegrunnede i forhold til livshistoriene slik de presenteres. Kvale har titulert samfunnsvitenskapens 1000 kroners spørsmål som 1000 siders spørsmålet. Det vil si ”*How shall I find a method to analyze the 1000 pages of interview transcripts I have collected?*” (1988:90). Jeg har opplevd denne problemstillingen som en stor utfordring, men har likevel lyst til å sette fingeren på en annen utfordring som jeg kaller for ”1000 kvalers spørsmålet”. Det vil si: ”Hvilke konsekvenser har de 1000 veivalg som man gjør i forskningsprosessen for resultatet?”.

Jeg har riktignok en problemstilling som jeg ønsker å belyse. Denne legger selvsagt føringer på forskningsprosessen, men samtidig er det en rekke valg som forskeren må ta stilling til underveis. For å sammenfatte har jeg forsøkt å dokumentere de mange valg som er foretatt fra begynnelsen av datafrembringelsen, hvor jeg lurte på hvem som skulle være med, og frem til dataanalysens avveininger om hvor vekten skal legges. I denne sammenhengen vil det føre for langt å diskutere hvordan hvert enkelt valg har influert på forskningsprosessen og hvordan andre veivalg kunne gitt andre prosesser.

Ved å stille ut valg og begrunnelser er det imidlertid å håpe at leseren har fått tilstrekkelig med informasjon til å stille seg spørrende og eventuelt kritisk til de tolkningene som etter hvert presenteres.³⁸ Samtidig skal leseren vite at det foreligger en rekke tolkninger som viste seg å være mindre fruktbare enn de som fremheves. Underveis vil jeg fortsatt stille meg kritisk til egne tolkninger, og de

³⁸ Jeg vurderte å legge ved et tilfeldig intervju i komprimert form for å la leseren danne seg et enda bedre inntrykk av materialet som avhandlingen bygger på, men valgte å la være fordi hver enkelt historie er unik. Derfor fins det heller ikke en ”representativ” historie som er dekkende for alle.

blir også fortløpende diskutert i lys av annen forskning, enten denne støtter opp under funnene eller svekker dem.

Alternative kilder til data

I følge Holme og Solvang (1986) er metode en fremgangsmåte for å komme frem til ny erkjennelse.³⁹ Layder (1998) poengterer også at data kan være mer enn de opplysninger som samles inn gjennom den konkrete studien som utføres. Dermed blir det for snevert å si at livshistorier er den eneste metoden som er brukt i denne avhandlingen.

Blant annet har jeg brukt observasjon som en kilde til informasjon om de eldre. For eksempel har jeg sett på hvordan de er kledd og hvor halvparten av dem bor. Dermed har jeg fått med meg hvilke møbler de har valgt, hva som henger på veggene og så videre.

Andre metoder er for eksempel litteraturgjennomgang og samtaler med eldre. I det første tilfellet inngår blant annet faglitteratur fra flere felt, dagspressen og skjønnlitteratur. Samtaler med eldre har jeg hatt gjennom foredragsvirksomhet. I tillegg har jeg vært med å arrangere kurs for eldre som har blitt enslige.

En tredje kilde til ny erkjennelse er deltakelse på konferanser i inn- og utland. Offisiell statistikk er en fjerde kilde. Ingen av de nevnte metodene er benyttet systematisk. Derfor redegjøres det heller ikke for svakheter knyttet til dem her, men der de eventuelt inngår. I stedet skal jeg gjøre nærmere greie for analysen og måten den tok form på.

³⁹ Dette er ikke det samme som at metoden holder vitenskapelige mål.

6. Analyse av opplevelser av alderdommen

I forrige kapittel ble prosessen fra intervju, via transkripsjon til datamateriale beskrevet. I dette kapitlet beskriver jeg min videre bearbeidelse av materialet fra umiddelbare refleksjoner, via beskrivelse til en mer systematisk analyse. Prosessen har ikke funnet sted i et lukket rom, men innenfor en kontekst bestående av tidligere forskning. Derfor innledes kapitlet med en kort redegjørelse for de viktigste analytiske innflytelsene på avhandlingen.

Deretter går jeg fra analyser av livshistorier generelt, til min analyse spesielt. Den analytiske prosessen har vært lang. De ulike trinnene frem til en systematisk analyse av opplevelser av alderdommen beskrives, deriblant noen av blindveiene. Videre gjøres det rede for hvorfor jeg valgte å analysere "Opplevelser av alderdommen". Tilsvarende utdypes jeg inndelingen av materialet i "Gode opplevelser av alderdommen" og "Vanskelige opplevelser av alderdommen". Forskjellige opplevelser av alderdommen analyseres i lys av fem dimensjoner bestående av "Relasjoner", "Aktiviteter", "Livssyn", "Helse" og "Materiell standard". Hver dimensjon er viet sitt eget analysekapittel. Derfor gir jeg dem lite oppmerksomhet her. Gjennom hele analysen har jeg systematisk vekslet mellom eksisterende teori, tidligere forskning og egen empiri. Trianguleringen beskrives avslutningsvis. Til slutt stilles det også spørsmålsteget ved om funnene kan bekreftes eller overføres.

Analyse av livshistorier generelt¹

Jeg har allerede referert mye til den nordiske studien "Livsløp blant gamle i Norden" (Wærness et al. 1993). Denne studien kan også brukes til å eksemplifisere noen måter som forskere har analysert livshistorier på.

I den nordiske studien brukes begrepet "livsløpsform" som går tilbake til Webers (1964) definisjon av livsform. Det vil si den spesielle strategi som benyttes for å utnytte de ressurser og sjanser som klassebakgrunn og marked har skapt. Dermed handler det om å fange hele livet i sin sosiale og historiske sammenheng. I siste instans innebærer det også at man forsøker å forstå livet innenfra ved hjelp av en fenomenologisk ansats (Tornstam 1993).

I studien ble det opprinnelig tatt utgangspunkt i en teoretisk modell utviklet av Højrup (1984). Modellen består av tre livsformer. Den ene kalles "de selververvendes livsform", den andre betegnes som "lønnsarbeideres livsform", og den tredje kalles "den karrierebundne livsform". Modellen tar verken hensyn til variasjon innenfor hver enkelt livsform eller endringer gjennom den enkeltes livsløp. Følgelig valgte forskerne å forlate Højrups modell og utvikle en analyseform basert på former for livsløp hvor helheten i større grad skulle fanges opp. I tillegg var det viktig å betrakte dem i lys av forutsetninger skapt av den historiske utviklingen, klassebakgrunn og marked.

En av forskerne i den nordiske studien er Sigurdardóttir (1993). Hun beskrev ulike former for livsløp på Island. "Grounded theory" ble brukt, og livshistorier som lignet på hverandre ble systematisk kartlagt. Ved å lytte til hvordan historiene begynte, hvordan de sluttet, vendepunkt, samt hvordan vendepunkt ble mestret, satt hun igjen med følgende seks kategorier: "Det bitre livet", "Livet i kamp og skuffelse", "Livet i kamp og seier", "Det aksepterende livet", "Det pliktoppfyllende livet" og "Det lette livet".² Kategoriene diskuteres i lys av

¹ Det er mulig å stille kritiske spørsmål til flere av disse fremgangsmåtene, men det er ikke hensikten her. I stedet ønsker jeg å vise noe av bredden i analytiske tilnærminger til livshistorier.

² Forskeren konstruerer kategorier for å samle deler av tekst. Den opprettede kategorien knyttes sammen med et begrep som indikerer innholdet. For eksempel konstruerte jeg en

sosialhistoriske hendelser samt et kjønns- og klasseperspektiv. De eldres liv drøftes også i relasjon til den økonomiske situasjonen. Hensikten var å studere hvordan de ulike livsløpene påvirker velværet i alderdommen.

Danielsen og Thorsen (1993) har analysert livsløpene til norske eldre ved å skille mellom normalbiografiske livsløp (livsløp der overganger som markerer betydelige statusskifter stort sett kommer når de skal) og avviksbiografiske livsløp (liv fylt av uforutsette begivenheter og overganger som kommer på galt tidspunkt).³ Ved å betrakte materialet i lys av disse hovedkategoriene identifiseres to underkategorier av normalbiografien: "Livet som lett løp" og "Livet som jevnt løp". I tillegg finner de tre underkategorier av avviksbiografien: "Livet som zik-zak løp", "Livet som hinderløp" og "Livet som fallgrube". Livsløpsformene går på tvers av klasse og kjønn, men gjennom analysen viser forskerne at det er forskjellige hendelser som skaper avvik i kvinner og menns liv. At normalbiografien til en viss grad er klassespesifikk blir også illustrert.

kategori for å samle sitater fra intervjuene som illustrerer at relasjoner har betydning for opplevelsen av alderdom og jeg kalte den for "Relasjoner til familie". Kategorien kjennetegnes av egenskaper som viser hvordan familieforhold får betydning for opplevelsen av alderdommen. "Type relasjon" er et eksempel på en egenskap. Den viser hvordan familieforhold får ulik betydning for opplevelsen av alderdom avhengig av om det er snakk om barn eller ektefelle. Ved hjelp av kategoriene ønsker jeg med andre ord å vise variasjonen når det gjelder hvilken betydning familieforhold tillegges for opplevelser av alderdommen.

³ Senere har Danielsen (1990) laget nye klassifikasjoner. Blant annet deler hun eldre kvinners livsløp inn i ni kategorier basert på klasse (borger- og arbeiderklasse), sivilstand (gift/ugift) og yrkestilknytning (yrkesaktiv/ikke yrkesaktiv). Hensikten er å vise hvilke utfordringer folk stod overfor i en bestemt tidsepoke, forskjeller i livsbetingelser og hvilke muligheter og begrensninger som lå i det sosiale systemet de var en del av. Menns livsløp er delt inn i åtte kategorier basert på vedlikehold og endring av sosial posisjon med utgangspunkt i klasse (Danielsen 1992 A). Tilsvarende har Thorsen (1998) arbeidet videre med analyse basert på hvordan kulturelle endringsprosesser relateres til kjønn, sivilstand og klasse. Klassifikasjon av livsløpsformer forlattes til fordel for en kulturgerontologisk analyse. Livsløp relateres til kulturelle normer og verdier i endring over den tidsperioden livsløpene favner. Hensikten er å vise dialektikken i samspillet mellom individuelle livsløpsutforminger og samfunnsendringer.

Livsløpene til eldre finner er analysert av Öberg og Ruth (1993). De startet analysearbeidet ved å identifisere de to mest ekstreme og kontrasterende livshistoriene. Historiene ble kalt "Det ljuva livet" og "Det bittra livet". Deretter fulgte prosessen en metode kalt analytisk induksjon. Det vil si at den teoretiske modellen ble redefinert ved gjennomgangen av hvert nye intervju til alle passet inn i den teoretiske modellen (Denzin 1973). Til slutt satt de igjen med ytterligere fire kategorier bestående av: "Livet som fallgropar", "Livet som hinderlopp", "Det dämpade, uppoffrande livet" og "Livet som yrkeskarriär". Skillelinjene mellom kategoriene bygger på forskjeller med henhold til livets begynnelse, forhold til foreldre, ekteskap, barn, menneskelige relasjoner, opplevd helse, lokus av kontroll, evaluering av livet, selvbilde, alderdommen i dag og syn på fremtiden. Hele materialet ble analysert i lys av disse 11 variablene, og de fremkom som et resultat av dialektikken mellom forskere og materiale.

Winqvist (1993) valgte å skille mellom fornøyde og misfornøyde eldre i sin studie av svensker. Deretter ble de to kategoriene sammenlignet med hensyn til den økonomiske situasjonen, helsetilstand, det sosiale nettverket, aktiviteter og interesser samt behovet for hjelp og omsorg. Videre trekkes livshistorien inn. På bakgrunn av informasjon om oppvekst og voksenlivet differensierer hun blant annet mellom "Karrierister", "Altruister", "Opportuniste" og "Instrumentalister".⁴ Til slutt skilles det mellom "Den gode alderdommen" og "Den dårlige alderdommen". Gjennom sammenligning kommer hun frem til at forskjellen på dem ikke ligger i nåtiden, men hvordan livet vurderes. De med en god alderdom vurderer livet på en positiv måte, men det gjør ikke de med en dårlig alderdom. Vurderingen av livet henger ikke nødvendigvis sammen med om man har møtt problemer eller ikke, men hvilke forutsetninger den enkelte hadde for å møte dem og hvilke konsekvenser vanskene har fått.

Å finne forbindelser mellom det tidligere livet og subjektivt velvære i alderdommen var utgangspunktet til to andre forskere også. Kovacs og Tornstam (1993) analyserte livsløpene til eldre dansker. Forskerne antok at de eldres mål i livet er selvrealisering, balanse og harmoni. Videre forutsetter de at eldre mer eller mindre bevisst velger former for livsstrategi som gjør at de når disse. Det som varierer, er forutsetningene for å nå målet. På grunnlag av ulike forutsetninger identifiserte de følgende seks kategorier: ”Den harmoniske”, ”Den insisterende”, ”Den tilpassende”, ”Den opprørske”, ”Den utholdende” og ”Den overlevende”. For eksempel har den harmoniske allerede fra starten av gunstige vilkår for sin selvrealisering, mens den insisterende i større grad må styre livet sitt inn i de ønskede banene. Det vil igjen si at livsstrategien blir å rette opp en begrenset mulighet for selvrealisering.

Fellesnevneren blant de nordiske forskerne er at de har utviklet egne kategorier. Derfor varierer både innholdet og antallet kategorier fra den ene forskeren til den andre. Kategoriene er i vekslende grad inspirert av teori og empiri. Tilsvarende er det forskjellig vektlegging av ulike dimensjoner. For eksempel er det enkelte som legger stor vekt på psykologiske faktorer (selvbilde, mestring og lignende), mens andre i større grad fokuserer på sosiale faktorer (for eksempel tilknytning til yrkeslivet).

Til sammen utgjør de ulike analysene en del av min faglige ballast. I møtet med egne data førte den først og fremst til at jeg ”glemte” det opprinnelige utgangspunktet. Materialet mitt fremstod som overveldende og jeg mistet mine egne problemstillinger av syne. De første forsøkene på å skaffe oversikt bærer da også preg av andres tilnærminger og kategoriseringer. Dessuten var de innledende beskrivelsene av materialet farget av at dataene ”styrte meg”, men

⁴ Arbeidsliv og familieliv er to viktige forhold i forbindelse med voksenlivet.

etter hvert tok jeg ”styringen” tilbake. Opprinnelige problemstillinger kom igjen til syne. Gjennom en mer systematisk analyse ble materialet brukt til å finne mulige svar på spørsmål reist allerede innledningsvis i studien. En konkretisering av denne prosessen er neste tema. Det handler om analysen av mitt materiale.

Min analyse av livshistorier spesielt

For å skape orden i fremstillingen, kan min analytiske prosess deles inn i tre stadier.⁵ Det første stadiet bestod av umiddelbare refleksjoner, på det andre stadiet beskrev jeg materialet, og det tredje stadiet bar preg av mer systematisk analyse. I det følgende behandles de hver for seg, men i praksis var det overlapping mellom dem.

Umiddelbare refleksjoner

Analysens initialfase bestod for mitt vedkommende av umiddelbare refleksjoner under selve intervjuet eller rett etterpå. Refleksjoner som kom under transkripsjonen, og refleksjoner som gjorde seg gjeldende mens jeg skrev sammendrag av intervjuene ble også nedtegnet.

Følgende utdrag fra mine spontane synspunkter etter det andre intervjuet viser at slike tanker kan være av analytisk karakter: *”I intervjuene er det en del ting som gjentas relativt mye, og jeg lurer på hva det betyr. Er det spesielt viktige ting? Ting som forekommer ofte og dermed har en sentral plass? Eller ting som er dypfølt? Ting som de ønsker å overbevise seg selv om? Ting som er uvanlige og*

⁵ Enkelte skiller mellom analyse og tolkning. I slike tilfeller defineres ofte analyse som strukturering av data, mens tolkning innebærer en vurdering av materialet. Tilsvarende kan man hevde at analyse er dekontekstualisering fordi materialet deles opp i mindre deler gjennom koding. Dermed blir tolkningen den prosessen hvor materialet settes sammen igjen. Man kan si at det rekontekstualiseres. I det videre arbeidet velger jeg å operere med ulike faser av analysen i stedet for å skille mellom analyse og tolkning.

derfor må nevnes flere ganger i motsetning til det selvfølgelig? Eller har det helt andre forklaringer?”.

Her har jeg begynt å reflektere over hvorfor enkelte ting nevnes hyppigere enn andre, men innledningsvis var jeg likevel opptatt av å ha et mest mulig åpent utgangspunkt. Blumer har formulert det som: *”... get close to the empirical social world and dig deeply into it”* (1969:39-40). Åpenheten innebar ikke at forskningen manglet retning. I stedet ønsket jeg å starte bredt, men etter hvert som studien skred fremover ble fokus innsnevret.

Samtidig illustrerer dette at det er vanskelig å skille mellom datainnsamling og analyse, samt mellom forskjellige faser av det analytiske arbeidet. Det er heller ikke alltid et mål. For eksempel beskriver Bertaux og Bertaux- Wiame (1991) hvordan de valgte å se bort fra intervjuguiden og i stedet fokusere på relasjoner som de var interessert i. For dem innebar det at innsamling og analyse av data aldri ble separert, men foregikk samtidig.

Wiseman har vært inne på det samme og skriver at kjernen i kvalitativ forskning nettopp er samspeillet mellom innsamling av data og analyse: *“It is therefore difficult indeed to discuss coding, processing, analysis, and writing without also discussing planning and data gathering, for in no other approach is the interrelatedness of all portions of the research act quite so obvious”* (1974:317).⁶

⁶Hans personlige erfaring er at alle aspekter i forskningsprosessen foregår samtidig, men den tidligste delen av planleggingsfasen er muligens et unntak. For eksempel skriver han at tidlige fragmenter av analyse bidrar til å strukturere data og avgjøre hvilke data som bør samles inn i neste runde (1974).

Tilsvarende gjorde jeg meg mange refleksjoner i alle de månedene som jeg tilbrakte med å transkribere.⁷ Tankene ble nedfelt i et eget dokument som ble lagret under "Analyse" på datamaskinen. Likevel innebar ikke det at den systematiske analysen hadde begynt. Det betydde heller ikke at datainnsamlingen var avsluttet. I en lengre periode foregikk nemlig intervjuing og transkribering samtidig.

I utgangspunktet ønsket jeg så rike og detaljerte livshistorier som mulig, men i neste omgang meldte det seg et behov for å skape oversikt.

Deskriptiv koding

Å skrive et lite sammendrag av hvert enkelt intervju var mitt første forsøk på å gjøre materialet mer håndterlig.⁸ Samtidig markerte sammendragene begynnelsen på den andre fasen av det analytiske arbeidet som handlet om å beskrive materialet.

Jeg skrev det første referatet av livshistoriene slik de eldre selv fortalte uten å analysere eller vurdere. De første referatene av intervjuene ble relativt lange, men etter hvert ble de enkelte intervjuene komprimert ned til en side. Teknikken minner mye om kondensering. Kondensering betyr at hvert intervju sammenfattes til noen få sider som er formet rundt de viktigste hendelsene i livet slik den eldre ser det (Thorsen 1998).⁹ Mine første sammendrag manglet en systematisk utvelgelse av relevante opplysninger. Derfor ble det helt til slutt

⁷ Mange forskere bruker profesjonelle til å transkribere, men jeg hadde ikke midler til det. Prosessen er meget tidkrevende, men samtidig er det en fin måte å bli godt kjent med materialet på.

⁸ Gjennom dette arbeidet gjorde jeg meg ytterligere refleksjoner som ble registrert under "Analyse" sammen med de tankene som jeg hadde gjort meg tidligere.

⁹ Det er viktig å skille kondensering av materialet fra fortetting av mening. Hensikten med sistnevnte er å gjøre tekstens meningsinnhold eksplisitt, og det er forskeren som definerer meningsenheter (Kvale 2001).

laget en ny oppsummering av intervjuene basert på en tematisk orden som følger de samme dimensjonene som analysen bygger på.¹⁰

Siden grunntanken min hele tiden var at alderdommen må forstås i lys av det levde livet, ble livsløpet til den enkelte informant tegnet som kronologisk linje. Langs linjen markerte jeg ulike livsfaser, begivenheter og overganger i livsløpet.¹¹ Videre ble den eldre vurdering av de ulike livsfasene, slik det kom til uttrykk i materialet, markert. Enkelte av livsløpene oppfattet jeg som ”rettlinjede” fordi den eldre mente at livet alltid hadde vært godt, men andre syntes at det hadde vært konstant vanskelig. Atter andres livsløp betraktet jeg som ”stigende kurver” og ”synkende kurver”. I det første tilfellet startet livet med en vanskelig barndom, men ble gradvis bedre. I det andre tilfellet begynte livet med en god barndom, men alderdommen fortøner seg som vanskelig. En tredje variant er ulike kombinasjoner av ”stigende” og ”synkende kurver” i et og samme livsløp.¹²

Avslutningsvis ble den enkeltes kronologiske linje relatert til kontekst. Det vil si at jeg satte den eldre livsløp inn i en historisk ramme. Følgelig ble det for eksempel mulig å se på beskrivelsene av barndommen i lys av de harde 30-årene eller skildringene av ungdomstiden i lys av krigens dager.

Til slutt tegnet jeg et tre som reflekterte alderdommens aktiviteter og relasjoner. Det vil si at jeg laget en oversikt over hvem de omga seg med og hvilket innhold de fylte dagene sine med.

¹⁰ De ligger vedlagt i Vedlegg 1: Et bilde av informantene.

¹¹ Overganger skjer når man forflytter seg fra en livsfase til en annen. Begivenheter er hendelser som, i motsetning til overganger, ikke nødvendigvis har noen klar alderskorrespondanse (Brim og Ryff 1980).

¹² Jeg laget flere undergrupper for å fange opp variasjonen. En består av livsløpene som starter og ender godt, men som er vanskelig underveis. En annen variant har verken lykkelig

Så langt var analysen begrenset til den enkelte informant. Hensikten var å få en god oversikt over den enkeltes liv generelt og alderdommen spesielt. Derfor kan dette kalles for en personsentrert tilnærming til materialet. Det vil si at fokus rettes mot enkeltpersoner (Thagaard 1998).¹³ Gjennom de innledende bestrebelsene mine skapte jeg en slags innholdsfortegnelse over informantene, men den var for grov til å ha noen stor analytisk verdi. Likevel var jeg forbauset over å finne så mange eksempler på en god alderdom på tross av en vanskelig barndom, og så få tilfeller av god barndom, men vanskelig alderdom.

Deretter la jeg de transkriberte versjonene av livshistoriene inn i dataprogrammet NVivo (Richards 1999, Fraser 1999, Bazeley og Richards 2000).¹⁴ NVivo er spesielt utviklet for analyse av kvalitative data. Det vil si at programmet er laget for å håndtere store mengder tekst.

Selve programmet består av et dokument- og indekssystem. I dokumentsystemet lagres data og tanker rundt data. I indekssystemet lagres kategorier og tanker rundt kategoriene. Analysen kan dermed foregå i begge systemene. I tillegg er det ulike verktøy som sørger for at det er lett å bevege seg mellom disse systemene. Dermed legges det til rette for at forskeren kan lagre både datamateriale og kategorier samt ideer knyttet til begge disse. I neste omgang kan dette danne utgangspunkt for å stille spørsmål, utvikle begreper eller bygge teori, for å nevne noe.

begynnelse eller slutt, men det er gode faser mellom ytterpunktene. En tredje er livet som begynner godt, men slutter dårlig etter en rekke bakker både oppover og nedover.

¹³ Engelske betegnelser for slike analyser er "case analysis" (Patton 1990), "case-focused analysis" (Weiss 1994) eller "non-cross-sectional analysis" (Mason 1996). Fellesnevneren er at betegnelsene viser at det fokuseres på en enhet om gangen.

¹⁴ NVivo er en oppgradert versjon av QSR NUD*IST som står for Non-numerical Unstructured Data Indexing Searching and Theorizing (Richards 1999).

Fordelen ved å bruke dataprogrammet, slik jeg ser det, er liten når det gjelder selve kategoriseringen. Forskeren må selvfølgelig lese livshistoriene og bestemme hvilke tekstbiter som skal kategoriseres som hva. For å gjøre det, må vedkommende først identifisere og definere kategoriene. Dataprogrammet kommer mer til sin rett når det gjelder å lagre og hente frem deler av materialet. Dermed kan datamaskinen hjelpe til med å holde oversikten over hvor ulike deler av datamaterialet befinner seg, forbindelseslinjer mellom det empiriske materialet og de teoretiske kategoriene samt mellom kategorisering og teori etter hvert som analysen skrider frem. Sist, men ikke minst, har man flere muligheter til å utnytte materialet enn om man sorterer manuelt (Sivesind 1996). Materialet ble altså lagt inn i NVivo. Deretter ble det kategorisert i to omganger.

I den første runden kategoriserte jeg tekst etter livsfaser. Eksempler på slike kategorier var "Barndom", "Ungdom", "Voksen" og "Alderdom".¹⁵ Dessuten presiserte jeg innholdet til den enkelte koden og begrunnet opprettelsen av den. For eksempel skrev jeg følgende i indekssystemet: *"Barndom består av hele oppveksten frem til krigen. Det vil si fra 1924 til 1940 eller fra 0-16 år. En dame karakteriserer dette som: De magre 30-årene. Jeg har opprettet denne kategorien for å se om det er noen sammenheng mellom barndom og alderdom. Dermed kan jeg enten betrakte resten av livet i lys av barndommen eller jeg kan sammenligne ulike barndommer. Dersom barndommen ikke spiller noen rolle for alderdommen, er det et funn i seg selv"*. Ved å kategorisere teksten ble det mulig å sammenfatte store mengder med data slik at de ble mer håndterlige.

I andre runde opprettet jeg underkategorier. Tekst knyttet til barndom ble for eksempel differensiert avhengig av om den omhandlet foreldre, materielle kår eller skolegang. Først var det altså en grovsortering og deretter en finsortering.

¹⁵ I tillegg laget jeg følgende kategorier: "Bakgrunnsinformasjon", "Informasjon fra helseundersøkelsen" og "Orientering om intervjuet".

Denne prosessen kan kalles for deskriptiv koding fordi jeg deler teksten inn i empiriske kategorier ved hjelp av koder (Thagaard 1998).¹⁶ Layder (1998) betegner det derimot som "Pre-coding" og "Provisional coding". Fordelen ved de sistnevnte begrepene er at de signaliserer at det er snakk om koding på et tidlig stadium og kategorier som vil endres underveis.

Fordelen med kategorier, slik jeg ser det, er at de kan brukes til å sortere stoffet. Selvsagt fins det flere måter å kategorisere et og samme materiale på. Følgelig er det viktig å finne en form for kategorisering som er fruktbar i forhold til målet med å konstruere et datamateriale. I motsatt fall risikerer man enten at verdifull informasjon går tapt eller at forskeren påtvinger materialet en orden som det ikke er empirisk grunnlag for. Ved å dele opp materialet i forskjellige kategorier dekonstruerer jeg også helheten i den opprinnelige livshistorien. Samtidig er min hensikt å sette sammen delene igjen, men da på et mer teoretisk plan. Syn på kategorisering varierer blant forskere. Eksempelvis er det ikke nødvendigvis hensiktsmessig å bruke kategorier for å sortere materialet hvis målet er å synliggjøre grupper gjennom beskrivelser av informantenes livsverden. Følgelig er det nærliggende å anta at synet på bruk av kategorier følger skillinjene innenfor fenomenologi vedrørende beskrivelse versus fortolkning og om teoridannelse er ønskelig eller en avsporing.¹⁷ Mitt mål med forskningen er imidlertid å bidra med ny kunnskap om opplevelser av alderdommen som har relevans for eldre utover utvalget. Til det formålet er kategorier et hensiktsmessig verktøy.

Jeg brukte den innledende kodingen til å skaffe meg ytterligere oversikt over materialet. I denne fasen var ikke tilnærmingen lengre personsentrert, men

¹⁶ Deskriptive koder skiller seg fra analytiske ved at de inneholder lite fortolkning (Miles og Huberman 1994).

¹⁷ Jeg går ikke nærmere inn på disse skillelinjene innenfor fenomenologi her fordi de ble omtalt i kapittel 3. En fenomenologisk tilnærming.

sentrert rundt tema. Det innebærer at jeg belyste spesielle temaer ved å sammenligne informasjon som ble innhentet fra alle (Thagaard 1998).¹⁸ Følgelig bestod den frembrakte oversikten av likheter og forskjeller knyttet til en barndom i de harde 30-årene, en ungdomstid i krigens dager og livet som voksen i etterkrigstiden. Gjennom sammenligningen fremkom det for eksempel at det var forskjell på fattig og rik, mellom bygd og by samt mellom kvinner og menn. Til slutt ble alderdommen i et nytt årtusen beskrevet med de likheter og forskjeller som ble funnet.

På bakgrunn av oversikten utarbeidet jeg en status over arbeidet så langt. Statusen viste at jeg hadde brukt mye tid på å beskrive, men mindre tid på analyse. Sannsynligvis hang det sammen med at materialet "forførte" meg. Jeg ble fascinert av livshistoriene og mente lenge at de hadde så stor egenverdi at de nærmest stod på egne bein. For eksempel ble livet som fiskerbonde, omsorgsbonde og fangstmann på Ishavet beskrevet. Dermed beskrives historien fra innsiden (Frønes 1997). Ved å skrive sammendrag eller beskrive de ulike livsfasene i lys av likheter og forskjeller, ble det mulig å bevare det historiske aspektet.

Nærmere gjennomgang førte til ytterligere fokus på mulige sammenhenger mellom opplevelsen av alderdom og tidligere livsfaser. Videre lette jeg etter forbindelseslinjer mellom opplevelsen av alderdommen og kontekst. I løpet av denne prosessen så jeg at den temasentrerte analysen av ulike livsfaser førte meg over på analyser av kjønns- og klasseforskjeller som mange livshistorie forskere har arbeidet med. Slike analyser er interessante fordi kjønn, sosialt lag og sivilstatus fører til ulike livsløp og dermed forskjeller i alderdommen. I tillegg gir de informasjon om strukturen i et samfunn på et gitt tidspunkt, men slike

¹⁸ Engelske betegnelser for temasentrert analyse er "cross-case analysis" (Patton 1990), "issue-focused analysis" (Weiss 1994) og "cross-section analysis" (Mason 1996).

analyser lå langt unna mitt opprinnelige utgangspunkt. Jeg ønsket å analysere opplevelser av alderdommen, men det var verken kjønn eller sosialt lag som fremstod som mest spennende for meg fordi det allerede foreligger en god del forskning på betydningen av kjønn og sosial klasse.¹⁹

I lys av disse erkjennelsene stilte jeg meg selv spørsmål om hva jeg ønsket å bruke materialet til. Dermed hadde jeg ikke bare tatt tilbake styringen over dataene, men jeg begynte også på den mer systematiske delen av analysen som førte til: ”En analyse av opplevelser av alderdommen”.

Gode og vanskelige opplevelser av alderdommen

Jeg ønsket å bruke materialet til å studere Eldres opplevelser av alderdom med særlig vekt på variasjon, det vil si ulike opplevelser av alderdom.²⁰ Følgelig startet jeg den systematiske analysen med å velge ut data som belyser forskjellige opplevelser av alderdommen. Deretter konstruerte jeg en kategori som fikk betegnelsen ”Opplevelser av alderdommen”. Hensikten med denne kategorien var å samle utsagn fra livshistoriene som viser til ”Opplevelser av alderdommen”. Jeg bestemte også at kategorien ”Opplevelser av alderdommen” skulle være overordnet alle andre kategorier. Det vil si at jeg underordner og relaterer andre kategorier til denne.

¹⁹ Primært ønsket ikke jeg å analysere materialet i lys av kjønn eller sosialt lag. Jeg kommer indirekte inn på det hvis den eldre selv tillegger kjønn eller klasse betydning og i de tilfellene hvor det fremstår som særlig relevant for å forstå ulike aspekter ved den subjektive opplevelsen av alderdommen.

²⁰ Allerede i innledningskapitlet ga jeg noen eksempler på medias rosemaling av alderdommen på den ene siden og svartmaling på den andre. Gjennom arbeidet med avhandlingen kom det flere saker med overskrifter som ”En rocka alderdom” (Dagbladet 18.03.00), ”Gjenbruk av våte bleier” (TV2 28.05.01) og ”Eldre dør av sult” (VG 02.01.02). Slike overskrifter minte meg stadig på behovet for å avdekke variasjon og se på hvordan ”vanlige” eldre har det og opplever denne fasen av livet.

Neste skritt var å sammenligne informantenes opplevelser for å utforske variasjonen i hvordan de opplever denne fasen av livet. På bakgrunn av det empiriske materialet konstruerte jeg to kategorier for å fange opp utsagn fra intervjuene som viste enten til en god eller en vanskelig opplevelse av alderdommen. Hensikten var å lete etter mulige fellesnevner blant dem med gode opplevelser av alderdommen og tilsvarende fellesnevner blant dem med vanskelige opplevelser av alderdommen. I ettertid ser jeg at dette kanskje ikke var nødvendig. I stedet kunne jeg ha analysert mulige sammenhenger mellom den eldres opplevelse av alderdommen og opplevelsen av analysedimensjonen, men på det tidspunktet hadde jeg enda ikke identifisert de analytiske dimensjonene. Følgelig fungerte denne todelingen først og fremst som en inngangsport til å se på hva som har betydning for opplevelsen av alderdommen slik det kommer til uttrykk hos de eldre selv. På bakgrunn av dette valgte jeg ut noen dimensjoner som jeg senere gjorde til gjenstand for analyse.²¹

Utsagnene fra intervjuene omhandlet blant annet den eldres vurdering av livet generelt og informantens opplevelse av alderdommen spesielt. Selve kategoriseringen bygger med andre ord ikke på antall positive eller negative utsagn relatert til opplevelsen, men mer på informantens egen helhetsvurdering av denne livsfasen som god eller dårlig slik den kommer til uttrykk gjennom tanker og følelser. Et typisk utsagn er for eksempel: *”Stort sett har vi det nå godt på våre eldre dager”*. Utsagnet, slik jeg tolker det, er at den eldre har det bra, men at det er enkelte forhold eller perioder som kunne ha vært bedre. Eldre i mitt utvalg bruker ikke store ord når de skal beskrive hvordan de har det. Videre er det mitt inntrykk at de er oppdratt til å uttrykke takknemlighet over det man har, og man skal heller ikke klage.

²¹ Jeg kommer straks tilbake til analysedimensjonene.

Kategoriene er underordnet "Opplevelser av alderdommen" og jeg ga dem betegnelsene "Gode opplevelser av alderdommen" og "Vanskelige opplevelser av alderdommen". "Gode opplevelser av alderdommen" består følgelig av sitater fra intervjuer som viser til at den eldre helhetlige vurdering av alderdommen er positiv. Tilsvarende består "Vanskelige opplevelser av alderdommen" av sitater som viser til at den eldre totalvurdering av alderdommen er negativ.

Ved å fokusere på eldre overordnede opplevelse av alderdommen, kom jeg frem til at vel halvparten opplever denne fasen av livet som god, mens den andre halvparten synes at alderdommen er overveiende vanskelig.²² I den forbindelse er det viktig å presisere at ikke alt er bare fryd og gammen blant de 12 som opplever alderdommen som overveiende god. Tilsvarende er heller ikke livet helsvart for de øvrige åtte. For noen få er det slik, men for de aller fleste fortøner alderdommen seg enten som overveiende god med noen vanskelige elementer eller overveiende vanskelig med noen lyspunkt. Dessuten er det viktig å presisere at det ikke er tilstedeværelsen av vanskeligheter som gjør at jeg skiller de gode fra de vanskelige opplevelsene, men den betydningen som vanskene eventuelt tillegges av informantene.

Faren ved å bruke to kategorier er at en slik grovsortering kan dekke til viktige individuelle variasjoner. Dessuten fremstår muligens det empiriske materialet som mer velordnet enn det egentlig er.²³ Problemet er likevel ikke, slik jeg ser det, at kategorikonstruksjonen korresponderer dårlig med virkeligheten, men at den kan bli for grov slik at nyansene kan gå tapt. Andre forskere har for eksempel operert med fem kategorier (Danielsen og Thorsen 1993) og seks

²² Materialet er lite. Derfor er det ikke noe poeng å kvantifisere. Likevel er det verdt å merke seg at min klassifisering skiller seg fra andre studier fordi jeg klassifiserer nesten halvparten av opplevelsene av alderdommen som vanskelige. For eksempel klassifiserer Danielsen og Thorsen (1993) de fleste opplevelsene av alderdom i sitt materiale som gode.

²³ Jeg kommer tilbake til den individuelle variasjonen i avslutningskapitlet.

kategorier (Sigurdardóttir 1993, Öberg og Ruth 1993) for å avdekke forskjellige former for livsløp.

For eksempel er det noen som har en god alderdom på en måte, men en vanskelig alderdom på en annen. Blant annet kommer det til uttrykk hos en informant som opplever alderdommen som god med hensyn til aktiviteter og materiell standard. Samtidig opplever han alderdommen som vanskelig når det blir snakk om relasjoner og helse. Selv fremhever han at alderdommen oppleves som vanskelig sett under ett. I tillegg kan man tenke seg at et enkeltforhold, som for eksempel relasjoner, oppleves som et sammensatt forhold som både bidrar til en god og en vanskelig opplevelse av alderdom. Slik kan det være hvis ektefellen er syk eller død, men barn er en kilde til glede i hverdagen.

På bakgrunn av overfor nevnte kunne jeg ha valgt å bruke fire kategorier bestående av: "God alderdom", "Overveiende god alderdom, men med noen vansker", "Vanskelig alderdom" og "Overveiende vanskelig alderdom, men med noen lysglimt". I stedet valgte jeg å bruke bare to. Mitt formål var å analysere den enkelte livshistorien for å finne ut hva som gjør at opplevelsen av alderdommen fortøner seg som god eller dårlig. I dette perspektivet er det ikke hensiktsmessig å differensiere mellom "Kjempegod", "Litt god", "Kjempedårlig" eller "Litt dårlig". Mitt materiale inneholder heller ikke empiriske utsagn som gjør det naturlig med fire kategorier og jeg ønsker ikke å "tvinge" materialet inn i en firedelt konstruksjon som ikke korresponderer med den empiriske virkeligheten.

I stedet fokuserte jeg på følgende spørsmål: Hva er det som tillegges betydning for opplevelsen av alderdom og på hvilken måte får det betydning? Etter hvert som analysen skred fremover var det faktisk svaret på disse to spørsmålene som ga verdifull informasjon om hvordan den eldre opplever alderdommen og på det

tidspunktet var denne inneledende todelingen overflødiggjort. Det vil for eksempel si at analysen av den eldre opplevelse av sine relasjoner etter hvert ga meg verdifull informasjon om den eldre opplevelse av alderdommen og siden den var mer nyansert enn god eller dårlig mistet denne kategoriseringen etter hvert sin verdi. En annen begrunnelse for å grovsortere materialet, slik jeg har valgt å gjøre, er at det skaper en god oversikt. Men først og fremst er altså kategoriseringen egnet til å fremheve forhold som henger sammen med den gode og vanskelige opplevelsen av alderdommen.

I tillegg er det viktig å presisere at all kategorisering betraktes som en syntese mellom informantenes subjektive opplevelser slik de formidles til meg gjennom empiriske utsagn og mine analytiske preferanser. Det vil si at min kategorisering er inspirert både av de eldre utsagn (empiri) og tilgjengelige verktøy (begreper/teori/tidligere forskning). Følgelig er ikke kategoriene definert av informantene, men av meg. Kategoriene er relevante for dem, men i tillegg viser kategoriene til analytiske egenskaper som overskrider de subjektive opplevelsene. Med det mener jeg at de konstruerte kategoriene fanger opp informantenes utsagn, men de består også av egenskaper som er av betydning for andre enn informantene.

I avhandlingen er analysene hovedsakelig av substansiell art fordi refleksjonene over dataenes meningsinnhold er nært knyttet til empirien. Analyser på et mer generelt nivå kan i større grad beskrives som teoridannelse (Thagaard 1998).²⁴

²⁴ Layder (1998) opererer også med klassifisering på to nivå. På det nederste nivået er klassifisering av intensjonell atferd eller handlinger. Disse er i hovedsak begrenset til subjektiv mening, opplevelser, motivasjoner, holdninger og lignende. Det andre nivået består derimot av system- eller strukturklassifisering.

Analyse av Eldres opplevelser av Alderdommen i lys av fem dimensjoner

I utgangspunktet ønsket jeg å få en bedre forståelse av ulike opplevelser av alderdom. Nye spørsmål som meldte seg var: Hva er viktig for opplevelsen av alderdommen, og på hvilken måte får det betydning slik de eldre selv forteller om det?

Til å begynne med var det gjerne en enkelthistorie som jeg syntes fremstod som viktigere enn de andre. Tilsvarende var det ofte en enkeltsetning som jeg bet meg merke i. I tillegg var det enkelte fragmenter av tekst som jeg mente skilte seg ut. Etter hvert begynte jeg å se noen likheter og forskjeller mellom Eldres opplevelser av alderdommen.

Ved å stille slike spørsmål til materialet fant jeg særlig fem analytiske dimensjoner som jeg ønsket å studere nærmere. Det vil si "relasjoner", "aktiviteter", "livssyn", "helse" og "materiell standard" så ut til å ha en betydning for opplevelsen av alderdom.²⁵ "Dimensjon" i denne sammenhengen betyr rett og slett de ulike måtene som "Opplevelser av alderdommen" kan tenkes å variere på.

Gjennom de ulike analysekapitlene blir forhistorien til hver og en av de valgte dimensjonene beskrevet, men deres opphav som analytiske dimensjoner i min avhandling er en blanding av inspirasjon fra eksisterende teori og empirisk

²⁵ Her fremstilles begrepene som definitive, men til å begynne med var det færre av dem og de hadde andre navn. For eksempel var jeg først opptatt av "å være", "å ha" og "å elske" (Allardt 1975). For ham var begrepene definitive, men for meg var de en inspirasjon til de mer endelige som brukes i min avhandling. Prosessen kan beskrives som en overgang fra sensitive til definitive begreper. Blumer definerer dem i relasjon til hverandre: "*A sensitizing concept lacks such specification of attributes or bench marks and consequently it does not enable the user to move directly to the instance and its relevant content*". Oppsummerende

gjennomgang. Således representerer ikke de fem dimensjonenes betydning for alderdommen bare ny erkjennelse, men det bekrefter også tidligere forskning. Slike kombinasjoner er forenlig med en abduktiv tilnærming: ”...*some of the other concepts in the web may already be suggested or worked out in some way in the existing literature*” (Layder 1998:117). Jeg løfter med andre ord frem dimensjoner som har betydning for opplevelsen av alderdommen, men mitt viktigste bidrag er å si noe om på hvilke måter de kan få betydning på.

Hver og en av dimensjonene har blitt systematisk utforsket. For eksempel gikk jeg gjennom hvert enkelt intervju og registrerte alt som var relatert til relasjoner. Deretter stilte jeg spørsmålsteget ved om det var noe med relasjonene som kastet lys over opplevelsen av alderdommen. Slik ble ulike empiriske utsagn identifisert. Videre lette jeg etter likheter og forskjeller med hensyn til eldres opplevelse av relasjoner og opplevelser av alderdom i de neste livshistoriene. Nye kategorier ble opprettet, og andre ble slått sammen. Hele tiden var jeg opptatt av å finne likheter og forskjeller mellom opplevelser av alderdom og den eldres opplevelse av analysedimensjonen. Jeg ønsket med andre ord å vise hvordan kjennetegn ved sosiale relasjoner henger sammen med kjennetegn ved opplevelsen av alderdommen. Etter hvert definerte jeg dem som skillelinjer mellom ulike kategorier. Teknikken kalles for replikasjonsstrategi, fordi analysen av en enhet etterfølges av den neste (Thagaard 1998).

På dette grunnlaget konstruerte jeg etter hvert noen kategorier. De dannet igjen grunnlag for videre arbeid med kategorisering. Å klargjøre innholdet i den enkelte kategori og forholdet mellom kategoriene er både utfordrende og tidkrevende. Ved nye gjennomganger av materialet fremstod imidlertid kategoriene som stadig klarere for meg. Gradvis ble jeg i stand til å

slår han fast: ”*Whereas definitive concepts provide prescriptions of what to see, sensitizing concepts merely suggest directions along which to look*” (Blumer 1969:148).

utkrystallisere noen egenskaper for å skille hoved- og underkategorier fra hverandre. Disse konkretiseres etter hvert. Dessuten viser jeg hvordan kategoriene ble konstruert. I tillegg legger jeg vekt på hva det er ved de analytiske dimensjonene som får betydning for opplevelsen av alderdommen.

Til slutt satt jeg igjen med kategorier på tre nivå. Det vil si overordnede kategorier, hovedkategorier og underkategorier. Jeg har konstruert fem kategorier på et overordnet nivå. Det vil si en for hver av de fem analytiske dimensjonene. For eksempel er ”Relasjoner til familie” en overordnet kategori som ble konstruert for å samle alle utsagn fra intervjuene som viser til familierelasjoners betydning for opplevelsen av alderdommen. Sitatene viser at relasjoner har betydning for opplevelsen av alderdom, men ulike relasjoner får betydning på forskjellig måte. For å fange opp dette konstruerte jeg to hovedkategorier bestående av ”Relasjoner til barn” og ”Relasjoner til ektefelle”. De to hovedkategoriene har igjen fått fire underkategorier hver. Jeg kommer tilbake til hvordan jeg skiller den ene kategorien fra den andre og hvordan de underordnede kategoriene henger sammen med de overordnede. Slike skillelinjer kaller jeg for egenskaper eller kjennetegn ved kategoriene.

Jeg har valgt å betrakte opplevelser av alderdommen i lys av fem dimensjoner. Alternativt kunne jeg ha betraktet de ulike dimensjonene i lys av de gode og vanskelige opplevelsene av alderdom. Jeg har for eksempel stilt spørsmål ved om aktiviteter kaster lys over opplevelsen av alderdommen og eventuelt på hvilke måter. Alternativt kunne jeg ha stilt spørsmål ved om opplevelsen av alderdom kaster lys over opplevelsen av aktivitetene. Materialet kan analyseres på flere måter, men uansett er det forskeren som definerer hva som skal analyseres (utgjøre forgrunn) og hva det skal defineres i lys av (bakgrunn). I tillegg er det en del utsagn hvor informantene selv sier noe om hva som skyldes hva når det gjelder forholdet mellom en av de fem dimensjonene som gjøres til

gjenstand for analyse og opplevelsen av alderdom. I slike tilfeller forklarer den eldre opplevelsen av alderdommen ved hjelp av relasjon til familie, aktiviteter, livssyn, helse eller materiell standard i stedet for vice versa.

Forholdet mellom teori, tidligere forskning og empiri

Relasjoner, aktiviteter, livssyn, materiell standard og helse er ikke enkle begreper. Derfor innledes hvert enkelt analysekapittel med en begrepsavklaring. Videre presenteres noe av den eksisterende teorien på feltet slik at denne kan kombineres med kategorier som konstrueres av meg gjennom analysen. En slik tilnærming kan kalles ”abduktiv” fordi nye kategorier dannes ved hjelp av både empiri og tidligere teori (Layder 1998). Eksisterende litteratur viser for eksempel at båndene til familien er viktig, og jeg forsøker å vise på hvilke måter de får betydning og hvordan dette henger sammen med forskjellige opplevelser av alderdommen.

Dernest presenteres funn fra tidligere forskning på feltet. Til sammen danner eksisterende kunnskap en bakgrunn for analysen. Samtidig bidrar analysen til ny kunnskap. Dermed får den analytiske prosessen form som en spiral hvor teori utgjør både start- og sluttunkt. Den største fordelen ved å gjøre det slik er at man kan oppnå en synergi mellom tidligere og ny kunnskap.

Kan de analytiske funnene bekreftes eller overføres?

Troverdighet ble diskutert i forrige kapittel. Høy grad av troverdighet er en forutsetning for gode analyser, men det er ikke tilstrekkelig. I tillegg stilles det krav om bekreftbarhet. Bekreftbarhet innebærer at forskeren stiller seg kritisk til egne tolkninger, og at mine resultater kan bekreftes av annen forskning (Thagaard 1998).²⁶

²⁶ Jeg kommer straks tilbake til overførbarhet, men først omtales bekreftbarhet.

Gjennom dette kapitlet har jeg rettet et kritisk søkelys mot analyseprosessen. Fremgangsmåten som ligger til grunn for avhandlingen er presisert. I tillegg har jeg inkludert mindre fruktbare innfallsvinkler som ble utprøvd underveis. Alternative analytiske tilnærminger er også berørt.

I forbindelse med analytisk arbeid er det, som tidligere nevnt, viktig å differensiere mellom informantenes beskrivelser og forskerens betraktninger. Fortolkning av første orden består av beskrivelser av hvordan virkeligheten oppfattes av folk selv. Fortolkning av andre orden består derimot av forskerens forståelse. Den første analysen av likheter og forskjeller i de ulike livsfasene er et eksempel på det.

I analysekapitlene presenteres begge nivåene. Gjennom sitater fra intervjuene får leseren adgang til informantens tanker, holdninger, motivasjon og følelser. I tillegg tilbys min fortolkning av utsagnene deres. Ved å sammenholde disse to versjonene kan man så stille kritiske spørsmål til de analyser som gjøres.

Jeg har også spesifisert hvordan jeg har kommet frem til de fem analytiske dimensjonene, og på hvilke måter de får betydning for opplevelsene av alderdom. Underveis har jeg med andre ord konkretisert hvordan jeg har kommet frem til de konklusjoner jeg trekker.

Thagaard (1998) har poengtert at det er viktig at forskeren presenterer sitt ståsted slik at leseren kan vurdere analysene i forhold til det. Det ble gjort allerede i kapittel to. I tillegg har jeg forsøkt å følge opp både når det gjelder mitt teoretiske og metodiske ståsted.²⁷

²⁷ De er presentert i kapittel tre og fem.

Har konklusjonene fra denne studien relevans utover utvalget? Tradisjonelt forbinder man ofte overføring av funn med statistisk generalisering. Det vil si at man ved hjelp av statistiske teknikker vurderer sikkerheten når man slutter fra et tilfeldig utvalg til populasjonen. Analytisk generalisering innebærer derimot en begrunnet vurdering av i hvilken grad funnene fra en studie kan brukes som en rettleiding for hva som kan komme til å skje i enn annen situasjon (Kvale 2001).

Spørsmålet kan, i følge Kvale (2001), besvares av forskeren, brukeren eller leseren. Jeg har ikke generalisering som et hovedmål med min studie, men mener at mine funn har relevans utover informantenes situasjon.²⁸ I tillegg har det vært et mål å presentere tilstrekkelig med informasjon slik at andre kan foreta analytiske generaliseringer dersom det er ønskelig.

”Lesergeneralisering” er knyttet til gjenkjennelse. Dersom personer med erfaring fra de studerte fenomenene kjenner seg igjen i de analysene som formidles, er det høy grad av overførbarhet (Thagaard 1998). Gjenkjennelse er viktig, men ikke nok. I tillegg må analysene gi leseren en dypere mening som overskrider vedkommendes tidligere forståelse basert på kunnskap og erfaring. I hvilken grad det er tilfelle kan med andre ord ikke bestemmes av forskeren. I stedet må spørsmålet overlates til den enkelte leser. Derfor er mitt bidrag rettet mot å gjøre det mulig å stille seg kritisk til forskningen som presenteres i de fem neste kapitlene.

²⁸ Dette kommer jeg tilbake til i avslutningskapitlet.

7. Relasjoner¹

Relasjoner er en viktig dimensjon ved eldres livsverden, og det uttrykkes på mange måter. Blant annet står beretningen om andre sentralt gjennom hele livshistorien, og temaet vies stor plass i alderdommen. Tilsvarende fremheves ofte kontakten med medlemmer av familien som det fineste, viktigste eller vanskeligste i alderdommen. Hildur er et eksempel på det første: *”Det fineste er vel at vi har fått lov til å være i lag og at vi fikk gutten”*. Edvin er et eksempel på det andre: *”Det viktigste er å ha familie og sånn”*. Et eksempel på det tredje er Kristine som begynner å gråte da hun forteller om tapet av søsteren: *”Det vanskeligste var nå egentlig da søsteren min ble veldig syk. Vi var antagelig veldig knyttet til hverandre”*. Isolasjon fremheves som noe man bør unngå: *”Det dumme folk kan gjøre er å isolere seg. De har et trasig liv de som sitter alene og er redd for å låse opp døren”* (Edvin).

Relasjoner er ikke en betegnelse som eldre bruker, men innholdet i begrepet er sentralt for dem. Relasjonsbegrepet gjør det mulig å fange opp all informasjon som den enkelte har gitt om sitt forhold til andre mennesker. Samtidig overskrides de subjektive opplevelsene fordi relasjonsbegrepet er mer omfattende og generelt enn de konkrete tankene og følelsene knyttet til sosiale relasjonene som kommer til uttrykk.² Grunnen til at jeg analyserer opplevelsene av alderdom i lys av relasjoner er informantenes sterke vektlegging av betydningen av andre personer, og tidligere forskning som har lagt vekt på betydningen av for eksempel å elske (Allardt 1975), relasjonsorienterte liv (Thorsen 1998), sosial kontakt (Statistisk sentralbyrå 1999), familie og venner (Norsk monitor 1999) eller sex (Purvis 1998).

¹ Dersom et empirisk utsagn ikke etterfølges av informantens navn, er det en uttalelse fra personen som sist ble navngitt.

² Relasjoner defineres i neste del kalt ”Begrepsavklaring”.

Siden relasjoner er et sammensatt begrep, innledes kapitlet med en avklaring, noen teoretiske betraktninger samt en presentasjon av noen eksisterende funn på feltet. På den ene siden danner dette et bakteppe for analysen. På den andre siden er det en begrunnelse for behovet for ytterligere kunnskap om relasjoners betydning. Avslutningsvis diskuteres eksisterende litteratur på nytt, men da i lys av de empiriske funnene fra min studie.³

Begrepsavklaring

Relasjoner refererer til forholdet mellom to eller flere personer. Den ene tar den andres hensikter og handlinger med i betraktningen når han eller hun forholder seg til den andre. Hvis den eldre har flere relasjoner, utgjør de til sammen vedkommendes sosiale nettverk (Martinussen 1988). I denne avhandlingen er tilnærmingen til nettverk personorientert. Det vil si at jeg tar utgangspunkt i den eldre og studerer vedkommendes opplevelse av sine sosiale relasjoner.

Videre er det hensiktsmessig å skille mellom forskjellige kvalitative aspekt ved den Eldres opplevelse av nettverket som mengde og innhold. Mengde sier noe om hvordan den eldre vurderer størrelsen på nettet, kontaktens hyppighet og kontaktens omfang. Innhold, og eventuelt en vurdering av det, er mer rettet mot tanker og følelser knyttet til de sosiale forholdene.⁴ Vektlegging av mengde og innhold kan henge sammen, men trenger ikke å gjøre det. For eksempel kan en person føle seg ensom på tross av et stort nettverk. Tilsvarende kan en annen dekke sitt sosiale behov gjennom få, men gode relasjoner. Når det gjelder

³ For å skape oversikt holdes andres forskning utenfor selve analysen på tross av at mange tidligere har funnet det samme som meg. I stedet veves andres og mine funn sammen rett etter.

⁴ For eksempel betrakter Antonucci og Akiyama (1987) nettverk som en sirkel bestående av fire ringer. Hovedpersonen befinner seg i den innerste ringen. Kontaktene plasseres i de øvrige sirklene avhengig av hvor nært de står hovedpersonen.

velvære virker det som om innhold i nettverket er viktigere enn størrelse (Cavanaugh 1998).

En person som mangler relasjoner er alene. Å være alene er ikke det samme som å være ensom: *"You can be all alone on a mountaintop and yet not be lonely. You can live in a crowded city and be surrounded by thousands of people and yet be dying of loneliness"* (Quinnett 1992:35). Følelsen av ensomhet kan relateres både til mengdemessige og innholdsmessige aspekt ved relasjonen. Ensomheten kan enten bunne i at man ønsker å forholde seg til flere eller at man ønsker hyppigere kontakt med de som man forholder seg til. Dessuten kan ensomhet skyldes at relasjonens innhold ikke oppleves som tilfredsstillende.

Gaev (1976) skiller mellom eksistensiell ensomhet og patologisk ensomhet. Eksistensiell ensomhet er en del av den menneskelige erfaringen. Patologisk ensomhet er kronisk tristhet og savn. I tillegg defineres fem andre former for ensomhet. Hvorvidt de er en del av eksistensiell eller patologisk ensomhet kommer an på omstendighetene. En indre ensomhet viser til en følelse av å være fremmedgjort i forhold til sin egen personlighet. Fysisk ensomhet viser til savn av berøring og kroppslig nærhet. Emosjonell ensomhet viser til savn av følelsesmessig nærhet. Sosial ensomhet viser til savn av tilhørighet. Åndelig ensomhet viser til en følelse av tomhet og mangel på mening.

Weiss (1974, 1989) har også interessert seg for ulike former for ensomhet og skiller mellom emosjonell og sosial ensomhet. I tillegg fremheves seks behov som dekkes gjennom relasjoner. Delvis overlapper disse med klassifikasjonen til Gaev. For det første kan relasjoner inneholde trygghet etablert gjennom tilknytning til et annet menneske. Motsatsen er følelsesmessig ensomhet og rastløshet. For det andre kan relasjoner bidra til sosial integrasjon hvor individet deler sine ideer, interesser og fortolkninger med andre. Nettverket danner også

grunnlag for sosiale begivenheter, engasjement og aktiviteter. I motsatt fall oppstår sosial isolasjon. Det tredje behovet er mer orientert mot å yte for å oppleve seg selv som viktig. Et fjerde behov handler om selvtillit og bekreftelse på sin sosiale kompetanse. Alternativet er lav selvtillit og dårlig selvbylde. Det femte behovet bygger på visshet om at man får praktisk assistanse fra et annet menneske ved behov. Mangler individet en alliert kommer det til uttrykk gjennom sårbarhet. Det sjette behovet som dekkes gjennom relasjoner omhandler håndtering av usikkerhet ved hjelp av en veileder som man stoler på og som gir råd ved behov. I følge Weiss (1974, 1989) kan fraværet av en av disse seks variantene av relasjoners innhold føre til opplevelse av ensomhet.⁵

At en og samme relasjon inneholder alle disse aspektene er lite sannsynlig. I stedet er det mulig at alle aspektene til sammen dekkes gjennom flere relasjoner. Mitchell (1969) fanger opp denne distinksjonen ved hjelp av begrepene ”uniplex” og ”multiplex”. Førstnevnte reserveres for relasjoner hvor interaksjonen bare har ett fokus. Sistnevnte betegner tilfeller hvor interaksjonen har flere fokus. Mitchell poengterer selv at relasjoner inneholder flere aspekter, men understreker at man kan velge å legge vekt på ett eller flere av dem.

Behovet for sosial kontakt varierer fra et menneske til et annet. Derfor kan det være fruktbart å betrakte ensomhet som et resultat av diskrepans mellom individets opplevelse av det faktiske nettverk og individets ønskete nettverk (Lopata 1969, Flanders 1976, Sermat 1978, Peplau og Perlman 1979, Sadler og Johnsen 1980). Ved å kombinere denne innfallsvinkelen med å fokusere på egenskaper som den eldres vurdering av størrelse, hyppighet og innhold i eget nettverk, nærmer man seg et svar på spørsmålet om hvilken betydning relasjoner kan ha for opplevelsen av alderdom. For eksempel kan jeg spørre om hvem som

⁵ I tillegg er det flere andre som har laget ulike inndelinger av ensomhet. Lopata (1969) opererer for eksempel med ni forskjellige former for ensomhet.

fremstilles som viktige og på hvilken måte de får sin betydning. Dermed berøres både den eldre opplevelse av antall relasjoner og innholdet i dem. Jeg kommer straks tilbake til spørsmålene, men først presenteres et teoretisk rammeverk og noe av den tidligere forskningen på feltet.

Teoretisk rammeverk ⁶

Så vidt jeg vet, fins det ingen eksplisitt formulerte teorier om hvilken betydning relasjoner har for opplevelsen av alderdommen. Derimot behandles relasjoner som en del av teorier som beskriver relasjoners betydning for et godt liv uansett livsfase.

Innenfor psykologi finner man for eksempel teorien til Erikson (1950, 1968) om personlighetsutvikling. Teorien representerer et forsøk på å forstå utviklingen av personligheten gjennom åtte stadier, fra spedbarnsalder og frem til alderdommen. Relasjoner betraktes som en viktig del av menneskets tilværelse på alle alderstrinn. Derfor vies de stor oppmerksomhet. Det siste utviklingstrinnet handler særlig om hvorvidt personen forsoner seg med det levde livet eller ikke. Gjør man det, oppleves alderdommen som god. I motsatt fall oppstår fortvilelse, fordi man ikke kan leve livet på nytt.

Teorien til Maslow (1987) om behovshierarkiet er et annet eksempel fra psykologien. Behovet for kjærlighet defineres som grunnleggende og teorien tilsier at dette behovet må dekkes før høyereliggende behov kan tilfredsstilles.

⁶ I det videre arbeidet ser jeg bort fra både teori og undersøkelser som fokuserer på syke eldre og deres behov for relasjoner fordi slike teorier ofte betrakter nettverk som en buffer mot sykdom (Bondevik 1997). Tilsvarende er verken studier av eldre på institusjon eller hjemmeboende eldre med sterkt pleiebehov relevant for å forstå hvordan "vanlige" eldre opplever alderdommen med mindre de selv legger vekt på redsel for å komme på institusjon eller er pårørende til eldre med sterkt pleiebehov.

Tilsvarende inngår relasjoner som en del av teorier om livskvalitet. Næss (2001) påpeker at slike teorier alltid inneholder to elementer, bestående av ressurser (hva personen har) og tilførsler (hva personen får). Ressurser påvirker tilførsler, og sammen påvirker de det psykiske velværet. Eksempelvis kan en eldre dame med utadvendt personlighet (ressurs) tiltrekke seg mange invitasjoner til selskaper (tilførsler), og det resulterer i tilfredshet. Sosial bakgrunn, personlighet og sosialt nettverk er eksempler på ressurser. Gunstige hendelser som gir vinning er eksempler på tilførsler. Tilsvarende defineres også ugunstige hendelser som gir tap som tilførsler (Headey og Wearing 1991).

Andre legger vekt på at livskvaliteten enten påvirkes av ytre faktorer eller av indre egenskaper ved personen. Samfunnsforhold, inntekt og familieforhold er eksempler på ytre faktorer. Personlighet eller andre egenskaper ved personen som påvirker hvordan de ytre faktorene oppleves, er eksempler på indre egenskaper. Ofte betraktes livskvalitet som en kombinasjon av de to. Blant annet har Headey et al. (1990) undersøkt i hvilken grad forskjellige variabler er årsak til høy livskvalitet eller en konsekvens av det. De konkluderer med at det er et sammensatt bilde hvor en og samme variabel kan være både årsak og virkning.

Å henvende seg til gerontologi for å finne teorier om betydningen av relasjoner i alderdommen er nærliggende, men som tidligere nevnt er gerontologi kritisert for å være fattig på teori.⁷ Eksisterende teori innenfor dette fagfeltet er særlig konsentrert rundt den eldres forhold til ”storsamfunnet”, og det legges vekt på tilknytning gjennom aktiviteter.⁸

⁷ Påstanden ble belagt i kapittel tre.

⁸ Aktivitetsteorien er et eksempel og teorier om tilbaketrekning er et annet. Disse presenteres i neste kapittel hvor betydningen av aktiviteter analyseres eksplisitt.

Sosiologien har relasjoner som sitt grunnleggende tema (Martinussen 1988). Følgelig er faget rikt på teori om relasjoner. Likevel er det få sosiologiske teorier som behandler eldre eller deres opplevelse av alderdommen som livsfase. I stedet finner man en rekke empiriske studier som benytter mer generelle sosiologiske teorier for å belyse problemstillinger relatert til eldre, slik det ble vist i innledningskapitlet.

Det er vanskelig å få øye på en enkeltteori som skaper forståelse for relasjoners betydning for ulike opplevelser av alderdom.⁹ Likevel gir de skisserte teoriene grundig støtte for at relasjoner er viktige, men det er en utfordring å utdype på hvilken måte de får sin betydning i eldre år. For eksempel er teorien til Erikson (1950, 1968) verdifull fordi den fremhever at mennesket kan utvikle seg gjennom hele livet. Dessuten åpner den opp for at alderdommen kan fortone seg som god eller vanskelig avhengig av hvordan man forsoner seg med det levde livet.¹⁰ I likhet med Erikson ønsker jeg å vise at alderdommen kan fortone seg som god eller vanskelig, men jeg legger større vekt på den direkte betydningen av relasjoner i alderdommen.

Teoriene om livskvalitet er også viktige fordi fokuset rettes mot hvordan folk har det. Dessuten kobles livskvalitet sammen med relasjoner. Blant annet poengterer Næss (2001) at en person har høyere livskvalitet jo bedre interpersonlige forhold hun eller han har. Fellesnevnerne mellom disse teoriene og min tilnærming er en interesse for hvordan tilværelsen oppleves og en vektlegging av relasjoners betydning for opplevelsen.

⁹ Hensikten er ikke å gi en uttømmende gjennomgang, men å vise noen eksempler på hvordan relasjoner kobles sammen med andre begrep gjennom forskjellige teoretiske innfallsvinkler.

¹⁰ Dette ligger svært nært opp til Antonovskys (1985) ”opplevelse av sammenheng” som omtales nærmere i kapittel ni.

Når det gjelder sosiologisk teori, føyer jeg meg inn i den skisserte tradisjonen hvor empiriske studier av eldre belyses ved hjelp av mer generelle teorier. Jeg har tidligere gjort rede for min abduktive tilnærming og konkretisert min anvendelse av den ved hjelp av "Adaptive theory".¹¹ I tillegg utgjør andres forskning et bakteppe som mine funn kan betraktes i lys av.

Tidligere forskning om betydningen av relasjoner¹²

I *The Quality of American Life* kommer både et lykkelig ekteskap og et godt familieliv høyt på listen over forhold som har betydning for livskvalitet (Campbell et al. 1976). Det er også de viktigste komponentene i generell livstilfredshet. Cohen (2000) finner det samme i en nyere undersøkelse. En begrensning ved disse studiene er at deltakerne selv ikke har mulighet til å definere hvilke temaer som skal inkluderes.¹³ I stedet rangerer de allerede utvalgte områder. En annen ulempe er at studiene er utenlandske og det er vanskelig å vite i hvor stor grad resultatene er overførbare til norske eldre.

I den norske verdiundersøkelsen fra 1996 (Listhaug et al. 1997) mener 88 prosent at familie er svært viktig for at de skal ha det bra. 59 prosent mener det samme om venner. En tilsvarende undersøkelse ble utført av Norsk Monitor (1999) med lignende resultat. Igjen er det forskerne som definerer temaene, mens informantene foretar rangeringen. Statistisk sentralbyrå spurte derimot om det var noe som deltakerne savner i sin livssituasjon, eller som kan gjøre livet bedre (Barstad 1999). 60 prosent svarte bekræftende. Deretter fikk de velge forhold fra en liste som kunne gjøre livet bedre. Bedre økonomi er det hyppigste

¹¹ Dette er nærmere beskrevet i kapittel tre.

¹² Den tidligere forskningen om betydningen av relasjoner er omfattende. Derfor bør ikke de nevnte undersøkelsene betraktes som noen uttømmende gjennomgang av feltet, men heller som noen eksempler på det.

¹³ Chiasson et al. (1996) spurte studenter om hva som gjør dem lykkelige. Gode familieforhold var det hyppigste svaret.

svaret. Ektefelle og sosial støtte kommer derimot langt ned på listen som et potensiale til å bedre egen livssituasjon.

Følelsen av å være ensom kan ha ulik karakter, og det er påpekt at den har høyere intensitet hos yngre enn hos eldre (Tornstam 1988, 1995, Thorsen 1988, 1990). Andre studier hevder derimot at følelsen av ensomhet øker med alderen. Desto eldre man blir jo sterkere er den (Daatland og Solem 2000). Tilsvarende er det ulike oppfatninger om hvorvidt eldre er mer ensomme enn yngre. For eksempel finner Thorsen (1990) og Tornstam (1995) at eldre ikke er mer ensomme enn yngre. Uansett er det et mindretall av de eldre som oppgir ensomhet som et problem. I følge en svensk studie føler omtrent 25 prosent seg ensomme ”ofte eller ganske ofte” (Andersson 1998).

Levekårsundersøkelsen viser stort sett den samme tendensen (Sosialt utsyn 1998). For eksempel føler 35 prosent av kvinnene i aldersgruppen fra 67-79 år seg ensomme. Tilsvarende tall for menn er 18 prosent. Omtrent halvparten av aleneboende i samme aldersgruppe er ensomme. Kjønnforskjeller er ikke like tydelig når man ser på dem som bor alene.

En studie av Thorsen (1990, 1998) viser at nærmere 50 prosent føler seg ensomme. Studien inkluderer Oslobeboere i alderen 15-79 år. At andelen ensomme varierer fra en studie til en annen henger sannsynligvis sammen med spørsmålsformuleringen, antall svarkategorier eller lignende. Samme studie bestod også av en kvalitativ del hvor hensikten var å studere ensomhet som opplevelse og utfordring blant eldre. En av konklusjonene er at eldre kan oppleve ensomhet enten fordi man mangler en nær fortrolig eller fordi man mangler en videre sosial krets. Funnet støtter således skillet som Weiss (1974, 1989) trekker mellom emosjonell og sosial ensomhet. En annen konklusjon er at

eldre skiller seg fra yngre fordi de er sosialt etterlatt. Det vil si at andre som tilhører samme generasjon dør og den eldre sitter alene tilbake.

Dette faktum gjenspeiles i tall fra Statistisk sentralbyrå (1999), der andelen som lever alene er sterkt økende med alder. Særlig gjelder det kvinner. De fleste har likevel kontakt med familie og venner, de besøker naboer og halvparten har en fortrolig venn.

Annen forskning rettet spesielt mot eldre har sett på betydningen av deltakelse i et sosialt nettverk. Konklusjonene er at deltakelse i sosialt nettverk er den sterkeste prediktoren for overlevelse, manglende deltakelse er den sterkeste prediktoren for tidlig død og det er særlig tilstedeværelse av en nær fortrolig person som er av betydning (Berkman og Syme 1979, Jerrome 1993). Videre er det funnet belegg for at enkemenn er mest ensomme, tett fulgt av enslige menn. Deretter følger gifte kvinner, enker og enslige kvinner. Minst ensomme er gifte menn. Blant svært ensomme er det imidlertid flest gifte kvinner (Wenger 1984). En forklaring er at enslige kvinner har utviklet bedre strategier for å opprette og vedlikeholde et nettverk enn de som er gift eller at de er mer vant til å være alene (Gubrium 1975, Jerrome 1981). En alternativ forklaring er at enslige er mer følelsesmessig uavhengige og dermed mindre sårbare overfor ensomhet (Essex og Nam 1987).

I senere år har det kommet flere kvalitative studier som benytter livshistorier til å forstå hvordan eldre har det. For eksempel argumenterer Thorsen (1992, 1998) ut fra sitt materiale for at den vonde mannlige alderdom særlig kretser rundt tapet av og savnet etter kvinnen. Samvær med henne ga mannens hverdag innhold etter at yrkeslivet ble forlatt. Kvinnernes vonde alderdom ser mer ut til å

være et resultat av hendelser tidligere i livet.¹⁴ I tillegg finner Thorsen (1992, 1998) at kvinner i denne generasjonen er mer sårbare overfor brudd med barna enn mennene og forklarer dette med at mødre har investert mer i dem. Når forholdet til barna er nært og godt, opplever kvinnene en følelse av kontinuitet og mening i alderdommen.

Tilsvarende finner Sigudardóttir at det sosiale nettverket har stor betydning for islendingers velbefinnende i alderdommen. En konklusjon er at velbefinnende i eldre år ofte har sine røtter i en god barndom: *”God mellanmänsklig kontakt, omtanke och stöd från föräldrar eller fosterföräldrar har haft stor betydelse”* (1993:93). En annen konklusjon er at de som har god kontakt med sine barn, slektninger eller venner føler seg tryggere. Dessuten hevder hun at de som vokste opp med samhold og hjelpsomhet i familien viderefører dette til sine barn.

Öberg og Ruth (1993) analyserte betydningen av barn og parforhold i lys av ulike former for livsløp.¹⁵ Familiemedlemmer nevnes knapt blant de med ”Livet som yrkeskarriär”. Derimot beretter de om kontakt både med gamle kollegaer og nye bekjente. I ”Det ljuva livet” og ”Livet som hinderlopp” nevnes forholdet til barna ofte, og det bidrar til mening i alderdommen. ”Det bittra livet” kjennetegnes av ensomhet kombinert med sykdom og depresjon. Blant ugifte eldre er det ingen som ønsker seg en partner i alderdommen. Blant enkemenn er det noen som ønsker ny partner fordi de tror at hun vil gi dem omsorg. Av samme grunn ønsker ikke enkene i dette utvalget en ny mann. Det vil si at de ikke ønsker å bli omsorgsgivere. Andre begrunnelser er dårlige erfaringer fra det første ekteskapet eller at man hedrer minnet til den avdøde.

¹⁴ Det er bare to kvinner i hennes materiale som opplever en vanskelig alderdom.

¹⁵ De seks formene for livsløp ble beskrevet i forrige kapittel.

Winqvist (1993) har også undersøkt velbefinnende i alderdommen ved å fokusere på betydningen av sosialt nettverk. I utvalget finner hun store individuelle variasjoner fra eldre som ikke har noen å snakke med til eldre som har store nettverk. Følelsen av ensomhet kan ikke knyttes direkte til størrelsen på nettverket. Samtlige av de misfornøyde eldre føler seg ensomme. Tap av en nær person og et ulykkelig ekteskap er de vanligste årsakene. Kvinner reserverer seg i større grad enn menn når det gjelder ny partner. Begrunnelsene er hensyn til barna, partnere som ikke innfrir forventningene, de ønsker ikke å yte mer service eller omsorg, ny ektefelle oppleves som et svik mot den forrige eller negative erfaringer fra tidligere forhold. Thorsens (1992) funn, at barn og barnebarn står sentralt i fortellingene, gjenfinnes ikke i Winqvists materiale så lenge forholdet er godt. Dårlige forhold vies derimot stor plass. De medfører en vanskelig alderdom hvor det meste kretser rundt denne ene relasjonen som ikke fungerer.

Eksisterende litteratur viser at det er behov for ytterligere og mer systematisk kunnskap om hvilke relasjoner eldre har, hvordan eldre opplever sine relasjoner og på hvilken måte informantene tillegger opplevelsene av relasjoner betydning for opplevelsen av alderdom.

Analytisk rammeverk

Hvilken sammenheng er det mellom Eldres opplevelse av relasjonene sine og opplevelsene deres av alderdom, slik det kommer til uttrykk i mitt materiale? For å finne svar på spørsmålene, har jeg gått gjennom hver eneste livshistorie mange ganger og spurt meg selv: Er det forhold ved relasjonene her som kaster lys over opplevelsen av alderdommen?¹⁶

¹⁶ Det er kunstig å betrakte relasjoner isolert fra "Aktiviteter", "Livssyn", "Helse" og "Materiell standard". Likevel er det en nødvendig avgrensning for å gå i dybden på relasjoner.

Gjennom analysen ønsker jeg å vise at gode relasjoner henger sammen med en god opplevelse av alderdommen, men at det ikke er tilstrekkelig. Det vil si at man naturlig nok kan ha en vanskelig alderdom på tross av gode relasjoner. Etter å ha konkretisert noen begrensninger ved å betrakte opplevelser av alderdommen i lys av relasjonsdimensjonen, går jeg ett skritt videre og viser hvilke muligheter den byr på. Analysen viser nemlig at opplevelsen av relasjoner farger opplevelsen av alderdom på forskjellige måter og jeg ønsker å vise hvilke måter relasjoner kan få betydning for opplevelsen av alderdommen på.

Siden det i mitt materiale nesten utelukkende er familierelasjoner som får betydning for opplevelsen av alderdom, har jeg valgt å opprette en overordnet kategori kalt "Relasjoner til familie". Kategorien inneholder sitater fra intervjuene som viser at familierelasjoner tillegges betydning for opplevelsen av alderdom og de har jeg funnet ved å gå gjennom historiene. Videre viser de eldres historier om livet at ulike relasjoner får betydning på forskjellig måte. Derfor presenteres to hovedkategorier kalt "Relasjoner til barn" og "Relasjoner til ektefelle". I tillegg har jeg laget fire underkategorier til hver av hovedkategoriene. Hensikten er å vise at både forholdet til barn og ektefelle får betydning for opplevelsen av alderdommen, men på mange forskjellige måter.¹⁷

Sosiale relasjoner og opplevelser av alderdommen

Har eldre som opplever at de har gode relasjoner til andre også en god alderdom og omvendt? Er gode relasjoner viktig for alle eller varierer det fra person til person? For å svare på det siste først. På slutten av relasjonsanalysen stilte jeg spørsmål ved om det var noen livshistorier hvor relasjoner ikke så ut til å spille

¹⁷ Den overordnede kategorien, hovedkategoriene, underkategoriene og forholdet mellom dem kan illustreres ved hjelp av en modell som presenteres på slutten av kapitlet. Den illustrerer resonnementet. I tillegg er det utarbeidet en oppsummering av egenskaper ved både hoved- og underkategoriene i Vedlegg 4: En oppsummering av familierelasjoner.

noen rolle for opplevelsen av alderdommen. Det var det. Dessuten kan alderdommen forståelig nok oppleves som vanskelig til tross for at den eldre definerer sitt nettverk som svært godt. Det vil si at nettverket er godt, men det er ikke tilstrekkelig for en god opplevelse av alderdommen.

Arnold er et eksempel på at en opplevelse av godt nettverk ikke er nok for en god opplevelse av alderdommen. Han har en datter og ett barnebarn: *”Så vi hadde jo mye glede av datteren vår og gutten”*.¹⁸ Han har venner fra tiden som aktiv sjakkspiller: *”Nå er det like mye på grunn av det sosiale at jeg er med”*. Gjennom 40 år har han gått i en losje: *”... og har hatt stor kontaktflate der også! Der har jeg det veldig hyggelig”*. I tillegg forteller han at: *”Vi er en sånn kameratgjeng som møtes et par ganger i uken om formiddagen og drikker kaffe. Ja, det er bare sosialt”*. Nettverket karakteriseres som: *”Helt utmerket”*. Dessuten tillegges det stor betydning: *”Det må virke! Det må være forutsetningen for at du skal ha det godt. At alt sammen fungerer godt”*.

På tross av det gode forholdet til andre oppleves alderdommen som vanskelig. Selv sier han at: *”Ja, hvis jeg ikke blir bedre, så har jeg hatt en trasig alderdom. Jeg har jo hatt en fin alderdom inntil for tre år siden”*. Forklaringen på hva som skjedde var: *”Koldbrann. For tre år siden ble jeg stukket opp, og så gjorde dem en tabbe. De punkterte en nerve. Jeg ble delvis lammet i høyrefoten. Så det er forhistorien til at jeg sitter her med amputert tå”*.

Han synes selv at han har mange å forholde seg til og at de møtes ofte. Følgelig er det kvantitative aspektet godt ivaretatt. Relasjonene beskrives som et mål i seg selv, men i tillegg fører de mye godt med seg. Mange av forholdene går langt tilbake i tid og høy kontinuitet betraktes som et gode. Enda viktigere er det

at han vurderer nettverket sitt som godt, og han presiserer at det er en forutsetning for en god alderdom. Likevel er det ikke tilstrekkelig fordi Arnold mener at helsen begrenser livsutfoldelsen. Tesen om at ”Gode relasjoner er ikke tilstrekkelig for en god opplevelse av alderdommen”, kommer eksplisitt til uttrykk hos Arnold. Materialet rommer ingen eksempler på eldre som har en god opplevelse av alderdommen på tross av et nettverk som defineres som dårlig. Det kan tyde på at gode relasjoner er svært viktig for en god opplevelse selv om det ikke er nok.

I tillegg er det en enkelthistorie hvor det er umulig å vurdere relasjonenes betydning for opplevelsen av alderdommen. Historien tilhører Agnete, som forteller alle andre historier enn sin egen. Hun gir seg selv minimalt med plass og nevneverdig oppmerksomhet vies hverken ektefelle, barn eller barnebarn. I stedet fokuserer hun på lokalhistorien og historien om skolen. Oppfordring om å fortelle mer om seg og sine avfeies med at hun forteller om seg selv ved å fortelle om samfunnet: *”For jeg tilhører samfunnet. Jeg er avhengig av de andre, og de andre er avhengig av meg”*.

En begrensning ved relasjonsdimensjonen, slik den kommer til uttrykk i fortellingene, er altså at relasjoner ikke nødvendigvis kaster så mye lys over opplevelsen av alderdommen. Enten kan det være fordi relasjoner ikke oppleves som viktig av informanten, slik tilfellet er med Agnete, eller relasjonenes betydning overskygges av andre dimensjoner slik det kommer til uttrykk hos Arnold.¹⁹ Likevel rommer den mange muligheter til å forstå de ulike

¹⁸ Jeg bruker til dels mange sitater. Dermed får leseren mulighet til å gjøre seg sine egne betraktninger. Forhåpentligvis blir også materialet mer levende slik at flere kan glede seg over møtet med de eldre.

¹⁹Andre grunner kan henge sammen med begrensninger ved metoden. For eksempel ble både hvite flekker og svarte hull diskutert i kapittel fem. Helse diskuteres i kapittel ti.

opplevelsene av alderdommen. En av dem er å betrakte opplevelsen av alderdommen i lys av hvordan den eldre opplever forholdet til barna.

Relasjoner til barn

Forholdet til barn endres over tid og derfor er tidsdimensjonen sentral. Relasjonen ble etablert i en tidligere fase av livet, men den videreføres inn i alderdommen. Derfor er ikke relasjonen spesifikk for alderdommen, men viktig i ulike livsfaser. På hvilken måte får forholdet til voksne barn betydning for eldre foreldre? For å samle alle uttalelsene fra intervjuene som viser at den eldre opplevelse av forholdet til barna har betydning for opplevelsen av alderdommen, opprettet jeg en hovedkategori kalt ”Relasjoner til barn”.

Hvorvidt forholdet til ungene henger sammen med en god eller vanskelig opplevelse av alderdommen handler om barna lever eller ikke og om den eldre betrakter forholdet som godt eller dårlig. Det vil si at forholdet til barn kan få betydning for alderdommen på minst fire forskjellige måter. For å fange opp denne variasjonen, har jeg konstruert fire underkategorier som kjennetegnes av egenskapene levende/død og godt/dårlig forhold. Underkategoriene har jeg kalt: ”Godt forhold til barn”, ”Bearbeidet tap av barn”, ”Dårlig forhold til barn” og ”Ubearbeidet tap av barn”. De to første henger sammen med en god opplevelse av alderdommen. De to siste henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen.

Et godt forhold til barn

Ved hjelp av underkategorien ”Et godt forhold til barn” fanger jeg opp sitater fra intervju som viser at forholdet til ungene henger sammen med gode opplevelser av alderdommen, fordi den eldre legger vekt på at barnet lever og den eldre vurderer forholdet som godt.

Hva er det som gjør forholdet godt? Sannsynligvis er det en rekke aspekter, men ved hjelp av mitt materiale eksemplifiseres tre forhold som gjør at den eldre vurderer forholdet til ungene som godt. Det innebærer at den eldre opplever en eller annen form for gjensidighet, at den eldre mener at ungene tilpasser seg samfunnet og at den eldre føler at det er tilstrekkelig med kontakt mellom partene. I det følgende konkretiseres underkategorien. Samtidig ønsker jeg å vise hvordan de teoretiske konstruksjonene er forankret i det empiriske materialet.

Inspirasjon til hovedkategorien "Relasjoner til barn" fant jeg i livshistorien til Svanhild. "Relasjoner" som en analytisk dimensjon ved Eldres livsverden eksisterte ikke da jeg skrev ut intervjuene. Likevel skrev jeg følgende kommentar under transkripsjonen: *"Hennes største ønske er at sønnen må finne seg en kjæreste før de dør slik at han ikke blir alene"*. Allerede da satt jeg igjen med et bestemt inntrykk av at sønnen spilte en sentral rolle i hennes opplevelse av alderdommen. Nye gjennomganger forsterket det umiddelbare inntrykket: *"Ja, jeg må si jeg tror familien har vært det viktigste og spesielt han som vi har adoptert"*. Det er ingen tvil om at sønnen er viktig, men hvorfor?

At sønnen lever er en forutsetning for den gode opplevelsen av alderdom til Svanhild, men det problematiseres ikke hverken i beretningen til Svanhild, eller i noen av de andre historiene som handler om gode forhold til ungene. Sannsynligvis blir betydningen av å ha et barn som er i live først synlig i de tilfellene hvor den eldre har mistet et barn. I stedet fremhever hun det gode forholdet mellom seg selv og sønnen. For eksempel sier Svanhild at: *"Det finnes ikke et foreldrepar og en alenesønn som har så godt forhold som vi"*. Forholdet betraktes som godt, men på hvilken måte bidrar det til en god alderdom?

Under transkripsjonen bet jeg meg merke i at sønnen hennes pleide å si: *"Når du blir liten og jeg blir stor"*. Sitatet er en morsom og rar formulering fra barnemunn, men jeg skjønnte det ikke. Da jeg ble opptatt av spørsmålet om hvorfor barn er så viktige, gikk jeg tilbake og satte sitatet inn i sin opprinnelige sammenheng: *"Man må ha litt omsorg for den som har stelt for oss så lenge til vi ble voksne. Og den omsorgen som alle har for sine barn, den skulle vi prøve å overføre til våre foreldre igjen når... Ja, det blir som Reidar brukte å si: Når du blir liten og jeg blir stor"*.²⁰

Sitatet illustrerer en forventning om at relasjonen endrer seg over tid. Gjensidigheten defineres gjennom sitatet. Den innebærer at barnet viser omsorg for foreldrene slik foreldrene har gjort for barnet. Allerede som liten skjønnte Reidar at det lå en fremtidig forventning om gjensidighet i relasjonen til moren og som voksen innfrir han denne.

Gjensidighet kan være så mangt og flere former kommer til uttrykk gjennom intervjuet: *"Vi er jo glad i Reidar og han i oss"*, er ett eksempel. Et annet er: *"Nå begynner jo vi å bli eldre, så jeg er jo glad Reidar er så flink til å ta vare på oss"*. Et tredje eksempel er: *"Drar han noe sted, så varsler han hvor han er. Så når vi farer noe sted, så ringer jeg til han. Det har hendt at han har ringt og ikke fått svar. Så er han blitt engstelig. I fjor sendte han en taxi hit midt på natten for å se hvordan vi har det, for han fikk ikke svar på telefonen"*.²¹

Et annet viktig moment er at barnet tilpasser seg samfunnet. Betydningen av tilpasning ble oppdaget ved hjelp av to andre livshistorier, men det betyr noe

²⁰ Reidar er sønnen.

²¹ De bor nærmere en time kjøring utenfor byen så det må ha vært en relativt kostbar affære.

også for Svanhild: *”Han har i hvert fall ikke gått med flasken! Nei da! Han er forferdelig godt likt hos folk og alle stander hvor han har jobbet”*.²²

Gjensidighet og tilpasning er to egenskaper som jeg fikk øye på gjennom det empiriske materialet. Betydningen av tilstrekkelig kontakt har derimot sitt opphav i teori, men det bekreftes gjennom empiriske utsagn. Det vil si: *”Jeg synes nesten at han er for flink til å ringe. Han har kontakt med oss hele tiden”*.

Relasjonen defineres som god fordi han ofte tar kontakt, han er godt likt av sine omgivelser og han viser omsorg for sine foreldre. I tillegg uttrykker partene varme følelser for hverandre og sønnen fremstilles som en kilde til glede. Til sammen bidrar dette til den gode opplevelsen av alderdommen.

I utgangspunktet betraktet jeg ”Godt forhold til barn” som en hovedkategori som kastet lys over den gode opplevelsen av alderdommen. Gjennomgangen av ytterligere livshistorier viste at det er flere som har likhetstrekk med historien til Svanhild, men med motsatt fortegn. Det vil si at det handler om forholdet til barn som lever, men det henger ikke sammen med en god alderdom fordi forholdet betraktes som dårlig.

Oppdagelsen ble integrert i teoriutviklingen, og jeg opprettet en ny og mer generell hovedkategori ”Relasjoner til barn”. Samtidig ble den tidligere hovedkategorien ”Et godt forhold til barn” definert som en underkategori. Jeg opprettet også en annen underkategori kalt ”Et dårlig forhold til barn”. Hensikten var å fange opp utsagn fra intervjuene som berører dårlige relasjoner

²² Jeg kommer tilbake til de to livshistoriene i forbindelse med neste underkategori: ”Et dårlig forhold til barn”. Betydningen av at barna tilpasser seg kommer til uttrykk i flere andre historier også. Et vanlig utsagn er: *”Det er det fineste- at dem har skikket seg bra. Det er det jeg er mest stolt av!”* (Åsta).

til barn og som henger sammen med vanskelige opplevelser av alderdom. Disse livshistoriene bekrefter den første teorikonstruksjonen og utdyper den.

Et dårlig forhold til barn

Emilie opplever alderdommen som vanskelig: *”Nå syns jeg det er veldig tungt”*. Vanskene er ikke et resultat av alderdommen, men en videreføring fra tidligere livsfaser. Den vanskelige opplevelsen handler om forholdet til datteren: *”Jeg reiste til sjøs og ble gravid. Han var fra utlandet så vi har ikke hatt noe kontakt. Og datteren har jeg arbeidet for i 40 år”*.

Datteren lever, men moren karakteriserer forholdet som dårlig. For eksempel forteller hun at: *”Jeg ringer jo, men når jeg ringer er klørne ute med en gang. Når vi krangler har jeg det veldig vondt etterpå”*. Hva er det som gjør forholdet dårlig? Emilie forteller ikke bare om arbeid og slit, men også forsakelse: *”Jeg har ikke hatt noen menn etter at jeg fikk Evelyn. Hvordan de kom til å være mot Evelyn visste jeg jo ikke”*.²³

Ved å fokusere på relasjonen over tid fant jeg at den aldri ble gjensidig på den måten som Svanhild beskrev. Dermed ble det nærliggende å se på hva som skjedde i overgangen fra datteren var barn til hun ble voksen: *”Hun var veldig tung å ha med å gjøre. I tenårene, kom hun borti hasj. Hun har vært borti litt av hvert. Det gikk jo fryktelig innpå meg. Vi hadde veldig mye konflikter. Nå er hun i Oslo, og hun har en liten datter på 13 år. Hun bor hos faren for Evelyn mistet leiligheten. Jeg vet ikke om hun går på noe, men hun er svært glad i øl”*.

Sitatet viser at det ikke bare er mangel på gjensidighet i form av omsorg som henger sammen med den vanskelige alderdommen. Barn som faller utenfor de etablerte rammene kan også være smertefullt. Selv understreker hun at: *”Jeg tror*

jeg hadde hatt det mer lettvint inne i meg selv hvis jeg visste at hun hadde det godt". I historien til Svanhild er det lett å overse tilpasningsmomentet fordi sønnen skikker seg godt. Dermed blir det ikke tematisert. Historien til Emilie rommer imidlertid flere former for avvik. Datteren misbruker rusmidler, hun klarer ikke å holde på en bolig, og hun har mistet den daglige omsorgen for datteren sin. I lys av dette blir det mer forståelig at det fortsatt er moren som gir og datteren som mottar i stedet for økt grad av gjensidighet: *"Jeg hjelper henne fortsatt økonomisk. Sender noen kroner, men hva de går til, vet jeg ikke. Ikke for det, hun bommer meg ikke nå for penger. Jeg sender frivillig. Jeg hjalp henne så godt jeg kunne og betalte både lån og husleie"*.

Emilie forteller at hun ikke besøker datteren fordi hun bor hos en tvilsom type. De har kontakt på telefonen, men det er ikke tilstrekkelig og den er heller ikke god: *"Jeg føler at hun ikke vil ha kontakt- at hun skyver meg unna. Og når vi har kontakt er det syting om penger"*.²⁴ Kontakten er ikke positiv, datteren uttrykker lite omtanke for moren og hun har ikke tilpasset seg samfunnet som voksen. Selv sier Emilie at: *"Det er nå det som har vært det ondeste"*.

Livshistorien til Hjalmar viser at sammenhenger mellom vanskelige opplevelser av alderdom og dårlig forhold til ungene ikke bare beskrives i livshistoriene til mødre, men også til fedre. I dette tilfellet er det interessant å merke seg at det naturlige startpunktet ikke dateres til ungenes fødsel, men konas død. Barna ble hans ansvar først i hennes fravær: *"Jeg ble gift på 60- tallet. Vi fikk tre barn, og kona mi døde etter bare åtte år. Den yngste var bare fem. Så det måtte jeg ta meg av"*.

²³ Evelyn er datteren.

²⁴ Andre opplever kontakten som positiv, men det er ikke nok: *"Olav ringer for sjeldent så jeg savner ham veldig. Jeg savner han sånn at jeg kjenner at tårene er ikke langt unna når jeg snakker om det"* (Torbjørg). Flere av informantene kommer med lignende ytringer.

I likhet med Emilie forteller han om ”investering” i barna: *”Det var en tung tid. Da var det ikke sånn støtteapparat. Til slutt fikk jeg ei som jeg kunne lite på, men det var vanskelig. Jeg måtte mange ganger ta meg en hjemstikker. Om ungene hadde gått på skolen... ”. Han velger å forsake en ny livsledsager: ” Nei, jeg ville ta vare på ungene mine”.*

Likevel føler han at han får lite igjen for strevet. Barna blir voksne, men de tilpasser seg ikke samfunnet: *”Han eldstekaren vil ikke gå på skole. Han var litt ute på galeien. Det var jo en gang han ble tatt av politiet. Men hun jenta her i byen... Hun har ikke villet vært noe, har ikke villet arbeide! Jeg er sånn at man skal arbeide. At dem ikke skal gå og få på den her sossen”.*

Barnets tilpasning ble av Svanhild omtalt som å være godt likt og å passe jobben sin. I tilfellet med Emilie ble det i større grad lagt vekt på at barnet skulle unngå rusmisbruk, holde på en bolig og bevare foreldrerett. I likhet med Svanhild er Hjalmar opptatt av at ungene skal jobbe og at de ikke skal være til byrde for samfunnet. Tilsvarende gjør han et poeng av at barna skal holde seg innenfor lovens grenser. Tilpasning til samfunnet impliserer derfor flere ting.

Intervjuet med Hjalmar utdyper også innholdet i den forventede gjensidigheten: *”Ungene- dem bryr seg ikke. Hvis gamlingene dør, er det bare om å komme og hente det du har. Da vi vokste opp måtte vi bringe inn til hjemmet. Nå er det sånn at de gamle må bringe til de unge hvis de skal klare seg. Hvor mye har jeg hjulpet henne der sør? Da vi var unger tok vi vare på foreldrene våre. Nå er det ikke sånn”.*

Til slutt sier han: *”Jeg har villet hjelpe dem. Det må nå dem også vite? Det skjønner dem og dem er sikker glad i meg! Tror du ikke?”.* Igjen er det en

mangel på gjensidighet som kommer til uttrykk. Tidligere er dette innholdet relatert til omsorg og penger, men Hjalmar tilføyer betydningen av tid.

Hjalmar vurderer ikke relasjonen eksplisitt, men manglende gjensidighet kombinert med dårlig tilpassede barn fører neppe til en god opplevelse av alderdommen. Kontakten beskrives heller ikke som tilstrekkelig hyppig fordi ungene ikke tar seg tid til det og de uttrykker heller ikke eksplisitt at de er glad i sin far. Til sammen gjør sannsynligvis dette at Hjalmar betrakter alderdommen som heller vanskelig.

Bearbeidet tap av barn

Underkategoriene "Bearbeidet tap av barn" og "Ubearbeidet tap av barn" har ikke en empirisk opprinnelse. I stedet ble de konstruert som en følge av distinksjonen mellom levende og døde ektefeller. Eldre opplever sjeldent at barn dør før dem. I mitt materiale er det bare ett eksempel på det. Samtidig er det åpenbart at eventuelle tap av barn får betydning for opplevelsen av alderdommen. For eksempel er det flere informanter som er inne på temaet. Blant annet sier Torbjørg: *"Jeg har vært heldig. Jeg har ikke mistet noen barn eller barnebarn. For det tror jeg er det aller verste som kan skje"*. Teoretisk ser jeg for meg at det er mulig å bearbeide sorg slik at den gode opplevelsen opprettholdes, men det er også mulig at sorgen ikke bearbeides og at alderdommen fortoner seg som vanskelig.

Sverre er den eneste av mine informanter som har mistet et barn. *"I fjor mistet vi en gutt"*. Han forteller at: *"Det å miste vår sønn var hardt. Selv om vi hadde mange så hadde vi ikke råd til å miste noen"*. Likevel virker det som om han klarte å bearbeide sorgen: *"Vi fikk en ny kraft til å overvinne det"*. Hva var det som hjalp dem? *"Vi hadde ikke tenkt å se på han. Men så sa han fra begravellesbyrået at dere bør se han. Så bestemte vi oss for å gjøre det. Ja, og*

det var virkelig sant. Det var ikke så veldig hardt da vi hadde sett han". Sorgen ble bearbeidet, men savnet vedvarer: "Likevel var det et savn etter han. At han var borte og kommer ikke mer".

Ved å gå gjennom livshistorien finner jeg fire andre empiriske utsagn som kaster lys over hvorfor han klarte å bearbeide sorgen. Det ene går tilbake til barndommen hvor han mistet faren: *"Jeg var 11 år gammel så det var ikke så artig, men vi har jo lært også- å ta det som det kommer"*. Det andre handler om sønnens sykdom og død: *"Han hadde jo vært syk i lengre tid. Han hadde epilepsi"*. Det tredje berører forholdet til kona: *"Man kan jo snakke med kona om hva man skal gjøre og hvordan man skal gå frem"*. Det fjerde utsagnet viser hvordan han klarer å fokusere på det positive: *"Det er jo en stor gave som jeg har. At jeg har både kone og barn"*. Til sammen tyder utsagnene på at erfaring fra tidligere sorg, å være mentalt forberedt på det som kommer, noen å dele sorgen med og en fokusering på det positive har betydning for sorgbearbeidelsen. Selv konkluderer han med: *"Det har jo gått bra"*.

Ubearbeidet tap av barn

Jeg har ingen eksempler på eldre som har mistet et barn uten at sorgen ble bearbeidet. Likevel er det mulig å tenke seg at en slik situasjon kan medføre en vanskelig opplevelse av alderdommen. I så fall kan det hende at underkategoriene "Ubearbeidet tap av barn" og "Bearbeidet tap av barn" skiller seg fra hverandre gjennom egenskaper som tidligere erfaring med sorgarbeid, i hvilken grad man er mentalt forberedt på den sorgen som kommer, om man har noen å dele den med og hva man velger å fokusere på i etterkant.

Relasjoner til ektefelle

"Relasjoner til ektefelle" er en hovedkategori som jeg laget for å fange opp sitater fra intervjuene som viser at relasjoner til ektefeller betyr noe for

opplevelsen av alderdommen. Forskjellen på hovedkategorien ”Relasjoner til ektefelle” og ”Relasjoner til barn” er at de refererer til forskjellige typer av relasjoner.

Relasjonen til ektefellen ble etablert i en tidligere fase av livet, men den videreføres inn i alderdommen. Derfor er ikke relasjonen spesifikk for alderdommen, men viktig i alle faser av livet som voksen. Samtidig er det nærliggende å forvente at relasjonen endres over tid. På hvilken måte får eldre ektefeller betydning for hverandres opplevelser av alderdom? Gjennom analysen ønsker jeg å illustrere at relasjonen blant annet får betydning gjennom sosiale, praktiske og følelsesmessige aspekter.

Hvorvidt forholdet til ektefellen henger sammen med en god eller vanskelig opplevelse av alderdommen handler om partneren fortsatt lever eller ikke og om den eldre vurderer ekteskapet som godt eller dårlig. Det vil si at forholdet til partneren kan få betydning for alderdommen på minst fire forskjellige måter. For å fange opp denne variasjonen, har jeg konstruert fire underkategorier kalt: ”Godt samliv”, ”Bearbeidet tap av ektefelle”, ”Dårlig samliv” og ”Ubearbeidet tap av ektefelle”. De to første henger sammen med en god opplevelse av alderdommen. De to siste henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen.

Ubearbeidet tap av ektefelle

Underkategorien ”Ubearbeidet tap av ektefelle” skiller seg fra de andre underkategoriene ved at ektefellen er død og den eldre føler seg forlatt. For å forstå ektefellens betydning for opplevelsen av alderdom er det fruktbart å fokusere på innholdet i relasjonen før dødsfallet og sammenholde det med hva enken/enkemannen sitter igjen med etterpå.

Livshistorien til Kåre inspirerte min konstruksjon av denne kategorien. Jeg ble fascinert fordi han opplever alderdommen som vanskelig på tross av at den virker så god. Kona døde for tre år siden, tapet var grusomt, men for øvrig har han et rikt liv på alle mulige måter. Ved første gangs gjennomlesning hengte jeg meg opp i følgende setning: *”Ti still pappa! Du har en ønskesituasjon. Det er ikke farlig å være gammel for deg sånn som du har fått ordnet det!”*. I likhet med barna fokuserte jeg på alt han har og derfor var det vanskelig å forstå ham. Tilfeldigvis fikk jeg en bok av Peter F. Hjort på denne tiden. Boken het: *”Til minne om Tone Seip Hjort- Min kone, kjæreste og beste venn”* (Hjort 2001). Den fikk meg til å skifte fokus fra hva han har til det han mistet. Jeg gikk tilbake til teksten og satte sitatet inn i sin sammenheng: *”Jeg kan si det sånn som ungene når jeg klager: Ti still pappa! Det er ikke farlig å være gammel for deg sånn som du har fått ordnet det. Så du vet at i realiteten har jeg det jo bra”*.

Sitatet illustrerer at han opplever alderdommen som vanskelig på tross av at situasjonen ytre sett fortøner seg som god. Det vil si at hans indre subjektive opplevelse harmonerer dårlig med en mer utvendig betraktning av hans tilværelse. Tilsynelatende er dette et paradoks, men jeg tror det henger sammen med at hans fokus er rettet mot det som han hadde, men som nå har gått tapt. Boken om Tone var en påminnelse om at omgivelser gjerne ser det som er, mens hovedpersonen også ser det som har vært.

Hans utsagn om: *”Å, Gud hvor heldig jeg var”*, og *”Jeg har jo så mye å takke henne for at du aner ikke”*, kan tyde på det. I så fall forholder Kåre seg til alt han hadde før kona døde, mens omgivelsene fokuserer på alt som han fortsatt har og konkluderer med at: *”Du har jo en ønskesituasjon”*. Dødsfallet definerer en overgang mellom før og etter tapet av partneren som var tilværelsens sentrum. I lys av det fortøner alderdommen seg som vanskelig.

Resonnementet førte til et ønske om å forstå hva kona betydde for ham mens hun levde, hvilket tomrom hun etterlot seg og overgangen mellom disse to fasene.

Relasjonen strakk seg langt tilbake i tid. Gjennom en lang tidsperiode rekker man å være mer for hverandre enn i en kort. *"Vi ble gift, og vi jobbet sammen. Hun fikk jo mer av den daglige driften etter hvert"*. Arbeidsdeling er et praktisk aspekt ved relasjonen. Selv klatret han til topps i en stor nasjonal organisasjon, men fikk nerveproblemer. Dermed kom også et følelsesmessig aspekt til syne i form av konas omsorg for ham: *"Da kom hun ned. Hun oppdaget at jeg var ute og gikk om natten for jeg hadde ikke luft. Da varskuet hun: Opp på kontoret og hent dine private saker! Vi reiser hjem for du må ikke ødelegge deg. Jeg beundret henne bestandig, men da beundret jeg henne voldsomt"*. Nok en gang demonstreres det praktiske aspektet ved relasjonen. Samtidig illustrerer sitatet at handlekraften bunner i følelser. Hun gjør det av kjærlighet til ham. I tillegg er det et sosialt fellesskap: *"Vi hadde veldig mye hygge"*.

Ingen andre har fulgt ham over like lang tid eller kjenner ham så godt som kona gjorde. Ikke bare strekker forholdet seg over lang tid, men relasjonen rommet mye. Følelser var ett aspekt, det sosiale et annet og det praktiske et tredje. Peter F. Hjorts beskrivelse av sitt forhold til Tone satte meg på dette sporet ved at jeg systematisk begynte å lete etter innholdet i relasjonen. Gjennom empirien ble tre aspekter synlige, men den teoretiske ballasten gjorde det lettere å få øye på dem.²⁵ Så langt har jeg belyst relasjonen ved å fokusere på hva som gikk tapt, men måten den går tapt på har muligens også betydning.

²⁵ Mitchell (1969), Weiss (1974, 1989) og Gaev (1976) viser at en og samme relasjon kan inneholde mye.

Konas død ble en overgang. I ettertid blir det et skille mellom før og nå: *”Så døde hun for tre år siden. Da begynte jeg å skjønne hvordan livet egentlig var. Ja, jeg holdt på å si at hadde det ikke vært for det minste barnebarnet så vet jeg ikke om jeg hadde sittet her”*. Sorgreaksjoner kan vare lenge, og muligens befinner Kåre seg fortsatt i sorgprosessen.

At hun døde plutselig, spiller kanskje en rolle: *”Hun begynte å føle seg uvel. De fant ut at de måtte operere. Så våkner hun ikke igjen. Det var noe som de kalte for stumt hjerteinfarkt. Det var noe som ikke kom frem på prøvene”*. Han visste at hun var syk, men ikke hvor alvorlig det var. Derfor ble nok sjokket større enn om han hadde forventet det. Det var også andre grunner til at dødsfallet ikke var forventet. Kona var yngre enn ham, og hun døde tidligere enn gjennomsnittet for kvinner. Derfor er det ikke sannsynlig at han forventet å bli enkemann, men at hun skulle bli enke. Følgelig skjedde ikke begivenhetene i ”riktig” rekkefølge.

Så langt har jeg belyst relasjonen ved å fokusere på hva som gikk tapt og hvordan den gikk tapt. Men hvordan fortøner tiden etter dødsfallet seg med hensyn til det praktiske, det sosiale og det følelsesmessige innholdet i relasjonen som gikk tapt? Tidligere har jeg vist at det var en form for arbeidsdeling mellom Kåre og kona, men det er lite i hans fortelling som tyder på at det praktiske aspektet er en kime til den vanskelige opplevelsen av alderdommen: *”Jeg har jo fire døtre som bor på gården ... De har alt som heter gardiner og duker og sånne ting. Og dem vasker rundt når jeg reiser bort... Så hittil har jeg greid meg godt. Jeg greier godt å lage meg mat selv. Så jeg svelter ikke i hjel”*.

Videre er det lite i intervjuet som tyder på at det er noen sammenheng mellom størrelsen på nettverket til Kåre og den vanskelige opplevelsen av alderdommen. De fire barna bor nært, men: *”Ungene skal leve sitt liv. Jeg må ikke begynne å bli en plage for dem. Dem er ikke så mye hos meg. De ringer og hører og*

kommer og sånn. Og jeg ringer til dem en og annen gangen, men ikke sånn stadig. Det gjør ikke dem til meg heller, men vi vet om hverandre. Men du vet at er det noe galt, så er dem der, pang, med en gang”. Sitatene viser at døtrene fyller en sosial funksjon, men han er redd for å dra for store veksler på dem.

Kåre har mange andre rundt seg: ”Og så har jeg noen venner. Det er gamle forretningsfolk og krigere som møtes hver dag. Og så får jeg jo veldig mye kontakt i det at jeg er med i forskjellige ting. Og jeg bruker nokså mye tid i telefonen for jeg har kontakt over hele landet”.

På tross av det store nettverket er han ensom. Særlig virker det som om han savner det sosiale fellesskapet som han delte med kona. Ett eksempel er følgende utsagn: *”Det er så forbannet kjedelig å spise alene. Da hjelper det ikke hvor mye godt man har laget. Det er bare nødvendig å ete- ikke noe annet”. Et annet er: ”Formiddagene er som oftest greie. Da holder jeg på med noe, men ettermiddagene er jævlige. Og kveldene- de er jævlig tunge. Særlig når det er lørdag og søndag. Jeg greier ikke å få den ensomhetsfølelsen ut av...”.*

Han har forsøkt å gjøre noe med situasjonen: *”Jeg har jo prøvd å reise med andre kvinner og sånn. Hun kunne være på besøk hos meg og jeg kunne være på besøk hos henne”.* Men det er lettere sagt enn gjort å erstatte det uerstattelige. Dermed er det nærliggende å konstatere at det sosiale aspektet ved relasjonen til kona er uerstattelig.

Det samme er det følelsesmessige: *”Jeg vil ha en hånd å holde i. Det betyr all verden! Jeg kunne ligge i armkroken, men noe stort mer tror jeg ikke at det ble. Litt ømhet! Gud fader hva det betyr”.* Utsagnene støtter påstanden om at innholdet i relasjonen er viktigere enn antallet relasjoner.

Så langt har jeg forsøkt å vise hvordan en vanskelig opplevelse av alderdommen kan henge sammen med tap av ektefelle. Måten relasjonen opphører på har nok betydning, men det uerstattelige ved relasjonen kommer best til syne ved å fokusere på tidsdimensjonen. Det vil si ved å sammenligne før og nå. Da fremkommer det at den gode opplevelsen av alderdommen vanskeliggjøres fordi det sosiale og følelsesmessige aspektet ved relasjonen til ektefellen er borte.

Kåre mister den ene som betyr alt, men man kan også miste alt på grunn av den ene. Alderdommen fortoner seg som vanskelig i lys av tapet av ektefellen, men i tillegg kan den vanskelige opplevelsen forsterkes som følge av sekundære tap. Resonnementet eksemplifiseres ved hjelp av livshistorien til Dagrún. Dagrún mistet ikke bare ektefellen, men tapet av ektefelle førte til en rekke andre tap.

Dagrún mistet mannen sin for få år siden: *”Det gikk kanskje en måned fra de opererte og til han var død. Det var veldig savn da han gikk bort. Ungene hadde flyttet hjemmefra, og jeg visste at jeg ble alene”*. I lys av dette er det ikke så rart at hun føler seg nedfor: *”Jeg har i grunnen vært forferdelig motløs”*. Likevel er ikke tapet av mannen det eneste som hun legger vekt på. I tillegg forteller hun for eksempel at: *”Å ha omgang med gode naboer og venner, det må være det viktigste. Selv om du bor alene, kan du ha omgangskrets. Det kan jo være folk som sitter der helt alene. Det må være det vanskeligste av alt”*.

Følgelig ble jeg nysgjerrig på hvorfor hun føler seg så motløs. Hun kommer selv med en forklaring: *”Det kom av at jeg ble sittende for mye inne liksom. Og når jeg da ikke fikk særlig kontakt med dem som bodde her... I denne oppgangen er det flere etasjer, men det er veldig lite omgang. Jeg kunne liksom ikke forstå det til å begynne med. Det ble liksom ikke det samme her som da jeg bodde der borte, vet du. Folket der hadde jeg hatt omgang med siden jeg flyttet dit i femti. Der kjente jeg naboene, og der kunne jeg pikke på vinduet og si: Må du komme*

å få kaffe!”. Utdraget kobler følelsen av å være motløs sammen med ensomhet. Ensomheten som det refereres til her handler imidlertid ikke bare om savnet etter mannen, men kontakt med gamle og nye naboer.

Siden de gamle naboene betydde så mye for henne, kan man undres over hvorfor hun flyttet. Beslutningen hang sammen med tapet av ektefellen: *”Det ble så tungvint. Så jeg solgte bilen, og flyttet hit. Jeg var så sliten av å være alene med alt”*. Ikke bare mister hun mannen, men også huset og nærmiljøet der hun har bodd i mer enn 50 år. I lys av dette ble jeg mer bevisst på at tap av ektefelle kan føre til en rekke andre tap. Hus er ett eksempel, og naboer et annet, men er det flere? Ny gjennomgang av livshistorien bekreftet at tap av ektefelle kan sammenlignes med den løse tråden som gjør at alt rakner.

Før ektemannen døde hadde Dagrun fortsatt tilknytning til yrkeslivet: *”Enda jobbet jeg. Det hjalp meg veldig mye. Det som var trasig var at jeg hadde ikke sertifikat. Så begynte jeg å synes at det var lang vei å fare. Jeg var jo avhengig av buss frem og tilbake. Hadde det ikke blitt at mannen min døde så plutselig og det, så hadde jeg sikkert blitt å gå noen år til der borte”*. Ikke bare mistet hun arbeidet, men også kontakten med kollegaer og pasienter: *”Det var jo et veldig savn når jeg sluttet, for jeg ble kjent med pasientene og de jeg arbeidet i lag med”*. Lårhalsbrudd førte til at nettverket skrumpet ytterligere inn. Blant annet kommer hun seg ikke lengre på møtene i pensjonistforeningen, og hun klarer heller ikke å ta bussen til byen for å møte bekjente.

Dagrun opplevde tilværelsen som god frem til mannen døde. Hun mistet en primærrelasjon, og det førte til en rekke andre tap. For eksempel pleide mannen å kjøre henne til og fra jobb. Da han døde var det ingen til å kompensere for dette praktiske aspektet ved relasjonen. Heller ikke var det noen som kunne overta snømåking. Derfor solgte hun huset og sa opp jobben sin. Dermed mistet

hun relasjoner til naboer, kollegaer og pasienter. Selv håpet hun at flytting til blokk ville erstatte det tidligere nettverket, men det har ikke skjedd. Følgelig har hun mistet svært mye av det tidligere sosiale livet sitt uten at noe av innholdet verken har blitt erstattet eller kompensert for.

Både Kåre og Dagrun opplever alderdommen som vanskelig fordi ektefellen dør. Dermed går blant annet det sosiale, praktiske og følelsesmessige innholdet i relasjonen tapt. Gjennomgangen av livshistoriene viser at Kåre legger størst vekt på det sosiale og følelsesmessige, mens Dagrunn i større grad fremhever det praktiske aspektet. Tilsvarende er historien til Kåre et eksempel på at man kan miste den ene som betyr alt. Ved hjelp av Dagruns historie er det mulig å nyansere bildet ytterligere ved å vise at det også fins tilfeller hvor tapet av den ene gjør at man mister alt. Gjennom analysen har jeg altså vist hvordan den vanskelige opplevelsen av alderdom kan henge sammen med tapet av det sosiale fellesskapet, den store kjærligheten og den praktiske hjelpen som ektefellen representerte. Dessuten kan det ene tapet føre til andre tap som gjør alderdommen enda vanskeligere.

Et godt samliv

Omvendt kan alderdommen fortone seg som god så lenge relasjonen til ektefellen opprettholdes. Den andre underkategorien ”Et godt samliv” konstruerte jeg nærmest som en konsekvens av ”Ubearbeidet tap av ektefelle”. Jeg tenkte nemlig at Kåre og Dagrun må ha opplevd alderdommen som god så lenge ektefellen levde. Følgelig er det nærliggende å anta at andre livshistorier avdekker lignende sammenhenger.

Likevel finner jeg at utsagn fra intervjuene som jeg har plassert i kategorien ”Et godt samliv” kaster mindre lys over alderdommen enn utsagn fra kategorien ”Ubearbeidet tap av ektefelle”. For det første har det ikke vært noen overgang i

form av et dødsfall. Derfor er det heller ikke mulig å sammenligne før og nå. Dermed er det vanskelig å si hva det er som gjør relasjonen så betydningsfull. For det andre fremstilles forholdet til ektefellen som svært viktig for opplevelsen av alderdommen, men det er ikke dermed sagt at det ville gjøre det hvis vedkommende gikk bort. For det tredje finner jeg mange eksempler på at ektefellen slett ikke utgjør tilværelsens sentrum, noe jeg kommer tilbake til.²⁶

I motsetning til Kåre har ikke Hildur mistet ektefellen enda. Det bidrar til at hun opplever alderdommen som god: *”Vi har det bra som får være begge”*. Sjansen er imidlertid stor for at Hildur, i likhet med Kåre og Dagrun, opplever alderdommen som vanskelig den dagen mannen dør: *”Jeg har vært redd når han har vært mye syk og sånn, men det har nå gått bra. Så er vi takknemlig”*.

Selv vurderer hun betydningen av relasjonen slik: *”Det er det beste- at vi har fått lov til å være i lag så lenge- 57 år har vi vært gift!”*. Utsagnet sier mye om fellesskapet ektefellene i mellom. Inntrykket forsterkes av andre utsagn som: *”Det var så koselig at vi begge fikk være hjemme”* og *”Vi har det godt. Det er sikkert”*. Videre fremheves det sosiale aspektet ved relasjonen: *”Vi har bestandig likt å være i lag og gjøre forskjellige ting i lag. Vi har liksom hatt samme interesser så vi har hatt det fint”*. Det praktiske aspektet tillegges derimot mindre vekt. I stedet fremheves den praktiske betydningen av å ha sønnen i nærheten: *”Handlingen - det kjører han Jan med meg. Er det noe jeg trenger, så ringer jeg bare til dem”*.²⁷ Hun forteller også at: *”Snømåking- det ordner Jan med. Nei, hadde ikke de vært ved siden av her, så kunne vi ikke bodd her fortsatt”*.

²⁶ Dette kan henge sammen med at ektefellens betydning blir tatt som en selvfølge så lenge hun eller han er i live.

²⁷ Jan er sønnen.

Å vite noe sikkert om hvordan Hildur eventuelt kommer til å oppleve tilværelsen som enke er umulig, men det er ingen tvil om at mannen står sentralt i den gode opplevelsen av alderdommen. Det praktiske aspektet ved relasjonen er ikke fremtredende, men både følelsene og det sosiale fellesskapet fremheves som en kilde til den gode opplevelsen. Sannsynligvis kommer måten som hun eventuelt mister mannen på til å spille en rolle, men likevel vil det være gapet mellom før og nå som avdekker relasjonens betydning. Ved å fokusere på hva en person har og hva vedkommende risikerer å miste ved et tap, får man en bedre forståelse av hvorfor opprettholdelse av relasjonen til ektefellen fremmer den gode opplevelsen av alderdommen.

Bearbeidet tap av ektefelle

I fortsettelsen nyanseres bildet ytterligere. Det fins nemlig eksempler på at alderdommen oppleves som god på tross av at ektefellen er død. Kristine er et eksempel på det. Jeg har laget en egen underkategori kalt ”Bearbeidet tap av ektefelle” for å fange opp eksempler fra intervjuene på at relasjonen til ektefellen kompenseres for, slik at alderdommen oppleves som god på tross av tapet.

Underkategoriene ”Ubearbeidet tap av ektefelle” og ”Bearbeidet tap av ektefelle” er satt sammen av uttalelser fra intervjuene som viser at det er minst to utganger på tap av ektefelle. Ved hjelp av den første underkategorien ”Ubearbeidet tap av ektefelle” fanger jeg opp en vanskelig opplevelse av alderdommen. Alderdommen er ikke vanskelig bare på grunn av tapet av den ene, men tapet av den ene kan også føre til en rekke andre tap som gjør tilværelsen vanskelig. Ved hjelp av den andre underkategorien ”Bearbeidet tap av ektefelle” fanger jeg opp en god opplevelse av alderdommen på tross av tapet, der den eldre føler at hun eller han klarer å kompensere ved hjelp av det øvrige nettverket.

”Bearbeidet tap av ektefelle” ble konstruert som en følge av utprøvingen av underkategoriene ”Ubearbeidet tap av ektefelle” og ”Godt samliv”. Essensen er at den gode opplevelsen av alderdom opprettholdes så lenge ektefellen lever, men hvis partneren dør opphører den gode opplevelsen. Siden det er viktig å argumentere mot seg selv, søkte jeg etter en god opplevelse av alderdommen på tross av tap. I livshistorien til Kristine fant jeg det. Funnet står ikke i motsetning til tankegangen bak de tidligere konstruerte underkategoriene som først antatt. I stedet representerer ”Bearbeidet tap av ektefelle” en videreutvikling av resonnementet.

Umiddelbart trodde jeg at Kristine satt igjen med mindre nå enn da mannen levde. Resonnementet tilsa en vanskelig opplevelse av alderdommen, men det var ikke tilfelle. Flere utsagn bekrefter det: *”Jeg synes jeg har nok”*, og *”Jeg sitter ikke her og venter på at noen skal komme på besøk”*.

Hvorfor har hun det bra på tross av tapet? Tidligere ble det konstatert at relasjonen til ektefellen må betraktes i lys av både tid og innhold. Ikke bare strekker den seg over lang tid, men den inneholder gjerne flere aspekter. Videre ble det argumentert for at det er nødvendig å sammenligne livet før og etter ektefellens død for å få øye på hva som har gått tapt. I det følgende skal jeg vise hvordan denne tankegangen førte til at jeg så en videreføring i stedet for et brudd i Kristines livshistorie. Videreføringen henger igjen sammen med et rikt nett av familiemedlemmer.

Kristine giftet seg i 1952. Likevel har hun mange relasjoner som strekker seg enda lengre tilbake i tid. Ett eksempel er søstrene: *”Vi behøvde ingen venner, for vi hadde hverandre”*. Søstrene var knyttet til hverandre. Dermed var hun heller

ikke utelukkende avhengig av ektefellen for å ha noen å erindre den nære og private fortiden sammen med.

Hva rommet ekteskapet? En første innskytelse var at ekteskapet hadde vært dårlig, men empirien gir lite støtte til påstanden: *"Noe sånn særlig krangling hadde vi egentlig ikke. Han hadde sin mening, og jeg hadde min, og det respekterte vi"*. Dessuten sørget hun over ham: *"Det gikk faktisk talt to år før jeg hadde fått det ut av kroppen- før jeg hadde vent meg til det"*.

Det sosiale fellesskapet fremstilles som stort. Et eksempel er: *"Vi reiste mye. Han ville gjerne ha meg med, og jeg syntes at det var deilig"*. Hytten er et annet eksempel: *"Når mannen min levde, så var vi der hele tiden"*. Fellesskapet fremstilles som viktig, men Kristine beretter også om behov for å være for seg selv: *"Man må ha sine egne interesser. Det tror jeg er det viktigste"*. Dessuten var hun selvstendig: *"Jeg ville liksom gjøre det selv for å få det som jeg ville ha det"*. Følgelig er det nærliggende å konkludere med at det sosiale fellesskapet med mannen var viktig, men ikke altomfattende.

Relasjonen hadde også et praktisk aspekt. For eksempel kjørte mannen bil. Det gjør ikke Kristine: *"Jeg orket ikke å ta sertifikat"*. Ekteparet hadde en arbeidsdeling hvor han tok seg av arbeidet utenfor huset og hun innenfor: *"Det var jeg som måtte jobbe her, og han hadde sitt ute. Han hadde maling av huset og pussing av muren og forskjellige sånne ting"*.

I likhet med "Ubearbeidet tap av ektefelle" og "Godt samliv" er tidsdimensjonen lang, og relasjonen rommer de samme aspektene. En forståelse av samlivet før dødsfallet kan gjøre opplevelsen av tiden etterpå mer forståelig. Det kan også selve overgangen mellom før og nå. Et tidligere utsagn viser at hun har kommet

seg over dødsfallet. Etter hvert ligger det flere år tilbake i tid. Sannsynligvis har det stor betydning for at hun nå opplever alderdommen som god.

Dødsfallet var forventet, men likevel var det et sjokk: *”Så ble han syk og fikk noe med hjertet. Jeg var egentlig forberedt på at han kom til å gå først, men han falt bakover og slo bokstavelig talt skade på hjernen. Jeg tror jeg fikk sjokk den gangen. På en måte var jeg forberedt på at han kunne gå bort før meg for han ble så syk, men det kom jo som et sjokk da han døde”*.

Utsagnet illustrerer at døden kan komme som et sjokk på tross av at den er forventet. Forutgående sykdom lindrer muligens sorgprosessen. Tilsvarende viser empirien at sorgen kan mildnes dersom dødsfallet betraktes som naturlig. Det vil si som en følge av høy alder: *”Det vanskeligste var faktisk da søsteren min ble veldig syk. Å miste foreldrene og mannen ... det var grusomt. Foreldrene var jo veldig gamle- så det var ikke sorg i den forstand. Det var mer avslutning på livet. Og egentlig må jeg si at når mannen min døde, så var jeg forberedt. Sorg og sjokk var det jo, men det var ikke så forferdelig vondt som jeg trodde det skulle være. Det var verre da søsteren min døde, men hun var yngre. Det var ikke naturlig. De andre regnet jeg som naturlige ting, men at hun døde tok jeg ikke som en naturlig ting”*. Både dette utsagnet og tidligere utsagn viser at informanten forventet at mannen skulle dø før henne, og ved å gjøre det ble en forventning om å dø til riktig tid og i riktig rekkefølge innfridd. Forventningen kan skyldes høy alder, forutgående sykdom eller kjønnsforskjeller.

Flere andre beretter på lignende vis om tap av ektefelle. For eksempel sier Konstanse at: *”Det var godt at han fikk slippe. Det var tungt, men jeg visste hvilken vei det gikk. Det er mye verre for den hvor mannen går plutselig. Det må jo bli større sjokk. Samtidig føler du en lettelse også. Nå er det heldigvis over, og jeg kan endelig begynne på nytt. Jeg var sjeleglad for at han fikk lov til å gå*

bort før meg. Det var å ta en dag i gangen og leve videre. Jeg var ikke den første som ble enke og heller ikke den siste. Jeg prøver å si med galgenhumor at det har sine fordeler å være alene. Jeg bestemmer jo over meg selv og min egen dag".²⁸ Sitatet er langt, men det illustrerer en rekke poeng. For det første uttrykker hun lettelse over at mannen fikk dø. For det andre legger hun stor vekt på at dødsfallet var forventet som følge av sykdom. Dermed ble sjokket mindre og sorgprosessen lettere. For det tredje normaliserer hun hendelsen ved å legge vekt på at alle skal dø og ved å fremheve at det vanligste er at mannen dør først. Ikke bare er det vanligst, men det er også best slik hun ser det. Følgelig forsterkes det tidligere inntrykket av at det er et riktig tidspunkt å dø på, og det er en riktig rekkefølge. Videre gjør hun det beste ut av situasjonen. Dermed kan sorg vendes til en form for stolthet over å mestre tapet.

Så langt er oppmerksomheten rettet mot relasjonen før døden og selve døden, men i hvilken grad dekkes det praktiske, sosiale og følelsesmessige aspektet etterpå? Livshistorien til Kristine avdekker at de hadde en tradisjonell arbeidsdeling. Fordi sønnen overtar det praktiske aspektet ved relasjonen, blir ikke dette problematisk. Han kompenserer for eksempel for tapet av "bilføreren": "*Mannen kjørte så lenge han levde, og etter det har sønnen min kjørt*". Dessuten leier hun hjelp ved behov.

På tilsvarende måte kompenserer hun for det sosiale fellesskapet som gikk tapt ved hjelp av flere relasjoner. Sønnen er en av dem: "*Vi spiser nå i lag og deler alt mulig*". De reiser også på hytta sammen: "*Vi fisker litt og lager mat*". Søsteren er en annen relasjon: "*Det er nå veldig godt å vite at man har noen i nærheten man kan snakke med daglig. Og etter at jeg sluttet å reise med mannen min så har jeg reist med dem*". I tillegg har hun flere andre: "*Det eldste barnebarnet er stadig innom*".

²⁸ Hun har vært enke i 19 år.

Kristine sier ikke så mye om det følelsesmessige aspektet ved relasjonen til ektefellen, men det fremstilles i alle fall ikke som noe stort savn. Hun legger heller ikke vekt på at hun savner noen kjæreste: *”Jeg synes at jeg har det greit. Jeg har ikke noen ny venn, og det kunne jeg ikke tenke meg heller. Jeg tror det skulle være en påkjenning å ha en hele tiden”*. Dessuten har hun en kamerat som stiller opp: *”Jeg har jo en kjenning som er veldig flink til å danse. Han har vært med på enkelte tilstelninger”*.

Mange opplever at det viktigste båndet rives av hvis ektefellen dør, men for Kristine skjedde det kanskje da tvillingsøsteren døde. Jeg vet ikke om tvillingsøsteren eller mannen stod henne nærmest, men hun har fortsatt en søster som står henne nær. Dersom Kristine ønsker det kan hun betro seg til henne. Fortrolighet er knyttet til følelser. Dessuten fortelles det om barnebarn som hun er glad i og som er glad i henne: *”Han er veldig glad i meg og sånn”*. Ikke bare er det barnebarn som bryr seg om henne, men det er også et voksent barn som fortsatt trenger henne: *”Han er på sykehuset akkurat nå, for han har vært mye plaget”*.

Til sammen virker det som om det følelsesmessige tapet ved relasjonen til ektefellen kompenseres for ved hjelp av relasjoner til andre. Fortrolighet, kjærlighet og behovet for å være noe for andre dekkes gjennom søsteren, sønnen og barnebarna. I tillegg har hun flere andre, men det viktigste er nok hennes egen opplevelse av at hun ikke mangler noen: *”Kanskje burde man oppsøke flere, men jeg synes ikke at jeg har tid til det”*.

Nøkkelen til forståelse av tapet av ektefelle ligger altså i skjæringspunktet mellom før og nå, samt i overgangen mellom disse fasene av livet. Å fokusere på hva som har gått tapt, er ikke tilstrekkelig. I tillegg er det nødvendig å se på

hvilke former for kompensasjon som eksisterer og dermed hva personen til slutt opplever å sitte igjen med.

Dårlig samliv

Til slutt lette jeg etter vanskelige opplevelser av alderdommen som hang sammen med en dårlig ekteskapsopplevelse og jeg opprettet underkategorien ”Dårlig samliv” for å fange opp slike utsagn fra intervjuene. Etter mange år som frivillig ved Krisesenteret for kvinner i Tromsø ble jeg forbauset over at ingen av de eldre forteller om et dårlig samliv som forringer opplevelsen av alderdommen. Det nærmeste jeg kommer er noen få sitater som for eksempel: *”I et langt liv... men det er vel noe som alle forstår, at på så lang ei tid så har det vært noe av hvert”*. Jeg forsøker å følge opp, men da avviser hun meg: *”Nei, jeg får si som politikerne: Ingen kommentar”*. Få sitater fra intervjuene gjør at kategorien ”Dårlig samliv” forblir en teoretisk konstruksjon uten empirisk belegg. Derfor har jeg heller ingen illustrasjoner på hvordan denne sammenhengen får betydning for eldre kvinner og menn. Får ektefellen betydning for opplevelsen av alderdommen på samme måte som ved ”Godt samliv”, men med motsatt fortegn eller handler det om helt andre ting? Hva skjer hvis ektefellen dør? Vedkommende blir enslig, men føler hun eller han lettelse eller er det andre reaksjoner som melder seg? Dessverre har jeg ingen forutsetninger for å gå nærmere inn på disse spørsmålene på grunnlag av materialet mitt.

De fleste livshistoriene handler om relasjoner til både barn og ektefelle

Foreløpig har jeg vist at en opplevelse av alderdommen kan forstås enten i lys av relasjonen til ektefellen eller barna. Opplevelsen av alderdommen kan også tolkes i lys av det totale nettverket.

Til nå har jeg argumentert for at den vanskelige alderdommen kan henge sammen med et dårlig forhold til ungene, tapet av en ektefelle eller et dårlig samliv. Tilsvarende har jeg vist at en god opplevelse av alderdommen kan forstås i lys av et godt forhold til ungene, opprettholdelse av relasjonen til ektefelle eller tap som kompenseres for. Fellesnevneren blant de som opplever alderdommen som vanskelig er at de bærer på savn knyttet til relasjoner, men innholdet i savnet varierer. Fellesnevneren blant de som opplever alderdommen som god er at behov knyttet til relasjoner dekkes. Økende bevissthet om disse forskjellene fikk meg til å tenke på betydningen av det øvrige nettverket.

Ytterligere gjennomgang av materialet viste at det samlede nettverket ser ut til å være viktig, men det er ikke noen andre relasjoner som fremtrer som tydelig på samme måte som ”Relasjoner til barn” og ”Relasjoner til ektefelle”. I stedet rommer de fleste livshistoriene sitater som viser betydningen av begge hovedkategoriene, men relativt lite informasjon om betydningen av andre relasjoner. Dermed er det mulig å betrakte alderdommen i lys av forholdet til både barn og ektefelle.

Enkelte opplever alderdommen som god og livshistoriene deres inneholder empiriske sitater som illustrerer både ”Et godt forhold til ungene” og ”Et god samliv”, men det er ikke mulig å peke på hvem som er viktigst. Sannsynligvis varierer det fra en informant til en annen. I slike tilfeller er det heller ikke noe avvik mellom nettverket før og nå eller det reelle og ideelle.

Andre opplever alderdommen som vanskelig. Ved å fokusere på det totale nettverket ser man for eksempel at ektefellen er død, barna bor langt unna, og nettverket for øvrig har smuldret opp. Å vite nøyaktig hvor ensomheten oppstår eller hvem som utløser den, er umulig. Mitt materiale tyder imidlertid på at det skjer i ett skjæringspunkt mellom tap av ektefelle, sjeldent samvær med barn og

at den eldre ikke har noen som kan kompensere for dette. Uansett er det eksempler som viser at følelsen av ensomhet er så sterk at den utløser angstanfall og det er eldre som ikke har noen å snakke med.²⁹ Ensomheten kan betraktes i lys av to forskjellige former for diskrepans. På den ene siden er det et gap mellom nettverket i dag og det som den eldre hadde tidligere da ektefellen levde. På den andre siden er det også et gap mellom det reelle nettverket og det ideelle hvor vedkommende ville ha mer kontakt med barna.

I tillegg er det eksempler i materialet på at tap av ektefelle kombinert med for lite kontakt med barna kan medføre en vanskelig opplevelse av alderdommen på tross av et rikt nettverk for øvrig. Følgelig hjelper ikke et stort nettverk dersom de viktigste familiemedlemmene er borte eller passive. Man kan med andre ord, slik det ble nevnt innledningsvis, føle seg ensom på tross av et stort nettverk.³⁰

Sist, men ikke minst, er det mulig å tenke seg kombinasjoner hvor ekteskapet oppleves som positivt, men forholdet til ungene som dårlig eller hvor relasjonen til partneren er vanskelig, men forholdet til ungene oppleves positivt.

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn

Hovedfunnet er den sentrale rollen som den nære familien spiller i eldres opplevelse av alderdom, og det harmonerer med hva som er funnet i kvantitative undersøkelser. Undersøkelsene har ikke vært rettet spesielt mot eldre, men de

²⁹ For eksempel gjelder dette Konstansen som sier: *"Jeg kunne gjerne hatt ei som kom. Om ikke annet en hjemmehjelp som kom en gang hver andre uke. Du hadde i alle fall et menneske som du visste kom innom eller som du kunne sende bud på. Jeg har jo naboer, men det er jo ikke så mange som har tid til å kikke innom. Så ensomheten er jo der. Jeg får av og til at jeg vil kveles, men da er det bare å finne på noe å gjøre. Jeg kan ikke bare sette meg ned og ruge på at nå er det ingen som bryr seg"*.

³⁰ Et eksempel på det er: *"Så kommer du på en plass hvor det er to og to. Så sitter du der som femte hjul på vogna. Du er aldri så ensom når du sitter alene hjemme som når det er mange rundt deg som bare er opptatt av hverandre. Da er du mest ensom. Du er aldri så ensom, som når du er i en dunge med folk"* (Torbjørg).

påviser en sammenheng mellom et godt familieliv og høy livskvalitet (Campbell et al. 1976, Chiasson et al. 1996, Listhaug et al. 1997, Sastre 1999, Cohen 2000). Særlig interessant er det at informantene i min studie selv definerer familie som en av de mest sentrale livsdimensjonene. Muligens henger det sammen med at 19 av 20 informanter giftet seg og samtlige fikk barn. I min studie tildeles venner relativt liten betydning, men andre undersøkelser viser at også vennskap er viktig (Sastre 1999, Argyle 1999). En forklaring kan være at venner betyr mindre etter hvert som man blir eldre. En annen forklaring kan være at venner ser ut til å få en økende betydning i vårt samfunn. En tredje forklaring kan være at mitt utvalg er lite og at tilfeldigheter gjør at jeg ikke har fanget opp venners betydning for eldre.

Jeg gjenfinder med andre ord ikke andres funn om venners betydning, men mine livshistorier utfyller de kvantitative funnene av familiens betydning. Ikke bare er det mulig å spesifisere hvilke familiemedlemmer som fremstilles som viktige, men også på hvilke måter de får betydning. Jeg kommer straks tilbake til denne erkjennelsen. Videre understreker min studie, i likhet med flere andres, at familie ikke bare henger sammen med den gode opplevelsen av alderdommen, men også den vanskelige (Thorsen 1988, 1990, 1992, 1998, Winqvist 1993). For eksempel viser noen kvantitative undersøkelser at de fleste eldre har omgang med familie og venner minst en gang i uken (Statistisk sentralbyrå 1999). Mitt materiale illustrerer at kontakt ikke utelukkende er positivt. I tillegg har jeg, liksom andre forskere innenfor den kvalitative tradisjonen, vist at det er fruktbart å analysere relasjonens betydning i lys av tid (Thorsen 1992, Almås 1997, Elder 1997). Tilsvarende forståelse kan være vanskelig å fange opp ved hjelp av undersøkelser basert på tverrsnitt.

Undersøkelsen min underbygger også flere funn fra kvalitativ forskning. Blant annet finner jeg variasjon mellom Eldres nettverk slik blant annet Winqvist har

påpekt (1993).³¹ På den ene siden er det eldre som ikke har noen å snakke med. På den andre siden er det eldre som er omgitt av ektefelle, barn og barnebarn. Videre finner jeg at antall relasjoner tillegges mindre betydning for opplevelsen av alderdom dersom kvaliteten oppleves som god. Tidligere forskning har funnet det samme (Jerrome 1993). Høy kvalitet innebærer naturlig nok at forholdet vurderes som godt, men hva som gjør et forhold godt varierer imidlertid avhengig av hvilken type relasjon det er snakk om. Jeg kommer tilbake til dette om litt. I tillegg betyr tilstrekkelig omgang med ungene mye for den gode opplevelsen av alderdommen. Dermed inngår et kvantitativt aspekt i det kvalitative fordi tilstrekkelig omgang er en del av et godt forhold til unger. Jeg finner naturlig nok ikke at det samme gjelder for et godt forhold til ektefeller som man faktisk bor sammen med.

Også i mitt materiale er det noen eksempler på eldre som føler seg ensomme på tross av et stort nettverk, og eldre som føler seg ensomme fordi de mangler relasjoner til andre. Det vil si at man kan være ensom uten å være alene og man kan være ensom fordi man er alene. I begge tilfellene bidrar ensomheten til en vanskelig opplevelse av alderdommen. Thorsen (1988, 1990) har funnet det samme. Funnene korresponderer med skillet til Weiss (1974, 1989) mellom emosjonell og sosial ensomhet.

Gaev (1976) skiller mellom fysisk og emosjonell ensomhet. Jeg valgte å slå disse sammen og betrakter både fysisk og emosjonell ensomhet som et følelsesmessig aspekt ved relasjonen. I følge Weiss (1974, 1989) er den følelsesmessige ensomheten et resultat av mangel på trygghet. Trygghet er sikkert viktig, men i tillegg er det mulig at den følelsesmessige ensomheten kan være resultat av savnet etter en omfattende relasjon som har vart lenge. Kåre er

³¹ Flere andre har funnet det samme. Eksempler er Ingebretsen (1985), Thorsen (1988, 1990) samt Parkes og Weiss (1995).

et eksempel på det. Han opplever følelsesmessig ensomhet på tross av trygghet skapt gjennom døtrenes nærvær. Gaev (1976) betrakter også sosial ensomhet som en følge av manglende tilhørighet. Livshistorien til Kåre viser at man kan ha en god tilhørighet, men likevel savne noen å gjøre ting sammen med. Weiss (1989) poengterer at sosial kontakt sikres gjennom relasjoner, men mitt materiale viser at relasjonens eksistens ikke nødvendigvis sikrer den ønskede sosiale kontakten. Med det mener jeg at man for eksempel kan ha relasjoner til barn uten at det nødvendigvis er så mye sosial kontakt mellom foreldre og barn eller at kontakten ikke nødvendigvis rommer det ønskede innholdet.

På grunnlag av mitt materiale finner jeg ingen holdepunkter for en god opplevelse av alderdommen på tross av isolasjon slik Winqvist (1993) gjør. Min påstand om at relasjoner er viktig for en god opplevelse av alderdommen står derfor i motsetning til et av Winqvist sine funn: *"Men som tidigare nämnts finner vi även personer som anser sig ensamma blant dem som är tilfredsställda med sin situation i dag"* (1993:215). En forklaring kan være at mitt utvalg er lite og at jeg derfor ikke finner informanter som har en god opplevelse av alderdommen på tross av isolasjon. En annen grunn til diskrepans kan være at hun benytter begrepet "tilfredsstillende". Det skal mindre til for å definere noe som tilfredsstillende enn godt. Likevel virker det lite sannsynlig: *"Det finns personer som inte har några nära vänner, men påpekar att de trivs med att vara ensamma"* (1993:215). "Ensam" kan bety både alene og ensom. Følgelig tror jeg at hun refererer til eldre som er fornøyde med å være alene. Det vil si at hun fanger opp eldre som ønsker å leve som en "enstøing". Kvantitative undersøkelser viser også at familie er viktig for mange, men at det fins unntak. I Verdiundersøkelsen fra 1996 er det for eksempel 12 prosent som mener at familien ikke er svært viktig (Listhaug et al. 1997).

Gjennom analysen har jeg lagt vekt på den eldre opplevelse av sine relasjoner. Det har vært fruktbart å betrakte avstanden mellom individets nåværende relasjoner og tidligere relasjoner, samt forholdet mellom de faktiske familieforholdene og de forholdene til familien som den eldre ønsker seg, slik andre forskere har argumentert for (Lopata 1969, Flanders 1976, Sermat 1978, Peplau og Perlman 1979, Sadler og Johnsen 1980, Thorsen 1988, 1990).

Mange av informantene mine forteller om barna, selv om relasjonen er god. Således skiller de seg fra informantene til Winqvist: *”Men så länge kontakterna fungerar och förväntningarna uppfylls, är inte barnen centrala i intervjupersonernas berättelser”* (1993:218). Samtidig underbygger mine funn hennes konklusjon om at dårlige forhold vies stor plass og at de henger sammen med en vanskelig alderdom hvor det meste dreier seg om denne ene relasjonen som ikke fungerer.

Flere forskere har fokusert på forholdet mellom eldre og barn. Slik forskning har i stor grad handlet om barns omsorg for hjelpetrengende foreldre, barn som støtte for den gjenlevende forelderen når den andre går bort, eller det inngår som en del av studier knyttet til eldre og ensomhet.³² Samtidig har det vært mindre oppmerksomhet rettet mot hvordan forholdet til barn får betydning for friske eldre opplevelse av alderdom. Min empiri viser at interaksjonen mellom eldre og deres barn har flere fokus. Følgelig kan relasjonene karakteriseres som multiplekse (Mitchell 1969).

Videre viser min studie at kategorien ”Relasjoner til barn” defineres av kjennetegn som tilpasning, gjensidighet og tilstrekkelig kontakt. Sannsynligvis henger dette sammen med, slik en av informantene uttrykker det, at de vokste

³² Eksempler på det er Ingebretsen (1985), Rønning (1986), Thorsen (1988, 1990, 1994, 2003), Thorsen og Dyb (1993) samt Widding Isaksen (2003 A, 2003 B).

opp i en annen tid enn i dag og at de ble formet av andre verdier enn dagens unge. Da informantene vokste opp var oppvekstfamilien svært viktig av flere grunner. Relasjonene mellom medlemmene var i stor grad basert på forpliktelser.³³ Blant annet kommer dette til uttrykk gjennom intervjuene hvor enkelte av informantene forteller at de allerede som barn måtte bidra til å skaffe mat. Fattigkassen ønsket alle å unngå og andre økonomiske ordninger som barnetrygd var enda ikke etablert. I 1964 kom Lov om sosial omsorg, men før det hadde barn en lovfestet underholdsplikt for sine foreldre (Tvede 1992). Wærness trekker en lignende konklusjon: ”... verdien av å ha gjort sin plikt i forhold til sine nærmeste, er en egen velferdsdimensjon som har overlevd fra en annen tid og et annet samfunn” (1999:203). Videre poengterer hun at å gi uttrykk for at en er tilfreds med sitt liv utelukkende fordi at en har ofret seg for eller gjort sin plikt overfor familiemedlemmer antakelig blir uvanlig blant morgendagens eldre. I lys av historien er det ikke så rart om enslige eldre foreldre opplever alderdommen som vanskelig når eldre barn ikke innfrir forventningene om tilpasning, gjensidighet og tilstrekkelig kontakt.

Det er et behov for ytterligere kunnskap om hva som ligger i tilpasning, gjensidighet og tilstrekkelig kontakt. Dessuten kan barn få betydning også på andre måter. For eksempel viser Thorsen (1998) hvordan eldre kvinner bekrefter sin feminitet gjennom forholdet til barna, mens mannen bekrefter sin maskulinitet gjennom hustruen.

Både Thorsen (1998) og jeg har analysert betydningen av ektefelle. En av konklusjonene til Thorsen er at: ”*Den vonde mannlige alderdom, slik den viser seg i vårt utvalg, kretser først og fremst om tapet av- og savnet av- kvinnen*” (1992:419-420, 1998). Dette er en hovedtendens i Thorsens materiale. Mitt

³³ Denne forpliktelsen er muligens klart nedfelt i kristendommens fjerde bud: ”Du skal hedre din far og mor så det skal gå deg vel, og du får leve lenge i landet”.

materiale kan brukes til å nyansere bildet fordi livshistorien til Hjalmar viser hvordan den vonde mannlige alderdommen kan være sammensatt av flere forhold. Han er et eksempel på at menns vanskelige alderdom ikke nødvendigvis henger sammen med tapet av en kvinne eller vansker relatert til alderdommen, men forholdet til barna.³⁴ Kanskje betyr mitt funn at den vonde mannlige alderdommen holder på å endre seg og at det var derfor jeg fant dette eksemplet i mitt utvalg? I så fall er det nærliggende å forvente at menn legger større vekt på barns betydning for opplevelsen av alderdommen i fremtiden.

Videre hevder Thorsen at kvinners vanskelige alderdom, slik det viser seg i hennes utvalg, har utløp i livshendelser tidligere i livet: ”*Mennene har lidd et alderdomstap, kvinnene et livstap*” (1992:421, 1998). Det vil si overganger som har ført til både uforutsette og bestemmende livserfaringer. For eksempel viser hun til kvinner som har levd for sine barn, men i eldre år ikke får kjærlighet tilbake. I likhet med henne har jeg definert dette som et relasjonsfenomen, men mine funn eksemplifiserer at det ikke bare gjelder kvinner, men også menn. Jeg argumenterer også for at den vanskelige alderdommen til kvinner kan henge sammen med tapet av mannen og dermed være relatert til alderdommen.

Forskjellen mellom enkemenn og enker, slik den kommer til uttrykk i mitt materiale, er at mennene muligens legger større vekt på det sosiale og følelsesmessige aspektet ved relasjonen enn kvinnene. I kvinnenes tilfelle er det særlig det praktiske aspektet ved relasjonen som fører til akkumulering av tap og en vanskelig alderdom som fremheves. Følgelig tyder det på at det er en kjønnsforskjell i forhold til å være alene som eldre.

³⁴ Samtidig er det viktig å fremheve at han fikk ansvaret for barna nettopp fordi kona døde allerede mens de var små. Indirekte er det altså mulig å betrakte den vanskelige opplevelsen av alderdommen i lys av kona, men jeg synes at det er mer fruktbart å fokusere på barna og den betydningen som de tillegges for opplevelsen av alderdommen.

Hovedtendensen i materialet til Thorsen (1992, 1998) er at menn er særlig avhengig av kvinner i alderdommen og at kvinner i større grad er avhengig av barna. Gjennom min analyse ble dette bildet nyansert gjennom eksempler på at kvinner kan være avhengig av mannen sin for å bli boende i huset, pleie kontakt med naboene, bevare jobben sin og dermed også opprettholde kontakt med kollegaer. Lite tyder på at kvinnene i mitt materiale har en tilsvarende avhengighet til noen av barna sine, men det skyldes sannsynligvis at jeg har hatt et annet utvalg enn Thorsen.

Både kvinner og menn kan med andre ord få en vanskelig alderdom som følge av hendelser tidligere i livet. Tilsvarende kan både kvinner og menn oppleve alderdommen som vanskelig som en følge av at de har mistet ektefellen sin.

Når det gjelder forholdet til ektefeller finner jeg at eldre særlig legger vekt på et sosialt, praktisk og følelsesmessig aspekt. I tillegg kan tapet av den ene som betyr nesten alt føre til en rekke andre tap eller at vedkommende klarer å kompensere for noe av det som har gått tapt. Særlig viste det seg å være fruktbart å betrakte forholdet til ektefellen over tid slik at det er mulig å fange opp hva som går tapt. Wortman og Silver har vist dette tidligere: *"In order to understand a person's reaction to conjugal bereavement, it is important to clarify what is lost. As a number of writers have emphasized, the nature of the loss is highly dependent on the particular roles normally performed by the spouse"* (1993:246).

Mye forskning viser at det er forskjell på sorgreaksjoner avhengig av om et dødsfall er forventet eller ikke (Ingebretsen 1985, Parkes og Weiss 1995, Rutter og Rutter 1997). Også mitt materiale viser at det er en fordel dersom dødsfallet er forventet. Hva kan føre til slike forventninger? Analysen viste at alder er en, kjønnsforskjeller er en annen og forutgående sykdom en tredje. For eksempel ga

Torbjørn uttrykk for at det ikke bare er en tid for å dø, men også en riktig rekkefølge. Det vil si at hun forventet mannens død og var glad for at han døde før henne. Tilsvarende legger Kåre vekt på at konas dødsfall ikke var forventet og det gjorde sjokket større. Mitt materiale viser at det er forventet at mannen skal dø før kvinnen. Dermed er det nærliggende å anta at det er enklere å være enke enn enkemann når det gjelder akkurat dette.

Tidligere forskning påpeker mye av det samme. I følge Neugarten er tidspunkt og rekkefølge viktig fordi de aller fleste har en ide om når begivenheter, som for eksempel tap av ektefelle, bør finne sted: *"... they are also aware of their own timing and readily describe themselves as "early," "late," or "on-time" with regard to family and occupational events"* (1968:143). Neugarten og Datan (1973) betrakter dette som et normativt begrep om sosial tid fordi det spesifiserer det riktige tidspunktet for død, rekkefølgen på begivenheter og avstanden mellom dem i tid.

Ingebretsen og Solem (1998) har kommet frem til en lignende erkjennelse. Blant annet hevder de at det er lettere å mestre tapet av en eldre ektefelle fordi det skjer mer "on time" enn tapet av en yngre partner. At sykdom utviklet over tid letter sorgprosessen fordi den fører til et forventet dødsfall er også veldokumentert (Glick et al. 1974, Ingebretsen 1985, Parkes og Weiss 1995). Enkelte i min studie ga også uttrykk for at døden kom som en lettelse. En grunn kan være at ektefellen slipper mer lidelse. I så fall er det ikke uvanlig: *"Feeling of relief at the end of a loved one's suffering can bring consolation"* (Sidell 1993:175).

En annen forklaring kan være et dårlig ekteskap. Sidell har uttrykt noe av det samme, men sterkere: *"It would be foolish to ignore the fact that many*

marriages and relationships are extremely unhappy and that the death of one of the partners may release the other from a great deal of aggravation” (1993:176).

I mitt materiale er det eksempler på sorgreaksjoner som vedvarte i flere år. Tidligere forskning slår fast at det vanligste er at sorgreaksjoner varer rundt to år selv om enkelte bruker lengre tid (Parkes og Weiss 1995, Rutter og Rutter 1997). Dessuten viser undersøkelser at 10-20 prosent av eldre som mister ektefellen utvikler en depresjon i forlengelsen av den naturlige sorgreaksjonen (Lund 1989). En studie av Parkes og Weiss (1995) inneholdt eksempler på enker og enkemenn som følte seg deprimerte eller fungerte dårlig i hverdagen to til fire år etter tapet. Særlig var dette tilfelle blant de som hadde mistet ektefellen brått og uventet.³⁵

Materialet viser også at tap kan føre til positive følelser som stolthet over å mestre den nye tilværelsen slik det kom til uttrykk hos Konstanse og Kristine. Fenomenet er ikke ukjent. Blant annet poengterer Wortman og Silver (1993) at enker ofte må lære seg nye ferdigheter som økonomistyring eller vedlikehold av hus og bil. Poenget forsterkes av annen forskning: ”... *mange eldre efterlevende ægtefæller viser stor ukuelighet og tilpasningsevne, og det store tab kan endog være forbundet med positive følelser av stolthed over at kunne mestre situationen side om side med sorgens negative følelser*” (Rutter og Rutter 1997:339, Ingebretsen og Solem 1998).

Tradisjonelt har det vært en sterk ideologisk vektlegging av familien generelt og kanskje ekteskapet spesielt? For eksempel ble det forventet at man var en del av

³⁵ Ingebretsen (1985) har behandlet tap av ektefeller og sorgreaksjoner på en utførlig måte.

et par eller en familie, men hvorfor er nære familiemedlemmer så viktig i et historisk perspektiv?³⁶

Flertallet av mine informanter hadde ikke råd til å flytte for seg selv, men ble boende hjemme lenge etter at de hadde blitt voksne og fått seg arbeid. Tilsvarende fikk ikke ugifte par låne penger av banken til husbygging. Mange av de kvinnelige informantene forlot først barndomshjemmet da de giftet seg og etablerte seg med egen familie.

Ekteskapet var en garanti for forpliktelse og varighet. Det var velsignet av kirken og godkjent av staten (Moxnes 1999). Skilsmisse var ikke noe reelt alternativ. På den ene siden var det ikke velferdsordninger som gjorde det mulig å klare seg som aleneforeldre. På den andre siden var det belagt med skam å gå fra hverandre. Også Frønes (1997) påpeker at tilværelsen utenfor ekteskapet var lite tiltrekkende. Eksklusjon fra slike relasjoner betraktes ikke bare som uheldig, men av og til også som personlig nederlag (Jerrome 1993).

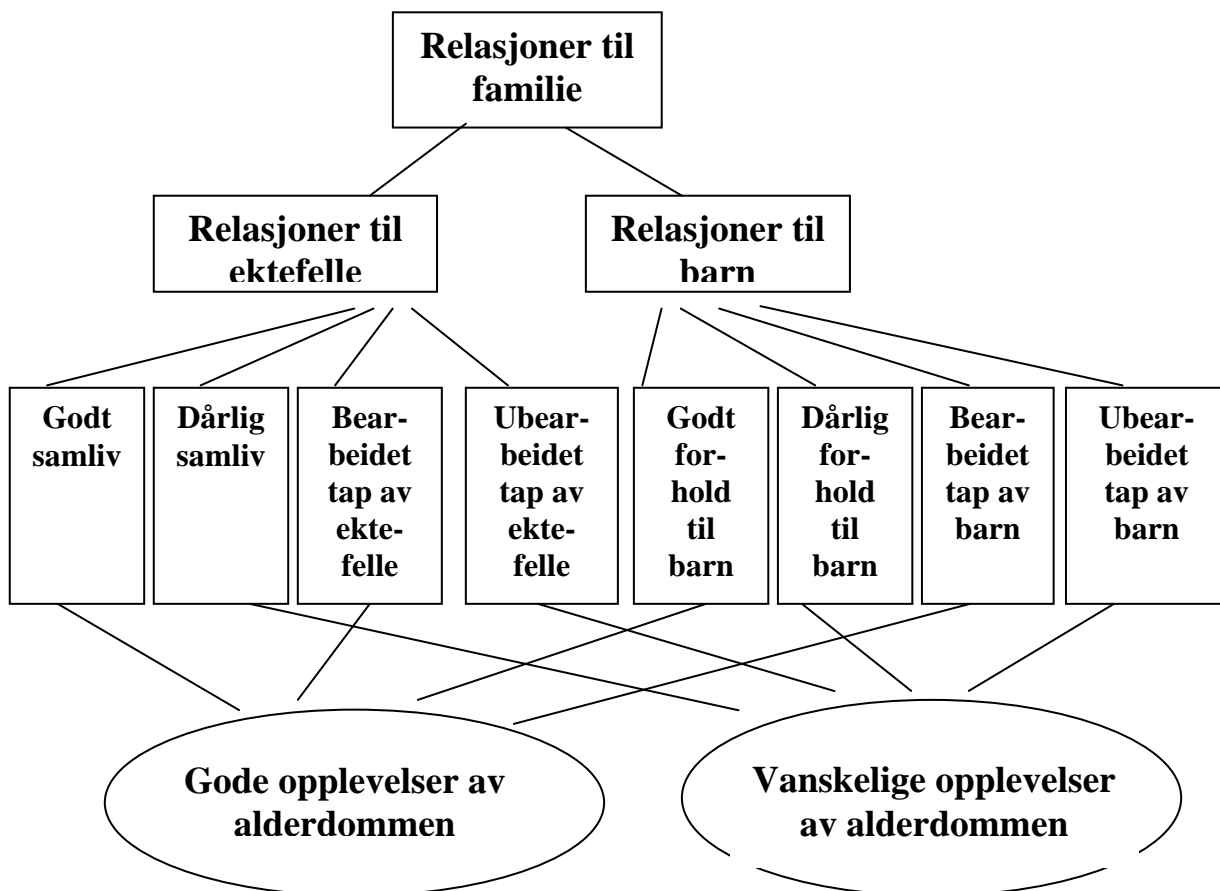
Videre var ekteskap nærmest en forutsetning for å få egne barn. Så sent som i 1966 konkluderte Øyen med at samfunnet ser kritisk ikke bare på ugifte mødre, men også tiltak rettet mot denne gruppen (Noack 1999). Å få barn utenfor ekteskapet var belagt med skam. Det var også uvanlig. I 1970 ble fortsatt færre enn hvert tiende barn født av enslige mødre (Jensen 1999).

I dag er ikke de eldre informantene like avhengige av familien økonomisk, men analysen av intervjuene viser at de fortsatt opplever båndene som forpliktende.

³⁶ Svært mange har omtalt familiens betydning for pleietrengende eldre, men jeg går ikke nærmere inn på dem siden mitt fokus omhandler friske eldre. Se for eksempel Brøndbo (1991, 1997 A), Gough (1994), Helset (1991), Ingebretsen og Thorsen (1990), Rønning (1986), Thorsen (1994), Thorsen og Dyb (1993), Thorsen og Wærness (1999), Widding Isaksen (2003) og Wærness (1983).

Forholdet mellom familierelasjoner og opplevelser av alderdommen

Hensikten med dette kapitlet var å analysere mulige sammenhenger mellom eldres opplevelse av relasjoner og opplevelser av alderdommen. Sammenhengene kan illustreres ved hjelp av en modell:³⁷

Hvilke konklusjoner kan så trekkes? For det første henger eldres opplevelse av alderdommen sammen med opplevelsen av familieforhold. Særlig fremheves betydningen av nære familiemedlemmer som barn og ektefelle. Fjerne familiemedlemmer og venner tillegges i mye mindre grad avgjørende betydning

³⁷I tillegg er det utarbeidet en oppsummering av egenskaper ved både hoved- og underkategoriene i Vedlegg 4: En oppsummering av familierelasjoner.

for opplevelsen av alderdom. I ettertid er jeg forbauset over at barnebarn er viet så lite oppmerksomhet i livshistoriene. På grunnlag av mitt materiale er det ikke mulig å si hvilken betydning de eventuelt har for alderdommen. Derfor hadde det vært interessant å spørre de eldre informantene om hvilken betydning de eventuelt tillegger sine barnebarn. Sannsynligvis hadde kategoriseringen sett annerledes ut dersom jeg hadde studert opplevelsen til middelaldrende i stedet for eldre. For eksempel ville det trolig ha vært behov for flere hovedkategorier som ”Relasjoner til foreldre” og kanskje til og med ”Relasjoner til besteforeldre”.

For det andre har jeg forsøkt å vise at gode familierelasjoner er viktig for en god opplevelse av alderdommen. Det er viktig i den forstand at det ikke finnes et eneste eksempel i mitt materiale på en god alderdom på tross av dårlige familieforhold. Samtidig er ikke gode familieforhold nødvendigvis nok. For eksempel er det enkelte som opplever alderdommen som vanskelig på tross av et godt familieforhold. Årsaken til det kan være at andre forhold, som for eksempel en opplevelse av dårlig helse, dominerer opplevelsen av alderdommen.

En tredje konklusjon er at den Eldres opplevelse av forholdet til ektefelle og barn kan henge sammen med hvordan alderdommen fortøner seg, men informantene forteller gjennom sine historier at de får betydning på forskjellige måter. Jeg konstruerte to hovedkategorier, på grunnlag av utsagn fra intervjuene, for å vise ulike måter som disse relasjonene kan tillegges betydning på. Den ene hovedkategorien er ”Relasjoner til barn”. Den andre er ”Relasjoner til ektefelle”. Hver hovedkategori er tildelt fire underkategorier for å reflektere ulike måter som eldre opplever at barn og ektefelle får betydning for deres alderdom på.

Gjennom livshistoriene la nemlig eldre vekt på at et godt forhold til barn henger sammen med en god alderdom og tilsvarende at en vanskelig alderdom kunne

henge sammen med et dårlig forhold til barn. I tillegg fremkom det at tap av barn og måten dødsfallet håndteres på farger opplevelsen av alderdommen. På grunnlag av dette ga jeg hovedkategorien ”Relasjoner til barn” følgende underkategorier: ”Godt forhold til barn”, ”Dårlig forhold til barn”, ”Bearbeidet tap av barn” og ”Ubearbeidet tap av barn”.

Underkategoriene ”Godt forhold til barn” og ”Dårlig forhold til barn”, slik jeg har definert dem, kjennetegnes av at barnet er levende, men den eldre vurderingen av forholdet varierer fra god til dårlig. Det gode forholdet til barn kjennetegnes ved at den eldre opplever en eller annen form for gjensidighet, det er tilstrekkelig med kontakt mellom partene og informanten legger vekt på at barnet har tilpasset seg samfunnet. Det dårlige forholdet til barn kjennetegnes ved at den eldre føler at relasjonen mangler gjensidighet, det er ikke tilstrekkelig med kontakt mellom partene og barnet har ikke tilpasset seg samfunnet.

Underkategoriene ”Bearbeidet tap av barn” og ”Ubearbeidet tap av barn” kjennetegnes derimot av at barnet er dødt, men bearbeidelsen av tapet varierer fra god til dårlig. Bearbeidet tap kjennetegnes ved at det gode forholdet til barnet har opphørt, men den eldre klarer likevel å vurdere forholdet som godt fordi vedkommende har tidligere erfaring med sorg, vedkommende var mentalt forberedt på tapet, han eller hun har noen å dele opplevelsen med og vedkommende fokuserer på det som er positivt. Ubearbeidet tap kjennetegnes sannsynligvis også ved at det gode forholdet til barnet har opphørt på grunn av dødsfall, men den eldre evner ikke å legge tapet av barnet bak seg. Muligens henger det sammen med mangel på tidligere erfaring med sorg, at tapet ikke er forventet, at det ikke er noen å dele sorgen med eller at det fokuseres på det negative i stedet for det positive, men dette har jeg ikke noe empirisk belegg for. Siden det ikke finnes noen barnløse eldre i materialet er det heller ikke noe grunnlag for å diskutere forskjellen på å ha barn og å være barnløs.

Tilsvarende består hovedkategorien "Relasjoner til ektefelle" av underkategoriene "Godt samliv", "Dårlig samliv", "Bearbeidet tap av ektefelle" og "Ubearbeidet tap av ektefelle". Hensikten med kategoriene er å få frem at eldre vektlegger ektefellens betydning for opplevelsen av alderdom på forskjellig måte. En variant er å legge vekt på ekteskapets kvalitet. Hvis det er godt fortøner alderdommen seg som god, men i motsatt fall fortøner alderdommen seg som vanskelig. Tilsvarende forteller eldre at tap av ektefelle kan henge sammen med en vanskelig opplevelse av alderdom, men det trenger ikke å gjøre det. Hvis man klarer å bearbeide tapet kan livet etter hvert gå sin vante gang.

Underkategoriene "Godt samliv" og "Dårlig samliv", slik jeg har definert dem, kjennetegnes ved at ektefellen er levende, men den eldre vurdering av relasjonen varierer fra god til dårlig. Det gode samlivet kjennetegnes av at den eldre vurderer det sosiale, praktiske og følelsesmessige aspektet til partneren på en positiv måte. Det dårlige samlivet har jeg ingen empiriske eksempler på, men det er trolig at det får betydning gjennom negative vurderinger av det sosiale, praktiske eller følelsesmessige aspektet ved forholdet.

Underkategoriene "Bearbeidet tap av ektefelle" og "Ubearbeidet tap av ektefelle" kjennetegnes ved at ektefellen er død og bearbeidelsen av sorgen varierer fra god til dårlig. Bearbeidelse av sorg kjennetegnes ved at den eldre føler at hun eller han har kompensert for det sosiale, følelsesmessige og praktiske aspektet ved den tapte relasjonen ved hjelp av det øvrige nettverket slik at det ikke er noe stort avvik mellom det faktiske nettverket og det ønskede. Ubearbeidet sorg kjennetegnes derimot ved at den eldre ikke føler at hun eller han evner å kompensere for det sosiale, praktiske eller følelsesmessige aspektet

ved relasjonen som går tapt. Dermed oppstår et avvik mellom det man tidligere hadde og det man nå føler at man sitter igjen med.

Den gode opplevelsen av alderdom kan således henge sammen med forholdet til unger. Dersom barnet lever er det viktig at den eldre vurderer forholdet som godt (Godt forhold til barn). Dersom den eldre har mistet barnet er det viktig at den eldre føler at hun eller han har bearbeidet sorgen slik at den gode opplevelsen av alderdommen kan opprettholdes på tross av tapet (Bearbeidet tap). Den gode opplevelsen av alderdommen kan også henge sammen med forholdet til ektefellen. Dersom partneren lever er det viktig at den eldre vurderer ekteskapet som godt (Godt samliv). Dersom den eldre har mistet ektefellen er det viktig at den eldre føler at hun eller han har kompensert for tapet ved hjelp av det øvrige nettverket (Bearbeidet tap).

Også den vanskelige opplevelsen av alderdommen kan henge sammen med forholdet til ungene. I så fall handler det om barn som lever, men den eldre betrakter forholdet som dårlig (Dårlig forhold til barn). Alternativt kan det handle om eldre som har mistet barna uten at tapet er bearbeidet (Ubearbeidet sorg). Den vanskelige opplevelsen av alderdommen kan henge sammen med forholdet til ektefellen. Enten betraktes ekteskapet som dårlig (Dårlig samliv) eller den eldre har mistet ektefellen sin og føler at hun eller han sitter ensom igjen (Ubearbeidet tap).

Forholdet til barn og ektefelle får betydning for alderdommen på forskjellige måter. Hvorvidt relasjonen til ungene vurderes som god eller dårlig, slik det kommer til uttrykk i mitt materiale, henger sammen med dimensjoner som tilpasning, gjensidighet og grad av kontakt. På grunnlag av mitt materiale er det ikke mulig å si noe om hvilken av disse dimensjonene som er viktigst for vurderingen av forholdet. Det er imidlertid flere eksempler på at forholdet

betraktes som overveiende godt, samtidig som den eldre ønsker mer kontakt med det voksne barnet. I praksis er vurderinger mer eller mindre sammensatte. Mer komplekse forhold reflekteres i den eldres vurdering av relasjonen slik at også den blir mer sammensatt.

Forholdet til barn videreføres fra tidligere faser av livet og inn i alderdommen. Relasjonen er derfor ikke spesifikk for alderdommen, men innholdet og strukturen er det. Det vil si at relasjonen til barn får betydning for livssituasjonen uavhengig av hvilken livsfase man er i, men det er sannsynligvis forskjellige egenskaper ved relasjonen som får betydning avhengig av hvor i livsløpet man befinner seg.

Jeg har vist at eldre legger vekt på at det voksne barnet tilpasser seg samfunnet, at barna viser omtanke for sine foreldre og at de har tilstrekkelig med kontakt. Hva innebærer det å tilpasse seg? Mitt materiale er ikke stort nok til en uttømmende gjennomgang av hva som ligger i tilpasning, men informantene har gitt flere eksempler som å ta en utdanning, holde på en jobb eller etablere egen familie. Tilsvarende er støtte fra sosialkontoret, kriminelle handlinger og rusmisbruk eksempler på dårlig tilpasning. Gjensidighet er også sammensatt. Blant annet har jeg vist at det kan innebære at det voksne barnet hjelper den eldre forelderen eller at barnet uttrykker omsorg og kjærighet. Hva innebærer tilstrekkelig kontakt? Sannsynligvis varierer det fra den ene til den andre, men det sentrale er om forventningene om kontakt innfris eller ikke.

Utover dette hadde det vært spennende å spørre eldre helt eksplisitt om hvordan de vurderer sitt forhold til ungene, hva som er av betydning for vurderingen og på hvilken måte det får betydning for opplevelsen av alderdom.

Sjansen er stor for at svaret henger sammen med tiden som de eldre selv vokste opp i. De vokste opp i en periode hvor de så hvor viktig det var å holde seg innenfor samfunnets etablerte rammer, deres foreldre var avhengige av barnas innsats og partene var ofte sikret mye kontakt gjennom geografisk nærhet. Blant annet forteller de eldre som jeg snakket med om forsørgere som drakk opp lønnen, datteren til jordmoren ble mor til yngre søsken i hennes fravær og de forteller at de bodde under samme tak som sine foreldre til de giftet seg eller enda lengre. Andre eksempler er Almås (1997) som finner at den protestantiske arbeidsetikken er svekket fra de som er eldre i dag og til de som vokste opp etter krigen. Hos den eldre generasjonen utgjør barnearbeidet og slitet en form for mestring som danner et tidlig fundament i identitetsutviklingen. Tilsvarende har Gullestad (1997) beskrevet overgangen i samme periode som å gå fra å være ”lydig” til ”å finne seg selv”. Å være ”lydig” innebar å ta ansvar for familien ved å være til nytte.

Jeg er usikker på om foreldre bearbeider sorg etter at barn dør på forskjellig måte avhengig av livsfase. De begrensede empiriske utsagnene viser at tidligere erfaring med sorgarbeid er viktig. Dersom det er riktig kan man forvente at eldre foreldre har lengre erfaring og dermed er i bedre stand til å bearbeide sorgen enn yngre foreldre. Sannsynligvis har denne generasjonen av foreldre ikke bare lengre erfaring enn senere generasjoner, men også en bredere erfaring i den forstand at de vokste opp i en tid med blant annet høyere spedbarnsdødelighet og flere epidemier. Muligens har dette lært dem ”å ta det som kommer”. Videre viste jeg at det er viktig at foreldre er mentalt forberedt på dødsfallet. Å ha noen å dele sorgen med er av betydning og det er også viktig å fokusere på det positive. I hvilken grad dette er tilfelle avhenger sannsynligvis av andre forhold enn alder. For eksempel er personlighet av stor betydning.

Personligheten kan betraktes som et ”mønster” bestående av karakteristiske tanker, følelser og atferd som skiller en person fra en annen (Roediger, Capaldi, Paris og Polivy 1991).³⁸ Ulike retninger innenfor psykologien har ulike forklaringer på at mennesker har forskjellige personligheter. Det er ikke hensiktsmessig å gå inn på alle i denne forbindelsen, men det kan være verdt å nevne bidragene til humanistisk psykologi og sosial læringspsykologi. Begge er nemlig blant annet opptatt av hvordan den enkeltes unike og tidlige opplevelse av verden er med på å prege personligheten. Følgelig er ikke alder relevant, men tidsrammen som man lever sitt liv innenfor blir viktig fordi den kan si noe om hvilke opplevelser personen trolig har hatt tidlig i livet og som kan ha fått betydning for personligheten.

Forholdet til ektefelle får en annen betydning for alderdommen enn forholdet til barn. For det første er det mye større sjanse for å miste ektefellen enn et barn. For det andre inneholder relasjonen andre aspekter. I stedet for tilpasning, gjensidighet og kontakt fremheves det sosiale fellesskapet, det følelsesmessige aspektet og det praktiske ved å være to når eldre snakker om ektefellen. På grunnlag av empirien er det ikke mulig å slå fast at et aspekt er viktigere enn et annet, eller at kvinner og menn nødvendigvis legger vekt på forskjellige ting. Det er heller ikke mulig å gi en uttømmende oversikt over hva de ulike aspektene innebærer. Sosialt fellesskap er eksemplifisert som å ha noen å gjøre forskjellige ting sammen med, følelser innebærer at partene er glade i hverandre og praktiske gjøremål handler særlig om snømåking, bilkjøring og lignende. Det hadde imidlertid vært ønskelig å spørre eldre om hvordan de vurderer forholdet til ektefellen, hva som betyr noe for vurderingen og på hvilken måte det får betydning for opplevelsen av alderdom, og dermed få en mer uttømmende oversikt.

³⁸ Mønsteret strekker seg over tid og på tvers av situasjoner.

Forholdet til ektefelle etableres i tidligere livsfaser og videreføres inn i alderdommen. Eldre legger vekt på litt andre ting enn yngre i sin vurdering av forholdet. For eksempel er det høyst sannsynlig at sex og forelskelse er en større del av det følelsesmessige aspektet hos yngre og at forsørgelse og oppdragelse av barn er en større del av det praktiske. Forholdet mellom yngre ektefeller trues særlig av skilsmisser, men forholdet mellom eldre ektefelle trues i større grad av sykdom og død. Dessuten er det mindre sannsynlig at eldre gifter seg på nytt dersom relasjonen opphører, men det er ofte tilfellet for yngre. Følgelig er det nærliggende å anta at forholdet til ektefelle får betydning for livssituasjonen også i tidligere faser av livet, men på en annen måte enn i alderdommen.

De aller fleste opplever et godt samliv, men før eller senere er det mange som blir enslige. Hvorvidt det resulterer i ensomhet eller ikke avhenger i stor grad av om den eldre føler at hun eller han evner å kompensere for det som har gått tapt eller ikke. I så måte kan det være fruktbart å se dette i lys av teorier om livskvalitet som fokuserer på ressurser (hva personen har) og tilførsler (hva personen får). Dersom den eldre kompenserer for tapet opprettholdes den gode alderdommen, men i motsatt fall fortoner alderdommen seg som vanskelig. I så fall har vedkommende gått fra en god til en vanskelig opplevelse.

Hva kan forklare hvorfor enkelte klarer å kompensere for tap mens andre ikke gjør det? I følge Headey og Wearing (1991) kan forklaringen ligge i sosial bakgrunn, personlighet eller sosialt nettverk. Tilsvarende er det mulig å tenke seg at eldre med et dårlig samliv opplever det som en lettelse når partneren dør, men det har jeg ingen eksempler på. I så fall ville vedkommende ha gått fra en vanskelig opplevelse av alderdom til en god. Dermed blir det mulig å betrakte opplevelsene av alderdommen i lys av endring. Når det gjelder forholdet til barn er det, slik det kommer til uttrykk i mitt materiale, ingen som går fra å vurdere

forholdet som godt til dårlig eller fra dårlig til godt. Derfor er det snakk om høy grad av stabilitet fra den middelaldrende delen av livet til alderdommen.

Gjennom analysen har jeg forsøkt å vise hvordan familierelasjoner henger sammen med opplevelsen av alderdommen. Funnene er summert opp i et eget vedlegg.³⁹ I tillegg er det fire andre dimensjoner som også belyser opplevelser av alderdommen. Det er aktiviteter, livssyn, helse og materiell standard. Følgelig analyseres materialet i lys av disse dimensjonene og aktiviteter kommer først.

³⁹ Se Vedlegg 4: En oppsummering av familierelasjoner.

8. Aktiviteter

I dette kapitlet betrakter jeg opplevelsene av alderdom i lys av aktiviteter. Aktiviteter er en betegnelse som sjelden brukes av informantene, men livshistoriene inneholder mye informasjon om lek og plikter i barndommen, skolegang og yrkesliv, samt forskjellige gjøremål i eldre år. Temaet vies stor plass, det går som en rød tråd gjennom historiene, og det tillegges betydning for opplevelsen av alderdommen. Begrepet aktiviteter kan således romme de subjektive beskrivelsene som informantene gir av sine gjøremål.

I tillegg har aktivitetsbegrepet relevans utover de eldre i utvalget fordi det rommer noe mer generelt og abstrakt enn det som kommer til uttrykk i livshistoriene. Blant annet synliggjøres dette gjennom teorier som eksplisitt omhandler betydningen av aktiviteter og empirisk forskning som er relatert til aktiviteter.¹ Mest kjent er kanskje Marx som hevdet at mennesket utfolder seg gjennom skapende arbeid. Eksempler på forskning knyttet til aktiviteter er fokus på eldre og arbeid (Midré 1973), virksomhetsorienterte liv (Thorsen 1992), undersøkelser av aktivitet og deltakelse (Statistisk sentralbyrå 1999), samt studier av engasjement (Næss 2001).

Begrepsavklaring

Aktivitet er et begrep som ofte brukes, men sjelden defineres eksplisitt. Et eksempel er Daatland og Solem (2000) som omtaler aktivitetsteorien og refererer til aktive eldre. Et annet eksempel er intervjuguiden til den nordiske studien hvor livsløp sammenlignes på tvers av landegrensene (Tornstam 1993). Der inngår aktiviteter og interesser som et tema, men begrepet defineres ikke. En forklaring kan være at begrepsbestemmelsen ligger implisitt.

Nært beslektede begreper som sosial atferd, sosial handling og arbeid defineres derimot. Slike begrep er definert av blant annet Martinussen (1988). Førstnevnte er atferd som direkte eller indirekte påvirkes av andres forventninger. Pass av barnebarn fordi andre venter at man skal gjøre det er ett eksempel på sosial atferd. Sosial handling er derimot en spesifikk type sosial atferd hvor det ligger en mening bak. Det vil si at det er knyttet en hensikt, en vilje eller et ønske til handlingen. Besteforeldres pass av barnebarn fordi de ønsker å bli bedre kjent med dem kan stå som eksempel på en slik handling. Arbeid defineres som all verdiskaping som er nødvendig for å holde i live og fornye befolkningen i et samfunn på det velferdsnivå som anses som rimelig. Dersom barnepasset til besteforeldrene utføres mot betaling, kan det defineres som lønnsarbeid. Ulønnet arbeid som dreier seg om pass av barn defineres som omsorgsarbeid (Statistisk sentralbyrå 2002).

Det er interessant å merke seg at for eksempel barnepass kan defineres på forskjellig måte avhengig av om det utføres fordi det forventes av andre, fordi personen selv ønsker det eller om det betraktes som en del av verdiskapningen i samfunnet. Dessuten er det en viss overlapping mellom sosial atferd, sosial handling og arbeid. For eksempel kan man tenke seg at en bestemor føler en forpliktelse til å stille opp når barnebarnets dagmamma er syk (sosial atferd), men hun synes også at det er greit fordi hun ønsker å bli bedre kjent med datterdatteren (sosial handling), og det er også en måte å bidra til fellesskapet på (arbeid).

Unntaksvis er det gjort noen forsøk på å definere aktiviteter. Ett eksempel er Winqvist som skriver at: *"Med aktivitet avses här inte enbart utåtriktat eller*

¹ Teorier om aktiviteter behandles i Teoretisk rammeverk. Eksempler på forskning presenteres i Tidligere forskning om aktiviteter sin betydning.

instrumentellt handlande utan termen innefattar allt det vi gör. Att vara aktiv, att utföra en aktivitet, kan med andre ord innebära att läsa en bok, att sitta och fundera, att bläddra i morgontidningen en förmiddag lika väl som det kan betyda att gräva upp trädgårdslandet eller att hålla ett föredrag i pensionärsföreningen” (1993:211). I denne definisjonen legges det vekt på at aktiviteter er noe man gjør.

Næss ser i stedet på opplevelser knyttet til aktivitet. Det vil si at vekten legges på subjektive opplevelser og da særlig på engasjement. Videre knyttes engasjement og livskvalitet sammen: *”En person har høyere livskvalitet i jo høyere grad personen 1) er aktiv, dvs. har appetitt og livslust, interesserer seg for, engasjerer seg i noe utenfor seg selv som oppleves som meningsfylt...” (1994:21).*

Statistisk sentralbyrå (1999) har konkretisert seks hovedaktiviteter bestående av inntektsgivende arbeid, husholdsarbeid, utdanning, personlig behov, fritid og annet. Dette er grovinndelingen. I tillegg eksisterer et mellomnivå med 19 kategorier og et fint nivå med 91 kategorier.

Gjennomgangen viser at aktivitetsbegrepet er sammensatt og ofte brukes på en lite presis måte. I forbindelse med analysen har jeg konstruert en overordnet analytisk kategori kalt ”Aktiviteter”. Hensikten med denne kategorien er å fange opp utsagn fra intervjuene som viser at aktiviteter har betydning for opplevelsen av alderdommen. Dermed definerer ikke jeg aktiviteter som alt vi gjør, men de gjøremålene som har betydning for opplevelsen av alderdommen.

Teoretisk rammeverk

Aktiviteter favner vidt, og det reflekteres i det teoretiske mangfoldet. For eksempel er det mye teori knyttet til sosial atferd, sosial handling og arbeid.

Derfor avgrenser jeg gjennomgangen til teori som kobler eldre og aktiviteter sammen.

Det er særlig to teoretiske tilnærminger som har fokusert på sammenhenger mellom eldre og aktiviteter.² Den ene er tilbaketrekningsteorien. Den andre er aktivitetsteorien.³ Teoriene hører hjemme i sosialgerontologi, men perspektivene stammer fra psykologi og sosiologi og særlig fra en retning kalt strukturfunksjonalisme (Daatland 1995).

Teorien om tilbaketrekning kom først. Den var ett av resultatene fra forskningsprosjektet "Kansas City studies of adult life" som ble publisert i boken "Growing Old" av sosiologen Cumming og psykologen Henry i 1961.⁴ Essensen i teorien er at mennesket ønsker å delta mindre i samfunnet når det blir gammelt. Derfor trekker den eldre seg tilbake fra sine sosiale roller. Energien rettes innover, og den gamle forbereder seg på å dø. Samfunnet legger på sin side til rette for redusert deltakelse ved å stimulere den gamles tilbaketrekning slik at overgangen skjer mest mulig smertefritt. Samtidig gis det rom for yngre generasjoners deltakelse slik at strukturen opprettholdes. "*As individuals grow older they and society will prepare in advance for the ultimate `disengagement` which is caused by incapacitating disease or death*" (Bond et al. 1993:32). I følge tilbaketrekningsteorien betrakter både individ og samfunn dialektikken som ønskelig og fornuftig (Daatland 1995). Dessuten betraktes prosessene både som indrestyrt (initiert av individet) og universelle (gjelder alle individer). Spissformulert tilsier denne tilnærmingen at alle eldre har et indre ønske om å tilbringe den siste fasen av livet i passivitet, hvor deres fremste aktivitet er å forberede seg på døden. Det vil igjen si at eldre betraktes som annerledes enn middelaldrende (Ferraro 1997). Resonnementet ble brukt som argument for å gi

² Teoriene ble nevnt i innledningskapitlet, men i det følgende utdypes de noe.

³ I følge Tornstam (1973) er de egentlig ikke teorier, men mer som hypoteser å betrakte.

eldre mest mulig ro og hvile, på bekostning av tilrettelegging for fortsatt deltakelse i eldre år.

Teorien ble møtt med massiv kritikk (Rose 1968, Achenbaum og Bengtson 1994). For eksempel ble det hevdet at den eldre ikke trakk seg frivillig tilbake, men ble støtt ut av samfunnet som en følge av kulturelle verdier og den økonomiske strukturen (Rose 1965, 1968). Dermed ble fokus flyttet fra indre krefter som forklaringsfaktor, til ytre påvirkningsprosesser. Tilsvarende ble det påpekt at eldre ikke har behov for å vende energien innover, men deltakelse i samfunnets aktiviteter. Det vil si at det ble argumentert mot den grunnleggende forskjellen mellom eldre og middelaldrende som teorien fremhevet. En sammenfatning av den omfattende kritikken mot teorien om tilbaketrekning munnet ut i aktivitetsteorien.⁵

Også aktivitetsteorien ble lansert med utgangspunkt i forskningsprosjektet Kansas City studies of adult life. Forskerne baserte seg på de samme observasjonene, men trakk andre konklusjoner. Havighurst et al. argumenterte for at videreføring av aktiviteter og verdier fra middelaldrende år og inn i alderdommen fører til vellykket aldring: *"The older person who ages optimally is the person who stays active and who manages to resist the shrinkage of his world. He maintains the activities of middle age as long as possible and then finds substitutes for those activities he is forced to relinquish"* (1968:161).⁶

Dette perspektivet ble, i likhet med teorien om tilbaketrekning, kritisert for å overse samspillet mellom indre og ytre krefter. Dessuten ble det reist kritikk mot et menneskesyn hvor den eldre betraktes som et objekt som utsettes for aldring.

⁴ På engelsk er teorien kjent som "Disengagement theory".

⁵ På engelsk heter teorien "Activity theory".

⁶ Senere har Lemon et al. (1972) forsøkte å gjøre teorien mer eksplisitt.

Dermed ble det ikke tatt høyde for at individet kan ses som et subjekt som utformer sin egen alderdom.

Jeg mener likevel at de to teoriene kaster lys over alderdommen fordi fokus rettes mot eldre og deres behov for aktiviteter og deltakelse i samfunnet. Følgelig er det nærliggende å anta at aktiviteter har betydning for opplevelsen av alderdommen. Samtidig gir teoriene motstridende svar på hvilken måte aktiviteter får betydning. Den ene legger vekt på at aktiviteter som ikke er helt nødvendige i eldre år kan være uønsket fordi det forstyrrer forberedelsene til døden, og dermed hemmer den gode opplevelsen. Den andre hevder at aktiviteter er ønskelig og at deltakelse fremmer den gode opplevelsen.

Motstridende konklusjoner er ett problem. Manglende konkretisering av hvilke aktiviteter det er snakk om er et annet. For eksempel kan man tenke seg at eldre ønsker å delta i aktiviteter knyttet til familien, men at de synes at det er godt å forlate arbeidslivet. Begge teoriene forutsetter også at aktiviteter betyr det samme for alle. Dermed ekskluderes variasjon.

Hverken alene eller til sammen kan teoriene forklare hvilken betydning aktiviteter tillegges for ulike opplevelser av alderdommen. Likevel understreker teoriene at aktiviteter er viktige, men det er en utfordring å finne ut på hvilke måter de gis betydning. Til sammen åpner teoriene opp for at deltakelse i aktiviteter både kan henge sammen med gode og vanskelige opplevelser av alderdommen. Dessuten er de en verdifull påminnelse om at aktiviteter (eller mangel på aktiviteter) kan være et resultat av den Eldres egne ønsker, føringer lagt av samfunnet eller en kombinasjon. De motstridende perspektivene gjør det også maktpåliggende å studere variasjonen, slik at fremstillingen blir mer nyansert.

Senere teorier og empirisk forskning har nyansert bildet som ble skapt gjennom tiltreknings teorien og aktivitetsteorien.⁷ Særlig har det vært en stor forskningsinnsats på 80 og 90 tallet for å kartlegge lønnsarbeidets betydning for eldre og hvorfor de forlater yrkeslivet.⁸ Tidlig yrkesavgang er et økende fenomen. I litteraturen skilles det gjerne mellom tiltrekningsfaktorer i pensjonssystemet (pull) og utstøtningsfaktorer i arbeidslivet (push) når årsaker til tidlig yrkesavgang gjøres rede for (Nicolaisen 2002).⁹

Hvilken av modellene har størst forklaringskraft? Höög og Stattin (1994) konkluderer i sin studie med at utstøtning spiller en betydelig rolle, men at det trengs ytterligere forskning for å avgjøre om utstøtningsfaktorer er viktigere enn tiltrekningsfaktorer. Andre har kommet frem til lignende konklusjoner (Christoffersen 1995, Solem og Mykletun 1996, Kilbom og Westerholm 1996). Lahn (1996) konkluderer også med at det er vanskelig å avgjøre om tidlig yrkesavgang i hans materiale skyldes en utstøtningstendens eller tiltrekningsfaktorer. Han påpeker likevel at det er mye som tyder på at sistnevnte gjør seg gjeldende. En nyere dansk studie viser imidlertid at utstøtningsmodellen har størst forklaringskraft ved uførepensjon, mens tiltrekning bedre forklarer tidlig pensjonering basert på frivillige ordninger (Det Seniorpolitiske Initiativudvalg 1999). Forskning har med andre ord ikke vært i stand til å gi noe entydig svar på spørsmålet.¹⁰

⁷ Tornstam (1973) er et godt eksempel. Blant annet testet han teoriene empirisk og han presenterer et teoretisk alternativ kalt homeostaseteori. Utgangspunktet er et individuelt system som har en idealtilstand. Idealtilstanden kan trues både av systemet selv eller omgivelsene. Dersom ubalanse oppstår, iverksettes tiltak for å gjenopprette likevekten.

⁸ Solem (1998) har gjennomgått nasjonal og internasjonal forskning knyttet til aldring og arbeid i artikkelen "Too old to work".

⁹ Tiltrekningsmodellen og teorien om tilbaketrekning har ganske like navn. Derfor er det lett å forveksle dem, men siden innholdet er forskjellig er det viktig at de holdes adskilt.

¹⁰ Kolberg (1991) har også forsket på betydningen av utstøtningsmodellen. Konklusjonen på en empirisk analyse er at modellens eksklusive pretensjon som forklaring på uførepensjon ikke er holdbar. Dahl og Midtsundstad (1994) konkluderer med at deres resultater ikke gir overbevisende og entydig støtte verken til utstøtningsmodellen eller tiltrekningsmodellen.

Det fins også en tredje forklaringsmodell kalt "Jump". Den peker på positive sider ved pensjonisttilværelsen som arbeidstakeren ser frem til og som gjør at vedkommende ønsker å hoppe over i pensjonistfasen (Solem 2001). En av forskjellene på "Jump" og "Pull" er at årsaken til "Jump" er relatert til pensjonisttilværelsen generelt, men årsaken til "Pull" ligger i selve pensjonssystemet. Pensjonering har ofte blitt betraktet som en belastende overgang, men empirien gir lite støtte til påstanden (Bossé 1998). *"Nogle reagerer negativt, men flertallet gjør det ikke, og nogle oplever en helbredsmæssig bedring"* (Rutter og Rutter 1997:342).¹¹

Tidligere forskning om betydningen av aktiviteter

Forskning har kartlagt Eldres aktiviteter, og man har sett på mulige sammenhenger mellom aktiviteter og trivsel i eldre år.

Hvilke aktiviteter bruker nordmenn over 67 år tiden sin på? En undersøkelse fra Statistisk sentralbyrå (1999) viser at eldre bruker mindre enn en time på inntektsgivende arbeid i løpet av en gjennomsnittsdag. Litt mer enn fire timer går med til husholdsarbeid. Det omfatter matlaging, oppvask, rydding og rengjøring. I tillegg inkluderes vedlikeholdsarbeid.¹² Nesten åtte timer brukes på fritid som består av fjernsyn, sosialt samvær, lesing, idrett, friluftsliv, reiser og underholdning.¹³ Flest timer går med til personlige behov som mat og søvn. Det er også interessant å merke seg at det er små forskjeller i tidsbruk blant eldre menn og kvinner. Menn bruker riktignok en halvtime mer på lønnet arbeid, og

¹¹ Tidspunkt for pensjonering, hvorvidt den er ønsket eller ikke, arbeidets karakter, redusert inntekt og eventuelt tap av status er noen forhold som kan påvirke opplevelsen av pensjonering (Rutter og Rutter 1997).

¹² Det inkluderer vedlikehold av hus, hage og eiendeler. Omsorg, omsorgsarbeid, innkjøp og reiser i forbindelse med vedlikeholdsarbeid inkluderes også.

¹³ Fritidsaktiviteter er en undergruppe av fritid. Den består av møtevirksomhet, hobbyvirksomhet, lytting (til radio, plater eller annet), avslapping og annen fritid.

kvinner bruker en time mer på husholdsarbeidet, men utover dette er det få forskjeller (Statistisk sentralbyrå 1999).

I følge Knudsen og Wærness (2006) bruker både kvinner og menn i Norden mindre tid på husarbeid enn kvinner og menn i andre land i verden. Videre fremhever de at ingen land har mindre kjønnsforskjeller på dette området enn oss. Nordiske kvinner gjør stadig mindre husarbeid. Dermed synker den totale innsatsen. Endringen blant menn består i all hovedsak av at noen flere menn gjør slikt arbeid. Det er med andre ord ikke den enkelte mann som gjør mer (Wærness og Knudsen 2006).

Statistisk sentralbyrå gir altså en god oversikt over hvilke aktiviteter eldre bruker tid på og hvor mye tid de bruker på ulike gjøremål. Likevel gir ikke undersøkelsen informasjon om hvilken betydning de ulike aktivitetene tillegges eller om de har noen sammenheng med opplevelsen av alderdommen.

Forskere bak en annen kvantitativ undersøkelse ønsket å finne ut mer om folks oppfatninger om hva som er viktig for livskvaliteten (Chiasson et al. 1996). De stilte åpne spørsmål til studenter fra Canada, USA og El Salvador om hva som bidrar til ”lykke”. Cirka en tredjedel svarte at det viktigste er å sette pris på sine aktiviteter og livets små gleder.¹⁴ Dermed etableres en sammenheng mellom aktiviteter og ”lykke”, men det er vanskelig å overføre resultatene til eldre nordmenn.

Silverstein og Parker (2002) har studert mulige sammenhenger mellom fritidsaktiviteter og livskvalitet blant eldre svensker. De fant at eldre som øker sin deltakelse i fritidsaktiviteter opplever økt livskvalitet. Særlig gjaldt det eldre

som hadde mistet sin ektefelle, utviklet et fysisk handikap, eller hadde lite kontakt med familien.¹⁵

I Norge er det ikke gjort noen tilsvarende kvantitativ undersøkelse med åpne spørsmål, men det er flere studier hvor nordmenn har rangert ulike områder i livet etter hvor viktige de er. Blant annet ble dette gjort i Verdiundersøkelsen fra 1996 (Listhaug et al. 1997). Der kom arbeid på en andre plass med en oppslutning på 59 prosent og fritid på fjerde plass med 39 prosent oppslutning.¹⁶

Norsk Monitor er en annen stor undersøkelse. Der ble følgende spørsmål besvart av 4000 personer 15 år og eldre: *"Forskjellige livsområder kan ha ulik betydning for folks velvære og tilfredshet. Hvor viktig er følgende livsområder for ditt velvære og din tilfredshet?"* (Næss 2001:78). Svarene ble rangert slik: Helse 88 prosent, Familie 87 prosent, Kjærlighet og nærhet 80 prosent, Natur 65 prosent, Fritid 62 prosent, Arbeid 61 prosent,inntekt 41 prosent og Yrkeskarriere 17 prosent.¹⁷ De kvantitative undersøkelsene viser altså at folk synes at aktiviteter er viktig, men gir ingen informasjon om på hvilke måter de får betydning.

Som et ledd i å kartlegge levekårene til eldre i en utkantkommune ble arbeid inkludert som en av flere variabler. En av konklusjonene på den sosiologiske undersøkelsen var: *"Om ikke noe annet settes i stedet i det tomrommet i tilværelsen som før var fylt med arbeid, så vil følelsen av maktesløshet og*

¹⁴ Svaret kom på sjettede plass bak Familieforhold (38 %), Å streve mot å nå et mål (36 %), Å ha en positiv holdning til seg selv (34 %), Å ha venner (33 %) og Forholdet til folk i sin alminnelighet (31 %).

¹⁵ Tilsvarende fant Duke et al. (2002) at det er viktig for eldres livskvalitet at aktiviteter opprettholdes gjennom perioder med sykdom.

¹⁶ Den komplette listen så slik ut: Familie (88 %), Arbeid (59 %), Venner (59 %), Fritid (39 %), Religion (12 %) og Politikk (6 %).

¹⁷ Norsk Monitor har muligheten for å lage tabeller som sier noe om alders- og kjønnsforskjeller, men siden dette koster penger har jeg ikke lagt vekt på å innhente slike tall.

meningsløshet lett føre til depresjoner” (Midrè 1973:46). Siden studien ble foretatt for 30 år siden er det usikkert om denne konklusjonen fortsatt er gyldig.

Tornstam (1973) er inne på noe av det samme når han påpeker at det ikke nødvendigvis handler om grad av aktivitet, men å opprettholde den aktivitetsgraden som man har hatt hele tiden.

Det er også en del kvalitative undersøkelser som har benyttet livshistorier til å finne ut mer om hva som påvirker opplevelsen av alderdommen. Danielsen og Thorsen påpeker betydningen av kontinuitet: *”Den gode alderdom er variert, med et innhold som viser kontinuitet tilbake til et mangfold av ulike livsløp. De gode opplevelser er gjerne forbundet med vaner, gjøremål, aktiviteter og nære relasjoner en bringer med fra fortiden, der innholdet og nivået nå er tilpasset alderdommens vilkår og modning*” (1993:136). Videre fremheves særlig gleden over turer i marka og hyttelivet. Tilsvarende pekes det på at den triste alderdommen er preget av sterk innskrenkning av utfoldelse som følge av dårlig helse. På grunnlag av denne studien kan man konkludere med at det er vesentlig med videreføring av aktiviteter fra tidligere livsfaser.

Winqvist (1993) har studert velbefinnende hos eldre svensker. Hun delte informantene i to grupper bestående av fornøyde og misfornøyde. Deretter ble gruppene analysert, og forskjellene mellom dem ble diskutert. Særlig ble det lagt vekt på betydningen av økonomi, bolig, helse, aktiviteter, interesser og sosialt nettverk. Den største forskjellen finner hun: *”då vi studerar hur dagarna ser ut och när vi begrundar svaren på frågorna om vad man gör och vilka intressen de tillfrågade har. Huvuddelen av dem som trivs med tillvaron i dag har något att göra som känns meningsfullt*” (1993:211). Hvilke aktiviteter oppleves som meningsfylte? To eksempler som nevnes i artikkelen er kontakt med den tidligere arbeidsplassen i form av konsultasjoner, og politisk engasjement. Også

hun fremhever betydningen av kontinuitet: *"Det är fascinerande att konstatera att en så stor del av det man gör som pensionär, har sina rötter i barndomen"* (1993:213).

Sigurdardóttir (1993) har ikke analysert velbefinnende i lys av aktiviteter. I stedet har hun beskrevet forskjellige former for livsløp og hvordan disse påvirker velbefinnende i alderdommen på Island. Dermed kommer betydningen av å være i virksomhet til syne i form av å gjøre sin plikt. Hennes konklusjon er: *"Att acceptera det som har hänt och göra det bästa utav den situation som man befinner sig i påverkar välbefinnande i ålderdomen. Den känslan att ha gjort sin plikt och gjort bra ifrån sig ger goda möjligheter för en lyckad och innehållsrik ålderdom"* (1993:95).

Det bør nevnes at det også fins kvalitative studier som ved hjelp av livshistorier har undersøkt hva som påvirker velbefinnende i alderdommen, men hvor aktiviteter ikke står i fokus. Et eksempel er den finske studien til Öberg og Ruth hvor de ønsket å forstå: *"... hur det levda livet återspeglar sig i ålderdomen, hur man i ett livshistoriskt perspektiv kan förstå ett "framgångsrikt" respektive "problemfyllt" åldrande"* (1993:144). Materialet analyseres systematisk i lys av 11 dimensjoner.¹⁸ Muligens inngår aktiviteter som en del av disse dimensjonene, men de behandles i så fall på en indirekte måte.

Ett annet eksempel er Kovacs og Tornstam (1993) som var opptatt av å vise hvordan ulike former for livsløp kan betraktes som uttrykk for en mer eller mindre bevisst form for livsstrategi blant eldre dansker. Det vil si ulike måter å forholde seg til livsvilkår på og hvor man søker å opprettholde en grad av selvbestemmelse. Fellesnevneren for de seks formene for livsløp er verdier som

å ha innflytelse på sitt eget liv, en alderdom på egne premisser og å dekke elementære materielle og sosiale behov. Forutsetningene for å realisere disse verdiene er imidlertid svært forskjellige.

Gjennomgangen av de kvalitative studiene presentert i rapporten "Livsløp blant gamle i Norden" (Wærness et al. 1993) viser med andre ord at aktiviteter i varierende grad tillegges betydning. Delstudien til Danielsen og Thorsen (1993) fremhever særlig betydningen av kontinuitet og den viser hvordan aktiviteter som videreføres fra tidligere livsfaser får betydning for den gode alderdommen. Winqvist (1993) trekker samme konklusjon, men tilføyer betydningen av at aktivitetene oppleves som meningsfylte. I analysene til Sigurdardóttir (1993), Öberg og Ruth (1993) samt Kovacs og Tornstam (1993) legges det derimot mindre vekt på aktiviteter. Sannsynligvis henger dette sammen med at forskerne har hatt litt ulike tilnærminger og at de sistnevnte forskerne har valgt å fokusere på betydningen av mer psykologiske dimensjoner som for eksempel livsstrategier og selvbilde. Dette er også hovedtemaer i mer omfattende analyser (Danielsen 1990, 1992 A, Thorsen 1998).

Tidligere forskning gir en god oversikt over hva eldre bruker tiden sin på, men bak gjennomsnittstallene skjuler det seg sannsynligvis store individuelle variasjoner. Kvantitativ forskning gir heller ikke svar på hvilken opplevd betydning aktiviteter har eller på hvilken måte de henger sammen med opplevelsen av alderdom. For eksempel fins det så vidt jeg vet ingen store norske undersøkelser som spør eldre om hva de betrakter som viktig for opplevelsen av alderdommen, men nordmenn har fått anledning til å rangere

¹⁸ De 11 dimensjonene er: Livets begynnelse, Forholdet til foreldre, Ekteskap, Barn, Sosiale relasjoner, Opplevd helse, Locus of control, Evaluering av livet, Selvbilde, Alderdommen i dag og Fremtiden.

ulike livsområder.¹⁹ Da viste det seg for eksempel at aktiviteter har betydning for trivselen, men at det kommer lengre ned på listen enn familie.

Den kvalitative forskningen utdyper betydningen av aktiviteter ved å fremheve betydningen av kontinuitet og at aktivitetene oppleves som meningsfylte. Likevel forblir en del spørsmål ubesvarte. Hvilke aktiviteter er det snakk om, og hvordan får de mening? Har de samme aktivitetene den samme betydningen for alle eller er det variasjon? Og på hvilken måte henger aktivitet sammen med gode og vanskelige opplevelser av alderdommen?

Analytisk rammeverk

Gjennom analysen ønsker jeg å øke forståelsen av hvilken betydning eldre tillegger aktiviteter for opplevelse av alderdommen.²⁰ Jeg utkrystalliserte tidlige aktiviteter som en sentral dimensjon ved eldres opplevelse av alderdommen. Livshistoriene er ikke bare fylt av aktiviteter, men de fremheves også som betydningsfulle: ”*De siste årene mannen levde dro han ikke i slalåmbakken uten meg. Derfor ble det til at jeg holdt dette ved like. Det er viktig at man har noe som man holder på med*” (Kristine).

Rent praktisk foregikk analysen ved at jeg gikk gjennom hver enkelt livshistorie for å finne svar på følgende spørsmål: Kan utsagn om aktiviteter kaste lys over opplevelsen av alderdommen, og hva består eventuelt sammenhengen av? Begrunnelsen for å gjøre det slik var en antakelse om at dagens innhold påvirker opplevelsen av hvordan man har det på en eller annen måte, og jeg ønsket å finne ut på hvilken.

¹⁹ Den pågående LAG – studien (Livsløp, aldring og generasjon) ved NOVA, med målsetting om 5000 informanter i aldersgruppen 40-79 år, vil kunne studere slike spørsmål mer detaljert.

²⁰ Aktiviteter analyseres isolert fra de andre dimensjonene slik at det er mulig å gå i dybden. Samtidig er det viktig å presisere at det er en analytisk fokusering, og at aktiviteter henger nøye sammen med relasjoner, helse, livssyn og materiell standard.

I begynnelsen av det analytiske arbeidet lette jeg altså etter forskjellige uttalelser fra intervjuene som viser at aktiviteter har en betydning for opplevelsen av alderdommen. Slike utsagn ble samlet i en overordnet kategori som jeg kalte ”Aktiviteter”. Betydningen av tidligere lønnsarbeid var det første som jeg fikk øye på. Det ble oppdaget på grunn av gjenkjennelse. Da jeg leste intervjuet med Birger, erindret jeg en artikkel som stod på trykk i Nordlys i 1998. Reportasjen handler om Einar Einarsen, og overskriften er: *”Driver sjøen som før med kunstig hoft og hjerteklaff fra gris”*. Allerede i ingressen presiseres det at det skal mer til for å stoppe et skikkelig mannfolk fra yttersida. Oppslaget illustreres med et stort foto av Einar. Bildet viser en gammel mann som står til rors i sjarken med oljebukse og bredt smil.²¹ Fellesnevneren mellom Einar og Birger er at begge viderefører den tidligere yrkesaktiviteten langt inn i alderdommen, og at den fremstår som viktig for den gode opplevelsen deres.

Dermed hadde jeg etablert den første kategorien. Kategorien ble betraktet som en hovedkategori og jeg kalte den ”Opprettholdelse av lønnsarbeid”. Konstruksjonen førte til en rekke nye spørsmål. Svarene på spørsmålene førte igjen til re- kategorisering. For eksempel fant jeg at opphør av lønnsarbeid kunne henge sammen med en vanskelig opplevelse av alderdom. For å samle eksempler fra datamaterialet på dette konstruerte jeg en kategori kalt ”Opphør av lønnsarbeid”. Siden både denne kategorien og ”Opprettholdelse av lønnsarbeid” bygde på informantenes utsagn om tidligere lønnsarbeids betydning for opplevelsen av alderdommen, valgte jeg å opprette en hovedkategori kalt ” Tidligere lønnsarbeid”. De to eksisterende kategoriene kalt ”Opphør av lønnsarbeid” og ”Opprettholdelse av lønnsarbeid” ble definert som underkategorier.

Tidligere lønnsarbeid ble altså tillagt stor betydning for opplevelsen av alderdommen av både kvinner og menn på tross av at det er en kjønnsforskjell når det gjelder deltakelse i arbeidslivet.²² I tillegg forventet jeg at også tidligere ulønnet arbeid i form av omsorgsarbeid eller husarbeid ville tillegges vekt og da særlig av de kvinnelige informantene. En systematisk gjennomgang av materialet viste imidlertid at verken kvinnelige eller mannlige informanter la nevneverdig vekt på verken omsorgsoppgaver eller husarbeid. Sannsynligvis henger det sammen med at samtlige av de kvinnelige informantene har vært yrkesaktive enten på heltid eller deltid.²³ Enkelte forteller litt om arbeid i hjemmet, men legger samtidig vekt på at de har for lite å gjøre. For eksempel gjelder det Konstanse, Hjalmar, Barbro og Emilie. Unntaket er Hildur som forteller at matlaging, håndarbeid og husarbeid krever sitt.

Underveis var det nødvendig å gå tilbake til livshistoriene gang på gang for å klargjøre både egenskaper ved den enkelte kategorien, men også forskjellene mellom dem. Senere kom jeg for eksempel over intervjuer hvor det tidligere lønnsarbeidet ikke så ut til å bety noe for opplevelsen av alderdommen. Dermed dreide fokuset over på andre aktiviteter, og det ble igjen nødvendig å konstruere nye kategorier. Slik fortsatte den analytiske prosessen til alle livshistoriene var gjennomgått og samtlige uttalelser som viser at aktiviteter har betydning for opplevelsen av alderdom var kategorisert.

Gjennom analysen ønsker jeg å vise at en positiv vurdering av aktiviteter er viktig, men ikke nok for en god opplevelse av alderdommen. Det vil si at man

²¹ Artikkelen stod på trykk 26.06.98.

²² Alle kvinnene i mitt utvalg har vært yrkesaktive, men ikke alle har jobbet heltid eller hele den yrkesaktive delen av livet. Sannsynligvis er det tilfeldig at jeg ikke har noen kvinner i mitt utvalg som har vært husmødre hele livet.

²³ Agnete jobbet med barn. Barbro var lærer. Dagrunn jobbet i fiskeindustrien, psykiatrien og eldreomsorgen. Emilie reiste utenriks, drev med lagerarbeid og jobbet i helsesektoren. Hildur

naturligvis kan ha en vanskelig alderdom på tross av at aktivitetene oppleves positivt. Etter å ha konkretisert noen begrensninger ved å betrakte opplevelsen av alderdom i lys av aktivitetsdimensjonen, går jeg ett skritt videre og viser hvilke muligheter den byr på. Analysen viser nemlig at den eldres opplevelse av sine aktiviteter har betydning for opplevelsen av alderdommen og jeg ønsker å vise noen av sammenhengene mellom dem.

Materialet viser at ulike aktiviteter har betydning for opplevelsen av alderdom. Ulike typer av aktivitet er en egenskap ved hovedkategoriene. I mitt materiale eksemplifiseres den gjennom lønnsarbeid og fritidsaktiviteter. Derfor presenteres to hovedkategorier kalt "Tidligere lønnsarbeid" og "Fritidsaktivitet". I tillegg har jeg laget to underkategorier til hver av hovedkategoriene.²⁴ Hensikten er å vise at både tidligere lønnsarbeid og fritidsaktiviteter kan henge sammen med ulike opplevelser av alderdommen.

Aktiviteter og opplevelser av alderdom

Er gode aktiviteter viktig for alle og hvilken betydning tillegges aktivitetene av de eldre selv? Slike spørsmål dannet utgangspunkt for analysen. Etter å ha sett på ulike betydninger som aktiviteter kan ha for opplevelsen av alderdom, var det nærliggende å se på opplevelser av alderdommen hvor aktiviteter ikke ser ut til å spille noen rolle. Det virker nemlig som om aktiviteter er viktig for en god opplevelse av alderdommen, men det er ikke nok. Dessuten er ikke aktiviteter like viktig for alle. I tillegg er det tilfeller hvor det er vanskelig å vurdere betydningen av aktiviteter. I det følgende presiseres disse tre begrensningene.

jobbet på fabrikk. Kristine arbeidet med økonomi. Konstanse var dagmamma. Svanhild hadde fjøs. Torbjørg jobbet som pleier. Åsta var selvstendig næringsdrivende.

²⁴ Den overordnede kategorien, hovedkategoriene, underkategoriene og forholdet mellom dem kan illustreres ved hjelp av en modell som presenteres på slutten av kapitlet. Den illustrerer resonnementet. I tillegg er det utarbeidet en oppsummering av egenskaper ved både hoved- og underkategoriene i Vedlegg 5: En oppsummering av aktiviteter.

En samlet oversikt over opplevelsene av alderdom i mitt utvalg viser at to av åtte eldre med vanskelige opplevelser finner aktivitetsdimensjonen tilfredsstillende. Det er Torbjørg og Kåre. Hva er det som gjør at Torbjørg er fornøyd med aktivitetene sine? Følgende utsagn viser at det er et kvantitativt aspekt i hennes vurdering av aktivitetens kvalitet: *"Jeg har jo hatt 1000 hobbyer"*.

Gjennom intervjuet legger hun vekt på at det er viktig for henne å ha tilstrekkelig å holde på med. Antall er et kvantitativt aspekt ved hennes vurdering. Hvor mye tid som brukes på aktiviteten er et annet.²⁵ Hun forteller for eksempel at: *"Så er jeg en gang i måneden i kreftforeningen"* og at hun ekspederer i butikken: *"... hver fredag og tredje hver lørdag"*.

At aktivitetene oppleves som gode er viktig. Dermed kommer et kvalitativt aspekt inn i vurderingen av aktivitetens kvalitet. Det vil si at aktivitetene må oppleves som positive. Et eksempel på det er vevingen som defineres som et gode i seg selv: *"Jeg har fått dilla på å veve"*. Videre er aktivitetene en kilde til sosial deltagelse: *"Man må bare være med. Det er jo veldig sosialt"*. Hun opplever med andre ord aktivitetene som meningsfylte både i seg selv og som et middel til sosial omgang.

I tillegg ser kontinuitet ut til å spille en rolle. Oppgaver fra tidligere livsfaser videreføres: *"Jeg begynte jo veldig tidlig i Røde Kors"*. Dessuten fører alderdommen til mer tid. Dermed blir det rom for aktiviteter som tidligere ikke fikk tilstrekkelig plass i et stramt tidsskjema: *"Jeg har jo hatt vev i alle år, men jeg har aldri hatt tid til å veve"*.

²⁵ Hvor lenge man har holdt på med aktiviteten er også et kvantitativt aspekt, men jeg har valgt å betrakte kontinuitet som et eget aspekt.

Den eldre må også være i stand til å utføre aktivitetene: *”Jeg prøver å gjøre sånne ting som jeg klarer. Og så må jeg holde meg borte fra det som jeg ikke klarer”*.

Når alderdommen oppleves som vanskelig på tross av aktivitetsdimensjonen, handler det i hennes tilfelle om relasjoner og materiell standard: *”Jeg har jo problemer med det at jeg fikk så dårlig økonomi”*.

Intervjuet med Kåre forsterker inntrykket av at ”Aktiviteter” får betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom flere aspekter. Flere utsagn vitner om et høyt aktivitetsnivå på en rekke arenaer. Han deltar regelmessig på sosiale sammenkomster: *”Jeg er fast på kafé”*. Videre bruker han naturen: *”Jeg plukker multebær og egg”*. Han har flere tillitsverv: *”Jeg er formann i pensjonistforeningen, medlem av beboerrådet for sykehjemmet og eldrerådet”*. I tillegg er det trim: *”Hver onsdag er det leikering”* og arbeid: *”For øyeblikket har jeg gårdsregnskapet og driver med potet”*. Det er med andre ord mange aktiviteter, flere av dem har høy grad av hyppighet, og til sammen opplever han at de tar mye tid.

Aktivitetene har også verdifulle kvalitative aspekter. For eksempel sier han at besøkene på cafe: *”... setter jeg veldig stor pris på”*. Slik er det også med plukking av bær og egg: *”Det er mine flotteste ferier”*. Videre forteller han at: *”... og jeg er så glad i å danse”*. Aktivitetene vurderes positivt. Gjennom diverse utsagn tillegges de mening. De er for eksempel en kilde til sosial kontakt: *”Og så får jeg jo veldig mye kontakt i det at jeg er med i forskjellige ting”*. Dessuten er det en kilde til selvbekreftelse: *”De vil gjerne ha min vurdering av den og den saken. Det er jeg veldig glad for”*. Til sammen oppleves aktivitetene som meningsfylte på mer enn en måte.

Mulighetene for å utføre aktivitetene ligger også vel til rette fordi han selv styrer omfanget av dem, også reduksjonen av dem. For eksempel sier han at: *"Jeg har jo hele tiden systematisk lagt ned"*. Et eksempel på det er gradvis nedtrapping fra det politiske liv: *"I partiet har jeg sagt fra meg jobben. Jeg kan godt være med bak, men jeg holder meg lavt i terrenget"*. Et annet er reduksjon i jordbruket: *"Jeg har jo hatt 10 mål med potet i alle år, men nå trappet jeg ned til seks mål i fjor og nå må jeg vel trappe ned til husbruk"*.

Ingen av aktivitetene er av nyere dato. I stedet er de en videreføring fra tidligere livsfaser. Gårdsdriften går for eksempel mer enn 50 år tilbake i tid: *"Da krigen ble slutt måtte jeg bare overta gården der inne"*. Engasjementet i organisasjonslivet gjør det samme: *"Jeg har vært aktiv hele mitt liv og har ligget i bresjen for alt"*. Til sammen er han fornøyd med aktivitetene sine.

En gjennomgang av intervjuet med Kåre forsterker inntrykket fra livshistorien til Torbjørg om at aktiviteter kan få betydning for opplevelsen av alderdom på flere måter. En er kvantitet, og det er viktig for både Kåre og Torbjørg med et tilstrekkelig antall aktiviteter, varierte aktiviteter og høy grad av hyppighet. Senere skal jeg også vise at det for andre kan være tilstrekkelig med en aktivitet, men da brukes det desto mer tid på den.²⁶ Videre har kvalitative aspekter ved aktiviteten betydning. Det er viktig at man liker å holde på med aktiviteten og at man er glad i den. Dessuten tillegges aktivitetene forskjellige former for mening. Det vil si at de får betydning for opplevelsen av alderdom enten i seg selv, ved å være en kilde til sosial deltakelse eller ved å være en kilde til selvbekreftelse. I tillegg kan det selvsagt være en kombinasjon. Høy kvantitet, gode kvalitative aspekter og stor grad av kontinuitet hjelper imidlertid ikke dersom den eldre

²⁶ I tillegg er det mulig at en enkeltaktivitet kan ha stor betydning selv om det brukes lite tid på den, men det har jeg ingen eksempler på.

ikke lenger er i stand til å utføre disse gjøremålene. Derfor er også evnen til å utføre aktivitetene av betydning.²⁷

Fellesnevneren i livshistorien til Torbjørg og Kåre er en vanskelig alderdom på tross av at de er fornøyde med aktivitetene sine. De illustrerer at å være fornøyd med sine aktiviteter ikke er tilstrekkelig for en god opplevelse av alderdommen. Likevel er det mye som tyder på at å være fornøyd med sine aktiviteter er svært viktig. Det er ingen blant de eldre med gode opplevelser av alderdommen som er misfornøyd med aktivitetsdimensjonen. Derimot er det enkelte som er fornøyde med lite: *”Antagelig driver vi jo med litt for lite. Det er jo mange som er veldig aktiv... Nei, jeg savner ikke noe. Ikke foreningsliv og sånt. Jeg synes jeg har nok”* (Åsta).

Livshistorien til Agnete illustrerer at det kan være vanskelig å avgjøre om aktiviteter spiller en rolle for den gode opplevelsen av alderdommen og eventuelt hvilken, fordi hun er mer opptatt av å fortelle om alle andres aktiviteter enn sine egne. Livshistorien hennes gir nesten ingen informasjon om hva hun fyller dagene sine med nå, men den gir noe informasjon om det tidligere livet: *”Det er det jeg lever med nå. Da lever jeg med det jeg har gjort! Historikken!”*. Samtidig refereres det ikke bare til hennes personlige historie, men jordmorens, skolens og lokalsamfunnets. For eksempel legger hun vekt på at: *”Elevene er her og spør: Hvordan var det å bo i tyskerleir? Nå har jeg snakket til dem i 20 år”*. Videre kommer hun med en oppfordring: *”Skriv bygda sin historie”*. Til slutt konkluderer hun med at: *”Det her er mitt gebet. Jeg har brukt kjeften min i mange år. For å prate kan jeg, men å skrive...”*²⁸

²⁷ Evnen kan svekkes enten på grunn av sviktende helse eller dårlig råd. Siden dette er forhold som behandles i kapittel ti og elleve kommer jeg ikke nærmere inn på dem i dette kapitlet.

²⁸ Å fortelle historier er en aktivitet i seg selv, men jeg klarer ikke å se hvordan fortellingene eventuelt henger sammen med hennes opplevelse av alderdommen.

Jeg har forsøkt å identifisere hvordan tidligere aktiviteter kan influere på alderdommen hennes, men jeg ser ingen sammenheng. Følgelig gir aktivitetsdimensjonen en svært begrenset forståelse av dette konkrete intervjuet. Samtidig viser det øvrige materialet at informasjon om informantenes opplevelse av sine aktiviteter kan kaste lys over hvorfor de opplever alderdommen slik de gjør. Aktiviteter virker inn på opplevelsen av alderdom, men ulike aktiviteter får betydning på litt forskjellig måte. En av dem er tidligere lønnsarbeid, og det bevarer sin betydning gjennom opprettholdelse av arbeidsoppgaver.

Tidligere lønnsarbeid

Tidligere lønnsarbeid kan ha stor betydning for opplevelsen av alderdom, men på hvilke måter gis det betydning? For å samle eksempler fra datamaterialet på tidligere lønnsarbeids betydning for opplevelser av alderdommen, opprettet jeg en hovedkategori kalt "Tidligere lønnsarbeid". Hovedkategorien kjennetegnes først og fremst ved at den eldre betrakter lønnsarbeidet som noe positivt som det er ønskelig å videreføre i eldre år.

Så lenge yrkesaktiviteten opprettholdes, er opplevelsen av alderdommen god, men hvis lønnsarbeidet opphører trues den gode opplevelsen. Det vil med andre ord si at når den eldre ønsker å videreføre lønnsarbeidet fra den yrkesaktive delen av livet i alderdommen og får mulighet til det, forbinder han eller hun det med en god alderdom. Tilsvarende er det sammenheng mellom en dårlig opplevelse av alderdommen og at den eldre ønsker å videreføre lønnsarbeid fra tidligere faser av livet i eldre år, men at det av ulike grunner ikke er mulig. Dette er reflektert i underkategoriene "Opprettholdelse av lønnsarbeid" og "Opphør av lønnsarbeid". "Opprettholdelse av lønnsarbeid" består av utsagn fra intervjuene som viser at en videreføring av lønnsarbeidet henger sammen med den gode opplevelsen av alderdommen. "Opphør av lønnsarbeid" består derimot av utsagn

som viser at tap av tidligere lønnede arbeidsoppgaver henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. Det viktigste kjennetegnet ved underkategoriene er med andre ord den eldres mulighet til å videreføre tidligere lønnede arbeidsoppgaver. Tidligere lønnede arbeidsoppgaver får igjen betydning for opplevelsen av alderdom gjennom egenskaper som kvalitative aspekt, kvantitative aspekt og kontinuitet. Dersom den eldre får muligheten til å videreføre tidligere lønnede arbeidsoppgaver oppleves alderdommen som god fordi kontinuiteten opprettholdes. Arbeidsoppgavene betraktes både som et mål i seg selv og som et middel til selvbekreftelse og sosial omgang. Dessuten er det tilstrekkelig å fylle dagene med. Tilsvarende henger tap av tidligere lønnede arbeidsoppgaver sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen fordi kontinuitet brytes. Lønnsarbeidet er verken mål eller middel lengre og det blir for lite å ta seg til.

Teoretisk sett er det mulig å tenke seg ytterligere to underkategorier. Tidligere lønnsarbeid som opprettholdes på tross av at det er uønsket får sannsynligvis en negativ betydning for opplevelsen av alderdommen. Siden det ikke er noen eksempler på denne underkategorien i mitt materiale går jeg ikke nærmere inn på den her. Tidligere lønnsarbeid som derimot opphører uten at det foreligger noe ønske om videreføring får sannsynligvis liten eller ingen betydning for opplevelsen av alderdommen utover at det er godt å slippe å stå i en jobb som man ikke lengre ønsker å ha. Mitt materiale rommer eksempel på det. For eksempel forteller Kristine at det var deilig å få slippe å jobbe, men hun utdyper det ikke. I stedet fokuserer hun på betydningen av andre aktiviteter. Derfor mener jeg at det er mer fruktbart å analysere hennes opplevelse av alderdommen i lys av fritidsaktiviteter. Først fokuserer jeg imidlertid på betydningen av tidligere lønnsarbeid.

Opprettholdelse av tidligere lønnsarbeid

Innledningsvis ble det nevnt at livshistorien til Birger kombinert med artikkelen om Einar ledet til at jeg ble bevisst på betydningen av lønnsarbeid i eldre år. Når en driver på sjøen som før på tross av kunstig hofte og hjerteklaff fra gris, skjønner man at fiske er viktig for personen. Jeg hengte meg særlig opp i en kort sekvens av livshistorien til Birger, som inneholder lignende informasjon. Han fikk slag og fortalte legen at: *"Uansett de medisinske følger så blir jeg å være på havet når jeg har lyst til det!"*. Utsagnet illustrerer at fisket er viktig fordi det foregår på tross av helseplager, høy alder og risiko for å dø på sjøen. Sitatet viser også at den sterke drivkraften bunner i lyst. Nysgjerrigheten min ble vekket, og jeg begynte å lete etter forhold som kunne gjøre det sterke behovet for å fiske forståelig.

Tidsaspektet var det første som slo meg. Fisket gikk helt tilbake til barndommen: *"Fiske har jeg drevet med i alle år, men i eldre år har det jo blitt mindre"*. Fisket var ikke en fritidsaktivitet, men lønnet arbeid. De fleste årene var han på den samme båten: *"Jeg begynte å ro med den faste båten i 1944 og rodde i førti år med den"*.

Hvilken betydning hadde fisket for ham? På den ene siden er det nærliggende å anta at dette var et godt yrke fordi han holdt på med det hele sitt yrkesaktive liv, men forklaringen er heller at dette var det eneste han kjente til, og det var en kilde til inntekt: *"Det er havet jeg har vært på nesten helt siden jeg visste hva det var for noe. Og utkomme- det var ikke så attraktivt å satse på den gangen, men i 1938 begynte det å bli likere"*. Han sluttet på den faste båten i 1982.

Hva utløste overgangen? Selv forteller han: *"Jeg var med den samme båten inntil jeg fikk hjerneslag på havet og kuttet ut"*. Slaget utløste en overgang. Den var verken forventet eller selvvalgt. I stedet medførte den et skille mellom før og

etter: *"Jeg gikk tre måneder som jeg var lammet i den ene armen, men jeg kunne gå ganske greit. Og har drevet med sjark siden- alene på havet"*. Dermed gikk han fra å være lønnsinntaker til å bli uføretrygdet, fra å være ansatt til å bli sin egen herre, fra å være en del av et fellesskap til å være alene og fra en stor båt til en liten. Endringen har sine fordeler. Ett eksempel er at: *"Det går greit å være alene- har ikke ansvar for noen andre enn seg selv"*, og et annet: *"Får jeg tre fire dager, så synes jeg ikke at jeg trenger å ro mer denne uken. Så lar jeg det være"*.

Dermed kan man si at aktiviteten endret form, og den endret innhold. Tidligere var fisket en kilde til lønn, men etter slaget var ikke det nødvendig lengre: *"Vi har jo trygd begge to og klarer oss godt. Vi er jo velstående folk!"*. I stedet gikk fisket fra å være et middel til å bli et mål i seg selv: *"Det er ikke det, men det er lysten. Jeg må bare på havet"*. Drivkraften bak lysten til å ro fiske er sterkere enn redselen for å omkomme på havet: *"Jeg er på havet når jeg har lyst til det- ikke redd for å gå av gårde. Ja, får jeg noe, så gjør jeg det"*. For ham er det tidligere lønnsarbeidet med endret innhold med på å gjøre opplevelsen av alderdommen god: *"Jeg vet ikke hva annet jeg skulle ha gjort som ville ha gitt meg så mye som det"*.

Så lenge den tidligere yrkesaktiviteten videreføres i en eller annen form opprettholdes den gode opplevelsen av alderdommen, men hva med den dagen det ikke lengre er mulig og det tidligere lønnsarbeidet opphører? Jeg har ingen mulighet til å følge Birger fremover i tid, men andre eksempler i materialet viser at opphør av tidligere lønnsarbeid på tross av at man ønsker å opprettholde det kan bidra til en vanskelig opplevelse av alderdommen.

Opphør av tidligere lønnsarbeid

En fellesnevner mellom "Opprettholdelse av tidligere lønnsarbeid" og "Opphør av tidligere lønnsarbeid" er det lange tidsaspektet og den høye graden av kontinuitet. Den største delen av livet jobbet Hjalmar som bygningsarbeider: *"Jeg jobbet jo i trearbeid og var med og bygde hus og sånn"*. En annen viktig fellesnevner er kjærligheten til lønnsarbeidet som gjør at man ønsker å opprettholde yrkestilknytningen. Lønnsarbeidet til Hjalmar opphørte ikke frivillig: *"Jeg ble jo uførepensjonist. Jeg syntes jo det var fælt. Jeg ville helst arbeide"*. Utsagnene viser også at lønnsarbeidet var meningsfullt i den forstand at han "var med", og han ønsket å fortsette med det. Overgangen var ikke forventet: *"Jeg gikk fra hammeren inne på operasjonsbenken"*. I stedet var den fremprovosert av sykdom: *"Jeg ville ikke slutte. Det var det første jeg sa til legen: Hvordan det ble med arbeidet"*.

Så langt er det ikke noen forskjell mellom Birger og Hjalmar, men den kommer til syne når man ser på utfallet av overgangen. Førstnevnte hadde lønnsarbeid som kunne opprettholdes i endret form. Dermed består kontinuiteten. Det var vanskeligere for sistnevnte: *"Det er et tungt yrke- bygningsarbeid. Så det ble anstrengende"*. Arbeidsoppgavene opphørte på tross av at han ønsket å bevare dem, men han klarte å utføre tidligere lønnede arbeidsoppgaver i en kort periode: *"Jeg var ute og arbeidet litt etterpå. Jeg hadde så lyst..."*.

Sitatet viser at så lenge en viss form for kontinuitet opprettholdes og aktiviteten består, er det tilstrekkelig til at den gode opplevelsen av alderdommen bevares fordi gleden over lønnsarbeidet fortsatt er til stede, og man er fortsatt en deltaker. Etter at han fylte 67, ble det imidlertid helt slutt på småjobbingen: *"Men nå har det jo falt av nå som jeg er ordentlig pensjonist"*. Tidligere lønnsarbeid opphører, og kontinuiteten i yrkesaktiviteten brytes på tross av et ønske om opprettholdelse.

Dermed forsvinner den ene aktiviteten som gjør alderdommen god. Blant annet kommer det til uttrykk ved at det blir for mye tid til overs, og det er vanskelig å fylle den med meningsfylte aktiviteter: *”Jeg synes at det begynner å bli litt lange dager. Jeg har ikke noe særlig, men jeg har jo alltid noe”*.

Ved nærmere ettersyn viser det seg at ”noe” begrenser seg til nødvendige gjøremål og tidsfordriv. For eksempel forteller han at: *”Jeg har freser, og når det snør er jeg ute og ordner på veien”*, og han beretter at: *”Jeg har gått og spilt på de der automatene, men jeg har måttet ta meg i vare”*. Hjalmar sier selv at enkelte aktiviteter kun er tidsfordriv: *”Jeg bruker å sette potet om våren. Det gjør jeg nå bare for å ha noe å gjøre”*. For ham er det meningsløst å sette seg ned med hendene i fanget: *”Jeg er litt rastløs. Jeg må ut. Jeg kan ikke sitte i kjøkkenvinduet. Setter du deg ved kjøkkenvinduet, er du jo ferdig”*.

Han fremhever hvor viktig fortsatt arbeidsdeltakelse er for opplevelsen av alderdommen. Derfor er det heller ikke så rart at opplevelsen av alderdom blir vanskelig for en gammel trearbeider som må forlate hammeren. Hammeren var en kilde til deltakelse i det viktige fellesskapet: *”Det var vel det beste her i livet- at du kunne være arbeidsdyktig og være med”*. Selv sier han at: *”Jeg synes at jeg har fått for lite gjort”*. Følgelig er det lite i intervjuet som tyder på at han har forsont seg med at det ble slik det ble.

Tidligere lønnsarbeid kan altså få betydning for opplevelsen av alderdom enten gjennom opprettholdelse eller opphør fordi det betraktes som et gode som det er ønskelig å bevare. Enten tilrettelegges det tidligere lønnsarbeidet slik at det videreføres inn i alderdommen og den gode opplevelsen av alderdom består, eller det opphører og etterlater seg et tomrom, slik at alderdommen fortoner seg som vanskelig. I Birger og Hjalmar sine tilfeller bestod den uønskede

begivenheten av sykdom, men pensjonering kan få samme virkning. Barbro er et eksempel på det.

Barbro var svært glad i lærerjobben sin, og hun arbeidet gjennom hele sitt voksne liv: *”Ja, da var det sammenhengende helt til jeg hadde fylt 67”*. Overgangen var ikke ønsket, og perioden etterpå betraktes som vanskelig sammenlignet med tiden før: *”Jeg synes at det var litt tamt og intetsigende. Det beste var den yrkesaktive tiden når man kunne få være med i arbeidet og alt som fulgte med”*.

Sitatene viser at den vanskelige alderdommen i hennes tilfelle henger sammen med brudd på kontinuitet. Lønnsarbeidet opphører, og det er et tap fordi hun likte yrket sitt. Dessuten ga det mening fordi det var en inngangsport til deltakelse både i yrkeslivet og livet rundt. I tillegg forsterkes inntrykket av at livshistorien sentrerer rundt denne ene aktiviteten. Opphøret av det tidligere lønnsarbeidet etterlater seg et tomrom. Det blir for mye tid til overs: *”Det er grenser for hvor mye tid man vil ha...”*. Intervjuet med Barbro illustrerer også at noen former for lønnsarbeid er vanskeligere å opprettholde i en eller annen form enn andre. Dette kan både henge sammen med at det er grenser for hvor lenge man får stå i jobb og at det ikke er mulig å operere med deltidsstillinger.

Noen livshistorier avslørte at det også er noen som er glade for at den yrkesaktive fasen er over. Dermed oppstår et tomrom som kan fylles med aktiviteter som det tidligere var lite tid til. Sannsynligvis kommer dette tydeligst til uttrykk hos Kristine som har svært mange jern i ilden. Dermed ble mitt fokus flyttet fra betydningen av tidligere lønnsarbeid og over på fritidsaktivitet.

Fritidsaktiviteter

Jeg konstruerte hovedkategorien "Fritidsaktivitet" som en følge av hovedkategorien "Tidligere lønnsarbeid". Gjennomgangen av materialet viste at det var eksempler på eldre som var fornøyde med sitt aktivitetsnivå, men uten at det kunne settes i forbindelse med opprettholdelse av lønnsarbeid. Tilsvarende fant jeg eldre som var misfornøyde med aktivitetsnivået uten at det hadde sammenheng med opphør av tidligere lønnsarbeid. Følgelig dreide fokuset fra lønnsarbeid og over på betydningen av andre aktiviteter. Jeg fant da at fritidsaktiviteter er viktig.

Hovedkategorien "Fritidsaktivitet" fanger opp utsagn fra intervjuene som inneholder mulige sammenhenger mellom opplevelser av alderdommen og opplevelsen av fritidsaktiviteter. Hovedkategorien er tildelt to underkategorier kalt "Nærvær av fritidsaktivitet" og "Fravær av fritidsaktivitet".

"Nærvær av fritidsaktivitet" ble laget for å fange opp utsagn på mulige sammenhenger mellom gode opplevelser av alderdommen og gode opplevelser av fritidsaktiviteter. Fritidsaktiviteter, slik det kommer til syne i mitt materiale, bidrar til en god opplevelse av alderdommen gjennom den eldres vektlegging av aktivitetens kvantitative aspekt, kvalitative aspekt og kontinuitet. Kvantitative aspekt innebærer at den eldre synes at han eller hun har tilstrekkelig å holde på med. Enten kan det være snakk om en aktivitet som tar mye tid eller flere aktiviteter som hver for seg tar litt tid. I kvalitative aspekt ligger det at den eldre vurderer aktiviteten som positiv og at den betraktes som et mål i seg selv eller en kilde til sosial deltakelse og selvbekreftelse. Dessuten er det en høy grad av kontinuitet. I denne sammenhengen innebærer det at fritidsaktiviteter fra tidligere livsfaser videreføres i alderdommen og det brukes mer tid på dem enn tidligere. Blant annet kommer det til uttrykk ved at tiden oppleves som et knapt gode.

Tilsvarende konstruerte jeg underkategorien ”Fravær av fritidsaktivitet” for å fange opp utsagn fra intervjuene på mulige sammenhenger mellom vanskelige opplevelser av alderdommen og fritidsaktiviteter. Underkategorien kjennetegnes ved at den eldre ikke synes at hun eller han har nok aktiviteter å holde på med, eller at aktivitetene ikke oppleves som positive, og mangelen på fritidsaktiviteter gjør at den eldre får en følelse av å stå på utsiden av det sosiale fellesskapet. Lite tyder på at dette er særegent for alderdommen. I stedet er det en videreføring fra tidligere livsfaser hvor det heller ikke var noen fritidsaktiviteter. I motsetning til underkategorien ”Nærvær av fritidsaktivitet” oppleves tiden som et onde som må bekjempes.

Nærvær av fritidsaktivitet

Kristine forteller at: *”Jeg har jobbet i 47 år i Bedriften”*. Hun opplever alderdommen som god. Derfor tenkte jeg umiddelbart at det tidligere lønnsarbeidet var videreført i eldre år. Antakelsen stemte ikke: *”Jeg var glad da jeg skulle slutte.”* En forskjell på henne og de to foregående mennene er at hun ønsket å pensjonere seg: *”Det var deilig å slippe. Egentlig har jeg ikke savnet jobben i det hele tatt”*.

En nærliggende forklaring er at hun ikke likte lønnsarbeidet sitt, men det stemmer ikke: *”Jeg trivdes godt”*. En annen forklaring kan være at hun ønsket å trekke seg tilbake for å nyte sitt otium, men flere utsagn viser at det er lite som tyder på det: *”Jeg må ha noe å holde på med”*. En tredje forklaring er at hun har andre aktiviteter som hun ønsker å holde på med. En gjennomgang av intervjuet sannsynliggjør dette og viser at det i all hovedsak dreier seg om fritidsaktiviteter.

Ett eksempel er gartneriet hennes: *"Nå har jeg så mye å gjøre i hagen. Nå planter jeg til kassene som de forskjellige skal ha. Jeg selger jo litt stauder også"*. Ett annet er idrett: *"Ja, jeg tar meg en tur i løypene i Kroken"*.²⁹ Engasjementet i organisasjonslivet er et tredje: *"Jeg har sagt meg villig til å være med i styre og stell"*. Aktivitetene er tallrike og tar mye tid. Med andre ord er det en høy grad av kvantitet.

Kvalitative aspekter er også til stede. Om plantene sier hun: *"Jeg liker å holde på med det"*. På samme vis er det med slalåmen: *"Det har liksom blitt sånn at man har lært seg til å bli glad i den sporten kan du si"*. Selv sier hun at: *"Jeg har likt å holde på med forskjellige ting"*. Kvantitative og kvalitative aspekter er altså viktig i hennes vurdering av aktivitetenes kvalitet.

I tillegg er aktivitetene meningsfylte.³⁰ For eksempel sier hun om slalåmen at: *"Det er viktig at man har noe som man holder på med. Ikke bare sitter og ser på tv og funderer på sine egne problemer"*. Slik er det også med plantene: *"Så har jeg noen som jeg pleier å lage hagekasser til. Og da har jeg jo litt kunnskap om det. Så nå har det vært ei her, og hun fikk litt råd"*. Aktivitetene er et mål i seg selv. I tillegg er de en inngangsport til det sosiale fellesskapet, og de er også en måte å få bekreftet sin egen kompetanse på.

Andre utsagn viser at også kontinuitet betyr noe for henne. Ingen av fritidsaktivitetene er av nyere dato. I stedet går de til dels langt tilbake i tid. For eksempel stammer interessen for gartneri fra bestefaren og barndommen: *"Blomster har jeg holdt på med hele mitt liv. Bestefaren min drev med grønnsaker og som barn måtte vi hjelpe til"*. Alpine tilbøyeligheter er heller

²⁹ Alpinanlegget i Tromsø ligger i Kroken.

³⁰ Kvalitative aspekt, kvantitative aspekt, mening og kontinuitet kommer også til uttrykk i en rekke andre aktiviteter. De understreker de analytiske poengene, men de tilfører ikke noe nytt. Derfor er det bare inkludert et utvalg av eksempler på aktiviteter.

ikke noe nytt: ”Nå var jo vi vant til å gå på ski fra vi var unger, men jeg begynte jo ikke å kjøre slalåm før han kom inn i bildet. Da var jeg jo 24 år. Vi har jo lært ungene våre opp og de har igjen lært sine barn”.³¹

Aktivitetene til Kristine er ikke bare mange og meningsfylte, men de går langt bakover i tid. På den ene siden ser man kontinuitet gjennom livsløpet hennes fra barndom til alderdom. På den andre siden er det også mulig å spore kontinuitet gjennom generasjoner fra Kristines bestefar til hennes barnebarn.

Aktivitetene får betydning for hennes opplevelse av alderdommen gjennom de kvantitative aspektene, de kvalitative aspektene, mening og kontinuitet. Videre redefineres fritidsaktivitetene: ”Jeg jobbet 14 timer i døgnet i alle år. Ja, nå har jeg så mye å gjøre i hagen”. Hagestellet defineres som ”arbeid”, og innsatsen i pensjonistforeningen omtales som ”karrieren”: ”Jeg tenkte at jeg skulle avslutte karrieren der til høsten for da skal vi ha landsmøte”.

Samtidig omdisponeres tiden etter pensjonering slik at fritidsaktiviteter får større plass i hverdagen. Kristine ble pensjonert og: ”Da våren kom, hadde jeg tid til å holde på med plantene, men det er litt roligere arbeid”. Fritidsaktivitetene fyller den tiden som tidligere ble brukt på lønnet arbeid, men likevel kan det være vanskelig å få tiden til å strekke til: ”Jeg skulle egentlig ut på hytten og plante, men jeg har ikke kommet meg så langt enda”. Andre eksempler er: ”Jeg synes liksom jeg har nok å holde på med” og ”Jeg har en vev stående med renningen i som jeg ikke har hatt tid til å gjøre noe med”.

Tiden fremstilles som et knapt gode, og hun presenterer seg som en aktiv deltager på flere arenaer. Selv sier hun at det viktigste i livet har vært: ”at man kunne være med og få gjort det man hadde lyst til å gjøre”. Da er det heller ikke

³¹ ”Han” er ektefellen.

så rart at alderdommen oppleves som god: *”Jeg synes egentlig at alderdommen har vært positiv for jeg har fått lov til å fortsette med det som jeg har vært interessert i”*.

Fravær av fritidsaktivitet

Videre gjennomgang av intervjuene viste at ikke alle har det som Kristine. Emilie opplever alderdommen som vanskelig. Det mest slående med hele intervjuet er det store tomrommet som beskrives: *”Jeg får ikke tatt meg på tak og gjort noe”*.³² Min første impuls var at hun delte skjebne med Hjalmar som savnet det tidligere lønnsarbeidet sitt som opphørte i alderdommen, men det stemmer ikke. I stedet var hun glad for å bli kvitt jobben: *”Jeg var jo veldig lei og sliten. Jeg tenkte at hvis jeg hadde sånn halv nattevakt stilling så kunne jeg ta meg litt inn i mellom”*. Hun stod også på for å få slutte før tiden: *”Jeg var et år uføretrygdet, og så ble jeg pensjonist”*. I likhet med Kristine synes hun at det var godt å få slippe: *”Jeg synes det var deilig”*. Den vanskelige alderdommen har altså ikke noe med den tidligere jobben å gjøre, men er det noen andre aktiviteter som kaster lys over opplevelsen?

En ny gjennomgang av livshistorien bidrar til en oppklaring. På spørsmål om hun har noen interesser i livet utenom datteren og jobben svarer hun: *”Nei, jeg var veldig glad i å brodere, men ellers...”* Jeg forsøker en annen innfallsvinkel og ber henne om å fortelle om en vanlig dag eller uke: *”Det er nå å stå opp, men så er det kjedelig. Vi går nå ut og møtes på cafe. Jeg har alltid vært glad i å sykle, så jeg har syklet mye etter at jeg ble pensjonert”*.

³² Man kan lure på om tafattheten er en årsak til aktivitetsnivået eller en virkning av det. På grunnlag av datamaterialet er det ikke mulig å slå fast årsaks- og virkningsforhold. Det er heller ikke hensikten. I stedet er det ønskelig å se på mulige sammenhenger mellom opplevelsen av alderdommen og opplevelsen av aktivitetsnivået.

Spørsmålet følges opp, og jeg spør om det er noe annet som hun gjør i løpet av en dag: *"Nei, det er nå å gå hjem og lage seg middag. Er det bra vær så er det å sykle seg en tur, men nå har jeg vært veldig lat. Så er det å slenge seg i sofaen og lese. Jeg ser på tv nesten hver dag, men jeg har ikke noen serier som jeg følger med"*. Noen faste aktiviteter har hun ikke, og hun er heller ikke medlem av noen forening.

Antall aktiviteter er svært lavt, og det er heller ikke mulig å knytte nevneverdig verdifullt innhold til dem. En av aktivitetene er middag, men matlaging er ingen kilde til glede: *"Jeg har aldri vært glad i å lage mat"*. Dessuten er kjøkkenfasilitetene dårlige: *"Ikke kan jeg det og ikke har jeg kjøkken til det"*. Om fjernsynet sier hun at: *"Tv har ødelagt mye for folk"*. Heller ikke syklingen er utelukkende lystbetont: *"I år må jeg si at jeg har hatt veldig tungt for å sykle..."*, men hun sier at: *"Jeg har alltid vært glad i å sykle"*. Videre forteller hun om en sykkelferie i 1949, og at sykkelen har vært et fremkomstmiddel til jobben i perioder.

Følgelig virker det som om tidsaspektet spiller en rolle, og de få aktivitetene i alderdommen videreføres fra tidligere livsfaser. Tilsvarende er mangelen på øvrige fritidsaktiviteter også en videreføring. En gjennomgang av hele livshistorien viser at den ikke rommer en eneste fritidsaktivitet utover sykkelturen i 1949 og minner om dans under frihetsdagene.

Manglende fritidsaktiviteter får med andre ord stor betydning for opplevelsen av alderdommen. Lav kvantitet og dårlig innhold påvirker opplevelsen i negativ retning. For eksempel sier hun at: *"Ellers er det jo litt kjedelig. Hadde jeg ikke hatt sykkelen så hadde det vært enda kjedeligere"*. Det er få aktiviteter å videreføre fra tidligere livsfaser, og ingen nye kommer til i eldre år. Tidligere

lønnsarbeid etterlater et tomrom, men det fylles ikke, og det blir for mye tid til disposisjon.

Underkategorien "Nærvær av fritidsaktivitet" består blant annet av uttalelser fra intervju som viser at tiden blir et gode når den er knapp, men livshistorien til Emilie viser at den blir et onde når det blir for mye av den: *"Jeg har blitt så tiltaksløs. Jeg får ikke tatt meg på tak og gjort noe. Det er jo fordi man har god tid"*. Tidsopplevelsen uttrykker en sammenheng mellom opplevelsen av alderdommen og de fraværende fritidsaktivitetene. Mye tyder på at den vanskelige opplevelsen av alderdommen henger sammen med at den sosiale deltakelsen forhindres: *"Jeg synes det er trasig. Jeg har vært vant til å være ute blant folk, og jeg hadde veldig god kontakt med andre"*.³³

Livshistoriene gir altså eksempler på hvordan gode og vanskelige opplevelser av alderdommen kan forstås i lys av fritidsaktiviteter. Hovedkategoriene "Fritidsaktivitet" og "Tidligere lønnsarbeid" skiller seg fra hverandre fordi de gjør det mulig å fange opp ulike typer av aktiviteter. Likhetene er imidlertid at begge hovedkategoriene kjennetegnes av egenskaper som kvantitative aspekt, kvalitative aspekt og kontinuitet.

Den gode opplevelsen, slik det viser seg i mitt utvalg, henger sammen med at den eldre har mange aktiviteter med høy grad av hyppighet slik at de til sammen tar mye tid. Den eldre liker aktivitetene sine og vurderer dem på en positiv måte. Aktivitetene er mål i seg selv eller kilde til selvbekreftelse og sosial deltakelse.

³³ Det er allerede stilt spørsmålsteget ved om det lave aktivitetsnivået henger sammen med apati. Videre er det nærliggende å reflektere over om det kan være noe som ligger bak både det lave aktivitetsnivået og den uttrykte apatien. Mye tyder på at hun er deprimert. Jeg kommer tilbake til det i kapitlet om helse. Hensikten i dette kapitlet er å vise at aktiviteter kan henge sammen med opplevelsen av alderdom, men det er viktig å presisere at andre forhold også spiller en rolle.

Dessuten går de langt tilbake i tid. Den gode opplevelsen kommer blant annet til uttrykk ved at tiden oppleves som et knapt gode.

Den vanskelige opplevelsen av alderdommen henger sammen med at den eldre har få aktiviteter, og aktivitetene tar lite tid. I den grad den eldre har gjøremål, oppleves de ikke som lystbetont, og den eldre setter ikke pris på dem. De gir heller ikke adgang til anerkjennelse eller det sosiale fellesskapet.

Livshistorier flest handler både om tidligere lønnsarbeid og fritidsaktivitet

Så langt har jeg vist at opplevelsen av alderdom kan henge sammen med enten tidligere lønnsarbeid eller fritidsaktivitet. Til sammen utgjør tidligere lønnsarbeid og fritidsaktiviteter en stor del av de samlede aktivitetene. Samlede aktiviteter er siste tema som omtales her.

Hittil har jeg argumentert for at den vanskelige alderdommen kan henge sammen med at tidligere lønnsarbeid opphører eller fravær av fritidsaktiviteter. Tilsvarende har jeg vist at en god opplevelse av alderdommen kan forstås i lys av opprettholdelse av tidligere lønnsarbeid eller nærvær av fritidsaktiviteter. Fellesnevneren blant de som opplever alderdommen som vanskelig er at de har for lite å holde på med og dagene fortoner seg som lange. Fellesnevneren blant de som opplever alderdommen som god er at de har tilstrekkelig å holde på med og at tiden nesten ikke strekker til. Økende bevissthet om disse forskjellene fikk meg til å tenke på betydningen av de samlede aktivitetene.

Ytterligere gjennomgang av materialet viste at de samlede aktivitetene ser ut til å være viktige. Jeg ser ikke noen andre aktiviteter som er tydelig på samme måte som tidligere lønnsarbeid og fritidsaktiviteter. I stedet rommer flere av livshistoriene utsagn som kan plasseres i både hovedkategorien ”Tidligere

lønnsarbeid” og ”Fritidsaktiviteter”. Dermed er det mulig å betrakte alderdommen i lys av både tidligere lønnsarbeid og fritidsaktivitet.

Min gjennomgang av materialet viser at noen eldre opplever alderdommen som god og livshistoriene deres inneholder informasjon både om ”Opprettholdelse av tidligere lønnsarbeid” og ”Nærvær av fritidsaktivitet”. Det er imidlertid ikke mulig å peke på hvilke aktiviteter som er viktigst. Andre opplever alderdommen som vanskelig og ved å studere de samlede aktivitetene fremkommer det at det tidligere lønnsarbeidet har opphørt og det fortelles heller ikke om fritidsaktiviteter. Det er umulig å fastslå når det blir for mye tid som skal fylles, og om det skyldes opphør av tidligere lønnsarbeid eller mangel på fritidsaktivitet. Uansett fortøner alderdommen seg som vanskelig fordi tidligere oppgaver forsvinner uten at de erstattes med nye. Den eldre har ingen aktiviteter som han eller hun opplever som meningsfulle og får en følelse av at det blir for mye tid som skal fylles. Blant annet kommer dette til uttrykk hos Hjalmar som fyller tiden sin med pengespill for å få dagene til å gå.

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn

Analysen viser at aktivitetsbegrepet er en fruktbar innfallspport til å forstå ulike opplevelser av alderdommen. Fordelen ved eksisterende begrep som handling, atferd og arbeid er at de er presise, men samtidig kan enkelte aktiviteter som har betydning for opplevelsen av alderdom ekskluderes fordi de faller utenfor de snevre definisjonene. Derfor er det behov for et vitenskapelig begrep som er vidt nok til å fange opp alle gjøremål som har betydning for den subjektive opplevelsen av tilværelsen. Samtidig er det viktig at begrepet ikke fanger opp unødvendig mye informasjon. For eksempel mener jeg at daglige gjøremål bør holdes utenfor med mindre de har betydning for opplevelsen av alderdommen. Dette står i motsetning til Winqvist (1993) som har foreslått å definere aktivitet som alt vi gjør.

Mine informanter tillegger for eksempel ulønnet arbeid i hjemmet liten betydning for opplevelsen av alderdommen. Sannsynligvis henger dette sammen med at de kvinnelige informantene har levd sitt voksne liv i en periode hvor stadig flere kvinner forlot husmorrollen og gikk inn i den yrkesaktive rollen. Yrkesaktiviteten var enten på heltid eller deltid i perioder av livet som lot seg kombinere med familie og barn. Videre kan det hende at de eldre i utvalget fortsatt har mye overskudd til å fylle dagene sine og at de derfor har behov for flere gjøremål enn de hjemlige. Det kan med andre ord hende at informantene fokuserer lite på oppgaver i hjemmet fordi de fortsatt befinner seg i en fase av livet hvor helsen ikke vanskeliggjør slike aktiviteter. Sist, men ikke minst, tror jeg at det er tilfeldigheter som gjør at ingen av ektefellene har omsorgsoppgaver av betydning for partneren sin på intervjutidspunktet. Dette er selvsagt forhold som fort kan endre seg og det er nærliggende å anta at omsorgsoppgaver får betydning for hvordan alderdommen oppleves.

Hvordan henger opplevelsen av aktiviteter sammen med opplevelsen av alderdom? Gjennom analysen har jeg betraktet aktivitetene i lys av type aktivitet. Det vil si at jeg har skilt mellom tidligere lønnsarbeid og fritidsaktiviteter. Det empiriske materialet viser imidlertid at den gode opplevelsen av alderdom ikke handler om enten lønnsarbeid eller fritidsaktivitet når man ser på informantene samlet. I stedet er det noen som legger vekt på betydningen av lønnsarbeid og noen fremhever betydningen av fritidsaktiviteter. Atter andre forteller om en kombinasjon av disse aktivitetene. Uavhengig av type aktivitet handler den gode opplevelsen av alderdom om at den eldre må definere enten det tidligere lønnsarbeidet eller fritidsaktivitetene som et positivt gjøremål som det er ønskelig å holde på med. I så fall får aktiviteten betydning fordi den strekker seg langt tilbake i tid, den eldre har tilstrekkelig å holde på med eller systemene betraktes som meningsfylte.

De fleste aktivitetene går langt tilbake i tid og det er interessant å merke seg at aktivitetene som oftest er en videreføring fra tidligere faser av livet. Det empiriske materialet tyder med andre ord på at kontinuitet er viktig. Hvilken betydning tillegger eldre kontinuitet? Informantene vokste opp i en tid hvor stabilitet ble løftet frem som en viktig verdi. For eksempel var det et mål å få ”Gullklokken” som et tegn på lang og tro tjeneste hos samme arbeidsgiver. Blant annet forteller Kristine at hun jobbet samme sted i 47 år. Sannsynligvis henger det også sammen med mestring og kontroll. Så lenge den eldre selv bestemmer seg for å slutte med en aktivitet eller å gjøre mindre av den er det greit. For eksempel beskriver Kåre hvordan han har ”*systematisk lagt ned*”, ”*trappet ned*” og ”*holder seg lavt i terrenget*”. Utsagnene står i kontrast til Hjalmar som legger vekt på at ”*Jeg ville ikke slutte*”. I det første tilfellet er det en indre lokalisering av kontroll. Det vil si at Kåre opplever at han kan påvirke sin egen livssituasjon. I det andre tilfellet er det større grad av ytre lokalisering av kontroll. Det vil si at Hjalmar føler seg tvunget til å slutte av hensyn som ligger utenfor hans kontroll.³⁴ Flere andre har funnet det samme. Blant annet konstaterer Thorsen (1998) at det ikke er snakk om størst mulig kontinuitet på flest mulig områder, men å bevare en følelse av sammenheng på områder som er sentrale for mening i tilværelsen.

Kvantitative aspekt gir en ide om hvor mange aktiviteter det er snakk om, aktivitetenes hyppighet og hvor mye tid som brukes på dem. Følgelig er det mulig å skille mellom eldre som vurderer kvantiteten på aktivitetene sine som høy eller lav. Empirien viser at mange aktiviteter, hyppige aktiviteter eller aktiviteter som det brukes mye tid på betraktes som verdifullt, men hva kommer det av? Sannsynligvis henger det sammen med verdier som formet informantene allerede i oppveksten. De vokste opp med den protestantiske arbeidsetikken og

³⁴ Betydningen av å ha en følelse av kontroll eller å mangle den er beskrevet ved hjelp av ulike begrepsapparat og forskjellige teoretikere. Daatland og Solem (2000) gir en kortfattet

ble tidlig oppdratt til å bli samfunnsganglige mennesker. For eksempel forteller Birger om hvordan han måtte bidra til familiens opphold allerede som niåring og han betoner sin gode arbeidsevne som noe av det aller fineste i livet. Flere andre har funnet det samme. For eksempel definerer Almås (1997) eldre som ”slitarane” fordi barnarbeid, tungarbeid og mestring av slitet utgjorde et tidlig fundament i deres liv. Tilsvarende beskriver Gullestad (1997) hvordan de ble lært opp til å være til nytte. Høy kvantitet tillegges med andre ord betydning for opplevelsen av alderdom ved at den eldre føler seg som en nyttig del av fellesskapet. Motsatsen som er lav kvantitet kan dermed bety at den eldre opplever seg selv som en som det enten ikke er behov for eller som ikke bidrar. Blant annet kommer dette til uttrykk hos Hjalmar som sier at det verste du kan gjøre er å sette deg ned ved kjøkkenvinduet fordi du da er ferdig. Lediggang føles med andre ord som noe vondt.

Kvalitative aspekt, det vil si om de eldre setter pris på aktivitetene og hvordan de beskriver dem, er det tredje elementet som får betydning. Hvis den eldre er glad i gjøremålene sine og de vurderes som positive, er kvaliteten god. Dersom den gamle ikke bryr seg om aktiviteten eller den beskrives som kjedelig defineres kvaliteten som dårlig. Videre er det viktig å forstå hvorfor en aktivitet fortøner seg som meningsløs eller meningsfylt. Hva handler det egentlig om? Mye tyder på at gode aktiviteter tillegges betydning for opplevelsen av alderdom gjennom at de kommuniserer både overfor den eldre selv og omgivelsene hvem han eller hun er. Gullestad sier at dette handler om identitet: *”Identitet definerer jeg som de deler av personers selvbilde som ønskes bekreftet av andre”* (1989:104). Ikke bare sier aktivitetene noe om hvem den eldre er, men de gir også adgang til sosial deltakelse. Eksempler på det er Kåre som er formann i

pensjonistforeningen og medlem i partiet.³⁵ Mange av aktivitetene tillegges også en egenverdi for opplevelsen av alderdommen. Slik er det med Kristine som rett og slett er glad i å kjøre på ski.³⁶ Å være i stand til å utføre aktiviteter utelukkende fordi de er mål i seg selv er neppe noen selvfølge for informantene. De fleste av dem forteller at de har jobbet svært hardt hele livet. Først som pensjonister får de en mulighet til å erstatte strevet med mer gledesfylte gjøremål. Muligens fører denne erkjennelsen til at de nyter sitt otium i større grad enn yngre pensjonister? Utsagnene til Birger som ror fiske når han har lyst, og ikke fordi han må tjene til livets opphold, kan i alle fall tyde på det.

Gjennom analysen viste jeg at kvantitative og kvalitative aspekt kan henge sammen, men de trenger ikke å gjøre det. For eksempel er "Tidligere lønnsarbeid" en kategori hvor den gode opplevelsen av alderdom er avhengig av at det tidligere lønnsarbeidet fra det yrkesaktive livet opprettholdes i alderdommen, og det brukes mye tid på det. "Nærvær av fritidsaktivitet" er derimot en kategori som forutsetter flere fritidsaktiviteter for at alderdommen skal fortone seg som god, men det brukes sannsynligvis mindre tid på hver enkelt aktivitet.

Pensjonering er et eksempel på en overgang som fører til endring i aktiviteter. Innledningsvis ble tre modeller nevnt. De forklarer hvorfor denne overgangen skjer tidligere enn ved aldersgrensen for alderspensjon.³⁷ I dette materialet er det en del som har pensjonert seg tidlig, men det er utelukkende som en følge av uførhet.³⁸ For eksempel gjelder det Hjalmar og Emilie. Siden Hjalmar ønsket å

³⁵ Kåre er medlem av et politisk parti, men jeg har valgt å anonymisere hvilket parti han tilhører for å redusere sjansen for at han kan bli gjenkjent.

³⁶ I denne sammenhengen er det ikke ønskelig å gå nærmere inn på ulike teorier om selvet, men Thorsen (1998) har skrevet informativt om selvet og aldring.

³⁷ De tre modellene var "Push", "Pull" og "Jump".

³⁸ Det er ingen eksempler på eldre som slutter tidligere på grunn av for eksempel Avtalefestet pensjonsordning.

oppretholde yrkesaktiviteten, er det nærliggende å betrakte prosessen i lys av utstøting. Det vil si at han ble tvunget til å forlate yrkeslivet på grunn av sviktende helse. Dersom arbeidsgiver hadde lagt forholdene bedre til rette, er det mulig at han kunne fortsatt. Emilie ønsket derimot å forlate yrkeslivet. Dermed kan hennes utsagn forstås ved hjelp av tiltrekningsmodellen hvor man betrakter den tidlige avgangen som et resultat av den enkeltes avveining av fordeler og ulemper ved å pensjonere seg. Noen eksempler på "Jump" finner jeg ikke blant de som pensjoneres før tiden.

I utgangspunktet brukes modellene til å forklare hvorfor eldre forlater yrkeslivet før tiden, men modellene kan også anvendes til å studere eldre som slutter i yrkeslivet på et senere tidspunkt. Arnold er et eksempel på en som selv bestemte at han skulle pensjonere seg ved 70 år. Bestemmelsen ble tatt på grunnlag av en nøye avveining av fordeler og ulemper. Derfor har den trekk fra tiltrekningsmodellen. Tilsvarende ønsket Kristine å slutte ved fylte 67 år fordi hun hadde så mange fritidsaktiviteter som hun gledet seg til å gå i gang med. Følgelig minner hun mye om "Jump". Barbro følte derimot at livet ble meningsløst da hun måtte slutte å arbeide ved 67 års alder. Dermed er det nærliggende å betrakte opplevelsen hennes i lys av utstøtning på tross av at avgangen sammenfalt med aldersgrensen for alderspensjon. Modellenes styrke er derfor at de sier noe om årsaken til overgangen mellom lønnsarbeid og pensjonistfasen.

Modellene tar utgangspunkt i hvorfor den eldre forlater arbeidslivet. Når dette kobles sammen med opplevelser av alderdommen er det nærliggende å hevde at tiltrekningsmodellen og jump henger sammen med gode opplevelser av alderdommen fordi den eldre får velge når hun eller han skal slutte å jobbe. Vanskelige opplevelser av alderdommen henger derimot sammen med utstøtning fordi den eldre selv ikke får dette valget. I tillegg kan det kanskje

tenkes at noen støtes ut av arbeidslivet samtidig som de selv opplever en tiltrekning mot pensjonisttilværelsen eller at den eldre selv føler en ambivalens hvor han eller hun er usikker på om det er ønskelig å forlate arbeidslivet eller ikke. Sist, men ikke minst, fins det noen andre alternativ. For eksempel kan det hende at den eldre blir tiltrukket av pensjonisttilværelsen eller jumper over i pensjonistenes rekke, men blir skuffet fordi forventningene til denne fasen av livet ikke innfris. Tilsvarende kan det hende at den eldre ikke får velge når hun eller han skal pensjoneres, men at vedkommende blir positivt overrasket over tilværelsen som pensjonist.

Hver for seg makter ikke noen av modellene å fange opp den individuelle variasjonen, men ved å kombinere dem, åpnes det opp for samspill mellom ulike forhold. Modellene fanger ikke opp eldre som for eksempel viderefører yrkesaktiviteten inn i alderdommen gjennom ”Opprettholdelse av tidligere lønnsarbeid”. Denne underkategorien viser at lønnsarbeid ikke nødvendigvis dreier seg om enten hel stilling eller ingen tilknytning til arbeidslivet, men det fanges ikke opp i de eksisterende modellene. Modellene fanger heller ikke opp fritidsaktiviteter som omdefineres til hovedaktiviteter til tross for at disse i enkelte tilfeller minner mer om lønnsarbeid enn fritidsaktiviteter. Et eksempel er gartneridriften til Kristine. Hun har forlatt sitt yrke gjennom 49 år, men legger i stedet ned mange timer i gartneriet hver eneste dag, og hun tjener penger på det.

Innledningsvis ble også teorien om tilbaketrekning og aktivitetsteorien introdusert. En av fordelene ved disse teoriene er at fokus rettes mot eldre og deres behov for aktiviteter og samfunnsdeltakelse. Teoriene gir imidlertid forskjellig forståelse av aktivitetenes betydning.

I teorien om tilbaketrekning påpekes det for eksempel at aktiviteter i eldre år er uønsket fordi det forstyrrer forberedelsene i forbindelse med døden.³⁹ Dermed tillegges aktiviteter en negativ betydning for opplevelsen av alderdommen. Påstanden er lite nyansert, men min empiri understøtter at enkelte eldre ønsker å trekke seg tilbake fra samfunnet i den forstand at de ønsker å pensjonere seg. Ønsket kan være indrestyrt slik det hevdes i teorien om tilbaketrekning, men det kan ikke nødvendigvis betraktes som et ledd i forberedelsen til døden. I stedet kan det tolkes som et uttrykk for at eldre har mindre energi enn middelaldrende og derfor ønsker å trappe litt ned på aktivitetsnivået. En alternativ tolkning er, som analysen viser, at ønsket om å pensjonere seg ikke nødvendigvis reflekterer et ønske om redusert aktivitetsnivå. I stedet kan det være at man ønsker å bruke tiden sin på andre aktiviteter enn lønnsarbeid. Den empiriske gjennomgangen viser store individuelle variasjoner, men det er en svakhet ved teorien om tilbaketrekning at den ikke fanger opp den empiriske bredden. Teorien forutsetter nemlig at alle eldre har samme behov.

Aktivitetsteorien hevder derimot at opprettholdelse av aktiviteter fra middelaldrende år fremmer den gode opplevelsen. Påstanden om at tilfredshet i eldre år er et resultat av opprettholdelse av aktiviteter og verdier fra middelaldrende år er ikke særlig nyansert. I tillegg har jeg vist at den gode opplevelsen av alderdommen kan være et resultat av at det tidligere lønnsarbeidet opphører slik at rommet for fritidsaktiviteter blir større. Tilsvarende har jeg vist at enkelte er fornøyde med få aktiviteter, mens andre planlegger en svært aktiv alderdom med mange aktiviteter. Uansett er det enkelte som bruker mye tid på få aktiviteter og andre som bruker litt tid på mange aktiviteter, men det viktigste er at den eldre er fornøyd med aktivitetsnivået sitt enten det oppleves som høyt eller lavt.

³⁹ I denne forbindelsen refereres det til opprettholdelse av aktiviteter fra den middelaldrende fasen av livet, men de spesifiseres ikke utover dette.

Følgelig er det lettere å gi støtte til den delen av teorien hvor det hevdes at det er viktig at tapte aktiviteter erstattes. Teorien tar imidlertid ikke høyde for at eldre utformer alderdommen sin selv. I stedet betraktes denne livsfasen som et resultat av ytre krefter. Dermed reduseres den eldre fra å være subjekt til å bli et objekt. Dette står i kontrast til min analyse som viser hvordan eldre selv utformer sin alderdom gjennom sine valg av aktiviteter.

Ingen av teoriene kan forklare hvilken betydning aktiviteter har for opplevelsen av alderdom, men til sammen åpner de opp for at aktiviteter (eller mangel på aktiviteter) både kan hemme og fremme den gode opplevelsen av alderdommen. Gjennom analysen har jeg vist mulige sammenhenger mellom opplevelsene av aktiviteter og opplevelser av alderdommen. Siden den ene teorien betrakter eldres behov som universelle og den andre legger stor vekt på samfunnets innflytelse på den enkelte, ble det viktig å demonstrere både variasjon og å vise at eldre utformer sin egen alderdom. Samtidig gir aktivitetsteorien en nyttig påminnelse om at den enkeltes utforming av tilværelsen foregår innenfor en kontekst som legger føringer på opplevelsen av alderdommen. Særlig er dette en relevant innvending i denne avhandlingen fordi nesten all vekt i min analyse legges på den subjektive opplevelsen. Dermed fanges ikke ytre påvirkning opp med mindre den eldre selv kommer inn på det.⁴⁰

Gjennomgangen av tidligere forskning på feltet viste at man vet mye om hva eldre bruker tiden sin på. En kilde til slik kunnskap er undersøkelser fra Statistisk sentralbyrå (1999), men det er gjerne begrensninger ved slike studier.⁴¹ Ofte viser de gjennomsnittstall. Dermed forsvinner den individuelle

⁴⁰ Behovet for avgrensning er en av grunnene til å gjøre det slik. Valget er begrunnet både innledningsvis og andre steder i avhandlingen.

⁴¹ Hva som defineres som svakhet kommer selvsagt an på hva man ønsker å bruke undersøkelsen til. Målet med studien til Statistisk sentralbyrå er verken å avdekke individuell

variasjonen. For eksempel viser analysen av mitt materiale at det er stor forskjell på eldre som synes at de har mye å holde på med og eldre som forteller at tiden faller lang. En annen begrensning er at undersøkelsen til Statistisk sentralbyrå (1999) "bare" kartlegger hvor mye tid som brukes på de ulike aktivitetene. Dermed er det ingen informasjon om hvilken mening eldre tilskriver de ulike aktivitetene. Følgelig er det heller ikke mulig å avgjøre om aktivitetene oppleves som positive eller negative av den eldre. Det er heller ikke anledning til å studere sammenhenger mellom aktiviteter og opplevelser av alderdom.

En annen kvantitativ undersøkelse fastslo at folk selv mener at aktiviteter er viktige for livskvaliteten (Chiasson et al. 1996). Dermed dokumenteres en sammenheng mellom aktiviteter og livskvalitet, men heller ikke her ble det fokusert på hvilke aktiviteter som er av betydning eller på hvilken måte de får sin betydning. Min analyse gir støtte til påstanden om at aktiviteter er viktige for livskvaliteten, men i tillegg skisseres ulike måter som de kan få betydning på. Funnene summeres opp til slutt, og de viser at konklusjonen til Midrè (1973), om at lønnsarbeid etterlater seg et tomrom med mindre det fylles med aktiviteter, fortsatt kan ha gyldighet. Til sammen tyder funnene på at behovet for meningsfylte aktiviteter ikke er generasjonsspesifikke, men felles for våre utvalg.

Danielsen og Thorsen (1993) finner også en sammenheng mellom aktiviteter og alderdom. De poengterer at den gode alderdom er variert og at innholdet viser tilbake til et mangfold av livsløp. Videre legger de, i likhet med meg og flere andre, stor vekt på at mange av aktivitetene går langt tilbake i tid. Likevel sitter jeg igjen med spørsmål om hvilke livsløp som fører til hvilke aktiviteter i alderdommen og på hvilken måte disse gir forskjellige opplevelser av alderdom.

variasjon, identifisere mening knyttet til aktiviteter eller å fange opp mulige sammenhenger mellom aktiviteter og opplevelser av alderdommen.

Riktignok pekes det på at den triste alderdommen er preget av mindre utfoldelse på grunn av redusert helse, men jeg har vist at den dårlige alderdommen også kan henge sammen med for eksempel opphør av tidligere lønnsarbeid, fraværende fritidsaktiviteter eller en kombinasjon. Det innebærer igjen at aktiviteter kan ha en direkte sammenheng med opplevelsen av alderdommen og ikke bare indirekte gjennom for eksempel helse. Samtidig er det viktig å presisere at informantene til Danielsen og Thorsen (1993) var eldre enn mine på de respektive intervjuetidspunktene.⁴² Følgelig kan det hende at også mine informanter vil tillegge helsen større betydning for opplevelsen av aktiviteter etter hvert som de blir eldre og skrøpeligere.

Winqvist (1993) finner også at de fleste eldre som trives med alderdommen har meningsfulle aktiviteter å holde på med. Hun påpeker blant annet at hva som er meningsfylt kan variere fra en person til en annen. I tillegg fremheves betydningen av kontinuitet.

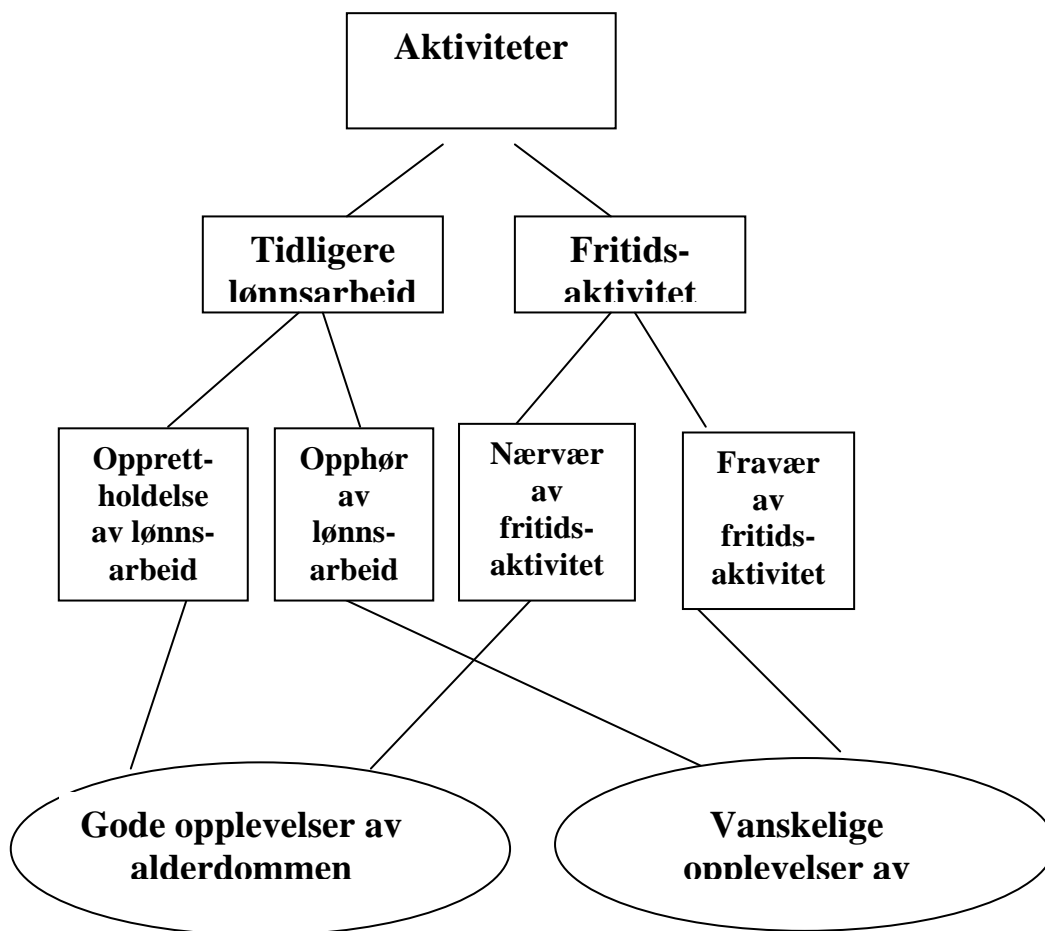
Til sammen har eksisterende begreper, ulike teorier og tidligere forskning bidratt til at fokus ble rettet mot aktiviteter, og det har dannet en ramme for analysen. På den ene siden har denne ballasten bidratt til å strukturere empiri, men i tillegg har den hjulpet meg med å skape nye kategorier. For eksempel har jeg brukt eksisterende begreper som aktiviteter, lønnsarbeid og fritidsaktiviteter for å kategorisere utsagn fra intervjuene, men samtidig har utsagnene blitt brukt til å vise ulike måter som aktiviteter får betydning for opplevelsen av alderdommen på. Samtidig viser den eksisterende kunnskapen at det er behov for ny viten. Litteraturen dokumenterer at aktiviteter er viktig, men det har vært mindre oppmerksomhet rettet mot å vise hvordan de får betydning. Gjennom analysen har jeg forsøkt å gjøre noe med dette, og mitt bidrag er en systematisk

⁴² Informantene til Danielsen og Thorsen (1993) var født i perioden fra 1905 til 1915. Sannsynligvis ble de intervjuet en stund før tidspunktet for publisering. Likevel er de eldre

fremstilling av forskjellige måter som aktiviteter kan henge sammen med gode og vanskelige opplevelser av alderdommen på.

Forholdet mellom aktiviteter og opplevelser av alderdommen

Utgangspunktet for dette kapitlet var å analysere mulige sammenhenger mellom opplevelser av aktiviteter og opplevelser av alderdom. Sammenhengene kan illustreres ved hjelp av en modell:⁴³

enn mine informanter som ble født i 1924 og intervjuet rundt 1999.

⁴³ I tillegg er det utarbeidet en oppsummering av egenskaper både ved hoved- og underkategoriene i Vedlegg 5: En oppsummering av aktiviteter.

Hvilke konklusjoner kan så trekkes? Noen av de eldre beskriver aktivitetene sine på en positiv måte. Andre omtaler dem i mer negative ordlag. Videre er det åpenbart at eldre i varierende grad evner å opprettholde sitt tidligere aktivitetsnivå. Ikke alle synes at det er et mål heller. Mye tyder på at den eldres positive vurdering av aktivitetsnivået er viktig. Blant annet er det ingen av de eldre med gode opplevelser av alderdommen som uttrykker misnøye med aktivitetsdimensjonen. Det kan være et uttrykk for hvor viktig aktivitetsdimensjonen er for den gode opplevelsen. Samtidig kan man forståelig nok ha en vanskelig opplevelse av alderdommen på tross av at aktivitetene oppleves som gode.

Eldres opplevelser av alderdom henger særlig sammen med tidligere lønnsarbeid og fritidsaktiviteter. Jeg ser ikke at det er spesielle former for lønnsarbeid eller fritidsaktivitet som dominerer. I stedet er det en stor variasjonsbredde. Videre er det heller ikke et mønster bestående av menn som viderefører sitt tidligere lønnsarbeid og kvinner som driver med fritidsaktiviteter. Eldre av begge kjønn opprettholder tidligere lønnsarbeid og dyrker fritidsaktivitet. I ettertid er jeg forbauset over at så få nye aktiviteter er viet oppmerksomhet i livshistoriene. For eksempel er det ingen som forteller om lengre opphold i Syden om vinteren, utdanning og kurs eller omsorgsoppgaver for en pleietrengende ektefelle. I stedet er det nesten utelukkende tale om videreføring av aktiviteter fra tidligere faser av livet.

Tidligere lønnsarbeid og fritidsaktiviteter kan henge sammen med både vanskelige og gode opplevelser av alderdommen, men de får betydning for opplevelsen på litt forskjellige måter. Jeg konstruerte to hovedkategorier for å vise ulike måter som disse aktivitetene kan få betydning på. Den ene hovedkategorien er "Tidligere lønnsarbeid". Den andre er "Fritidsaktivitet". Hovedkategoriene kjennetegnes ved ulike typer av aktiviteter. I mitt materiale er

denne egenskapen gitt to verdier bestående av lønnsarbeid og fritidsaktivitet. Hver hovedkategori har to underkategorier. Det vil si at "Tidligere lønnsarbeid" består av underkategoriene "Opprettholdelse av lønnsarbeid" og "Opphør av lønnsarbeid". Tilsvarende består hovedkategorien "Fritidsaktivitet" av underkategoriene "Nærvær av fritidsaktivitet" og "Fravær av fritidsaktivitet". Underkategoriene kjennetegnes av kontinuitet, kvalitative aspekt og kvantitative aspekt. På den ene siden har kontinuitet verdiene opprettholdelse/nærvær og på den andre siden tap/fravær. Det kvalitative aspekt består av verdiene god og dårlig. Tilsvarende har det kvantitative aspektet verdiene høy og lav.

I det empiriske materialet får tidligere lønnsarbeid betydning for opplevelsen av alderdom ved at den eldre vurderer det som en positiv aktivitet som det er ønskelig å opprettholde lengst mulig. Underkategorien "Opprettholdelse av lønnsarbeid" kjennetegnes av at tidligere arbeidsoppgaver videreføres, det kvalitative aspektet ved aktiviteten er godt og det kvantitative aspektet er høyt. Underkategorien "Opphør av lønnsarbeid" kjennetegnes derimot ved at det tidligere lønnsarbeidet opphører. Det kvalitative aspektet er dårlig og det kvantitative aspektet er lavt. Teoretisk er det også mulig at enkelte vurderer lønnsarbeidet som en negativ aktivitet som det er ønskelig å kvitte seg med. I så fall er det mulig at opprettholdelse av lønnsarbeid kan henge sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen eller at opphør av lønnsarbeid henger sammen med en god opplevelse av alderdommen, men det er det ingen tydelige eksempler på i mitt materiale.⁴⁴ Derimot ser jeg tydelige eksempler både på eldre som ønsket å stå lengre i lønnsarbeid, men måtte slutt på grunn av helsen (utstøting) og eldre som legger vekt på at de selv valgte å forlate arbeidslivet fordi pensjonsordningen gjorde det økonomisk mulig (tiltrekning).

⁴⁴ Flere forteller at de var glade for å pensjonere seg, men det er ingen informasjon om mulige sammenhenger mellom opprettholdelse av arbeid og vanskelige opplevelser av alderdommen.

Underkategorien ”Nærvær av fritidsaktivitet” kjennetegnes av høy grad av kontinuitet, det kvalitative aspektet er godt og det kvantitative aspektet er høyt. Underkategorien ”Fravær av fritidsaktivitet” kjennetegnes derimot av lav grad av kontinuitet, det kvalitative aspektet er dårlig og det kvantitative aspektet er lavt.

I ettertid er jeg forbauset over at opplevelsene av alderdom i så stor grad henger sammen med nærvær eller fravær av positive aktiviteter og at ingen av de vanskelige opplevelsene av alderdom kan settes i forbindelse med aktiviteter som oppleves som vanskelige eller slitsomme.⁴⁵ Dette skiller aktivitetene fra relasjonene hvor den vanskelige opplevelsen av alderdommen ikke bare skyldes fraværet av gode relasjoner, men også tilstedeværelsen av vanskelige.

Den gode opplevelsen av alderdom kan således henge sammen med at lønnsarbeidet opprettholdes og eller at fritidsaktiviteter er nærværende. Tilsvarende kan den vanskelige opplevelsen av alderdom henge sammen med at lønnsarbeidet opphører og/eller at fritidsaktiviteter er fraværende.

I forrige kapittel ble det vist at forholdet til barn og ektefelle får betydning for alderdommen på forskjellige måter. Gjennom analysen i dette kapitlet har jeg vist at tidligere lønnsarbeid og fritidsaktiviteter får betydning for alderdommen på nesten identiske måter. Den største forskjellen ligger derfor ikke mellom hovedkategorien ”Tidligere lønnsarbeid” og ”Fritidsaktivitet”, men mellom underkategoriene ”Opprettholdelse av lønnsarbeid” og ”Nærvær av fritidsaktiviteter” på den ene siden og ”Opphør av lønnsarbeid” og ”Fravær av fritidsaktivitet” på den andre.

Hovedkategoriene skiller seg bare fra hverandre gjennom ulike typer av aktiviteter, men underkategoriene skiller seg fra hverandre gjennom flere egenskaper som kontinuitet, kvalitative aspekt og kvantitative aspekt. Følgelig er det forskjell på eldre som viderefører aktiviteter fra tidligere faser av livet og eldre som ikke har slike aktiviteter lengre. De som har slike aktiviteter betrakter dem som et gode i seg selv, men i tillegg er de en kilde til å bekrefte seg selv eller til å delta i et sosialt fellesskap. Andre mangler denne kilden til selvbekreftelse og sosial omgang. Dermed oppstår også et skille mellom eldre som har mye å fylle dagene sine med og eldre som synes at tiden faller lang.

Jeg er ikke bare forbauset over at type aktivitet ser ut til å være av mindre betydning, men også over at kontinuitet ser ut til å være så viktig for fritidsaktiviteter. Derfor hadde det vært interessant å spørre de eldre informantene som synes at dagene blir lange om hvorfor de i så liten grad engasjerer seg i nye aktiviteter. Utover dette hadde det vært spennende å spørre de eldre helt eksplisitt om hvordan de betrakter sine aktiviteter, hva som er av betydning for vurderingen og på hvilken måte det får betydning for opplevelsen av alderdommen.

I likhet med relasjoner, kaster aktiviteter lys over variasjonen i eldres opplevelse av alderdommen. I tillegg er det tre andre dimensjoner som jeg også bruker til å belyse opplevelser av alderdommen. Det er livssyn, materiell standard og helse. Følgelig analyseres opplevelsen av alderdommen i lys av disse tre dimensjonene, og livssyn kommer først.

⁴⁵ Det er noen få enkeltaktiviteter som karakteriseres som både vanskelige og uønskede. For eksempel gjelder dette to eldre damer som sliter med snørydding. Likevel farger ikke ubehaget opplevelsen av alderdommen.

9. Livssyn

Så langt er ulike opplevelser av alderdommen betraktet i lys av både relasjoner og aktiviteter, men det er ikke tilstrekkelig. Ved gjentatte gjennomganger av materialet fant jeg at det er fruktbart å trekke inn andre dimensjoner som livssyn, helse og materiell standard for å danne et helhetlig bilde av opplevelsen av alderdommen. I dette kapitlet analyseres livssyn.

Det er ikke overraskende at opplevelsen av alderdommen farges av hva man fyller dagene sine med og hvem man omgir seg med, men jeg så at det også handler om hva man tror på. I de fleste livshistoriene vies ikke troen så stor plass, men i noen få fyller den nesten hele fortellingen. Selv kaller de eldre seg stort sett for kristne, tvilende eller de betegner seg som ikke troende. Livssyn er ikke et begrep som informantene benytter, men det rommer de ulike synene på eksistensielle spørsmål som meningen med livet, et liv etter døden eller troen på en høyere makt. Samtidig favner begrepet videre enn de konkrete livssynene som uttrykkes gjennom livshistoriene. Eksempelvis rommer det andre religiøse livssyn enn det kristne. Det fanger også opp ikke religiøse verdensanskuelser som for eksempel et humanetisk syn på livet.

Livssyn er ikke noe enkelt begrep. Derfor innledes kapitlet med noen definisjoner. Dernest presenteres noe av teorien som omhandler betydningen av livssyn. Videre legges det vekt på litt av den tidligere forskningen på dette feltet. Til sammen utgjør dette rammen rundt analysen. Avslutningsvis betraktes eksisterende litteratur i lys av empiriske fortolkninger.

Begrepsavklaring

I følge Bergem (1998) er ordet "livssyn" et relativt nytt begrep i faglige sammenhenger. Han påpeker at det har spilt en beskjeden rolle i

samfunnsdebatten sammenlignet med andre begrep som religion eller ideologi. Selv mener han at forklaringen ligger i en allmen oppfatning om at dette er en privat sak. Likevel har begrepet fått stadig større aksept.¹ Lønning er en av flere som har arbeidet med det. Han skriver at: *”Det peker på helhetsforestilling, oversikt, syn som samler og preger mitt syn på alle de enkeltemner jeg ellers `ser på`. `Livs-` i sammensetningen går ikke på min egen begrensede levetid, heller ikke på livet sett som en biologisk prosess- det går, kort og godt, på `alt sammen`”* (1989:17).

I følge Stifoss-Hanssen og Kallenberg (1998) brukes begrepet på to plan. Det ene er enkeltpersoners livssyn slik det kommer til uttrykk i sitatet ovenfor. I tillegg er det filosofier og lærebygninger. Mellom disse nivåene er det en sammenheng, men den videre fremstillingen omhandler primært livssyn slik det kommer til uttrykk hos den enkelte.

Livssyn inneholder ofte tre elementer. Det første omhandler hva som er virkelig, det andre handler om menneskesyn og det tredje om moral (Bergem 1998). Jeffner har foreslått en definisjon som fanger opp disse aspektene: *”Et livssyn er de teoretiske og vurderingsmessige antakelsene som utgjør eller har avgjørende betydning for et overgripende bilde av mennesket og verden, som danner et sentralt vurderingssystem og som gir uttrykk for en grunnholdning”* (1982 i Stifoss-Hanssen og Kallenberg 1998:27).² Styrken ved denne definisjonen er at den kan brukes til å forstå hvordan vanlige mennesker forsøker å skape mening i sin tilværelse. Definisjonen hører da også hjemme i en humanistisk tradisjon som betrakter mennesket som et meningssøkende vesen.

¹ I Norden er det særlig svenskene som har løftet frem livssynsbegrepet (”livsåskådning” heter det på svensk) og gjort det til et faglig begrep (Aadnanes 1992).

² Understrekingen er min.

Innholdet i begrepet er sammensatt. Jeg skal forsøke å klargjøre det ved et humanetisk livssyn som eksempel. Det humanetiske livssynet omhandler individets forhold til seg selv, til medmennesker samt til den ytre verdens krav, muligheter og konsekvenser (Horn 1979). Enkeltmennesket kan velge å gjøre denne filosofien til sitt eget personlige livssyn. Individer som er tilhengere av livssynet betrakter mennesket som begrenset og stiller seg derfor åpne til alt som det ikke er mulig å skaffe sikker kunnskap om. Evnen til å stille spørsmål verdsettes, men en tar ikke stilling til det ukjente. Personen opplever derfor å være ærlig overfor seg selv. Forholdet til medmennesker baseres på et gjensidighetsforhold og "Etikkens gyldne regel".³ Når det gjelder oppfatninger av virkeligheten forholder tilhengere seg til vitenskapens syn på hva som er sant og usant. Livet leves derfor på grunnlag av kunnskaper, erfaringer, fornuft og samarbeid med andre.

Religion og livssyn er begreper som delvis overlapper hverandre. Berger har definert religion vidt: "*Whatever else it may be, religion is a humanly constructed universe of meaning, and this construction is undertaken by linguistic means*" (1967:177).⁴ I tillegg legger han vekt på at meningsuniverset inkluderer en sakral dimensjon: "*Religion is the human enterprise by which a sacred cosmos is established. Put differently, religion is cosmization in a sacred mode*" (1967:34).⁵

Sakral defineres som en sterk mystisk kraft, en guddommelig kraft, som er noe annet enn det menneskelige, men likevel relatert til det humane. Kraften antas å

³ Den gyldne regel innebærer at du skal gjøre mot andre som du vil at andre skal gjøre mot deg.

⁴ Det er flere måter å definere religion på, og det er uenighet om det i det hele tatt er hensiktsmessig å definere begrepet (Berger 1967).

⁵ Dette skiller ham fra enkelte andre teoretikere som mener at alle menneskelige forsøk på å fortolke og komme til rette med tilværelsens mening bør inkluderes. Repstad (2000) mener imidlertid at skillet er i tråd med vanlig språkbruk. Derfor opprettholdes det her.

befinne seg i objekter. Det kan for eksempel være et dyr eller en ting. Tilsvarende defineres profan som fravær av det sakrale.

I lys av denne definisjonen fremstår religion som et snevrere begrep enn livssyn fordi det knyttes opp mot tro på noe transcendent. Det vil si en virkelighetsforståelse som overskrider den fornufts- og sansebaserte virkeligheten. Samtidig kan man si at religion favner videre enn livssyn fordi den søker å gi svar på spørsmål knyttet til tilværelsens opphav og dens avslutning. Aadnanes skriver da også at: "*... religion er noko meir enn livssyn, samstundes som religionane også inneheld eit livssynsmoment*" (1992:18).

Følgelig er det mulig å dele livssyn i to hovedkategorier bestående av sekulære livssyn og religiøse livssyn. Hovedskillet mellom disse to er at det sekulære livssynet ikke legger vekt på noen transcendent dimensjon. Det religiøse livssynet legger derimot stor vekt på det sakrale som en overskridelse av en profan dimensjon. Fellesnevneren for sekulære livssyn er at de i all hovedsak legger vekt på en "dennesidig" virkelighet. Det vil si at den enkeltes liv betraktes innenfor en ramme definert av fødsel og død. I utgangspunktet legges det som regel vekt på at virkeligheten er noe som kan gjøres til gjenstand for erkjennelse, men muligheten for at det eksisterer noe "mer" holdes i varierende grad åpen. Metafysiske fenomen legges det ingen vekt på, og livet leves i tråd med immanente forestillinger. Det vil si forestillinger som ikke er knyttet til noe utenfor fenomenet eller tingen selv. Siden det er lite tro på at det eksisterer noe utover vår fatteevne, betraktes mennesket som universets sentrum. I følge Bergem (1998) kan man si at det handler om "antroposentrisme". Det vil si en tro på at mennesket er i sentrum av universet, ikke noen gud. Religiøse livssyn er derimot preget av en todelt virkelighet, bestående av en sansbar tilværelse her og nå og en "hinsidig" tilværelse, hvor begge tilværelsene er knyttet til noe guddommelig.

I bondesamfunnet var det en selvfølge at søking etter mening fant sted innenfor en kristen tro. I dag er det ikke grunnlag for å sette den kristne troen i en særstilling fordi nyere studier viser at kristendom som den selvfølgelige kilde til livssyn er borte (Stifoss-Hanssen og Kallenberg 1998). I mitt empiriske materiale fremkommer det likevel ingen andre religiøse kilder til livssyn enn kristendom. Dermed er det heller ikke noe behov for å gå nærmere inn på innholdet i andre religioner. Av samme grunn går jeg ikke nærmere inn på noen sekulære livssyn, men jeg skal stoppe opp litt ved kristendommen, fordi de fleste av informantene tilhører denne trosretningen.

Kristendom inkluderer: ”... *alle trosformer som har sitt utgangspunkt i personen Jesus Kristus og som anerkjenner Ham som den avgjørende gudsåpenbaring i historien*” (Neegaard 1993:87). Den kristne troen baserer seg på det historiske faktum at Jesus levde, virket og ble henrettet. Bibelens vitnesbyrd om denne åpenbaringen står derfor sentralt. De fleste av informantene som er troende kaller seg bare kristne. I tillegg er det noen som definerer seg som baptister, indremisjonærer og læstadianere.⁶

Bergem (1998) skriver at mennesket nærmest er dømt til å ha et livssyn fordi det er vanskelig å gå gjennom livet uten å danne seg mer eller mindre bevisste forestillinger om livet, døden, og sin egen plass i tilværelsen. Hvilke livssyn kommer til uttrykk blant de eldre, og er det noen sammenheng mellom dem og måten de opplever alderdommen på? Jeg kommer straks tilbake til spørsmålene, men først skisseres noen teoretiske tilnærminger.

⁶ De som ønsker informasjon om baptisme kan se på www.baptist.no. De som ønsker ytterligere informasjon om Indremisjonsselskapet kan se på www.indremisjon.no.

Teoretisk rammeverk

I sosiologi er det flere teorier om religion. Mest kjent er kanskje teoriene til Durkheim og Weber. Førstnevnte var særlig opptatt av religionenes betydning for integrasjon av samfunnet. Det vil si hvordan en kollektiv tro fører til et organisert fellesskap og en felles virkelighetsoppfatning (Guneriussen 2000). Et vesentlig trekk ved troen er skillet mellom det hverdagslige og det hellige. Gjennom dyrkelse av det hellige blir medlemmene bevisste på den gjensidige avhengigheten som eksisterer mellom dem. Den fører også til at ritualer og seremonier etableres. Konfirmasjon er et eksempel på en religiøs seremoni som markerer overgangen i sosial status fra barn til voksen. Begravelse er et annet eksempel hvor man kan tenke seg at funksjonen er å samle pårørende og la dem få utløp for sorg. I tillegg oppstår det felles symboler. Korset er kanskje det mest åpenbare eksemplet på et konsentrert meningsuttrykk for det hellige. Ved hjelp av slike symboler forsterkes fellesskapsfølelsen ytterligere. Durkheim var med andre ord ikke opptatt av de religiøse forestillingene, men av de sosiale funksjonene som religionen fylte (Guneriussen 2000). Weber var ikke opptatt av religionens integrerende funksjon, men dens betydning for sosial endring (Guneriussen 2000). Særlig ønsket han å forstå mulige sammenhenger mellom kapitalismens fremvekst og protestantismen.⁷

Både Durkheim og Weber var mer opptatt av religionens betydning for samfunnet enn for den enkelte. Likevel tror jeg at de kan kaste lys over mulige sammenhenger mellom livssyn på den ene siden og opplevelser av alderdom på den andre. For eksempel åpner teorien til Durkheim opp for at et religiøst livssyn kan fremme den gode opplevelsen av alderdommen fordi den eldre i varierende grad føler at han eller hun integreres i samfunnet, eller i religiøse

⁷ Det er ikke hensiktsmessig å gå nærmere inn på teorien til Weber her. Interesserte kan få en enkel oversikt ved å se på fremstillingen til Månson (2000).

grupper i samfunnet.⁸ Tilsvarende kan man på bakgrunn av teorien til Weber stille spørsmålstegn ved om religiøse livssyn kan medføre bestemte livsstiler som igjen får betydning for opplevelsene av alderdom. For eksempel er det mulig at den eldre velger å avstå fra tobakk og at dette får betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom en vurdering av egen helse som god.

I tillegg er det flere nyere teoretiske bidrag som kan belyse hva mulige sammenhenger mellom livssyn og opplevelser av alderdommen består av. Antonovsky er en av bidragsyterne og Tornstam en annen. Jeg velger å begrense meg til disse, som de mest nærliggende for min analyse.

Betydningen av "A sense of coherence" eller "En opplevelse av sammenheng" ble lansert i boken "Health, Stress and Coping" (Antonovsky 1979). Antonovsky var ikke primært opptatt av Eldres opplevelser av alderdom, men hvilke faktorer som bidrar til at noen holder seg friske og klarer vanskelige livssituasjoner bedre enn andre. Han fant at virkelighetsoppfatningen har en avgjørende betydning, og særlig viktig er følelsen av sammenheng: *"The sense of coherence is a global orientation that expresses the extent to which one has a pervasive, enduring though dynamic feeling of confidence that (a) the stimuli deriving from one's internal and external environments in the course of living are structured, predictable, and explicable; (b) the resources are available to her/him to meet the demands posed by these stimuli; and (c) these demands are challenges, worthy of investment and engagement"* (1985:276).

En følelse av sammenheng innebærer med andre ord at man opplever tilværelsen som ordnet, forståelig og forutsigbar. Videre føler personen at han eller hun har tilstrekkelig med ressurser til å møte eventuelle utfordringer. I tillegg oppleves tilværelsen som meningsfylt. I motsatt fall opplever personen virkeligheten som

⁸ Dette beror på i hvilken grad samfunnet er overveiende religiøst eller sekulært.

kaotisk, uforutsigbar og uoversiktlig. Vedkommende har heller ikke ressurser til å møte motgang og betrakter seg selv som et offer som utsettes for uheldige omstendigheter. Deltagelse i samfunnslivet oppleves heller ikke som meningsfylt.

Teorien kan som nevnt overføres til Eldres opplevelser av alderdommen og fungere som bindeledd mellom opplevelser av alderdom og opplevelser av livssyn. For det første er det stor likhet mellom livssyn slik det tidligere ble definert og følelse av sammenheng, men det er ikke det samme. Likevel er det mulig å fokusere på grunnholdningen i livssynet, og det er rimelig å anta at en sterk følelse av sammenheng kan være forbundet med en grunnholdning karakterisert av tillit, åpenhet og optimisme.⁹

Alternativt kan man betrakte dem i lys av årsaks- og virkningsforhold, slik Antonovsky (1987) selv gjør. Dermed kan man tenke seg at livssynet gir en sterk følelse av sammenheng og at det resulterer i en god opplevelse av alderdommen. Det kvalitative materialet mitt gir ikke noe grunnlag for å studere slike årsaks- og virkningsforhold, men det er mulig å se på sammenhenger mellom fenomenene i den grad det kommer til uttrykk hos de eldre selv.

Teorien om gerotranscendens ble lansert av Tornstam (1997 A, 1997 B). Gerotranscendens er definert som et skifte i metaperspektiv. Et av postulatene i teorien er at mennesket trekkes mot gerotranscendens som en følge av aldringsprosessen. Det vil si at den eldre går fra et materialistisk og rasjonelt perspektiv til et mer kosmisk og transcendent.

⁹ I tillegg fins det selvsagt eksempler på en grunnholdning i religiøse livssyn som er preget av tro på evig fortapelse, men det er i større grad unntak enn regel.

Endringen foregår langs tre dimensjoner hvor den ene handler om kosmos, den andre om selvet og den tredje omhandler relasjoner. Den kosmiske dimensjonen innebærer økt følelse av samhörighet med universets ånd, sterkere følelse av samhörighet med slekters gang, samt en endret oppfatning av liv og død. Selvdimensjonen innebærer mindre selvopptatthet og større grad av opplevd sammenheng og mening med livet. Den relasjonelle dimensjonen handler om en reduksjon i overfladiske forhold og et større behov for å være alene. Tilsvarende reduseres interessen både for materielle ting og aktiviteter. Siden endringene er relatert til den primære aldringen er gerotranscendens et universelt fenomen som antas å lede til trivsel og høy livskvalitet i eldre år.

Teorien har relevans for noen av problemstillingene som reises i dette kapitlet fordi gerotranscendens har mye til felles med begrepet livssyn. Eksempelvis innebærer både gerotranscendens og livssyn tanker om den enkeltes plass i tilværelsen og kosmos. Videre søker Tornstam å forstå den gode opplevelsen av alderdom i lys av nettopp gerotranscendens. I tillegg er han opptatt av hvordan livssynet endres som en følge av at man blir gammel. Slik jeg tolker ham, kan det innebære en overgang fra et sekulært livssyn til et mer religiøst.

Så langt har jeg vist at teorier om livssyn har blitt brukt til å forklare samfunnsforhold som integrasjon og endring. I tillegg har jeg vist at livssyn kan få betydning for opplevelsen av alderdom til den enkelte enten ved at det gir en følelse av sammenheng eller at det gamle livssynet erstattes med et nytt som gir trivsel i eldre år. Jeg kommer straks tilbake til ulike betydninger som livssyn har for de forskjellige opplevelsene av alderdom slik det kommer til uttrykk i mitt materiale, men først presenteres noe av den forskningen som har fokusert på mulige forbindelseslinjer mellom livssyn og opplevelse av alderdom.

Tidligere forskning om betydningen av livssyn

Det mest slående når man fokuserer på tidligere forskning om opplevelser av alderdom, eller livskvalitet i eldre år, er fraværet av livssyn som en dimensjon.¹⁰ Et eksempel er rapporten ”Eldre i Norge” som fokuserer på eldres levekår. Viktige områder i eldres hverdagsliv beskrives, og det presenteres tall knyttet til familiesituasjon, økonomi, bolig, helse, pleie og omsorgsbehov samt deltakelse i sosiale og kulturelle aktiviteter (Statistisk sentralbyrå 1999). På bakgrunn av denne rapporten er det nærliggende å konkludere med at livssyn ikke hører med til de viktigste områdene i eldres liv. Den samme konklusjonen kan trekkes på grunnlag av undersøkelsen til Norsk Monitor hvor mer enn 4000 personer ble bedt om å rangere åtte livsområder avhengig av hvilken betydning de hadde for velvære og tilfredshet. Religion eller livssyn var ikke blant dem.¹¹

Leser man for eksempel boken ”Successful aging” av Baltes og Baltes (1993), er det heller ikke mye som tyder på at livssyn spiller noen rolle. Religion er riktignok nevnt i stikkordregisteret og det henvises til to av bokens 397 sider, men de omhandler kun religionens beskyttende funksjon ved tap av nære relasjoner. En av konklusjonene til Wortman og Silver er da også: *”At present most of the work on coping resources has focused on such variables as socioeconomic status, financial resources, intelligence, self-esteem, premorbid coping style and social support. We believe that an individual’s religious orientation or view of the world, may be particularly likely to serve a protective function ...”* (1993:256).

¹⁰ Det gjelder ikke bare norsk forskning, men også amerikansk. Blant annet har Koenig et al. (1988) gjennomgått forskning på eldres velvære de siste 30 år. Religion var over hodet ikke nevnt.

¹¹ I stedet ble det fokusert på helse, familie, kjærlighet/nærhet, natur, fritid, arbeid, inntekt og yrkeskarriere.

McFadden (1996) gjennomgikk tre større gerontologiske tidsskrift fra 1985 til 1991. Hun fant at 78 av 2127 kvantitative studier inneholder en religiøs variabel. I følge McFadden (1996) henger dette sannsynligvis sammen med at religionens betydning for eldre er en relativt ny problemstilling innenfor gerontologi.

Den lave interessen for livssynets betydning for eldre, ikke minst i Norge, blir paradoksal i lys av forskningen til Bondevik (1997).¹² Hun finner at 80 prosent av de eldre betrakter religion som et viktig aspekt ved livet.¹³ Funnet støttes av tidligere forskning (Gray og Moberg 1977).¹⁴ Blant annet hevdet 94 prosent av de eldre i studien til Mull et al. (1987) at religion var viktig for dem. Tilsvarende finner Koenig et al. (1988) at det er en positiv sammenheng mellom religiøse indikatorer og velvære. Samtidig finner Markides et al. (1987) at det er lite som tyder på at religionens betydning er noe som øker med stigende alder, men atter andre finner det motsatte (McFadden 1996). Flere studier slår altså fast at religion er en viktig dimensjon for eldre, men hvilken sammenheng er det mellom religion og livskvalitet?

Amerikanske undersøkelser og undersøkelser fra andre vestlige land konkluderer med at religiøse mennesker har en høyere livskvalitet enn personer som ikke har noe forhold til religion (Mull et al. 1987). Denne sammenhengen er sterkere blant eldre enn yngre og sterkere blant amerikanske studier enn europeiske (Argyle 1999).

¹² Samtidig foregår det mye på dette feltet. Aktiviteten reflekteres gjennom tidsskrift som fokuserer på gerontologi og religion. "Journal of Religious Gerontology" er et eksempel. "Journal of Religion and Aging" er et annet. Flere har også laget sammendrag av forskningen på feltet. Se for eksempel Levin (1997), Harrison et al. (2001) og Argyle (2002).

¹³ Utvalget består av 221 personer i aldersgruppen 80-105 år.

¹⁴ Gray og Moberg (1977) har gjennomgått en rekke studier og konkluderer med at religion er viktig for velværet til de fleste eldre. Videre finner de at religionen ikke får størst betydning for velværet gjennom medlemskap i kirken, men gjennom den religiøse troen og de religiøse

I Norge mangler vi tilsvarende studier. Unntaket er, så vidt jeg vet, en kvantitativ undersøkelse basert på spørreskjemaer. 47 prosent i Lofoten svarte at religion hjalp dem i krisesituasjoner, men det tilsvarende tallet for Oslo var bare 27 prosent (Sørgaard 1998). Det fins også noen kvalitative studier, der "Livsløp blant gamle i Norden" er den største (Wærness et al. 1993). Selve materialet er satt sammen av frie livshistorie fortellinger, men i tillegg er det samlet inn informasjon knyttet til 13 spørsmål. Livssyn reflekteres i to av dem: "*Ändrad livssyn? Har man på något sätt kommit att ändra sitt sätt att se på livet, medmänniskorna och samhället under livets gång?*" og "*Vad är det för faktorer som skapar/skapat mening i livet?*" (Tornstam 1993:27).

Betydningen av livssyn gjør seg særlig gjeldende i de islandske livshistoriene hvor det kommer til uttrykk i form av folketro: "*... så är det ändå anmärkningsvärt hur många isländska respondenter berättar spontant om sin erfarenhet av övernaturliga saker och sin tro på ödet*" (Sigurdardóttir 1993:83). Videre finner hun at tro på et liv etter døden har stor innvirkning på velbefinnende i alderdommen. Skjebnen spiller også en viktig rolle fordi den gir ubehagelige hendelser en mening, og den slår fast at den enkelte ikke kunne ha gjort noe annerledes. Troen har ikke noen forbindelse med de ulike formene for livsløp, men den gjør det enklere å akseptere vanskelige begivenheter slik at man forsoner seg med alderdommen.

I den norske delstudien, slik det refereres av Danielsen og Thorsen (1993), er ikke fokus rettet mot livssyn. Følgelig er det heller ikke mulig å trekke noen slutninger om livssynets betydning for opplevelsen av alderdommen blant de norske informantene.

aktivitetene. Troen og aktivitetene hjelper blant annet den eldre å mestre frykt for døden, tap av nære relasjoner og ensomhet.

Heller ikke i den finske studien, slik det rapporteres i den nordiske publikasjonen fra 1993, vektlegges livssyn, men det er interessant å se at enkelte av de empiriske sitatene inneholder informasjon om temaet. For eksempel er det en eldre kvinne som refererer fra Bibelen: *"Jag har varken förmått eller kunnat (styra mitt liv). Det har bara kommit framför mig. 'Alla era dager var räknade, redan innan en enda hade börjat' som det står i Gamle testamentet"* (Öberg og Ruth 1993:157).

Forskerne velger å analysere det empiriske sitatet som et uttrykk for "Locus of control".¹⁵ De skriver: *"Det helt dominerande budskapet i intervjuerna i denna livsloppsform är, att livet varit ett misslyckande, och dette misslyckande har inte stått i de intervjuades makt att ändra på"* (Öberg og Ruth 1993:157).¹⁶

Tilsvarende velger de å tolke følgende sitat som et uttrykk for en lineær form for livsløp. Det vil si at motgang tidligere i livet gir en lite hensiktsmessig form for aldring. Informanten sier at: *"Jag har ju nog den uppfattningen att livet inte har någon annan mening än att man ska vara föda åt andre organiska varelser. Jag brukar skratta åt pratet om att livet sku ha någon mening"*. Forskernes kommentar er at: *"Man har lärt sig vad man kan vänta sig av livet: svårigheter. Framtiden i den här typens depressiva tolkningar blir inte något annat än en förlängning av det levda livet: problem och elände"* (Öberg og Ruth 1993:160). Manglende innflytelse på eget liv er sikkert en fruktbar måte å fortolke utsagnene på, men det er også mulig å betrakte dem som uttrykk for livssyn som hemmer den gode opplevelsen av alderdommen. I så fall kan det første utsagnet tolkes som et eksempel på predestinasjon. Det andre kan betraktes som et livssyn hvor livet oppfattes som meningsløst.

¹⁵ "Locus of control" er en av 11 variabler som materialet analyseres ved hjelp av. Det vil si at man fokuserer på om den eldre opplever å ha kontroll over sitt eget liv eller om vedkommende føler at livet styres av krefter utenfor ens egen kontroll.

¹⁶ Livsløpsformen som det refereres til er "Det bittra livet".

I den svenske delstudien får livssyn en indirekte betydning gjennom aktiviteter/interesser. Majoriteten av dem som trives med alderdommen har noe meningsfylt å holde på med, og flertallet av de misfornøyde savner noe som gjør hverdagen meningsfylt. Hva som bedømmes som meningsfylt varierer. Winqvist (1993) fastslår at noen finner mening gjennom et religiøst perspektiv, men hun kommer ikke noe nærmere inn på temaet.

I den danske delstudien kommer verken religiøse eller andre livssyn til uttrykk. I likhet med den norske, svenske og finske studien kan fraværet forklares ved at informanten ikke har lagt vekt på temaet eller at forskeren ikke har gjort det. Uansett skiller Island seg ut fra de øvrige landene. Wærness har laget en komparativ ansats og hun konkluderer med at: *"Når det derimot gjelder ulikheter mellom landene, kan det være at disse i stor grad kan forklares ut fra ulikheter ved selve datainnsamlingen eller analysen. Forskjellene bør derfor i langt større grad enn likhetene gjøres sannsynlige eller rimelige ved å diskuteres i forhold til annen veldokumentert empiri og teoretiske resonnementer, om vi skal kunne si noe mer bestemt om hva de skyldes"* (Wærness 1993:303).

Selv hevder hun at ulikheten med hensyn til betydningen av livssyn kan forklares ved at Island er mindre modernisert enn de øvrige landene. Påstanden underbygges av en kvantitativ komparativ undersøkelse hvor Island, og i noen grad Norge og Finland, fremstår som mindre sekularisert enn Sverige og Danmark (Listhaug 1990). Forklaringen kan nok virke rimelig, men betydningen av livssyn kommer ikke til syne, verken i den norske eller finske delen av studien. En av grunnene kan være at livssyn har mindre betydning i disse landene enn Island. En annen forklaring kan være at informantene i de andre landene ikke uten videre kom inn på dette temaet. En tredje forklaring kan henge

sammen med forskjeller mellom forskerne. Forklaringen er imidlertid lite sannsynlig fordi forskergruppen samarbeidet mye, leste deler av hverandres intervjuer og diskuterte teoretiske tilnærminger for å kunne sammenligne funnene i de ulike nordiske landene (Wærness et al.1993). Det er med andre ord sannsynlig at disse forskjellene skyldes forskjeller mellom informantene på Island og i de andre nordiske landene.

I tillegg har Gjertsen (2004) påpekt at religiøs tro kan være en viktig meningsskaper i sorgen etter tap av ektefelle i eldre år. Omtrent halvparten av de etterlatte i hennes materiale var overbevist om at de vil møte ektefellen igjen og de mente selv at troen hjalp dem med å finne mening i sorgen.

Livssyn er et viktig aspekt ved livet, men det er relativt lite kunnskap om mulige sammenhenger mellom dette og opplevelser av alderdom. Derfor er det spennende å analysere mulige sammenhenger mellom den eldres opplevelse av sitt syn på livet og alderdommen.

Analytisk rammeverk¹⁷

Jeg ble tidlig fascinert av troens mulige betydning for opplevelsen av alderdom. Særlig gjorde livshistorien til Nils sterkt inntrykk. Etter intervjuet skrev jeg ned begrepet ”Tro” og opprettet samtidig en kategori. Allerede da stod det klart for meg at det ble vanskelig å forstå hans opplevelse av alderdommen uten å trekke inn livssyn som en dimensjon.¹⁸ I kategorien kalt ”Tro” samlet jeg refleksjoner ikke bare knyttet til selve intervjuet, men også refleksjoner som jeg gjorde meg i løpet av perioden med transkribering og skriving av sammendrag.

¹⁷ Livssyn analyseres isolert fra andre dimensjoner for å gå i dybden. Samtidig er dette en forenkling fordi livssyn sannsynligvis henger sammen med relasjoner, aktiviteter, materiell standard og helse.

Etter hvert gjorde jeg meg refleksjoner knyttet til andre enkeltintervjuer, som for eksempel: *”Sverre har nærmest troen som basis for både aktiviteter og relasjoner”*, *”Emilie tror på kristendommen og at alt er bestemt på forhånd”* og: *”Hjalmar opplever livet som meningsløst. Ja, ikke bare sitt eget, men hele menneskehetens eksistens”*. Jeg begynte å sammenligne livshistorier og skrev ned ting som: *”Det er forskjell på de som tror og de som ikke tror. De troende tror på litt forskjellige ting”*. Videre fulgte en kartlegging av hvem som trodde på hva. Dernest begynte jeg å lete litt usystematisk etter forskjellige betydninger som livssyn kunne ha og nedtegnet funnene. Noen eksempler er følgende: *”Dagrunn fremhever det sosiale aspektet- man møter folk!”*, *”Barbro fremhever at man ber om hjelp og får det. Altså en form for støtte!”*, *”Livet ble slik fordi det var en høyere makt som ønsket det- skjebne!”*, *”En betraktningmåte- livet her på jorden er bare som et kort bakkeopphold før man kommer til neste liv!”*, og *”Det er en hjelp over i døden”*.

Senere gjennomgang av innholdet i kategorien ”Tro” viste at det var eldre som tror på kristendommen og eldre som ikke gjør det. Umiddelbart ble jeg nysgjerrig på om dette hadde noen betydning for deres opplevelser av alderdommen. Distinksjonen mellom kristne livssyn og andre livssyn gjorde det nødvendig å skape en ny kategori som kunne inneholde eksempler fra datamaterialet på begge formene for livssyn. Til dette formålet var livssyn godt egnet, og jeg konstruerte en overordnet analytisk kategori kalt ”Livssyn”. Kjennetegnet ved den overordnede kategorien er ulike former for livssyn og de varierer fra religiøse til sekulære.

Videre fant jeg det hensiktsmessig å konstruere to hovedkategorier kalt ”Religiøse livssyn” og ”Sekulære livssyn”. ”Sekulære livssyn” inneholder få utsagn fra intervjuer, men jeg syntes at det var viktig å opprettholde denne

¹⁸ Jeg kommer tilbake til livshistorien til Nils.

hovedkategorien for å lete gjennom materialet etter utsagn som viser at livssyn har betydning for alderdommen, men uten å være relatert til religion. ”Religiøst livssyn” viste seg å være en unødvendig vid kategori i forhold til mitt materiale. I forbindelse med denne kategorien fant jeg bare uttalelser som viser at et kristent livssyn får betydning for opplevelsen av alderdommen. Det var ingen eksempler på at andre religiøse livssyn får betydning. Samtidig ønsket jeg å benytte denne vide kategorien kalt ”Religiøse livssyn” i stedet for å snevre den inn til ”Kristne livssyn” fordi den viser at jeg har holdt alle muligheter åpne når det gjelder trosretninger av religiøs art. Dernest kan det hende at innholdet i kategorien har relevans utover de kristne livssynene som kommer til uttrykk i dette materialet.

Hovedkategoriene kjennetegnes, som nevnt innledningsvis, av tidsaspektet, virkelighetsoppfatning og hvem som settes i sentrum. ”Sekulære livssyn” kjennetegnes ved et tidsaspekt som strekker seg fra fødsel til død. ”Religiøse livssyn” kjennetegnes ved et tidsaspekt som også inkluderer tiden før og etter den enkeltes livsløp, det vil si ”evigheten”. ”Sekulære livssyn” kjennetegnes ved at det fokuseres på virkeligheten slik den fremstår her og nå. ”Religiøse livssyn” gjør også det. I tillegg fokuseres det på ytterligere en virkelighet som befinner seg hinsides denne og som det ikke er mulig å erkjenne ved hjelp av sansene eller fornuften. Kategorien ”Sekulære livssyn” kjennetegnes også av at mennesket settes i sentrum av universet. ”Religiøse livssyn” kjennetegnes ved at denne plassen reserveres for Gud.¹⁹

Etter å ha opprettet de to hovedkategoriene lette jeg etter mulige sammenhenger mellom livssyn og opplevelser av alderdom. Jeg ønsket ikke bare å undersøke den enkeltes syn på livet, men også mulige sammenhenger mellom livssyn og

¹⁹ De viktigste skillelinjene mellom ”Sekulære livssyn” og ”Religiøse livssyn” er fremstilt i Vedlegg 6: En oppsummering av livssyn.

opplevelse av alderdom. Ved å gjøre det slik, så jeg at livssyn ikke kommer til uttrykk i alle intervjuene. Deretter oppdaget jeg at livssyn ikke nødvendigvis er knyttet til en bestemt opplevelse av alderdommen.

I tillegg opprettet jeg noen underkategorier til hovedkategoriene ”Religiøse livssyn” og ”Sekulære livssyn” for å vise at ulike livssyn kan henge sammen med både gode og vanskelige opplevelser av alderdommen.²⁰

Livssyn og opplevelser av alderdom

I det følgende bruker jeg det empiriske materialet til å vise hvordan kategoriene ble konstruert, hvilke kjennetegn jeg har gitt dem og på hvilke måter de får betydning for opplevelsene av alderdommen. Aller først henledes imidlertid oppmerksomheten mot noen av begrensningene ved livssyn som analytisk kategori. Er et positivt livssyn viktig for alle og kan en positiv opplevelse av eget livssyn være nok til at den eldre selv opplever alderdommen som god?

Flere eldre forteller om en alderdom som er god, men de legger ikke nødvendigvis vekt på betydningen av livssyn. Funnet harmonerer tilsynelatende dårlig med påstanden til Bergem (1998) om at mennesket nærmest er dømt til å ha et livssyn. Jeg tror at utsagnet medfører mye riktig, men at enkelte er lite bevisst på sitt livssyn. Dermed spiller det heller ingen sentral rolle for opplevelsen av alderdom. For eksempel sier Torbjørg: *”Noen ganger tror jeg at det er et liv etter døden, og noen ganger tviler jeg for min sunne fornuft sier meg at det ikke går. Jeg vil gjerne tro at det er et liv etter døden, men jeg tviler”*. Dessuten er det flere som forteller at livssyn ikke er noe de går rundt og tenker så mye på. Dagrun er en av dem: *”Jeg har liksom ikke spekulert så mye i det”*.

Det kan også være andre tilfeller hvor livssyn spiller en rolle for opplevelsen av alderdommen, men hvor det er umulig å fange opp fordi den eldre ikke har fortalt noe særlig om det verken uoppfordret eller på oppfordring. Slik er det for eksempel med Åsta. Livshistorien hennes er lang og rik på detaljer. Hun opplever alderdommen som god. Tidligere analyse viser at hennes gode opplevelse av alderdommen henger sammen med både relasjoner og aktiviteter.

Videre lurte jeg på om livssyn spiller noen rolle for hennes opplevelse av alderdommen. Det er mulig, men en gjennomgang av intervjuet avdekker at det ikke nevnes uoppfordret med ett eneste ord. På oppfordring fremkommer det imidlertid at: *”Jeg har min barnetro. Den har jeg, og den får holde”*. På spørsmål om den har noen betydning svarer hun at: *”Ja, det syns jeg. Man skal holde fast ved det man har lært og det man tror på”*.

Dermed virker det som om troen får betydning i form av å være et fast holdepunkt i tilværelsen. Verken lærdommen eller troen utdypes, men de inneholder noen leveregler. En av dem kommer til syne ved følgende tilføyelse: *”Jeg synes at man skal være veldig forsiktig med å dømme andre, for det er man selv som en gang skal svare for seg”*.

Livshistorien til Åsta viser at det er tilfeller hvor det virker som om troen har betydning for opplevelsen av alderdom, men hvor det ikke er tilstrekkelig med informasjon til å analysere dens betydning utover at den representerer et holdepunkt og noen leveregler. Mangelen på informasjon kan henge sammen med at den eldre ikke ønsker å snakke om dette temaet, at temaet ikke betyr så mye, eller at jeg som intervjuer ikke har vært tilstrekkelig flink til å følge opp. Samtidig er det flere andre eksempler på at eldre gjerne snakker mye og lenge

²⁰ Den overordnede kategorien, hovedkategorien, underkategoriene og forholdet mellom dem kan illustreres ved hjelp av en modell som presenteres på slutten av kapitlet. Den illustrerer

om trosspørsmål uten noen oppfordring. Man kan også tenke seg at enkelte opplever dette som privat informasjon, men det er lite som tyder på at for eksempel Åsta holder tilbake opplysninger av den grunn.

Amund og flere andre sier rett ut at livssyn ikke har noen særlig betydning. Han forteller ikke uoppfordret om livssynet sitt, men på spørsmål tror han ikke på kristendom: *"Men jeg har ikke noe mot den"*. Dessuten virker det som om han forholder seg til kristendommen: *"Jeg har også lest i Bibelen, men da som historie"*. Kristendom rommer også flere av samfunnets ritualer og han betrakter dem som verdifulle: *"Man henger jo med. Man har jo døpt ungene, og det er fellesskap. Så det er klart at kristendommen har verdier"*. Gjennom livshistorien uttrykker heller ikke Amund noen tro på et liv etter dette: *"Jeg tror at døden er punktum finale, slutt. Noe annet tror jeg ikke på"*. I stedet virker det som om han støtter seg på vitenskapen: *"Jeg tror at det gikk milliarder av år før man ble født"*. Lite tyder på at livssyn har noen betydning for hans syn på eget liv, men han tror at det kan bety noe for andre: *"De som har den troen er lykkelig med det. Absolutt! Men det er jo noe som må komme innenfra. Det går ikke an å si at jeg tror hvis jeg ikke gjør det"*. Amund har altså et livssyn basert på det man kan vite, men samtidig nyter han godt av det kristne fellesskapet knyttet til for eksempel barnedåp og begravelser. Det virker som om han har et reflektert syn på livet, men det er ikke mulig å se at det får noen betydning for opplevelsen av alderdom, verken i positiv eller negativ retning.

Oppsummerende er det altså noen tilfeller hvor det virker som om livssyn ikke har noen betydning for opplevelsen av alderdommen, og noen tilfeller hvor det er vanskelig å avgjøre den eventuelle betydningen. Den første konklusjonen er derfor at livssyn ikke alltid får en stor plass i de eldres livshistorie, og det trenger heller ikke å ha noen betydning for en god opplevelse av alderdommen.

Slik det kommer til uttrykk i mitt materiale, er dette en mindre viktig dimensjon for de fleste, men for noen få er den svært viktig.

Sekulære livssyn

Hovedkategorien ”Sekulære livssyn” består av utsagn fra intervju som viser at sekulære livssyn får betydning for opplevelsen av alderdommen. En gjennomgang av uttalelsene viser at sekulære livssyn kan henge sammen med både gode og vanskelige opplevelser av alderdommen. Derfor opprettet jeg to underkategorier kalt ”En mening med livet” og ”Et liv uten mening”. Underkategoriene kjennetegnes ved ulike syn på sitt eget liv som varierer fra meningsfylt til meningsløst. I tillegg kan man tenke seg at underkategorier av ”Sekulære livssyn” varierer med hensyn til kosmisk mening, men det er det ikke rom for å gå nærmere inn på fordi mine informanter med sekulære livssyn avviser eller stiller seg tvilende til en kosmisk mening.

Et liv uten mening

Livshistorien til Hjalmar inspirerte meg til å lage underkategorien ”Et liv uten mening”. Han opplever alderdommen og tanken på fremtiden som vanskelig: ”*Det er ikke bare... Det blir ikke lett hvis det blir levedager*”. Tidligere analyser av livshistorien til Hjalmar viser at det har sammenheng både med vanskelige familieforhold og lite aktiviteter, men er det noe med livssynet som også kaster lys over den vanskelige opplevelsen av alderdommen?

For å finne svar på spørsmålet, var det nødvendig å starte med en kartlegging av livssynet. Flere av hans utsagn tyder på at det kan klassifiseres som sekulært. Innledningsvis ble det slått fast at Bibelen er grunnlaget for den kristne troen, men Hjalmar betrakter den som diktning: ”*Bibelen sier... det kan ikke bli mer*

enn Rallkattli bøkene han skriv".²¹ Sitatene kan tyde på at tanken på Gud avvises. Det gjør også tanken på det hinsidige: *"Vi har nå kommet til og vi blir å gå bort. Så er det ikke noe mer"*. I så fall avgrenses livssynet til å omhandle livet mellom fødsel og død.

Dessuten legger Hjalmar stor vekt på at det kun er denne perioden man kan vite noe om: *"Jeg kommer ikke lenger enn det at vi skal dø. Jeg har vært i masse begravelser og snakket med folk rett før dem har gått bort, men vi vet ikke"*. Slik jeg leser utsagnene, virker det som om Hjalmar forholder seg til at det ikke er noe "mer" etter dette livet. Samtidig avviser han det heller ikke, men vektlegger at vi ikke vet.

Hva innebærer livssynet til Hjalmar? Først og fremst betrakter han tilværelsen som meningsløs: *"Det er akkurat som hvorfor vi er til. Det er bare tøv"*. Livet har ikke noen mening i seg selv slik han beskriver det: *"Når man går tilbake, så er det ikke noe. Vi synes ikke det er noe der fremme. Når vi var unge – vi så bare frem, men vi så ikke det. Når jeg ser tilbake, er det akkurat som det er ikke noe. Jeg kan si at det er bare tøv vi har holdt på med. Ja, alt arbeidet!"*. Ikke bare er arbeidet forgjeves, men hele hans liv.

I tillegg virker det som om han avviser at livet har noen mening utover det levde livet. Det er ingenting som tyder på at han tror at det kommer noe liv etter dette hvor man får uttelling for slitet. Tvert i mot: *"Jeg eier huset og svær tomt, men jeg bryr meg ikke om det. Jeg skal ikke ha det med meg"*. Livet oppleves som meningsløst, og han betrakter det heller ikke som et middel til å få et bedre liv "etterpå". Utsagnene tyder på at opplevelsen muligens hadde vært annerledes hvis han hadde trodd at det kom et liv etter dette, men det gjør han ikke. *"Vi er en liten prikk her, men vi går bort – så er vi borte. Det er ikke noe mer"*.

²¹ Han refererer til bøkene som Arthur Arntzen har skrevet om Oluf som bor i Rallkattli.

Dermed fremstilles den enkelte som forgjengelig: *"Når dem er borte, så er dem borte. Så kommer det en annen igjen, og han gjør jo akkurat det samme. Det er jo ingen som er uerstattelig"*. Den enkelte forgår, og det er heller ikke noe guddommelig som består.

I tillegg kan man tenke seg at overgangen fra å være en "prikk" til å bli borte vekker angst og derfor er en ytterligere kilde til den vanskelige alderdommen, men det stemmer ikke med empirien: *"Vi leser dødsannonse for vi vet at vi skal dø. Det er jeg ikke redd for"*.

Lite tyder på at redsel for døden påvirker hans opplevelse av alderdommen, men det gjør sannsynligvis følelsen av meningsløshet. Hjalmar avviser, slik jeg tolker ham, mening både i form av noe guddommelig og noe hinsides denne virkeligheten. Dersom dette er riktig, må meningen med livet søkes i det levde livet, men der virker det som om han bare finner meningsløshet. Dermed fanges han i en vanskelig sirkel som kan resultere i en vanskelig opplevelse av alderdommen som rommer flere spørsmål enn svar: *"Jeg sitter mange ganger og sier: Hvorfor skal man være til? Men det kan man ikke svare på heller. Vi finner ikke det"*. Sitatet viser at Hjalmar ikke opplever livet som meningsfylt i seg selv. De eksistensielle spørsmålene mangler svar, og selv konkluderer han med at det er meningsløst.

En mening med livet

Fellesnevneren til underkategoriene "Et liv uten mening" og "En mening med livet" er det sekulære aspektet. Hverken Hjalmar eller Kristine er religiøse: *"Så mye har jeg funnet ut at jeg er frittenker mer enn noe annet"*. Fritenker defineres ikke, men hun utdyper det ved å skille sitt livssyn fra det kristne: *"Jeg vokste*

ikke opp i noe kristent hjem. Vi var døpt og konfirmert og alt det her, men det var aldri noe søndags kirkegang, og ikke gikk vi på søndagsskole”.

Videre har hun heller ikke noe forhold til det guddommelige: *”Jeg har liksom ikke noe forhold til noen himmelsk Gud. Hvis det er noen himmelsk Gud, så er det rart at det er så mye elendighet i verden. Hvorfor hjelper han ikke?”.* I likhet med Hjalmar virker det som om hun er mer opptatt av å vite i stedet for å tro: *”Kanskje er det noe, men man vet ikke. Man må kanskje få det mer konkret før man...”.* I tillegg fremheves betydningen av sosialisering som en slags forklaring på at hun ikke har et kristent livssyn: *”Hverken moren eller faren min hørte andakten, og heller ikke i eldre år hadde de behov for å gå i kirken. Så det der var liksom fremmed for meg”.*

I motsetning til Hjalmar opplever Kristine alderdommen som god. For eksempel sier hun: *”Jeg synes jeg har hatt et godt liv fra barndommen av og oppover”.* Utsagnene ovenfor viser at den gode opplevelsen av alderdommen, i dette tilfellet, ikke er et resultat av troen på Gud eller troen på et liv etter døden. I stedet må eventuelt svaret finnes i måten som hun forholder seg til det levde livet på.

Kristine snakker ikke noe særlig om sitt syn på livet, men hun fremhever at: *”Jeg har alltid hatt den formening at man er sin egen lykkes smed. Hvis man ikke gjør noe for seg selv, så er det ingen andre som gjør det”.* Jeg tolker utsagnet slik at hun setter seg selv i sentrum av sitt eget liv og tar ansvar for sin egen opplevelse av alderdommen. Mitt inntrykk forsterkes av utsagnet: *”Jeg har jo tatt utfordringene på en måte. Noen tar de, og noen tar de ikke”.* Utover det er det vanskelig å se at livssyn spiller noen sentral rolle eller at det er noe som hun er særlig bevisst på. For eksempel spør jeg om hun har tenkt noe særlig på døden. Da svarer hun: *”Nei, egentlig ikke”.* I stedet virker det som om det

handler om situasjonen her og nå og den nære fremtiden: *”Man håper selvsagt at alt skal fortsette som før”*.

Hverken Hjalmar eller Kristine søker meningen med livet utover det levde livet. I stedet betrakter de livsløpene sine. Hjalmar finner eget liv meningsløst, mens Kristine definerer det som meningsfylt. Førstnevnte sitter med en rekke ubesvarte spørsmål av eksistensiell art. Sistnevnte betrakter i større grad den gode alderdommen som et resultat av sin egen innsats. I det hele tatt virker det som om Hjalmar reflekterer mer over dette temaet enn Kristine og at hans tanker er mørkere enn hennes. Gjennom kategoriene ”Et liv uten mening” og ”Mening med livet” har jeg forsøkt å vise at sekulære livssyn både kan henge sammen med den gode og vanskelige opplevelsen av alderdommen avhengig av om det levde livet defineres som meningsfylt eller ikke.

Dessverre er det ikke grunnlag for å gå nærmere inn på sekulære livssyn og deres betydning for ulike opplevelser av alderdom. Mest slående er det kanskje at det er så få som gir uttrykk for slike livssyn. I dette materialet er det bare tre av 20 livshistorier som ikke inneholder utsagn som kan plasseres innenfor kategorien ”Religiøse livssyn”. Videre er det interessant å merke seg at sekulære livssyn henger sammen med både gode og vanskelige opplevelser av alderdommen.

Religiøse livssyn

Hovedkategorien ”Religiøse livssyn” skiller seg fra ”Sekulære livssyn” ved at den går utover en dennesidig tilværelse og inkluderer et liv hinsides. Døden er overgangen hvor man forlater det ene livet og entrer det andre. Dermed åpnes det opp for metafysiske fenomener og Gud betraktes som sentrum av universet.

Nesten alle livshistoriene inneholder uttalelser som kan plasseres i denne hovedkategorien og de religiøse livssynene henger utelukkende sammen med gode opplevelser av alderdommen. Teoretisk sett er det imidlertid mulig at religiøse livssyn kan henge sammen med vanskelige opplevelser av alderdommen. Derfor har jeg konstruert to underkategorier av ”Religiøse livssyn” kalt ”Himmel og det evige liv” og ”Helvete og fortapelse”. Underkategoriene kjennetegnes av ulike syn på ”livet” etter døden. Det varierer fra en tro på et evig liv i himmelen til tro på fortapelse og helvete. Siden jeg ikke har noe empirisk belegg for underkategorien ”Helvete og fortapelse” legges det ensidig vekt på hvordan underkategorien ”Himmel og evig liv” får betydning for den gode opplevelsen av alderdommen.²²

Det er litt forskjell på eldre som er passive bærere av barnetro, eldre som lever et liv forankret i tro og eldre som tror at livet er forutbestemt når det gjelder hvor stor betydning det religiøse livssynet tillegges for opplevelsen av alderdommen. Derfor eksemplifiseres kategorien ved hjelp av tre livshistorier.

Himmel og evig liv

Livshistorien til Sverre inspirerte ikke bare til opprettelse av underkategorien ”Himmel og evig liv”, men det var etter intervjuet med ham at jeg forsto at livssyn kan ha svært stor betydning for opplevelsen av alderdom.²³ Jeg skal utdype dette, men for å forstå hvilken betydning livssynet har for alderdommen, er det nødvendig å starte med en kartlegging. Hvilket livssyn formidles gjennom livshistorien?

²² Hjort, som er spesialist i geriatri, fortalte meg at flere av hans pasienter fikk alderdommen ødelagt på grunn av redsel for døden og det som eventuelt skulle komme etterpå.

²³ Da jeg senere kom til Nils ble det åpenbart at livssyn har betydning utover det første enkelttilfellet og tro ble definert som en av de analytiske kategoriene.

I motsetning til den forrige hovedkategorien kalt "Sekulære livssyn" står ikke enkeltpersonen i sentrum, men Gud. Utsagn om at: "*Vi har prøvd å leve i Guds frykt*", er ett eksempel på det. "*Det er Herre Kristus som må gjøre oss ferdig med sin rettferdighet*", er et annet.²⁴ Dermed innføres ikke bare noe guddommelig, men også en virkelighet hinsides denne: "*Vi er bare kort tid her. Vi er jo bare på gjennomreise. Vi er som fremmede, turister, så skal vi flytte her fra*". I dette perspektivet blir ikke livet et mål i seg selv, men ett middel til å komme til en virkelighet hinsides denne.

Beskrivelsen han gir av seg selv, som en turist og livet som en kort gjennomreise, gjorde at jeg stoppet opp ved dette livssynet og denne livshistorien. Blant annet undret jeg meg over om utsagnet innebar at han betrakter "himmelen" som hjemme og et sted han er mer kjent enn her. I så fall fremstår himmelen/det hinsidige som mer virkelig for ham enn den virkeligheten som kan erkjennes ved hjelp av fornuften og sansene.

I etterkant av intervjuet satt jeg også igjen med en fornemmelse av at hele hans tilværelse var gjennomsyret av dette ene. En ny gjennomgang avdekket at fornemmelsen sannsynligvis var preget av flere ting. For eksempel fremhever han hvor viktig troen er: "*Det er kristendommen som jeg setter aller høyest*". Ikke bare er troen det viktigste, men den beskrives også som det fineste: "*Ja, det blir det samme. Kristendommen!*". Følgelig er det et kvalitativt aspekt ved livssynet hvor informanten selv legger eksplisitt vekt på at det vurderes som positivt.

Videre er det mulig å identifisere et kvantitativt aspekt. Min fornemmelse var preget av at store deler av livshistorien ble koblet sammen med troen på en eller

²⁴ Utsagnet kom i forbindelse med at han snakker om betydningen av å være "ferdig" til å dø.

annen måte. Livssyn har med andre ord en omfangsrik plass i Sverres livshistorie.

Sverre beskriver kristendommen som en rød tråd gjennom hele livsløpet, fra barndommen til alderdommen. Egentlig går den flere generasjoner tilbake: *”Min bestemor var datter til en stor predikant”*. Høy grad av kontinuitet er derfor et tredje aspekt ved livssynet som ser ut til å ha betydning.

Positive vurderinger av livssynet, livssynets sentrale plass og dets lange historie kan si noe om hvorfor det får stor betydning, men det sier ikke noe om på hvilken måte det får betydning for opplevelsen av alderdom. En av flere forskjellige måter er knyttet til livet her og nå, en annen er relatert til døden, og en tredje handler mer om livet etter døden.

Selv sier Sverre at: *”Det er et godt ankerfeste å ha. Det er sikkert”*. Kristendommen blir et holdepunkt i tilværelsen. Det virker som om dette holdepunktet gir et perspektiv for hele tilværelsen. For eksempel krydres livshistorien med flere små historier hvor livssynet spiller en rolle. Historien om farens død er en av dem: *”Han hadde vært i skogen og høgd ved. Moren min kokte middag så hun sa at han trengte ikke å gå, men han sa at han skulle være snar. Så tok han salmeboken, sang en salme som heter Store hvite flokk vi ser og tusen engler fulle av snø... Det tok han seg tid til. Så gikk han. Og så hadde han nådd å sage ned busken, kviste den, sagd den av på midten, økse den og sage av busken. Da hadde han segnet over. Legen sa at han var død før han tok marken. Det viste seg ikke noe rørelse i snøen”*. Det lange utdraget viser at selv farens død betraktes gjennom dette perspektivet, og holdepunktet fremstår som så sentralt at det gjøres til hovedtema på bekostning av tapet.

Troen fremstår som et holdepunkt. I tillegg kan den fungere som en veiviser som forteller hvordan livet bør leves for at man skal komme til himmelen. Overgangen mellom de to virkelighetene representeres ved døden, og det er viktig at man forbereder seg gjennom sin livsførsel: *”Så kommer det jo at du er beredt når du skal forlate ditt liv. Og ikke kan du berede deg, men det er jo en annen som må gjøre det”*. Sitatet viser at grunnlaget for det hinsidige legges på denne siden gjennom måten som man lever livet på. Dermed kan troen betraktes som en slags ”kartbok” for det levde livet. I så fall får kristendommen en betydning for opplevelsen av alderdom både ved å være et holdepunkt i tilværelsen og ved å være en veiviser gjennom livet. Et tidligere sitat viste at det for eksempel innebærer å leve i Guds frykt.

Videre virker det som om troen har stor betydning som en hjelpende hånd når man skal over fra den ene virkeligheten til den andre. Den enkelte er selv ansvarlig for sine gjerninger: *”Det er alvorlig å være menneske. Vi skal ut her i fra og vi skal stå til ansvar og regnskap”*. I den forbindelse stiller troen krav: *”Så er det to avdelinger. Det er det gamle mennesket som vi bærer på. Det ene er det kjødelige av kjøtt og blod. Og det er alt det gjenfødte. Onde lyster, begjær og alt vondt. Det blir jo en kamp mellom det gamle og det nye mennesket”*.

Kampen er en del av synet på livet, men i tillegg tror han på ordet. Det betraktes som viktig: *”Det er sånn kamp man stadig opplever, men trøsten er i ordet. Det blir stående når alt annet går”*. Ikke bare er det viktig, men i følge Sverre fører det til seier: *”Så lenge jeg får holde fast til ordet, skal det gå oss vel”*.

Dermed fremstilles Jesus Kristus som en sentral figur som gir en hjelpende hånd når dette livet skal forlates til fordel for det evige liv. Ikke bare har han betalt regningen for det evige liv, men han forbereder også den enkelte. Utsagnet om at: *”Du har gått i døden for at jeg skal få leve”* og *”Gjør meg ferdig, gjør meg*

verdig til det nye Jerusalem- det er han som må gjøre det” illustrerer det. Sist, men ikke minst, viser sitatene at troen får betydning fordi det kommer et liv etter dette. Dermed oppleves alderdommen som et stoppested på veien til et evig liv i himmelen.

Dette synet på livet står i sterk kontrast til sekulære livssyn. For det første er det ikke en selv som gir livet mening, men Gud. Dermed kan man forsone seg med alderdommen og det levde livet i trygg forvissning om at Gud har en mening med det. Således utgjør troen et solid holdepunkt, og den gir klare regler for hvordan man bør leve sitt liv. Døden er ikke noe man behøver å frykte takket være Jesus, og alderdommen blir nærmest en siste stopp på en gjennomreise før man kommer hjem for godt.

I fortellingene til flere av informantene går det frem at det kristne livssynet overleveres fra en generasjon til en annen gjennom sosialiseringprosessen. For eksempel forteller Sverre at: *”Så var vi jo vant til å gå i forsamling hver søndag. Vi hadde kristne foreldre som ønsket at vi skulle være med, og vi ville jo ikke såre de med å sette oss på bakbeina”*. Prosessen beskrives som ganske lik for de fleste: *”Det var faktisk talt ikke noen andre aktiviteter i den tiden enn å komme i forsamlingen. Det var jo masser av ungdom som gikk”*. Dessuten var troen en del av fellesskapet, og den representerte noen av høydepunktene i hverdagen: *”Når vi fikk besøk av predikanter, gikk vi mann av huse. Da ble det jul for oss. Det var liksom et samhold og et sosialt samvær vi hadde der”*.

Likevel skiller Sverre seg fra enkelte andre ved at han tok et aktivt og bevisst valg som gjorde troen til noe personlig for ham. Men aller først var det en lengre periode hvor han var helt borte fra barnetroen og troen hadde enda ikke blitt hverken kart eller kompass i livet hans: *”Det var en tid som man var borte fra kristendommen. Det var fra konfirmasjonsalder til 21 år”*. I ettertid angre

han: *"Jeg ble dessverre å bruke for mye fra flasken- å drikke... Dette ville jeg ha unnvært"*. Vendepunktet kom da han var blitt voksen, og det virker som om han hadde vært søkende en god stund før det.

For eksempel forteller han at: *"Så kom det en adventist pastor. Vi var jo spent på hvordan det ville gå med krigen så vi gikk jo og hørte på"*. Adventistene var ikke svaret: *"Det var noe der som ikke stemte. På tur ned for det gjennom meg: Hva har du lært som barn? Dette er jo i mot barnelærdommen din. Så lovet jeg at jeg går aldri dit mer"*.²⁵ Søkingen fortsatte. Neste gang deltok han på en forsamling, men heller ikke da ble han frelst: *"Jeg satt ikke der så lenge. Så gikk jeg og tok meg en dram- hadde kanskje litt dårlig samvittighet"*. På tredje forsøk lyktes han: *"Da var det at det lyktes for meg- at ordet gikk opp for meg. At den tilstand du er i er en ulykkelig tilstand"*. Mye tyder på at det aktive valget kom som en følge av at han var misfornøyd med livet sitt og søkte etter noe annet.

Nils har svært mye til felles med Sverre, men det er en viktig forskjell på troen deres. Lite i fortellingen til Sverre tyder på at troen på et forutbestemt liv spiller noen rolle i hans livssyn, men for Nils virker det som om det har stor betydning. Jeg kommer tilbake til denne forskjellen, men først skal jeg se på fellesnevnerne.

Både Nils og Sverre vokste opp med en barnetro som dannet grunnlag for deres livssyn som voksne. I begge tilfellene er troen en del av foreldrenes primære sosialiseringssprosess: *"Ellers så vokste jeg opp i et veldig godt kristent fint miljø"*. Senere ble det også en del av den sekundære sosialiseringen som foregikk i ungdomskulturen: *"I min yngste ungdom var jeg jo med i et kristent*

²⁵ Han refererer særlig til at adventistene praktiserer "gjendåp" og at det er uforenlig med lærdommen som han vokste opp med.

miljø. Yngre ungdom hadde en egen forening, og der hadde vi ukentlige møter hvor vi var sammen. Og vi reiste mye på leir”.

Livssynet slik det beskrives var ikke bare noe som ble overført fra foreldre til barn, men noe som åpnet opp for sosial deltakelse og opplevelser sammen med jevnaldrende. Den sosiale betydningen fremkommer også gjennom andre utsagn som: *”Det var mange ungdommer og veldig godt samhold. Vi reiste ut på stevner og møter”*. I tillegg la denne perioden grunnlaget for livssynet senere i livet: *”Den kristne troen ble styrelsen i hele livet”*. Sitatet viser at de kristne verdiene ikke bare ble sosialisert, men etter hvert også internalisert.²⁶ En kort periode var også troen utdanningsvei og levebrød. Først gikk han ett år på bibelskole og deretter: *”Så reiste jeg ett år i barnearbeidet for Indremisjonen-besøkte alle barna i skolekretsen”*.

I likhet med Sverre legger Nils stor vekt på den kristne troen. Dermed settes Gud i sentrum: *”Vi hadde en Gud å gå til som vi enfoldig nok trodde på og som vi daglig gikk til- i liv og død, i godt og vondt”*. Livssynet er ikke bare av religiøs art, men det tillegges også stor betydning, slik han fremstiller det. For eksempel nedfelte jeg følgende kommentar umiddelbart etter intervjuet: *”Det er helt påtakelig hvor mye kristendommen tydeligvis har betydd i dette tilfellet”*. Hele livshistorien er farget av troen: *”Ja, det viktigste i livet er den enfoldige kristentroen som jeg har vokst opp i”*.

Utsagnet kan tyde på at troen får betydning gjennom et kvalitativt aspekt. Det vil si at den vurderes som viktig, men i tillegg er det mulig å identifisere et

²⁶ I denne sammenhengen defineres sosialisering som: *”Å gjøre nye medlemmer av et sosialt system i stand til å fungere tilfredsstillende, ved innlæring av normer, kunnskaper og ferdigheter”*(Martinussen 1988:109). Sosialisering innebærer ofte internalisering, men jeg synes at det er viktig å fremheve at det også er noe mer. Det vil si: *”At individet gjør*

kvantitativt aspekt: *"Alt fører tilbake til dette grunnlaget. Vi har veldig mange fine ting som man kunne nevnt og tatt med"*. Muligens får også troen betydning gjennom en høy grad av kontinuitet. Troen løper som en rød tråd ikke bare gjennom hele hans livshistorie, men den strekker seg over fem generasjoner: *"Og det vil jeg gjerne understreke at også ungdommene våre har tatt del i det kristne livet og gått inn for det både dem og konene deres og ungene ikke minst. Det er igjen en arv som vi har etter min bestemor"*. At troen er viktig fremkommer gjennom aspekter som kvalitet, kvantitet og kontinuitet, men på hvilken måte får den betydning for opplevelsen av alderdom?

Gjennom livshistorien fremheves tro som et holdepunkt i tilværelsen. Følgende utsagn er ett eksempel: *"Alt sammen bunner i det ene faste holdepunktet"* og: *"Det har vært en fin ballast å ha med"* er et annet. Så langt er det ingen forskjeller av betydning mellom Sverre og Nils. Sverre definerer imidlertid troen som en veiviser. Det vil si at kristendommen fungerer som en slags kartbok hvor målet er å komme til himmelen, og veien dit går gjennom en spesiell livsførsel. Nils tror derimot at livet er forutbestemt. Blant annet forteller han at: *"Ingenting skjer tilfeldig"*. For mange er nok det en skremmende tanke, men han understreker at det også kan være en kilde til trygghet: *"Vi hadde en trygg forankring i dette"*.

Dermed blir det ikke bare et spørsmål om å leve riktig, men å tilpasse seg det livet som man tildeles. Det sterkeste uttrykket for dette kommer til syne i forbindelse med familielivet. Nils forelsket seg, giftet seg og fikk fire barn. Denne perioden av livet var den aller fineste av dem alle. I 1953 døde kona på Radiumhospitalet etter et lengre sykeleie. Tiden fra de visste at hun skulle dø og til hun gjorde det var den tyngste i Nils sitt liv. Likevel kom han seg gjennom

verdioppfatninger, kunnskaper og vurderinger til elementer i sin bevissthet, dvs. til deler av sitt` selv`" (Martinussen 1988:360).

både denne tiden og tiden etterpå takket være troen på at det er en mening med alt: *”Som jeg tidligere var inne på, både hun og jeg hadde et kristent livssyn, og vi hadde en trygg forankring i dette at ingenting skjer tilfeldig”*.

Utdragene tyder på at troen ikke bare gir mening til det meningsløse, men at den også kan bidra til en følelse av trygghet: *”Derfor var det hun selv som planla. Vi diskuterte det på sykesengen- hvem som skulle overta ungene og hva som måtte gjøres. Vi var begge fortrolige med hva som kom til å skje. Og da vi tok farvel med hverandre var det i trygg forvissning om at dette er Guds vilje tross alt. Og ved å se det slik var vi enige om at hennes tid var ute”*. Siden skjebnen ligger i Guds hender, er den utenfor den enkeltes kontroll, og utfordringen blir å forsones seg med det livet som man tildeles.

Takket være dette livssynet forsoner Nils seg med konas død. I tillegg mildner det sorgen: *”Jeg fikk mange spørsmål. Hvordan kan du oppføre deg som du gjør midt oppe i alt dette? Ja, og jeg måtte jo svare: Dere vet grunnlaget som jeg har bygget på. For alle som kjente meg visste hva jeg stod for og at jeg var enfoldig og alvorlig i kristenlivet- både lek og lærd, men jeg fikk faktisk stor frimodighet i den tiden. Det var ingen som kunne se at jeg hadde sorg, men alle visste det. Sånn virket det inn... Jeg betrakter det som et resultat av det kristne grunnlaget fordi vi hadde en Gud å gå til”*.

Forskjellen mellom Sverre og Nils henger altså sammen med hvilken innflytelse man har på sitt eget liv. I det første tilfellet står den enkelte til ansvar for sitt liv, men i det andre tilfellet betraktes livet i større grad som noe man utsettes for. Dermed får troen betydning for opplevelsen av alderdom ved å være et holdepunkt og en kilde til trygghet. Selv det meningsløse får mening gjennom troen på at det er en mening med alt. Dessuten settes den enkeltes liv inn i en større sammenheng. Gud har bestemt skjebnen, og derfor er det ikke så rart at

opplevelsen av alderdommen fortoner seg som god: *"Jeg finner ikke noe å klage på. Det er det verste av alt"*.

Troen på at livet er forutbestemt kaster lys over opplevelser av alderdom, men samtidig reises flere spørsmål. Er det for eksempel ønskelig å påvirke sitt eget liv i positiv retning eller er det å "hindre" Guds vilje? Hvordan kan man vite at man er valgt ut til å komme til himmelen? Videre kan man reflektere over forholdet mellom det forutbestemte livet og det livet som Sverre forsøker å leve opp til. Kan man for eksempel stilles til ansvar for et forutbestemt liv eller gjelder denne delen av kristendommen bare for dem som ikke tror på at Gud pålegger dem en skjebne? Dessverre gir ikke materialet noen opplysninger om dette, men svarene har sannsynligvis betydning ikke bare for opplevelsen av alderdommen, men for hele livsløpet.

De aller fleste livshistoriene inneholder imidlertid færre utsagn på at livssynet henger sammen med opplevelsen av alderdom enn historiene til Nils og Sverre. Livshistorien til Harry kan stå som eksempel. Han slår fast at han har et forhold til religion, men først etter å ha blitt spurt: *"Det har jeg jo det, men ikke slik at jeg kan si at jeg er noe sånt spesielt kristen"*. Han tror på Gud, men gjennom utsagnet reduserer han troens betydning ved å kontrastere seg selv fra andre kristne hvor troen har en større betydning.

Videre tror han på ett liv etter døden hvor man stilles til ansvar: *"Det er som jeg har sagt- en hver må svare for seg en dag"*. Likevel er ikke dette noe som han tenker nevneverdig mye på: *"I bunn og grunn ikke"*. I likhet med Sverre og Nils har livssynet til Harry sine røtter i barndommen: *"Man lever jo i den samme troen som man lærte fra barndommen av"*. Igjen er det snakk om overføring av den kristne troen fra foreldre til barn gjennom sosialisering: *"Hun var jo slik at hun hjalp oss så godt hun kunne for hun var jo en personlig kristen. Det var jo*

noe man fikk innflytelse av fra første...". Sammenligninger mellom denne livshistorien og de to foregående viser at livssynet kommer mye mindre til uttrykk. Troen nevnes for eksempel ikke uoppfordret. På oppfordring omtales den bare med noen setninger. Videre tillegges ikke Harry barnetroen mange gode egenskaper slik Sverre og Nils gjorde. I stedet sier Harry at han ikke er spesielt kristen, men kontinuiteten er høy i den forstand at livssynet strekker seg tilbake til barndommen og hans foreldre.

Hvilken betydning har barnetroen for opplevelsen av alderdom? I likhet med de to foregående beskrivelsene av religiøse livssyn fremheves troen som et holdepunkt: *"Det er jo grunnborgen"*. Dessuten virker det som om kristendommen får en betydning som veiviser, men han påpeker at den har mistet deler av sin funksjon ved å så tvil om hva som er riktig og hva som er galt. For eksempel sier han at: *"Det er så mye krangel og spetakkel med biskopene at man ikke vet hva man skal tro. Man lurere på hva som er det rette og hva som ikke er det"*.

Sammenlignet med de to foregående livshistoriene er det åpenbart at troen har mindre betydning for Harrys opplevelse av alderdommen enn Sverre og Nils. Det kommer til uttrykk ved at den spiller en mindre rolle i livshistorien, og livssynets rolle karakteriseres som mindre viktig av informanten. Troen får også betydning på færre måter.²⁷ Den bidrar ved å være et holdepunkt, men resten av tilværelsen betraktes ikke ene og alene gjennom dette perspektivet. Videre har den en viss funksjon som veiviser, men den kan ha blitt svekket som en følge av indre stridigheter i kirken. Likevel er det en tro på et liv etter dette hvor man må stå til regnskap. Dermed får sannsynligvis livet mening ved at det settes inn i en større sammenheng. I dette perspektivet representerer overgangen til

²⁷ Jeg illustrerer forskjellene når det gjelder troens betydning ved hjelp av Harry, fordi han er typisk for flere av de andre informantene.

alderdommen et skritt nærmere det evige liv og et skritt nærmere Gud. I den begrensede grad troen får betydning for Harry sin opplevelse av alderdommen, er det altså i positiv retning.

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn

Innledningsvis ble det påpekt at begrepet livssyn er relativt nytt i faglige sammenhenger sammenlignet med andre begreper som for eksempel religion. Gjennomgangen av mitt materiale viser at det sannsynligvis hadde vært tilstrekkelig å lage et skille mellom religiøse og ikke-religiøse livssyn i forbindelse med analysen av denne empirien. Samtidig synes jeg at det er mer fruktbart å operere med et begrep om sekulære livssyn enn ikke-religiøse livssyn fordi jeg mener at førstnevnte begrep fanger opp at synet på livet kan handle om noe mer enn fravær av et religiøst syn på livet. Dessuten defineres ikke-religiøs i motsetning til religiøs. Sekulære livssyn, slik jeg opplever det, defineres i større grad på egne premisser. Ved å bruke bare et religionsbegrep hadde det kanskje vært vanskeligere å få øye på sekulære livssyn, og jeg hadde kanskje ikke konstruert underkategoriene ”Liv uten mening” og ”Mening med livet”. Likevel viser den empiriske gjennomgangen at livssynene i hovedsak dreier seg om religiøse livssyn og da utelukkende om kristne syn på livet. Sannsynligvis henger det sammen med utvalgets størrelse, informantenes bosted og deres høye alder. Av den grunn synes jeg det er viktig å åpne for andre livssyn enn det kristne, og derfor ble ”Religiøse livssyn” brukt som kategori.

Til å begynne med skilte jeg mellom ulike undergrupper av kristne som baptister og læstadianere. Grupperingen hjalp meg ikke i analysen av mulige sammenhenger mellom tro og opplevelser av alderdom. For eksempel sluttet Kåre å gå i kirken da det kom kvinnelige biskoper. Tilsvarende forteller Svanhild at hun aldri har drukket alkohol. Den ene er baptist, og den andre er læstadianer, men siden begge livssynene ble kategorisert under ”Himmel og

evig liv” hadde det ingen hensikt å opprettholde skillet mellom dem. ”Sekulære livssyn” og ”Religiøse livssyn” fungerer som to fruktbare hovedkategorier i mitt tilfelle, men de er ikke tilstrekkelig nyanserte. For å fange opp de ulike forbindelseslinjene mellom livssyn og opplevelser av alderdommen, fant jeg det fruktbart å opprette underkategorier.

Ved å interessere meg for livssyn, føyer jeg meg inn i en lang tradisjon innenfor sosiologien som går tilbake til Durkheim og Weber. Har teoriene deres relevans for eldres opplevelser av alderdom? Durkheim var opptatt av religionens betydning for integrasjon av samfunnet. Derfor er det interessant å merke seg at så mange av informantene legger vekt på hvordan barnetroen var en inngangsbillett ikke bare til det sosiale fellesskapet, men også til tilværelsens høydepunkter. For noen få bevares troens sosiale funksjon i form av fellesskap med menigheten langt inn i alderdommen, slik livshistorien til Sverre viser. I slike tilfeller bidrar åpenbart troen til en god opplevelse av alderdommen. Dessuten er det verdt å merke seg at ikke troende, som for eksempel Amund, fremhever betydningen av ritualer knyttet til overganger som dåp, konfirmasjon og begravelse, uten at det er mulig å konstatere at de har noen stor betydning for hans opplevelse av egen alderdom. Videre illustrerer livshistoriene at det kristne livssynet også inneholder en ordensfunksjon. Det vil si at kristendommen fungerer som en veiviser til hvordan man skal oppføre seg i ulike sammenhenger. Dette gir også en kollektiv forutsigbarhet om forventet atferd (både egen og andres). Sist, men ikke minst, tyder enkelte av historiene på at det kristne livssynet også kan ha en funksjon når det gjelder å skape trygghet. Så lenge man tror på Gud er man ikke alene, det er en som tar vare på menigheten og det er en mening selv om man ikke får øye på den. Følgelig mener jeg at det fortsatt er meningsfylt å stille spørsmålsteget ved hvilken funksjon livssyn har ikke bare for samfunnet, men også for det enkelte medlem av samfunnet.

Weber beskrev hvordan et livssyn kan medføre en bestemt livsstil og økte dermed min bevissthet angående dette. Muligens har det bidratt til en bedre forståelse av troens betydning som rettesnor for livsførsel, slik det for eksempel kommer til uttrykk i "Himmel og evig liv". På tilsvarende vis beskriver eldre som mener at de er sin egen lykkes smed at dette synet på livet har noen implikasjoner for hvordan det leves. For eksempel fremheves det at den enkelte selv må oppsøke utfordringer, ta vare på seg selv og så videre.

Antonovsky har i større grad fokusert på den enkelte.²⁸ Hans arbeid kaster ikke bare lys over hvorfor enkelte holder seg friske og klarer vanskelige livssituasjoner, men også over hvordan livssyn kan få betydning for opplevelsen av alderdom. En opplevelse av sammenheng innebærer, som nevnt, at man opplever tilværelsen som ordnet, at man har ressurser til å møte utfordringer og at livet defineres som meningsfylt. Det empiriske materialet viser at livssyn kan gi en slik opplevelse av sammenheng.

For eksempel viser livshistorien til Sverre at alderdommen fortone seg som god, og dette henger sammen med den kristne troen. Troen er et holdepunkt, den er en veiviser gjennom livet, og den gjør at tilværelsen fremstår som velordnet. Sverre tror ikke at Gud pålegger ham større oppgaver enn han er i stand til å klare, og troen gjør ham sikker på at det kommer til å gå bra. Kristendommen gir ham med andre ord ressurser til å møte utfordringer. Dessuten er troen med på å gjøre tilværelsen meningsfylt.

Tilsvarende støtter analysen påstanden til Antonovsky om at mangel på sammenheng innebærer en kaotisk virkelighetsoppfatning hvor verden fortone seg som uoversiktlig og lite meningsfylt. Hjalmar er et godt eksempel på det. Han har ikke noe grunnleggende syn på virkeligheten som gjør at tilværelsen

oppleves som strukturert, forutsigbar eller forståelig. I stedet betrakter han den som meningsløs. Siden tilværelsen betraktes som meningsløs, ser han heller ingen grunn til å engasjere seg. I den grad han har gjort det tidligere, fremstår det nå som bortkastet energi. Følgelig er det åpenbare paralleller mellom "Et liv uten mening" og "mangel på sammenheng". Antonovsky var primært opptatt av helse, men min empiri viser at tankegangen har stor overføringsverdi også til subjektive opplevelser av livet. Tilsvarende er det nærliggende å anta at "Et liv uten mening" ikke bare henger sammen med opplevelse av alderdom, men også opplevelse av helse.²⁹

Antonovsky poengterer at livssyn kan påvirke opplevelsen av sammenheng. Det er jeg enig i. Samtidig kan det være litt vanskelig å skille disse to. Livssyn kan skape en opplevelse av sammenheng, men jeg ser ikke at man kan ha en opplevelse av sammenheng uten at det involverer en eller annen form for livssyn. Dermed betrakter jeg en opplevelse av sammenheng som en del av livssynet, men livssyn er mer enn dette.

Den siste innfallsvinkelen som ble presentert var teorien om gerotranscendens (Tornstam 1997 A, 1997 B). Et av postulatene i teorien er at eldre skifter metaperspektiv. De går fra et materialistisk og rasjonelt perspektiv til et mer kosmisk og transcendent. Lite i mitt utvalg støtter denne tankegangen.³⁰ De fleste er kristne og forteller at de vokste opp med en barnetro som de har bevart i alderdommen. Følgelig virker det som om det er en høy grad både av stabilitet og kontinuitet. For eksempel er det ingen som forteller at de har gått fra et

²⁸ Kildene som er brukt er: Antonovsky (1979, 1985, 1987).

²⁹ En analyse av mulige sammenhenger mellom livssyn og subjektiv opplevelse av helse ligger utenfor denne avhandlingens ramme. Derfor går jeg ikke nærmere inn på det.

³⁰ Det er ikke dermed sagt at eldre ikke skifter vektlegging av ulike komponenter som inngår i livssynet. For eksempel er det mulig at materielle ting mister noe av sin betydning og at man blir mindre selvopptatt, men jeg finner få utsagn som kan tyde på det.

sekulært til et religiøst livssyn i eldre år, men noen få gjorde det i ungdommen.³¹ Samtidig kan det hende at dette er forhold som endrer seg etter hvert som informantene blir eldre og døden rykker nærmere.

Siden endringen tilskrives den primære aldringsprosessen, antar også Tornstam at dette er et universelt fenomen. Underkategorien ”Mening med livet” er et eksempel på at eldre kan oppleve alderdommen som god uavhengig av en mer transcenderende livsholdning. Analysen viser også at eldre i varierende grad har reflektert over sitt syn på livet. Dessuten får forskjellige syn på livet ulik betydning for opplevelsene av alderdom. Styrken til teorien, slik jeg ser det, er imidlertid det klare fokuset på den Eldres livssyn, eventuelle endringer i livssyn etter hvert som man blir eldre, samt sammenhengen mellom livssyn og trivsel i alderdommen.

Sigurdardóttir (1993) har berørt spørsmålet om religionens betydning for eldre på Island. Hun finner blant annet at tro på et liv etter døden får betydning for opplevelsen av alderdom. Videre er skjebnetro viktig fordi den bidrar til å gi ubehagelige opplevelser en mening. Hun legger stor vekt på betydningen av folketroen, men den gjenfinner ikke jeg i mitt materiale. Sannsynligvis henger det sammen med at skjebnetro og folketro har en lang tradisjon på Island, hennes informanter er eldre enn mine og moderniseringen har kommet kortere på Island enn i de øvrige nordiske landene.³² Derimot gjenfinner jeg, i likhet med Gjertsen (2004), både betydningen av den kristne troen på et liv etter døden og at Gud har en mening med alt.³³ Følgelig kan det virke som om at ulike

³¹ Ett av unntakene er Hjalmar. Enkelte av utsagnene hans kan tolkes i retning av at det materielle får mindre betydning i eldre år enn tidligere.

³² Hennes informanter var født i perioden fra 1905 til 1915. Sannsynligvis ble de intervjuet en stund før tidspunktet for publisering i 1993. Likevel er de eldre enn mine informanter som ble født i 1924 og intervjuet rundt 1999.

³³ Sannsynligvis henger dette sammen med at vi har utvalg som ligner på hverandre med hensyn til informantens fødested og alder.

former for tro (folketro, kristendom eller annet) kan ha lignende funksjoner (at det meningsløse tillegges mening og en tro på et liv etter dette), som gjør at alderdommen fortøner seg som god. Teoretisk sett kan også folketro, på samme måte som kristendom, henge sammen med vanskelige opplevelser av alderdommen. Jeg har imidlertid, som tidligere nevnt, ingen eksempler på det. Jeg finner heller ingen hos Sigurdardóttir (1993) eller Gjertsen (2004).

Öberg og Ruth (1993) berører også betydningen av syn på livet i den finske delen av den nordiske studien. I stedet for å legge vekt på en livssynstilnærming, velger de å tolke funnene som et uttrykk for "lokalisering av kontroll". Forskerne i den nordiske studien har med andre ord vektlagt litt ulike tilnærminger. Sannsynligvis henger det sammen med forskjellig faglig bakgrunn. Blant annet finner de eksempler på skjebnetro, men de fortolker det som en ytre lokalisering av kontroll. Det vil si at den eldre opplever vansker, men vedkommende klarer ikke selv å gjøre noe med det. Videre finner de ingen eksempler på at ytre lokalisering av kontroll opptrer sammen med gode opplevelser av alderdommen. Dermed blir skjebnetroen utelukkende fortolket som negativ.

Eksemplet med Nils gir grunnlag for en noe annen fortolkning. Nils forsoner seg med livet slik det ble nettopp fordi det var forutbestemt. Gud gir ikke bare mening til det meningsløse, men hjelper også Nils med å forsones seg med livet slik at alderdommen oppleves som god.³⁴ Ytre lokalisering av kontroll defineres som oftest som noe negativt, men mitt empiriske eksempel viser at det også kan være positivt. Historien til Sverre nyanserer bildet ytterligere fordi det viser at kristne ikke bare tror på det skjebnebestemte, men også at den enkelte selv føler at hun eller han står til ansvar for sitt liv. Følgelig rommer kristne livssyn elementer både av indre og ytre lokalisering av kontroll. Videre kan det virke

som om det ikke er selv lokaliseringen av kontroll som er avgjørende for opplevelsen av alderdom, men hvilken form for kristent livssyn de inngår i.

Winqvist (1993) finner også at et religiøst livssyn gir mening til alderdommen for noen i den svenske delen av den nordiske studien, men det utdypes ikke. Mitt materiale bekrefter hennes funn fordi det viser at et religiøst livssyn ikke er viktig for alle og i mange av livshistoriene tillegges ikke kristent livssyn noen nevneverdig betydning. For eksempel er det enkelte som ikke tror på Gud. Noen har imidlertid beholdt en barnetro og atter andre opplever seg selv som personlig kristne. Følgelig kan det være tilfeldigheter knyttet til utvalget av informanter som gjør at jeg finner noen informanter som tillegger livssynet stor betydning mens Danielsen og Thorsen (1993) ikke gjør det. I lys av sekularisering kunne man nemlig forvente at Danielsen og Thorsen (1993) fant flere informanter som tilla livssyn stor betydning fordi de er eldre.³⁵ Samtidig er informantene fra Oslo og der har sannsynligvis sekulariseringen kommet lengre enn i Tromsø.

På grunnlag av tidligere forskning kan man slå fast at livssyn er en viktig dimensjon ved Eldres liv (Gray og Moberg 1977, Markides et al. 1987, Mull et al. 1987, Koenig et al. 1988, Bondevik 1997). Samtidig er det mye man ikke vet når det gjelder forholdet mellom livssyn og livskvalitet. For eksempel vet man lite om hvor viktig livssyn er for livskvalitet, og man vet lite om hvordan livssynet får betydning for opplevelsen av alderdom.

Eksisterende begreper, teorier og tidligere forskning bidro ikke til opprettelsen av livssyn som analytisk kategori. Det vil si at jeg verken kjente til eller hadde

³⁴ Gjertsen (2004) har empiriske eksempler som minner svært mye om historien til Nils.

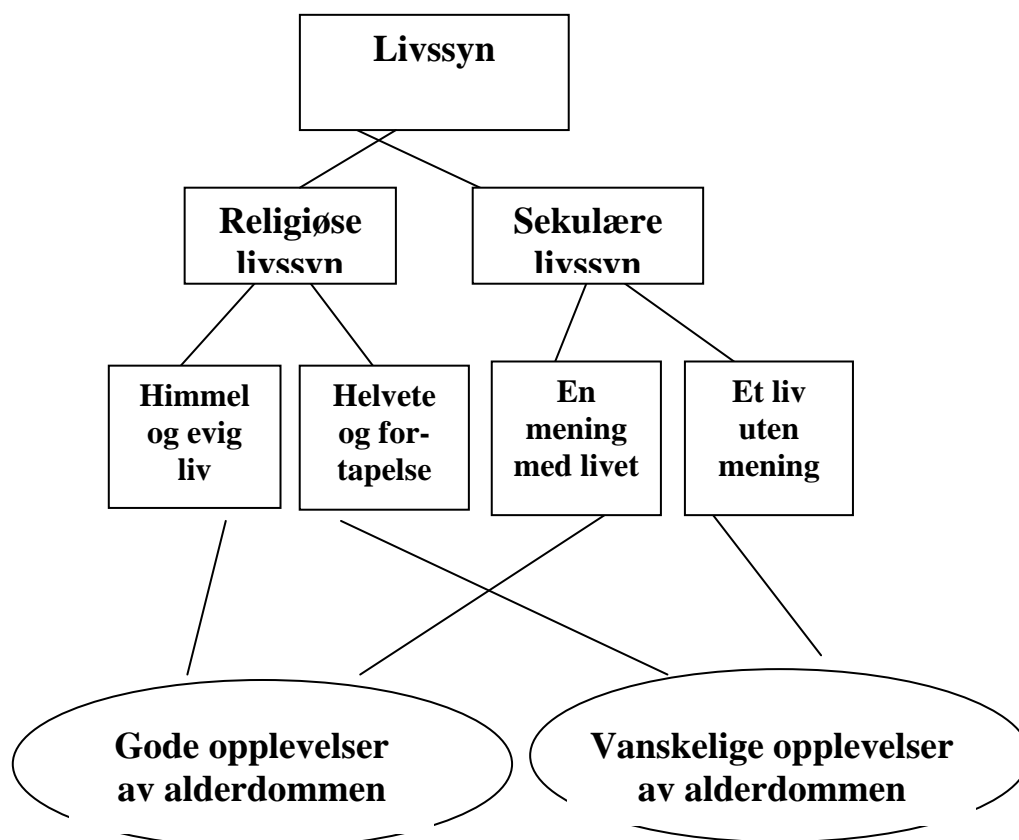
³⁵ Danielsen og Thorsen sine informanter var født i perioden fra 1905 til 1915. Sannsynligvis ble de intervjuet en stund før tidspunktet for publisering i 1993. Likevel er de eldre enn mine informanter som ble født i 1924 og intervjuet rundt 1999.

lest denne litteraturen da jeg begynte med det analytiske arbeidet. I begynnelsen av analysen hadde jeg heller ikke gjort meg noen refleksjoner om livssynets eventuelle betydning for opplevelsen av alderdom. Tvert i mot ble jeg nærmest overrasket over at den kristne troen fikk så stor betydning som den gjorde i enkelte av livshistoriene. Erkjennelsen gjorde det spennende å se nærmere på hvordan andre har behandlet dette temaet og hvilke resultater de har kommet frem til. Dermed ble kunnskap hentet inn, og den dannet en ramme rundt det analytiske arbeidet. Samtidig påpeker litteraturen at det er behov for ytterligere viten, og særlig er det lite tilgjengelig informasjon om hvordan livssyn får betydning. Gjennom analysen har jeg forsøkt å gjøre noe med dette, og mitt bidrag er en systematisk fremstilling av forskjellige måter som livssyn henger sammen med opplevelser av alderdommen på.

Forholdet mellom livssyn og opplevelser av alderdommen³⁶

Sammenhengen mellom eldres beskrivelse av sitt livssyn og deres opplevelser av alderdommen kan illustreres ved hjelp av følgende modell:

³⁶ Egenskaper ved hovedkategorier, underkategorier og forholdet mellom dem er også presentert i Vedlegg 6: En oppsummering av livssyn.

Hvilke konklusjoner kan trekkes? Det er vanskelig å trekke entydige konklusjoner når det gjelder sammenhengen mellom opplevelser av alderdommen og livssyn. I stedet er det stor variasjon når det gjelder eldres vektlegging av livssyn.

Hvilke livssyn kommer til uttrykk i livshistoriene? Det er eldre som sier at de ikke tror på Gud, en hevder at hver og en er sin egen lykkes smed og en annen fremhever at livet er meningsløst. Til sammen er det bare tre som er bærere av sekulære livssyn. Blant de med religiøse livssyn er det kun kristne livssyn som kommer til uttrykk. Som tidligere nevnt er det noen som legger vekt på barnetroen, flere som mener at livet er forutbestemt og atter andre som definerer seg selv som personlig kristne. Blant dem er det både baptister og læstadianere. Analysen har ikke vist noen forskjeller mellom disse undergruppene som har

betydning for opplevelsen av alderdommen. Det hadde vært spennende å trekke et større utvalg som for eksempel inkluderte eldre med et humanetisk livssyn eller eldre som har andre religiøse livssyn enn det kristne. Blant annet er det interessant å finne ut mer om hvordan ulike opplevelser av alderdommen varierer med forskjellige typer livssyn.

Uansett er det lite i mitt materiale som tyder på at livssynet endres i alderdommen. For eksempel er det ingen som forteller at de har gått fra sekulære til religiøse livssyn i denne fasen av livet. I stedet virker det som om livssynet er en videreføring fra tidligere faser av livet. Det vil si at denne plattformen bygges allerede i barndommen med god hjelp av foreldre og den forsterkes gjennom tilhørighet til et lokalmiljø i ungdommen. Eldre i mitt materiale ser ikke bare ut til å videreføre sine foreldres livssyn, men de fører det videre til sine barn.

Hvilken sammenheng er det mellom livssyn og opplevelser av alderdommen? Flere eldre opplever alderdommen som god, men jeg kan ikke sette opplevelsen i forbindelse med livssynet deres. Videre er det flere eldre som opplever alderdommen som god og hvor de selv knytter det sammen med livssyn.

I den grad livssyn spiller en rolle handler det både om sekulære og religiøse syn på livet. Forskjellen mellom de eldre som har religiøse og sekulære livssyn er at de opererer med forskjellige tidsdimensjoner, de betrakter virkeligheten på forskjellig måte og de har ulike syn på hvem som står i sentrum av tilværelsen.

De sekulære livssynene, slik det kommer til uttrykk i mitt materiale, kjennetegnes ved at meningen med livet søkes i perioden fra fødsel til død. Det er mennesket som står i sentrum. Tanken på en "høyere" mening avvises av informantene med sekulære livssyn. Den enkelte må derfor finne mening i sett eget liv. I andre utvalg er det imidlertid mulig å tenke seg at personer med

sekulære syn på livet finner en mening utover sitt eget liv som er ikke-religiøs. De sekulære livssynene som kommer til uttrykk i dette materialet henger sammen med både gode og vanskelige opplevelser av alderdommen. Det vil si at meningen med livet varierer fra meningsfylt til meningsløst. I mitt materiale henger et syn på livet som meningsfylt sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi livet betraktes som et mål i seg selv, men et syn på livet som meningsløst henger sammen med en vanskelig opplevelse fordi livet hverken betraktes som et mål i seg selv eller et middel til noe annet. I begge tilfellene setter den eldre seg selv i sentrum av sitt eget liv. I det første tilfellet betraktes det livet som en selv har valgt å leve som meningsfylt, men i det andre fremstilles det i ettertid som meningsløst. I begge tilfellene får dette betydning for opplevelsen av alderdommen fordi det ikke er mulig å leve livet på nytt og man tror heller ikke på evig liv.

De religiøse livssynene, slik det kommer til uttrykk i mitt materiale, kjennetegnes ved at meningen med livet søkes i det evige liv og Gud står i sentrum. Jeg finner ingen empiriske sammenhenger mellom religiøse livssyn og vanskelige opplevelser av alderdommen. Teoretisk sett kan for eksempel frykt for synd, dommedag og fortapelse bidra til en slik sammenheng. I stedet ser det i mitt materiale ut til at religiøse livssyn henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi den gir et fast holdepunkt, og klare levereregler. For noen bidrar det også til å forsone seg med livet, fordi det betraktes som forutbestemt. Vansker med å finne mening med livet trenger ikke å henge sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen, fordi det legges vekt på at det kommer et liv etter dette. Dessuten kan det meningsløse tillegges en mening som bare Gud kjenner til. Sist, men ikke minst, bidrar troen til trygghet fordi man aldri står alene, men blir passet på av Gud.

For noen få er altså livssynet av stor betydning for opplevelsen av alderdommen. Eldre i denne gruppen fremhever ikke bare troen som svært viktig, men den beskrives som noe som føles svært godt, den omfatter store deler av tilværelsen og den har en lang historie. Særlig gjelder dette Sverre og Nils. For andre er det mindre viktig. Dermed skiller denne analysedimensjonen seg fra både aktiviteter og relasjoner fordi de får betydning for nesten alle på en eller annen måte.

10. Helse

Opprinnelig betraktet jeg helse som en forutsetning for aktiviteter. For eksempel registrerte jeg flere ganger at sykdom eller skade førte til at den yrkesaktive delen av livet opphørte. Andre ganger tenkte jeg at den gode helsen som ble beskrevet var et resultat av det høye aktivitetsnivået til den eldre. Etter hvert endret jeg oppfatning. Jeg begynte å se på helse som et mål i seg selv og ga helse status som en av fem analytiske dimensjoner.¹ Hovedgrunnen er at informantene selv legger vekt på helse, og deres opplevelse av helsen sin kaster lys over opplevelsen av alderdommen. Blant annet kommer det til uttrykk ved at de eldre snakker om kroppen, psyken, sykdommer, operasjoner, ulykker, skader, plager, og svekkelse. Ikke bare alderdommens sykehistorie inkluderes, men også historier om sykdom tidligere i livet. De eldre forteller ikke bare om egne sykdommer, men også andres.

De eldre bruker en rekke ord og vendinger når de beskriver sin egen helsetilstand. For eksempel snakker de om å være frisk, å være rask eller å være i god form. Tilsvarende bruker de betegnelser som å være syk, å være skrøpelig eller å orke mindre. I tillegg snakker de om helsen sin. Jeg ønsker også å bruke begrepet "helse". Fordelen ved begrepet er at det fanger opp alle de ulike betegnelse som informantene bruker, men samtidig rommer det også noe allment. Siden dette er et sammensatt begrep med flere definisjoner, innleder jeg kapitlet med en begrepsavklaring. Deretter skisseres noen teoretiske bidrag som belyser mulige sammenhenger mellom opplevelsen av helse på den ene siden og opplevelser av alderdom på den andre. Noe av den tidligere forskningen på feltet presenteres dernest. Til sammen danner dette grunnlag for det analytiske

¹ Helse kan selvsagt være både middel og mål samtidig, men i analysen betrakter jeg den som et mål.

arbeidet. Avslutningsvis diskuterer jeg deler av den eksisterende litteraturen på nytt i lys av de empiriske funnene.

Begrepsavklaring

Helse er et begrep som anvendes både i dagliglivet og innenfor akademia. For eksempel har filosofer, medisinere, historikere, psykologer og sosiologer interessert seg for ulike aspekter av helse. Tilsvarende tillegges begrepet en rekke forskjellige betydninger. Det vanligste blant folk flest er kanskje å tenke på helse som fravær av sykdom og sykdom som fravær av helse. For lekfolk hører begrepene ofte sammen, men en slik definisjon er tautologisk fordi helse defineres som fravær av sykdom og sykdom defineres som fravær av helse. Dessuten går viktige nyanser tapt. For eksempel kan man tenke seg eldre som opplever helsen som god på tross av kronisk sykdom eller eldre som synes at de har dårlig helse uten at de er bærere av sykdom.

Begrepene er forbundet med hverandre, og Solbakk (1995) argumenterer for at det ene ikke kan defineres uten at det får konsekvenser for forståelsen av det andre.² Derfor er det ikke likegyldig hvilket begrep som defineres først. Solbakk (1995) starter med sykdomsbegrepet fordi det er basert på erfaring. Tankegangen er at ingen kan forstå hva det vil si å være frisk før man har vært syk. Derfor får ikke helsebegrepet mening før man selv har opplevd sykdom enten gjennom seg selv eller andre. Illich trekker resonnementet lengre: *"To be in good health means not only to be successful in coping with reality but also to enjoy success; it means to be able to feel alive in pleasure and pain; it means to cherish but also to risk survival. Health and suffering as experienced sensations are phenomena that distinguish men from beasts"* (1976:133-134). Sitatet understreker betydningen av erkjennelse basert på erfaring. Ikke bare fremstilles

² Solbakk tar utgangspunkt i resonnement som er utviklet av Tranøy.

smerteerfaring som en forutsetning for å vite noe om helse, men man betraktes heller ikke som menneske før man får en bevissthet om helse og lidelse.

I dette perspektivet vet man noe om hva sykdom er, men man vet ikke noe mer om helse enn at det handler om fravær av sykdom. Gjennom erfaring blir sykdom noe konkret. Det vil si at den får et navn og det er mulig å tidfeste den. For eksempel kan man snakke om hjerneslaget som man fikk jula 1989. Helse forblir derimot noe diffust.

Det er med andre ord enklere å snakke om konkrete sykdommer enn en mer diffus helse, men også sykdomsbegrepet er komplisert. Engelskspråklig litteratur skiller mellom "disease" og "illness". Førstnevnte dekker legens diagnoser, mens sistnevnte refererer til pasientens opplevelse av å være syk. Fordelen ved distinksjonen er at den viser at det kan være forskjell på legens og den gamles opplevelse av sykdom. Eksempelvis er det flere av informantene som har diabetes, men de føler seg ikke nødvendigvis syke av den grunn. Dessuten kan det være vanskelig for leger å avgjøre når noe skal defineres som sykdom. Når slutter for eksempel en naturlig sorgreaksjon etter tap av ektefelle, og når begynner den kliniske depresjonen? Hvilke kriterier som bør brukes for å identifisere sykdom definert som "disease" er det fortsatt uenighet om.

I følge Solbakk (1995) eksisterer to hovedposisjoner. På den ene siden finner man de som mener at det medisinske sykdomsbegrepet er normativt. På den andre siden finner man de som argumenterer for at det er basert på medisinsk vitenskap (Solbakk 1995). Til mitt formål er det ikke nødvendig å gå nærmere inn på denne debatten, men det er viktig å presisere at sykdomsbegrepet ikke bare inneholder noe som kan fanges opp ved hjelp av den medisinske vitenskapen. Det har også elementer av sosial konstruksjon. For eksempel ble homofili tidligere definert som sykdom, men de færreste gjør det i dag. I

fortsettelsen legger jeg ensidig vekt på den eldres opplevelse av helsen, og tyngdepunktet legges derfor på "illness"-siden av sykdomsbegrepet.

Så langt kan jeg si at den eldres helse henger sammen med fravær av opplevelsen av sykdom, men det er også noe mer. For eksempel har Verdens helseorganisasjon (1979) definert helse som: "*A state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity*". Ikke bare stilles det krav om fravær av sykdom og skrøpeligheit, men i tillegg omhandler dette helsebegrepet en tilstand av velvære fysisk, psykisk og sosialt. Denne utopiske definisjonen tvinger oss til å forstå at helse er en størrelse som aldri helt lar seg gripe. Som målestokk på hvordan eldre har det, er den imidlertid ikke hensiktsmessig.

Hvilken definisjon som legges til grunn bør henge sammen med hva den skal brukes til. Helsevesenet definerer for eksempel helse som fravær av sykdom, skade eller handikap. Hjort definerer helse som: "... *overskudd i forhold til dagens krav*" (1982:16). Dermed beveger han seg bort fra en absolutt definisjon til en mer relativ hvor helse betraktes i lys av omgivelser. I tillegg er det en dreining fra legens diagnostisering av sykdom til personens opplevelse av overskudd.

Jeg velger å betrakte hvordan helse oppleves av informantene, fordi det virker hensiktsmessig.³ Dermed kan man snakke om ulike grader av helse, den eldre kan være kronisk syk, men likevel oppleve helsen som god. Tilsvarende kan den eldre føle seg frisk, men likevel ha dårlig helse slik den for eksempel måles ved helsekontroll. Dermed lar jeg ikke helsebegrepet slutte der sykdommen starter, men bruker datamaterialet til å se hva de eldre selv legger i det.

³ Innfallsvinkelen ble lansert av Mjell et al. (1990) i artikkelen "Forfriskende helseopplysning" trykt i *Tidsskrift for den norske lægeforening* nr. 29.

Teoretisk rammeverk

Hvilke sammenhenger er det mellom opplevelse av helse og opplevelser av alderdommen? Så vidt jeg vet, er det ingen teorier som eksplisitt omhandler akkurat denne sammenhengen, men det er flere teoretiske innfallsvinkler som kaster lys over problemstillingen.⁴ Blant annet er det flere bidrag både fra psykologi og sosiologi som omhandler mestring.⁵ Mestringsteorier er særlig relevante i denne forbindelsen fordi slike teorier ikke bare sier noe om hva som er, men om hvordan man forholder seg til det og dermed hvordan det oppleves.⁶ For eksempel kan teori om mestring belyse hvorfor en eldre dame opplever alderdommen som god på tross av inkontinens.

Ikke bare eksisterer det mye litteratur om mestring, men mange forskere har studert Eldres evne til mestring.⁷ Mestringsbegrepet defineres på litt forskjellige måter, men uansett innebærer det at man klarer å overvinne eller leve med vanskeligheter og krav. De Longis og Brian definerer for eksempel mestring som: "... a person's cognitive and behavioral efforts to manage demands" (1990:225). "Demands" kan oversettes til utfordringer eller krav.⁸ Kravene når det gjelder Eldres helse kan for eksempel være økt skrøpeligheit, mindre krefter eller tilstedeværelse av plager eller smerter som følger av aldring. I denne

⁴ I tillegg er det flere teorier som forklarer forskjeller i folks helse med variabler som sosialt lag, livsstil og lignende. Se for eksempel boken "*Why Are Some People Healthy and Others Not? The Determinants of Health of Populations*" skrevet av Evans et al. i 1994. Slike teorier legger lite vekt på mulige forbindelseslinjer mellom helse og opplevelser av alderdommen. Derfor går jeg ikke nærmere inn på dem.

⁵ Piet Hein (1969) har formulert et gruk om mestring kalt "Om at ha det". Det vil si: "*Helbred er hvordan man har det. Motstandskraft er som man tar det*".

⁶ Mestringsteorier er også relevant for andre livsområder enn helse, men jeg har valgt å presentere dem her, som vesentlig for hvordan eldre opplever sin helse.

⁷ Gutmann (1980), Bowling og Cartwright (1982), Auer (1986), Lund (1989), Brandstädter og Baltes-Götz (1993), Bäckman et al. (1993), Ericsson (1993), Rudinger og Thomae (1993), Schaie (1993) samt Wortman og Silver (1993) er noen eksempler.

⁸ Dette ligger nært opp mot Hjort (1994) sin definisjon av helse slik det ble definert i Begrepsavklaring.

definisjonen legges det vekt på kognisjon og atferd. I tillegg er det mange som inkluderer emosjoner. Mestring kan med andre ord involvere tanker, følelser og handlinger som brukes for å skape en best mulig tilværelse på tross av vansker.

Bojer et al. (1993) definerer mestring som en bevisst eller ubevisst tilpasning fra individets side for å redusere spenning i en stressende situasjon. For eksempel kan det hende at en eldre mann med vilje unngår større forsamlinger, fordi nedsatt hørsel gjør det vanskelig å delta i samtaler der. Dessuten kan det hende at han oppsøker andre eldre som snakker sakte og tydelig, uten å tenke over det. Man kan også skille mellom mestringens hensikt og effekt. Hensikt refererer til hva man ønsker å oppnå, mens effekt viser til hva man faktisk får til. Det er ikke nødvendigvis sammenfall mellom disse to (Lazarus og Folkman 1984). For eksempel kan man tenke seg at en eldre dame trener iherdig etter et lårhalsbrudd fordi hun ønsker å gjenvinne gangfunksjon, men at det resulterer i belastningsskader.

Andre skiller mellom aktive og passive mekanismer (Tornstam 1973).⁹ Aktive mekanismer er handlinger som tar sikte på å endre de ytre forholdene. Det vil si den situasjonen som skaper vansker. Passiv mestring er derimot mekanismer hvor individet ikke forandrer på omgivelsene eller situasjonen, men måten som hun eller han forholder seg til den på. Eldre som leier hjelp til å måke snø når ryggen svikter er et eksempel på aktiv mestring. Eldre som konkluderer med at snørydding ikke er så viktig lengre er et eksempel på passiv mestring. Eksemplet viser at også passiv mestring forutsetter handling, men på det kognitive eller følelsesmessige planet. Passiv mestring foregår på flere måter (Tornstam 1973, Heckhausen og Schulz 1995). En mulighet er å senke ambisjonsnivået slik at man stiller mindre krav til seg selv. En annen mulighet er å forandre

⁹ På engelsk kalles det ofte for "Primary control" og "Secondary control" (Heckhausen og Schulz 1995).

sammenligningsgrunnlaget slik at man fortsatt kommer heldig ut. En tredje mulighet er å endre tingenes betydning. For eksempel nedjusteres verdien av ting som er utenfor rekkevidde.

Tanker, følelser og atferd som brukes for å gjøre en situasjon så god som mulig kan altså være bevisste eller ubevisste, aktive eller passive bestrebelser. Ofte kalles slike forsøk for strategier. Strategiene innebærer ikke nødvendigvis at vanskeligheten løses. Alternative strategier kan være å fortrenge, unngå, minimalisere, tolerere eller akseptere problemene. I de senere årene har forskere identifisert flere forskjellige strategier for å mestre alderdommen.

Selektiv optimalisering med kompensasjon er en mestringsstrategi (Baltes og Baltes 1993). Seleksjon refererer til: *"... an increasing restriction of one's life to fewer domains of functioning because of an age-related loss in the range of adaptive potential"*. Optimalisering reflekterer: *"... the view that people engage in behaviors to enrich and augment their general reserves and to maximize their chosen life courses (and associated forms of behavior) with regard to quantity and quality"*. Kompensering oppstår som en følge av: *"... restrictions in the range of adaptive potential. It becomes operative when specific behavioral capacities are lost or are reduced below a standard required for adequate functioning"* (Schroots 1996:745).

Baltes og Baltes (1993) viser til at pianisten Rubinstein brukte strategien da han fikk vonde hender. Repertoaret ble redusert (seleksjon). Han øvde hyppigere og lengre på de utvalgte stykkene (optimalisering). Før raske partier spilte han saktere slik at kontrasten skapte et inntrykk av hurtighet (kompensasjon). Min farmor brukte samme strategi. Hun var glad i å lese, men hadde både grønn og grå stær. Etter hvert som synet sviktet valgte hun ut de bøkene som betydde mest for henne (seleksjon), hun brukte en lupe med lys i for å se så godt som

mulig (optimalisering), og hun satte av mer tid til bøkene slik at hun fikk lest like mye som tidligere (kompensasjon).

Andre mestringsstrategier er rettet mot opprettholdelse av selvbildet. Baltes og Baltes (1993) har identifisert tre prosesser som bidrar til det. For det første har vi flere selv. Det gjør det lettere å tilpasse seg nye situasjoner. Hjort har skrevet en artikkel om hvordan selvbildet hans ble truet i eldre år: *"For fire år siden fikk jeg et brev fra departementet som sa at denne komiteen var for viktig til at den kunne ledes av en pensjonist"* (1998:1440).¹⁰ Selvbildet som leder trues, men dersom en har andre selvbilder som for eksempel "Superbestefar" eller "Seniorforsker", øker sjansen for at den gode opplevelsen av alderdommen bevares. Den andre prosessen som bidrar til opprettholdelse av selvbildet i eldre år er å endre målene i takt med utviklingen, slik at de er realiserbare. Jeg holder meg til artikkelen til Hjort en liten stund til: *"Det lengste sykkelrittet i Norge går fra Trondheim til Oslo- 54 mil- og en gang fikk jeg flimmer etter 15 mil"*. Han syklet videre i håp om at det skulle gå over, men: *"For syklist er det å gi opp den største skam, og jeg måtte ta toget hjem fra Otta"* (1998:1439). Sannsynligvis hadde selvbildet hans kommet bedre ut hvis han senket målet fra 54 til 10 mil slik at det var innenfor rekkevidde. Opprettholdelse av selvbilde handler også om å sammenligne seg med grupper som gjør at man kommer heldig ut. Hjort skriver videre at: *"Jeg ble sittende ved siden av en mann som hadde gitt opp noen stasjoner før pga. angina. Så satt vi der- to gamle nedbrutte menn, og felles skjebne var ingen trøst"* (1998:1439). I stedet hadde det nok vært mer hensiktsmessig å sammenligne seg med andre som ikke er i stand til å stille til start i slike sykkelritt.

En tredje strategi for å opprettholde selvbildet, som har vist seg å ha betydning for alderdommen, er indre lokalisering av kontroll. Coleman skriver: *"What is*

particularly striking about these studies is the demonstration that the belief that one can affect outcomes relevant to one's own life is of paramount importance to psychological and perhaps even to physical health. Interestingly, this has been seen to be true regardless of whether or not such belief in fact reflects the reality of control" (1993:128). Sitatet viser at den eldres opplevelse av å ha kontroll er viktigere for helsen enn om han eller hun faktisk har det. Indre lokalisering av kontroll innebærer at man har en opplevelse av å ta ansvar for sitt liv. Det betyr igjen at livet betraktes som et resultat av de handlinger og valg man selv har gjort. Tilsvarende innebærer ekstern lokalisering av kontroll at individet opplever livet sitt som et resultat av faktorer som ligger utenfor ens egen rekkevidde.

Oppsummerende virker det som om forskjellige mestringsstrategier som selektiv optimalisering med kompensasjon, prosesser for å opprettholde selvbilde og lokalisering av kontroll er godt egnet til å kaste lys over mulige sammenhenger mellom opplevelsen av helsen og opplevelsen av alderdommen. I tillegg eksisterer det en del undersøkelser som har fokusert på helse og dens betydning for livskvalitet.

Tidligere forskning om betydningen av helse¹¹

Mange studier har forsøkt å kartlegge helsen til den norske befolkningen. Antallet sykdommer øker logaritmisk med alderen og Hjort skriver at: *"Det er en god doktorregel at en pasient på 30 år har en sykdom, en på 60 har to, og en på 80 har minst tre"* (1994:89). En studie fra Statistisk sentralbyrå (1999) viser at 85 prosent av eldre over 67 år har en eller flere kroniske sykdommer. De vanligste sykdomsgruppene blant eldre er hjerte- og karlidelser, sykdommer i

¹⁰ Han er født i 1924 og er dermed på samme alder som informantene i utvalget.

¹¹ Jeg kommer ikke noe særlig inn på sykdommer som aldersdemens, alvorlige funksjonshemninger eller pleiebehov fordi det ligger utenfor avhandlingens avgrensning.

skjelett- og muskelsystem, samt øye- og øresykdommer. I tillegg har 65 prosent av eldre over 67 år minst ett symptom på psykiske lidelser eller plager (Statistisk sentralbyrå 1999). Flere kvinner enn menn forteller om slike plager. De rapporterer spesielt om symptomer som ”matthet”, ”svimmelhet”, ”nervøsitet”, ”anspenthet” og ”lett for å gråte”. 27 prosent i samme aldersgruppe har nedsatt funksjonsevne. Andelen stiger til 51 prosent for gruppen over 80 år (Statistisk sentralbyrå 1999).¹²

I lys av tallene kan man undres over hvilken betydning de ulike sykdommene og plagene får for deres opplevelse av alderdommen. Halvparten av de eldre føler at sykdommen virker inn på hverdagen, og det gjelder litt flere kvinner enn menn. Siden 85 prosent av eldre lever med en eller flere sykdommer, er det nærliggende å forvente at eldre opplever helsen sin som dårlig. Derfor er det interessant å merke seg at det ikke er tilfelle. 60 prosent definerer den som god eller meget god. Blant eldre over 80 år synker andelen til rundt halvparten (Statistisk sentralbyrå 1999).

Når folk i den vestlige verden spørres om hva som er viktig for at de skal ha det bra, svarer mange god helse. Blant annet kommer det til uttrykk i studien *The Quality of American Life* (Campbell et al. 1976). Deltakerne fikk 12 temaer som skulle rangeres etter hvor viktige de er. ”God helse” fikk den høyeste gjennomsnittsskåren. Deretter undersøkte forskerne hvor tilfredse deltakerne var med disse 12 livsområdene ved å stille spørsmål som: Alt tatt i betraktning, hvor tilfreds er du med helsen din? Videre beregnet de korrelasjonen mellom

¹² Nedsatt funksjonsevne betyr at personen ikke klarer å gå i trapper eller en tur på 200 meter uten vansker. De ble spurt om de hører hva som blir sagt i en normal samtale med minst to andre og de ble spurt om de kan se vanlig tekst i aviser (Statistisk sentralbyrå 1999).

tilfredshet på hvert enkeltområde med generell livstilfredshet. Helse kom da litt lavere.¹³ Funnene bekreftes av en senere studie (Cohen 2000).

Å kartlegge folks hypoteser om hva som er viktig for velvære var også siktemålet med en fransk studie. I stedet for rangering av utvalgte livsområder ble det brukt åpne spørsmål (Sastre 1999). Av 1426 utsagn refererer nest flest (278) til kropp.¹⁴ En tredje undersøkelse benyttet spørsmål med åpne svarkategorier. Bare 13 prosent nevner helse i forbindelse med spørsmålet: Hva gjør deg lykkelig? (Chiasson et. al. 1996). Noe av forklaringen ligger sannsynligvis i utvalget som bestod av studenter i alderen 18-25 år. Dessuten er det verdt å merke seg at en undersøkelse blant kanadiske og koreanske studenter ga et helt annet resultat (Lee et al. 1999). På spørsmål om "What makes you happy?" får nemlig helse den høyeste skåren i begge gruppene.

Fins det lignende data om eldre nordmenn? Norsk monitor (1999 i Næss 2001) inkluderte helse som en av åtte sentrale livsområder som 4084 personer ble bedt om å rangere etter grad av viktighet for velvære/tilfredshet. 88 prosent svarte at helse er svært viktig for deres velvære/tilfredshet.

Hovedkonklusjonen er at helse defineres som en viktig del av velvære når det stilles åpne spørsmål. Tilsvarende rangeres helse høyt når det presenteres som ett av flere sentrale livsområder som vurderes etter grad av viktighet for velvære. Dermed etableres det en sammenheng mellom helse og livskvalitet, men hva menes med helse og på hvilken måte får den betydning?

Blaxter (1993) har besvart det første spørsmålet. Hun analyserte en britisk helseundersøkelse basert på 9000 tilfeldig utvalgte personer og fant at

¹³ Det vil si at helse bidro mindre til generell livstilfredshet enn for eksempel familie som tidligere nevnt i kapittel syv.

definisjonen på helse avhenger av blant annet alder. For eksempel definerer middelaldrende helse som fysisk og mentalt velvære. Eldre betrakter i større grad helse i lys av funksjon. De er opptatt av evnen til å gjøre ting. I tillegg fant hun kjønnsforskjeller som viser at kvinner ofte presenterer flerdimensjonale begreper og inkluderer sosiale relasjoner i sine definisjoner av helse.

På hvilken måte får helse betydning? Mye tyder på at det er opplevelsen av helsen som har betydning for livskvaliteten. Studier har vist relativt sterke sammenhenger mellom egen opplevelse av helse og livstilfredshet (Moum 2000, Michalos et al. 2000). For eksempel sier de som har definert helsen sin som dårlig oftere at de er lite tilfreds med livet. Tilsvarende sier de som er tilfredse med livet at de har god helse. Hazelrigg og Hardy (2000) påpeker at studier av middelaldrende personer viser at selvrapportert helse er en god indikator også på dødelighet. Det vil si at egen oppfatning av helse er mer pålitelig enn vurderingen til en utenforstående når det gjelder å forutse hvor lenge man kommer til å leve, selv om den utenforstående bruker kombinerte mål og diagnoser stilt av leger.¹⁵ En annen undersøkelse fra California viser at dødeligheten etter ni år var større blant dem som svarte at helsen var dårlig enn blant dem som svarte at den var god, selv om det ble korrigert for blant annet kjønn, alder, diagnostisert sykdom og levevaner (Kaplan og Camacho 1983).¹⁶

Tilsvarende er det interessant å merke seg at man kun finner svake sammenhenger mellom helse og psykisk velvære når helse måles med eksterne indikatorer som ikke involverer pasientens egenvurdering, som for eksempel innleggelse på sykehus eller diagnose. Senere undersøkelser har bekreftet at

¹⁴ Flest refererer, som tidligere nevnt, til sosiale relasjoner.

¹⁵ Det kombinerte målet består av alder, inntekt og helse- risikoforferd.

¹⁶ Det er to forskjellige tolkninger av funnet. Den ene er at folk har et innebygd "helsekompass" som orienterer om helse og leveutsikter. Det vil si et kompass som fungerer

både kroniske sykdommer og alvorlige funksjonshemninger synes å ha overraskende liten effekt på psykisk velvære (Brickman et al. 1978, Kramer 1995, Næss og Eriksen 2000). Grue (1988) konkluderer i sin studie av ungdom med at funksjonshemmete har like god psykisk helse som ikke-funksjonshemmete. Til sammen tyder forskningen på at den enkeltes opplevelse av helsen er viktigere for livskvaliteten enn helse målt ved indikatorer som diagnose eller innleggelse på sykehus. Men på hvilken måte får den betydning?

Den nordiske studien "Livsløp blant gamle i Norden" (Wærness et al. 1993) bygger som nevnt på et kvalitativt materiale. Derfor har den potensiale til å si noe om mulige betydninger som opplevd helse kan ha for livskvaliteten. Sigurdardóttir fastslår at god helse er viktig for velbefinnende i alderdommen, men hun presiserer at definisjonene av helse varierer. Dårlig helse er forbundet med en dårlig alderdom: *"I de fall man inte är nöjd är orsakerna börjande ohälsa och ensamhet"* (1993:88). Ett viktig aspekt ved helsen er at den eldre ønsker å være selvstendig så lenge som mulig. Ett annet er at de ønsker å bo hjemme lengst mulig.

Danielsen og Thorsen finner også at helse spiller en rolle for opplevelsen av alderdom. Særlig er den knyttet til en trist opplevelse: *"Det er overveiende dårlig helse som nå gir dem problemer og innskrenker deres aktiviteter og kontakter"* (1993:138). På bakgrunn av utsagnet virker det som om helse får betydning for alderdommen som en forutsetning for aktiviteter og relasjoner.

Öberg og Ruth (1993) har også studert mulige sammenhenger mellom opplevelse av helse og opplevelser av alderdom. De finner at en dårlig helse, som har vedvart gjennom hele livet, kan føre til en bitter opplevelse av

bedre enn legens. Den andre tolkningen er at optimisme, livslyst, mestring og lignende reduserer dødeligheten (Hjort 1994).

alderdommen. Hovedgrunnen er at livet ikke ble som man ønsket, og man har heller ikke muligheten til å gjøre noe med det. I tidligere livsfaser fikk sykdom konsekvenser for veivalg, men i alderdommen får sykdom særlig betydning fordi den hindrer sosialt liv. Dessuten viser de at mestring av sviktende helse kan bidra til en god alderdom fordi en følelse av kontroll opprettholdes.

Winqvist (1993) bekrefter noen av de nevnte funnene. For eksempel understreker hun at vurderingen av helsen, slik den eldre beretter om det, ikke nødvendigvis henger sammen med antallet sykdommer. Videre konkluderer hun med at sykdom kan dominere tilværelsen og gi en vanskelig alderdom, men den trenger ikke å gjøre det. Eldre som definerer helsen som god kan også få en god opplevelse av alderdommen på tross av plager. Enten betraktes plagene som en naturlig del av aldringen eller så legges det lite vekt på dem.

Kovacs og Tornstam (1993) konkluderer også med at god helse er en del av velbefinnende i alderdommen. De viser at helsen kan få betydning i form av å være en gunstig betingelse, men de viser også at man kan få en god alderdom på tross av dårlig helse fordi man tilpasser seg.

Så langt har jeg poengtert at helse er noe mer enn fravær av sykdom. Pasientenes opplevelse av helsen har større betydning for ulike forhold, som for eksempel forventet levealder, enn legens diagnostisering av sykdommer. Egen opplevelse av helse henger sammen med livskvalitet, og den kan få betydning på forskjellige måter. For eksempel viser tidligere forskning at helse kan være en kilde til uavhengighet, til å bli boende hjemme eller til deltakelse. Likevel er det behov for ytterligere og mer systematisk kunnskap om hvordan eldre opplever sin helse og på hvilke måter den får betydning for opplevelser av alderdommen.

Analytisk rammeverk

Hvilken sammenheng er det mellom den eldres opplevelse av helsen sin og opplevelsen av alderdommen? Min første innfallsvinkel var at helse henger sammen med aktivitet. Et eksempel på det er Birger, som forteller at han opprettholder en god alderdom på tross av hjerteproblemer fordi han fortsatt kan ro fiske. Et annet eksempel er Hjalmar som føler at han fikk en dårlig alderdom fordi han måtte slutte som snekker på grunn av en operasjon. Helse beskrives ikke som et mål i seg selv i noen av tilfellene, men et middel. Derfor lagret jeg refleksjoner i forbindelse med intervjuene, transkriberingen og skrivingen av sammendrag under kategorien ”Aktiviteter” på tross av at de handlet om helse.

Etter hvert ble det så mye informasjon knyttet til helse at jeg ga helse status som en av fem analytiske dimensjoner. Ikke bare er livshistoriene til dels rike på helseopplysninger, men de tyder også på at helse forståelig nok er viktig. Blant annet er det flere av informantene som definerer god helse som noe fint: *”Jeg har jo hatt en god helse, og det er jo en stor gave”* (Sverre). For andre er tap av helse noe av det vanskeligste de har opplevd: *”Det var da jeg skadet meg. Det var hardt”* (Edvin). Dessuten er det enkelte som fremhever at det viktigste i livet er: *”... at helsen har vært sånn noenlunde”* (Konstanse).

Jeg ble mer og mer klar over at det ville bli vanskelig å forstå noen av opplevelsene av alderdom uten å betrakte dem i lys av helse. Dessuten var det flere utsagn fra intervjuene som pirret nysgjerrigheten min. Depresjonen til Emilie var ett av dem og tåen til Arnold et annet. Begge er nevnt i forbindelse med aktiviteter, men i tillegg mener jeg at det er fruktbart å betrakte dem i lys av helse. For å samle utsagn fra intervjuene som viser til mulige sammenhenger mellom opplevelsen av helse og opplevelser av alderdom opprettet jeg en overordnet kategori kalt ”Opplevelse av helse”.

Helse og opplevelser av alderdom

Det analytiske arbeidet foregikk ved at jeg gjennomgikk hver enkelt livshistorie for å finne svar på følgende spørsmål: Er det noe relatert til helse i denne livshistorien som kaster lys over opplevelsen av alderdom og på hvilken måte? Den første betydningen som jeg fikk øye på er vel den mest åpenbare. Det vil si at helse får betydning for opplevelsen av alderdom ved at man opplever seg selv som frisk eller syk.

Korte utsagn illustrerer det på en enkel måte. For eksempel sier Odd: *”Vi har vært uvanlig heldig med livet så langt- ikke noe sykdom verken på oss selv eller i nærmeste familie. Vi ser frem til hver dag og håper at den skal bli like god som dagene før”*. Et annet eksempel er Åsta: *”Jeg synes alderdommen er kjempeflott, men det er vel fordi vi er såpass frisk”*. Kontrasten til Kåre er stor: *”De trodde at det var drypp først, men så kom de til at det var virus. Siden da har ikke jeg vært ordentlig”*.

Først identifiserte og sammenlignet jeg ulike livshistorier hvor det er åpenbare forbindelser mellom fraværet av sykdom og opplevelsen av alderdom. Jeg fant da så mange likhetstrekk at jeg opprettet en egen kategori kalt ”Frisk”. Deretter sammenlignet jeg livshistorier med utsagn som viser at sykdom får betydning for opplevelsen av alderdom. Utsagnene ble samlet i en kategori som jeg kalte ”Syk”. Sammenligning av utsagnene i ”Frisk” og ”Syk” viser at kategoriene består av den samme egenskapen, men med ulike verdier.¹⁷ Følgelig opprettet jeg en hovedkategori kalt ”Opplevelse av sykdom” og definerte ”Frisk” og ”Syk” som underkategorier.

¹⁷ Egenskapene spesifiseres etter hvert, men de er også beskrevet i Vedlegg 7. En oppsummering av helse.

Videre analyse viste at mange av livshistoriene inneholder uttalelser som viser til at helse får betydning for opplevelsen av alderdommen, men de passet verken i underkategorien ”Frisk” eller ”Syk”. I stedet viser utsagnene at funksjonsnivå er et aspekt ved helsen som også får betydning for opplevelsen av alderdom. Derfor opprettet jeg ytterligere en hovedkategori kalt ”Opplevelse av funksjonsnivå”, med to underkategorier kalt ”Godt funksjonsnivå” og ”Dårlig funksjonsnivå”.¹⁸

I det følgende utdypes de ulike kategoriene og forholdet mellom dem. Videre ønsker jeg å vise hvordan empirien inspirerte min kategorisering og hvordan kategoriene er reflektert i det empiriske materialet.

Opplevelse av sykdom

”Opplevelse av sykdom” er altså en hovedkategori med to underkategorier. Hovedkategorien består av eksempler fra datamaterialet som viser sammenhenger mellom opplevelse av sykdom og opplevelsen av alderdom. I hvilken grad opplever eldre seg som friske eller syke, hva innebærer det å være frisk eller syk og på hvilke måter får det betydning for deres opplevelser av alderdom?

Gjennom analysen ønsker jeg å vise at de eldre i varierende grad omtaler seg selv som friske eller syke. Mitt materiale tyder på at den eldre definerer seg som frisk eller syk i relasjon til høy alder. Det vil si at det skal mer til for å definere seg som syk i eldre år enn yngre. Videre ser det ut til at å være frisk får betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom fraværet av smerter og annet ubehag som følger av sykdom. Å være syk får derimot betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom nærværet av smerter og annet ubehag

¹⁸ Den overordnede kategorien, hovedkategoriene, underkategoriene og forholdet mellom dem kan illustreres ved hjelp av en modell som presenteres på slutten av kapitlet. Den illustrerer

som følger av sykdom. I tillegg forteller enkelte at de selv forsøker å forebygge sykdom for å få en best mulig alderdom.

Frisk

Kristine opplever alderdommen som god. Tidligere har jeg vist at det kan henge sammen med at hun har kompensert for tapet av nære relasjoner, tilstedeværende fritidsaktiviteter og et livssyn som innebærer at enhver er sin egen lykkes smed. I tillegg kan man undre seg over om helse spiller noen rolle og eventuelt hvilken. En ny gjennomgang av intervjuet bekrefter at helse er viktig. Blant annet sier hun at helsen er det viktigste og: *”Det fineste har vært at jeg har vært så frisk”*. Hva er det med å være frisk som bidrar til en god alderdom, og hvordan vurderer hun egentlig helsetilstanden sin?

For å ta det siste spørsmålet først. Mitt materiale tyder på at Kristine vurderer helsen sin som god. Antakelsen bygger på utsagn som: *”Siden da har jeg ikke hatt noe problemer med verken det ene eller det andre”*.¹⁹ Helsen vurderes som god, men hva er helse? For det første virker det som om helse defineres i relasjon til alder. For eksempel forteller hun at naboen er dement: *”Han er faktisk talt 85 år så man kan ikke forvente all verdens”*. Svekkelse fremstilles som noe som følger alderen, men om seg selv sier hun: *”76 år har jeg funnet ut at ikke er noe alder. Det er først når man blir 90”*. Et annet utsagn som forsterker inntrykket er: *”Når du har vært så heldig å få leve et liv til du er over 70 så må du jo være fornøyd”*. Det virker som om god helse defineres som fravær av sykdom. Etter at mannen døde fikk hun en reaksjon: *”Jeg ble faktisk talt syk etterpå. Hele den vinteren tålte jeg ingenting. Jeg ble bare syk av alt”*. Reaksjonen var delvis fysisk: *”Jeg fikk urinveisinfeksjon og bronkitt”* og delvis psykisk: *”Jeg begynte å plages med søvnen”*. Dermed virker det som om

resonnementet.

sykdommen forringet opplevelsen av alderdommen, men flere uttalelser indikerer at den gode opplevelsen nå er gjenopprettet. Utsagn som: *”Fortsatt sover jeg som en stein langt ut på morgenen”* og *”Jeg har ingen sykdommer som jeg vet om”* tyder i alle fall på det.

I tillegg forteller hun at: *”Jeg sover godt når jeg bare har ro. Derfor har jeg bestemt meg for å slutte å reise. Da er det liksom noe uro i det, og det orker jeg ikke mer”*. Flere sitat tyder på at hun forsøker å forebygge ubehag for å ha det best mulig lengst mulig: *”Så går vi tur. Ja, for å holde oss litt i form”*. Ikke bare kroppen trimmes, men også hjernen får mosjon: *”Jeg må begynne å holde blomsternavnene ved like ellers kan det fort gå gale veien. Så husk på: Hva heter den og hva heter den?”*. Til sammen virker det som om hun har tro på at forebygging nytter og at hun selv kan påvirke både fysiske og mentale lidelser.

Flere andre livshistorier inneholder utsagn som er illustrerende for underkategorien ”Frisk”. Historien til Sverre er en av dem. Alt tyder på at han opplever helsen sin som god og at den har betydning for den gode opplevelsen av alderdommen. For eksempel sier han at: *”Jeg har jo hatt god helse, og det er jo en stor gave”*. Dessuten virker det som om han betrakter helsen i lys av alder: *”Du kan ikke regne med når du har kommet opp i min alder at du skal ha samme mulighetene som da du var ung til å være med og nyte livets gleder på alle måter”*. Hva er det som gjør at helsen vurderes som god? Uttalelser fra intervjuet tyder på at det handler om fravær av sykdom: *”Når jeg ikke er plaget med hjertet så”*. Følgelig virker det som om opplevelsen av alderdommen er god så lenge han slipper hjerteplager, men når de gjør seg gjeldende oppleves alderdommen som mindre god.

¹⁹ ”Da” refererer til ett legebesøk to år etter at mannen døde hvor det ble konstatert at hun var frisk igjen.

I tillegg virker det som om han forsøker å holde sykdom på en armlengdes avstand og dermed opprettholde en god alderdom: *”Det verste for en i slik alder er jo å sette seg ned. Da går det bare en vei. Det beste er å være aktiv og bruke hodet sitt. Det er jo hovedsaken; at man ikke begynner å bli åreforkalket”*. Betydningen av hjernetrim fremheves, men det gjør også vanlig trim: *”Det er fin trim å gå. Man må holde seg i form”*.

Kristine og Sverre vurderer helse i relasjon til alder, og de betrakter den som god. Intervjuene tyder på at det henger sammen med fravær av sykdom og at de definerer seg selv som friske. Å være frisk får betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom fraværet av plager som følger med sykdom. Dessuten virker det som om de er opptatt av å forebygge sykdom slik at de kan holde seg friske lengst mulig. Slik er det ikke for alle. Livshistoriene til Emilie og Hjalmar illustrerer hvordan den som ikke føler seg frisk kan få en vanskelig opplevelse av alderdommen.

Syk

Emilie opplever alderdommen som vanskelig. Tidligere har jeg vist at den kan betraktes både i lys av hennes beretning om det dårlige forholdet til datteren og mangelen på fritidsaktiviteter. Livssyn så derimot ut til å spille en mindre rolle. Har helsen hennes noen betydning og eventuelt hvilken?

Selv sier hun at: *”Det viktigste i livet er at man har god helse, men jeg har jo hatt...”*. Helse er viktig, men selv betrakter hun sin egen helse som dårlig fordi hun har gjennomgått tre store operasjoner i forbindelse med blant annet kreft.

I tillegg forteller hun om en rekke sykdommer relatert til både kropp og sjel. Ett eksempel på somatisk sykdom er astma og et annet er hjerteplager. Videre har hun en del psykiske lidelser. Det virker som om hun tillegger dem større betydning enn de fysiske. Utsagn som: *”Jeg sliter mer psykisk”* tyder på det.

Selv karakteriserer hun de psykiske plagene som nerveproblemer. Hun forteller også at: *”Depresjon har jeg nå fått i de senere årene. Jeg fikk det liksom her under brystet. Jeg har kalt det angst”*. Hun sliter også med flere andre plager. Søvnproblemer er en og manglende initiativ er en annen plage.

Sitatene tyder på at hun betrakter god helse som viktig, men at hun definerer sin egen helse som dårlig på grunn av mange sykdommer. Sannsynligheten for at den vanskelige alderdommen henger sammen med for eksempel angst og nedstemthet er stor. Søvnproblemer og mangel på initiativ gjør neppe tilværelsen bedre. I tillegg kommer fysisk ubehag som hovne føtter og vonde øyne. Til sammen er det rimelig å anta at sykdommer og plager bidrar til den vanskelige opplevelsen av alderdommen.

Emilie forsøker å gjøre noe med opplevelsen av sykdom, men legger selv vekt på at hun ikke lykkes helt. For eksempel har hun forsøkt å dempe depresjonen ved hjelp av anti- depressive medikament: *”Jeg har prøvd den såkalte lykkepillen, men jeg ble så skjelven. Nei, da sluttet jeg med en gang”*.

Emilie fremstiller seg selv som syk. Hun deler skjebne med noen få andre i utvalget. Hjalmar er en av dem. Intervjuet tyder ikke på at han opplever helsen som god: *”Han begynner nå å skrøpes mer og mer. Når du kommer i 70 årene, begynner det å bli tyngre og tyngre. Nå begynner det å røyne mer og mer på. Du tåler mindre, men det er jo opplagt”*. Helsen betraktes som dårlig, og vurderingen gjøres i lys av alder.

Sykdom er et aspekt ved helsen som fremheves. Kreft er et eksempel: *”Da fant dem ut at jeg hadde kreft i magen. Og det var ikke lenge etter så ble jeg operert. Og da tok dem hele magesekken. Det var nesten så jeg overga meg...”*. Hjalmar forteller ikke om psykiske lidelser som depresjon, men han forteller om en

følelse av meningsløshet.²⁰ Dessuten kommer han med flere utsagn av typen: *”Når man har kommet så langt, kan man sette en sprøyte”*. Videre virker det som om de kommende årene bekymrer ham: *”Det er ikke bare. Jeg blir 75, men jeg tenker på det at fem år er ikke bare å hankes med. Det at du blir 80”*. På hvilken måte får sykdommen betydning for alderdommen? Sitatene kan tyde på at han opplever alderdommen som vanskelig fordi man har mindre overskudd enn tidligere.

En oppsummering av hovedkategorien ”Opplevelse av sykdom” viser at eldre blant annet snakker om helsen ved å legge vekt på om de er friske eller syke. Underkategorien ”Frisk” kjennetegnes ved at den eldre betrakter helsen som god i lys av fraværet av somatisk og mental sykdom. Videre kan utsagnene som jeg har plassert innenfor denne underkategorien tyde på at det stilles litt mindre krav for at man skal definere seg selv som frisk i eldre år. I tillegg ser det ut til at de eldre betrakter det å være frisk som et gode som det er verdt å ta vare på ved å forebygge sykdom. Å være frisk henger sammen med opplevelsen av alderdom gjennom fraværet av plager, smerter og lignende ubehag.

Underkategorien ”Syk” kjennetegnes ved at den eldre betrakter helsen som dårlig på grunn av somatisk sykdom, psykiske lidelser eller en kombinasjon. Videre kan utsagnene i denne underkategorien tyde på at sykdom betraktes som noe som hører alderdommen til. Sykdom henger sammen med opplevelsen av alderdom gjennom nærværet av plager, smerter og lignende.

Opplevelse av funksjonsnivå

Hovedkategorien ”Opplevelse av funksjonsnivå” er også en del av opplevelsen av helse. Den består av utsagn fra intervju som viser sammenhenger mellom opplevelse av funksjonsnivået og opplevelser av alderdommen. Flere utsagn

²⁰ Den ble beskrevet i forrige kapittel.

tyder på at funksjonsnivået er en viktig del av helsen og at det får betydning for opplevelsen av alderdommen. Dagrun inspirerte meg til å opprette denne hovedkategorien. I forbindelse med kategorien ”Opplevelse av sykdom” stoppet jeg opp ved følgende utsagn: *”Jeg tror mesteparten av folk har det bra selv om de ikke er så frisk”*. Hva mente hun med det? *”Nei, sånn som jeg har det nå, har jeg det bra. Jeg kan stelle meg selv, jeg kan lage meg mat og jeg kan komme meg ut”*. Utsagnene er interessante fordi de viser at det ikke er tilstrekkelig å vite om den eldre føler seg frisk eller syk for å kjenne til deres opplevelse av helse. I tillegg utgjør funksjonsnivået en del av helsen: *”Så fremt du har helse og kan klare deg selv så syns jeg at det går bra”*. Dermed ble fokus flyttet fra sykdom til funksjonsnivå.

Hvordan opplever eldre funksjonsnivået sitt og på hvilke måter får det betydning for opplevelsen av alderdommen? Gjentatte gjennomganger av materialet viser at den eldres opplevelse av funksjonsnivå kan henge sammen med både en god og vanskelig opplevelse av alderdommen. Derfor opprettet jeg to underkategorier kalt ”Godt funksjonsnivå” og ”Dårlig funksjonsnivå”. Underkategoriene kjennetegnes ved en vurdering av funksjonsnivået og det varierer fra godt til dårlig. Mye tyder på at et godt funksjonsnivå henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi tidligere funksjoner opprettholdes og den eldre bevarer sin selvstendighet. Tilsvarende ser det ut til at et dårlig funksjonsnivå henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen fordi tidligere funksjoner går tapt og den eldre blir mer avhengig av andre.

Godt funksjonsnivå

Kristine opplever helsen sin som god. Det henger sammen med at hun definerer seg som frisk, men er det andre forhold som også er av betydning? Ny gjennomgang av livshistorien hennes avdekker at også hun legger stor vekt på funksjonsnivå. For eksempel forteller hun at noe av det viktigste har vært: *”... at*

jeg har kunnet delta i de tingene som jeg ville. At jeg var så sterk at jeg kunne klare både jobb og barn". Utsagnet tyder på at helsen får en betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom et godt funksjonsnivå, fordi det er en forutsetning for deltakelse. Inntrykket forsterkes av et annet utsagn: *"Det viktigste var at man hadde evner og styrke til å få gjort det man har lyst til å gjøre"*. Opprettholdelse av deltakelse kan være et viktig aspekt ved funksjonsnivå. Uavhengighet ser ut til å være et annet: *"Det må være grusomt å bli sittende og være avhengig av hjelp"*.

Inntrykket av at funksjonsnivå er en viktig del av helsen forsterkes av utsagn fra andre livshistorier. For eksempel sier Sverre at: *"Jeg har fortsatt så god helse at jeg klarer å springe opp en bakke"*. Funksjonsnivå betraktes som en del av helsen, men hva innebærer et godt funksjonsnivå?

Livshistorien til Nils kaster lys over spørsmålet. Han forteller om flere former for svekkelse av tidligere funksjonsnivå. Et eksempel er svekket hørsel: *"Jeg går og venner meg til høreapparat. Ja, for jeg holdt på å bli stakk døv"*. Et annet eksempel er: *"Jeg er mye redusert i krefter og kapasitet"*.

På grunn av disse og lignende uttalelser tenkte jeg at dette kanskje er et tilfelle av en informant som betrakter funksjonsnivået sitt som dårlig, men ytterligere gjennomgang av materialet støtter ikke tanken. I stedet virker det som om han er fornøyd med funksjonsnivået. Et utsagn som tyder på det er: *"Jeg er i forholdsvis god form"*. Et annet er: *"Vi er jo i høy grad oppegående"*. Nils beskriver funksjonsnivået sitt som *"forholdsvis godt"*. Ved å legge vekt på *"forholdsvis"* er det mulig at han mener at man bør ta forholdene med i betraktningen. Det vil si at formen er så god som den kan være med et infarkt og kreft.

Er det noen forbindelser mellom det forholdsvis gode funksjonsnivået og den gode opplevelsen av alderdommen? Livshistorien hans viser at funksjonssvekkelse ikke behøver å stå i veien for den gode opplevelsen av alderdommen, men det er kanskje viktig å akseptere svekkelsen, eller kompensere for den? Følgende utsagn kan tyde på det: *”Vi er fortrolig med det, og har ikke noe problem med å akseptere det”*. Svekkelse er vanskelig å unngå etter hvert som alderen øker, men det er flere måter å forholde seg til den på. Nils holdt på å bli døv: *”Jeg spurte opp og opp igjen. I samtaler og sånn ble man utenfor. Man blir sittende på sidelinja”*. I stedet for å resignere, mestrer han den nye situasjon: *”Jeg går og venner meg til høreapparat”*. Dermed opprettholdes den gode opplevelsen av alderdommen: *”De fungerer kjempefint. Nå kan vi sitte over bordet og ha en samtale og diskutere og ...”*. Hørselsfunksjonen er ikke lengre god, men den fremstilles som tilstrekkelig god på grunn av høreapparatet. Det vil si god nok til at han fortsatt kan delta i samtaler og være en del av det sosiale fellesskapet.

Et annet eksempel på det samme er svekket hjertefunksjon: *”Jeg er redusert i kapasitet. Sånn utholdenhet- det har jeg ikke nå”*. Sitat fra intervjuet tyder på at det kunne ha fått store konsekvenser for hans opplevelse av alderdommen: *”Jeg klarte ikke å vedlikeholde huset. Det ble bare tyngre og tyngre. Så malte jeg hele huset utvendig, men det tok på. Til slutt måtte jeg bare innse at dette går ikke”*. Nils ga ikke opp, men forandret på situasjonen: *”Da gjorde vi det slik at vi solgte huset. Vi gikk i lag med dem og så fikk vi til en generasjonsbolig”*.²¹ Slik er det også med de seksuelle funksjonene: *”En annen ting er at hun mor kanskje har lidd en del over at jeg ble operert... Man mister jo mye av det som skal til, men man finner sin rytme”*.

²¹ ”Dem” er sønnen, sønnens kone og barna deres.

Oppsummerende virker det som om han synes at funksjonsnivået er tilstrekkelig godt. Det vil si at han aksepterer at noen funksjoner svekkes og han klarer å opprettholde andre funksjoner ved hjelp av ulike former for kompensasjon. Enkelte av utsagnene støtter påstanden. Ett eksempel er: *"De medisinene jeg fikk holdt det gående"*. Et annet er: *"Jeg tar mine tak, men jeg er mer forsiktig"*. Dessuten sier han at: *"Det går sin gang"*. Til sammen virker det som om helsen får betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom et funksjonsnivå som er godt nok til at tidligere funksjoner kan opprettholdes ved hjelp av ulike former for kompensasjon.

Dårlig funksjonsnivå

Dagrun opplever alderdommen som vanskelig: *"Jeg har veldig mørke dager av og til, men så kommer lyset"*. Flere sitat tyder på at det henger sammen med funksjonsnivå. Neste sitat som jeg bet meg merke i er: *"Det satte meg veldig mye tilbake"*. Når ble hun satt tilbake, hva satte henne tilbake, og har det noen betydning for opplevelsen av alderdommen?

Intervjuet viser at svekkelsen ikke har skjedd gradvis og skyldes heller ikke sykdom. I stedet var det en ulykke hvor hun skadet seg: *"I høst var jeg så uheldig at jeg brakk lårhalsen"*. Dermed er det rimelig å anta at hun sammenligner seg selv før og etter bruddet. En presisering viser at bruddet var en utløsende årsak, men den svekkede gangfunksjonen fremstilles som problemet: *"Så jeg har gått på krykker i hele vinter. Det satte meg veldig mye tilbake, for ellers for jeg ofte til byen"*.

Har benbruddet noen betydning for opplevelsen av alderdommen og eventuelt hvilken? For det første virker det som om den fysiske svekkelsen får psykiske ringvirkninger: *"Jeg har i grunnen vært forferdelig motløs nå en stund utover"*. Sviktende mot kan igjen få konsekvenser: *"Du har penger nok og kan reise hvor*

du vil, men det hjelper ikke hvis du ikke har mot til det". Gangfunksjonen ble svekket. Aksjonsradiusen ble også redusert. Et eksempel er at hun ikke kommer seg til byen. Opphør av møtevirksomhet er et annet: *"Jeg har ikke vært på møtene siden jeg brakk lårhalsen"*. Et tredje problem er at det sosiale livet innskrenkes: *"Nesten hver dag gikk jeg en runde oppover dit. Der hadde jeg en venninne som bodde, men jeg synes at det ble for langt. I alle fall så lenge jeg gikk på krykker og det"*. Slik jeg tolker livshistorien, førte beinbruddet til at hun ble satt tilbake, og det kaster lys over den vanskelige opplevelsen av alderdommen.

Flere andre livshistorier inneholder også uttalelser som viser at et dårlig funksjonsnivå kan henge sammen med en dårlig opplevelse av alderdommen fordi funksjoner går tapt uten at det kompenseres for dem. For eksempel forteller Hjalmar at: *"Jeg er hørsels... jeg har jo høreapparat. Det blir bare verre og verre. Det korker mer og mer igjen"*. Hvilken betydning får det for opplevelsen av alderdommen? Mye tyder på at svekkelsen henger sammen med redusert deltakelse i det sosiale liv: *"Det er vanskelig for meg å gå og være på plasser og møter og sånt. Det hører jeg ikke. Jeg har bare kuttet ut. Det er ikke noe å gå dit etter"*.

Livshistorien til Arnold kaster ytterligere lys over hvordan funksjonsnivået får betydning for opplevelsen av alderdommen. Å kategorisere livshistorien til Arnold var ikke enkelt. Arnold opplever alderdommen som vanskelig. Derfor trodde jeg først at han betrakter seg selv som syk. En gjennomgang av livshistorien hans viste at den ikke inneholdt noen informasjon som gjorde det nærliggende å plassere den i underkategorien "Syk". Antakelsen stemte altså dårlig. Hva er det som gjør at helsen ikke defineres som god nok? *"Det er jo det som har vært vanskeligheten for meg- den foten"*. Dermed handler det kanskje ikke så mye om funksjoner generelt, men gangfunksjonen spesielt: *"Jeg ble*

delvis lammet i høyrefoten". Andre utsagn bekrefter antakelsen: *"Det var ikke noe annet som feilte meg"*. Livshistorien til Arnold var en av de siste som ble analysert. Til sammenligning med de andre historiene ble jeg forbauset over at en tå gjorde alderdommen vanskelig. Jeg begynte å lure på om tilsynelatende små skader ga store problem.

På hvilken måte får skaden betydning for opplevelsen av alderdom? Sannsynligvis får den betydning fordi den fører til en hverdag med smerter og ubehag: *"Jeg prøver så sant jeg kan å stille opp hvis jeg ikke har for mye vondt"*.²² Han lever med smerter. I tillegg går han glipp av hyggelige ting. Ett eksempel er: *"Jeg begynte tidlig i skog og mark, men det har jeg ikke kunnet fulgt opp lengre"*. Igjen er det mye som tyder på at det handler om funksjonsnivå. For eksempel sier han at: *"Nå har jeg vært litt handikappet fordi jeg ikke har kunnet gå..."*. Litt senere modifiseres utsagnet: *"Jeg kommer meg ut med krykker, men jeg må bile hvis jeg skal til byen"*. Han ønsker ikke å avsløre at han har nedsatt gangfunksjon: *"Hvis jeg går et par hundre meter og kjenner det og stopper opp... og kikker deg rundt... Du vil liksom ikke gjøre oppmerksom på at du har noen svakhet"*. Punktum for reising ble satt: *"Så siden har ikke vi vært ute og reist noe mer"*. Båtlivet har opphørt: *"Siden har ikke jeg vært på sjøen"*. Det går ikke lengre, og tåen som utgjør en liten del av kroppen har medført et stort funksjonstap som overskygger hele opplevelsen av alderdommen og gjør den vanskelig.

Arnold er den eneste som verken definerer helse i relasjon til alder eller sykdom. I stedet tar han utgangspunkt i hvordan den var tidligere og sammenligner seg med før: *"Den var jævlig fin"*. Etter hvert som årene går skal det sannsynligvis

²² Med "Å stille opp" refererer han til deltakelse i sosiale sammenkomster med kamerater på formiddagene.

mye til for å opprettholde en positiv vurdering av helsen, hvilket gjør det til en lite hensiktsmessig måte å forholde seg til helse på.

En oppsummering av hovedkategorien ”Opplevelse av funksjonsnivå” viser at opplevelsen av funksjonsnivået er en del av opplevelsen av helse. Opplevelsen av funksjon varierer fra god til dårlig. Underkategorien ”Godt funksjonsnivå” kjennetegnes ved at den eldre definerer helsen som god og det henger sammen med at vedkommende vurderer sitt eget funksjonsnivå som godt enten fordi man aksepterer at funksjoner går tapt eller det kompenseres for de tapte funksjonene. Å ha et godt funksjonsnivå får betydning for opplevelsen av alderdom på flere måter, som at aktiviteter opprettholdes, selvstendigheten bevares og aksjonsradiusen består.

Underkategorien ”Dårlig funksjonsnivå” kjennetegnes ved at den eldre definerer helsen som dårlig, fordi funksjoner går tapt uten at man klarer å forsones seg med det, eller kompensere for det. Å ha et dårlig funksjonsnivå får betydning for opplevelsen av alderdom på flere måter, for eksempel at man mister hørselen og dermed muligheten til å delta i samtaler, man blir mer avhengig av hjelp fra andre eller man kommer seg ikke rundt på samme måte som tidligere.

De fleste livshistorier handler om både sykdom og funksjonsnivå

Foreløpig har jeg vist at en opplevelse av alderdommen kan tolkes enten i lys av opplevelsen av sykdom eller opplevelsen av funksjon. Så langt har jeg argumentert for at den vanskelige opplevelsen av alderdommen kan henge sammen med at man føler seg syk eller opplever funksjonsnivået som dårlig. Tilsvarende har jeg argumentert for at den gode opplevelsen av alderdommen henger sammen med at man føler seg frisk eller betrakter sitt funksjonsnivå som godt.

Opplevelsen av alderdommen kan også tolkes i lys av en kombinasjon av opplevelse av sykdom og opplevelse av funksjonsnivå. Ytterligere gjennomgang av materialet viser at enkelte, som for eksempel Kristine, både betrakter seg som friske og vurderer funksjonsnivået sitt som godt. I slike tilfeller er helsen utelukkende god og den bidrar på to forskjellige måter til den gode opplevelsen av alderdommen. Det vil si gjennom fraværet av ubehag og gjennom opprettholdelse av tidligere funksjoner. Andre, som for eksempel Hjalmar, oppfatter seg selv som syke og funksjonsnivået betraktes som dårlig. I slike tilfeller oppleves helsen som utelukkende dårlig og den bidrar på to forskjellige måter til den vanskelige opplevelsen av alderdommen. Det vil si gjennom nærvær av plager og funksjoner som går tapt. Videre er det tilfeller hvor opplevelsen av helsen er mer sammensatt. For eksempel forteller Nils at han er syk, men fornøyd med sitt funksjonsnivå. Dermed bidrar helsen til både en god og vanskelig opplevelse av alderdommen. I tillegg er det mulig at enkelte eldre betrakter seg selv som friske selv om de vurderer funksjonsnivået som dårlig, men det har jeg ingen eksempler på.

Er helse viktig for alle og er det nok at den eldre er fornøyd med helsen sin for at alderdommen skal fortone seg som god? I de tidligere kapitlene har jeg sett nærmere på begrensninger ved de analytiske dimensjonene. Så langt har analysen vist at både aktiviteter og relasjoner er viktige for en god opplevelse av alderdommen, men hver for seg sikrer de ikke en god opplevelse av alderdommen. Livssyn er derimot viktig for noen, men ikke for alle. Hvordan passer helse inn i dette bildet?

Blant de eldre med gode opplevelser av alderdommen er det ingen som uttrykker misnøye med helsen sin. I stedet inneholder livshistoriene deres utsagn som gjør det nærliggende å plassere dem i underkategoriene ”Frisk” og ”Godt funksjonsnivå”. Mitt materiale tyder derfor på at å være fornøyd med helsen sin

har stor betydning for en god opplevelse av alderdommen. Blant de eldre med vanskelige opplevelser av alderdommen er det få som uttrykker at de er fornøyde med helsen sin. I stedet inneholder livshistoriene utsagn som gjør det nærliggende å plassere dem i underkategorier som ”Syk” og ”Dårlig funksjonsnivå”. Unntakene er Torbjørg, Konstanse og Barbro. Livshistoriene deres illustrerer at man naturlig nok kan ha en vanskelig opplevelse av alderdommen på tross av at man er fornøyd med helsen sin. Helse er derfor ikke nok til at alderdommen oppleves som god.

Dessuten er det ett tilfelle hvor det er vanskelig å avgjøre hvordan den eldre opplever helsen sin. Dermed er det heller ikke mulig å si noe om hvordan den eventuelt påvirker opplevelsen av alderdommen. Igjen er det livshistorien til Agnete som skaper kategoriseringsproblemer. Noe informasjon om helsen hennes fremkommer riktignok gjennom intervjuet. For eksempel forteller hun at: *”Du skjønner at jeg har brukket lårhalsen. Og så har jeg gått ned 20 kilo eller hva det er”*, men hun kommer ikke noe nærmere inn på det. Lenger ut i intervjuet nevner hun at: *”Jeg får sånn sukkerprøve- nå tar jeg selv insulinsprøytene”*, men heller ikke diabetesen vies ytterligere oppmerksomhet. Tilsvarende nevnes luftveissykdommer i en bisetning: *”Du skjønner at jeg har fått astma, bronkitt, men jeg har ikke angst”*. Sykdommene får konsekvenser fordi: *”Jeg kom meg ikke i bryllupet. Jeg ville ikke dra for jeg får krampe i foten hvis jeg går mye eller sånt. Det må de forstå”*. Samtidig er det vanskelig å vite hvordan hun selv vurderer denne episoden. Var det for eksempel godt å slippe å dra eller var det leit at hun ikke lengre er i stand til å delta i slike sammenhenger? I dette enkeltintervjuet er informasjonen om helse så knapp at det er vanskelig å se eventuelle sammenhenger mellom den og opplevelsen av alderdommen.

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn

Gjennom analysen har jeg vist at helse er en sammensatt dimensjon. Innledningsvis ble det påpekt at folk flest ofte definerer helse som fravær av sykdom, og sykdom som fravær av helse (Solbakk 1995). Jeg gjenfinder det samme i mitt materiale, men helse handler ikke bare om opplevelse av sykdom. I tillegg legger mange av informantene vekt på at opplevelsen av funksjon også er en del av helsen. Helse består med andre ord av både opplevelser av sykdom og opplevelser av funksjon.

Når mine informanter forteller om sin helse legger de større vekt på egne opplevelser enn å referere til diagnoser stilt av legen. Materialet mitt tyder på at de subjektive opplevelsene først og fremst er erfaringsbaserte. Dette harmonerer med synet til Illich (1976). Videre er det flere av informantene som skiller mellom psykisk og somatisk sykdom. I den forbindelse synes jeg det er interessant å merke seg at det kun er kvinnelige informanter som forteller at de selv har eller har hatt plager av mental art. Muligens holder denne kjønnsforskjellen på å endre seg. Statistisk sentralbyrå (1999) finner nemlig menn som forteller om slike plager, men det er flest kvinner.

Informantene i mitt utvalg betrakter stort sett helsen som god eller dårlig, men det er store individuelle variasjoner. For eksempel er det enkelte eldre som fremhever at verken de selv eller nærmeste familie noen gang har vært syke. De opplever heller ikke noen nevneverdige funksjonstap. Andre opplever i større grad at helsen befinner seg et sted mellom god og dårlig. Det kan enten henge sammen med opplevelser av sykdom eller opplevelser av funksjonstap eller begge deler. Atter andre opplever helsen som dårlig. Det henger sammen med både opplevelser av sykdom og opplevelser av at funksjoner går tapt. Å miste en funksjon, slik det kommer til uttrykk i intervjuene, trenger ikke å henge sammen med en opplevelse av dårlig helse. I stedet er det av stor betydning om den eldre

enten aksepterer tapet eller føler at hun eller han klarer å kompensere for den tapte funksjonen.

Ved å kombinere opplevelser av sykdom og opplevelser av funksjon fremkommer det altså at opplevelsen av helse kan være satt sammen av motstridende opplevelser. Verdens helseorganisasjon har tatt høyde for at helse er sammensatt og inkludert fysiske, psykiske og sosiale opplevelser av velvære i sitt helsebegrep. Samtidig mister begrepet mening fordi det blir for vidt og uoversiktlig. Det vil si at begrepet ikke bare fanger opp forhold som er av sentral betydning for helse, men det nærmer seg begrep som livskvalitet.

Lite i mitt materiale tyder på at informantene inkluderer sitt sosiale liv som et aspekt ved helsen, men både kropp og sjel vektlegges. Aspekter ved helsen som fortøner seg som viktige er sykdommer og funksjoner. Dermed tyder min studie på at det betyr mer å klare hverdagens krav enn å føle velvære. I så måte har definisjonen til Hjort (1994) mye for seg. Det vil si at helse blant annet betraktes som overskudd til å klare hverdagens krav.

Videre er det interessant at Verdens helseorganisasjon (1979) definerer helse som noe statisk og absolutt. Analysen tyder på at informantene gjør det motsatte. De betrakter helsen sin i relasjon til alder, men det gir seg ulike utslag. Mitt materiale tyder på at friske eldre legger vekt på at de ikke har blitt så gamle at sykdom er et problem, men de syke eldre forklarer sykdommen ved hjelp av alder. Til dels vurderes helsen også i forhold til tidligere erfaringer med sykdom. Dermed fremstilles ikke bare helse som noe dynamisk, men også noe som er relativt. Styrken ved informantenes måte å definere helse på er selvfølgelig at man kan bevare en opplevelse av å ha en god helse på tross av at man ikke befinner seg i en tilstand preget av fullstendig fysisk, psykisk og sosialt velvære.

Helsevesenet definerer, som nevnt innledningsvis, helse som fravær av sykdom, skade eller lyte. Mitt materiale tyder på at dette er et snevrere syn på helse enn informantenes. Blant annet legger de vekt på at helsen kan være god på tross av at sykdom er nærværende og at helsen kan være dårlig selv om man ikke har noen sykdommer fordi funksjoner gradvis svekkes som en følge av aldring uten at man klarer å akseptere det eller føler at man får kompensert for tapene. Muligens kan slike svekkelser defineres som skader eller lyter, men informantenes uttalelser tyder på at de i større grad betrakter for eksempel svekket syn, eller nedsatt hørsel, som vanlige prosesser som hører aldringen til. Dessuten viser intervjuene med Hjalmar og Nils at det ikke er nærvær eller fravær av lyte som er viktig for opplevelsen av helse, men om man klarer å akseptere den eller kompensere for den eller ikke.

Tranøy argumenterer for at ingen kan forstå hva det vil si å være frisk før man har opplevd sykdom.²³ Min analyse støtter tankegangen til Tranøy fordi det virker som om erfaring både med egne og andres sykdommer gjør at den eldre betrakter det å være frisk som et mål i seg selv. Blant annet kommer det tydelig til uttrykk i livshistorien til Kristine. Hun påpeker blant annet at det er viktig å være frisk for å klare å ta hånd om både barn og jobb. På den tiden hvor hun var yrkesaktiv var det heller ikke like mange støtteordninger som i dag hvis man ble syk. Følgelig er det nærliggende å anta at sykdommer fikk større konsekvenser på den tiden informantene vokste opp og levde sine yrkesaktive liv. I tillegg har informantene levd lange liv. Derfor er det også sannsynlig at de har rukket å gjøre seg flere erfaringer med sykdom enn yngre mennesker. I dag er det mer offentlig hjelp å få, men Kristine legger likevel vekt på at hun ikke ønsker å bli avhengig av andres hjelp.

²³ Referert i Solbakk (1995).

Informantene strekker helsebegrepet langt i den forstand at enkelte er fornøyde med funksjonsnivået sitt, på tross av at utenforstående muligens ville betrakte det som lavt. Grunnen til det kan være at helse defineres i relasjon til alder, slik Blaxter (1990) påpeker. Hvis det er riktig, kan det hende at eldre stiller mindre krav enn yngre til å være frisk eller til funksjonsnivå for å definere helsen som god. En annen grunn kan være at helse defineres i relasjon til tiden og stedet de vokste opp. Det vil si en tid med mer sykdom og høyere dødelighet. Hvis det er riktig, kan det hende at dagens eldre stiller mindre krav enn morgendagens eldre til å være frisk eller til funksjonsnivå for å definere helsen som god.

Solbakk (1995) konkluderer sin gjennomgang av begrepet med at helse forblir noe diffust. Jeg støtter denne konklusjonen. For eksempel er det ganske vanlig å hevde at man kan ha en god helse på tross av sykdom, men hva er det egentlig som er godt? Er det bare funksjonsnivået eller er det noe mer i tillegg? Tilsvarende er det vanlig å hevde at man kan ha en dårlig helse uten å være syk, men hva er det da som er dårlig? Handler det utelukkende om funksjonsnivået eller er det også andre forhold? Jeg tror at måten som den enkelte forholder seg til sitt funksjonsnivå er av sentral betydning. Derfor kommer jeg straks tilbake til betydningen av mestring.

Jeg tror altså ikke at det er hensiktsmessig å lage en standarddefinisjon på helse. I stedet bør formålet med bruken være retningsgivende for hvilken definisjon man legger til grunn. Fordi begrepet allerede har så mange definisjoner, er det uansett viktig at man presiserer hvilket innhold som legges i det. Jeg lot de eldre snakke om helse slik de selv finner det naturlig. Fordelen er at man kan fange opp det som er spesifikt for en konkret aldersgruppe og den situasjonen de befinner seg i. Ulempen er at det kan ha liten overføringsverdi til andre aldersgrupper som befinner seg i helt andre livssituasjoner. Mitt formål var å se om helse har noen betydning for opplevelsene av alderdom og eventuelt hvilken.

Til den bruken er et åpent helsebegrep bedre egnet enn et begrep som er definert på forhånd.

Spørsmålet om hvorfor enkelte mestrer funksjonstap i større grad enn andre, ligger utenfor avhandlingens avgrensning.²⁴ I stedet for å fokusere på hvem, skal jeg dvele litt ved hvordan mestring foregår slik det beskrives i litteraturen og eksemplifisere ved hjelp av mitt materiale.

Bevisste forsøk på mestring, slik det tidligere ble definert av Bojer et. al (1993), er det flere av informantene som beretter om. Ubevisst mestring er derimot vanskelig å fange opp gjennom intervju med fokus på subjektive opplevelser.

Enkelte forteller at de er fornøyde med funksjonsnivået på tross av at funksjoner går tapt, enten fordi at tapet aksepteres eller fordi det kompenseres for. Å akseptere tap er et eksempel på passiv mestring. Å kompensere for tap er et eksempel på aktiv mestring (Tornstam 1973). Videre kan man si at førstnevnte innebærer en kognitiv tilnærming til tapet mens den andre i større grad involverer atferd (De Longis og Brian 1990). Dermed kommer mestring inn som et viktig element i forståelsen av hvorfor enkelte er fornøyde med helsen sin mens andre er misfornøyde.

Mestring defineres ofte som å overvinne krav. Når det gjelder sykdom og redusert funksjonsnivå i eldre år er det sannsynligvis av større betydning å lære seg å leve med dem, fordi sykdommene ofte får et kronisk preg og det er heller ikke sikkert at funksjonsnivået blir bedre.

²⁴Det er mye forskning som belyser mestring av funksjonstap. Se for eksempel Abrams (1978), Auer (1986), Bowling og Cartwright (1982), Gutman (1980) og Lund (1989).

Lazarus og Folkman (1984) argumenterer for å skille mellom mestringens hensikt og effekt. I likhet med dem finner jeg at det kan være et sammenfall mellom disse to, men at det ikke trenger å være det. Kristine forteller at hun har sluttet å reise for å eliminere en uro som forstyrrer hennes nattesøvn og at det fungerer. Dermed er det sammenfall mellom hensikt og effekt. Emilie som beskriver hvordan ”lykkepiller” førte til at hun begynte å skjelve på hendene i stedet for å bli gladere er derimot et eksempel på at hensikt og effekt ikke alltid sammenfaller.

Gjennom analysen fremkommer det at eldre i varierende grad prøver å forebygge sykdom, akseptere funksjoner som går tapt eller kompensere for dem, slik at det tidligere funksjonsnivået opprettholdes. Forebyggingen rettes både mot somatiske og mentale lidelser og impliserer en tro på at de selv kan influere på egen helse. Blant livshistoriene som jeg har klassifisert under kategoriene ”Frisk” og ”Godt funksjonsnivå” er det eksempler på slike utsagn. For eksempel forteller flere eldre at de går tur for å holde kroppen i form og det berettes om trim også for hjernen. Således gjenfinner jeg det fenomenet som Coleman (1993) beskriver som indre lokalisering av kontroll. Videre påpeker han at indre lokalisering av kontroll innebærer at den eldres opplevelse av å påvirke sitt eget liv er viktigere for helsen enn om hun eller han faktisk gjør det. Det er få tilsvarende utsagn, om å kunne influere på egen helse, i livshistoriene til informanter som definerer seg som syke eller vurderer funksjonsnivået som lavt.

Selektiv optimalisering med kompensasjon ble tidligere nevnt, men i mitt utvalg er det ingen eksempler hvor alle tre komponentene brukes på en og samme aktivitet. I stedet er det flere eksempler på seleksjon i den forstand at man velger ut aktiviteter som man fortsatt klarer og gir avkall på andre. Det er også mange tilfeller av optimalisering. Kristine som har sluttet å reise for å bedre nattesøvn er et eksempel. Tilsvarende finner jeg kompensering i form av at

man bruker lengre tid på noe, får hjelp av noen, bruker briller, bruker høreapparat og lignende. Følgelig kan det tyde på at komponentene brukes hver for seg.

Gjennom analysen fremkom det også at flere av de eldre fokuserer på det som fortsatt er intakt, ambisjonsnivået senkes og man sammenligner seg med andre som gjør at man fortsatt kommer heldig ut. Tilsvarende er det eldre som fokuserer på det som har gått tapt, de fortsetter å sammenligne seg med en yngre utgave av seg selv, eller de fokuserer på andre som gjør at de selv kommer dårlig ut.

Til sammen synes jeg at det fremkommer mange eksempler på å gjøre en situasjon best mulig. Dette er en fruktbar innfallsport til å forstå både hvorfor eldre opplever helsen slik de gjør, men også måten den kan få betydning for opplevelsen av alderdommen på. Samtidig er det viktig å fange opp eldres mindre hensiktsmessige måter å forholde seg til helse på. For eksempel er det flere som sammenligner seg selv med tidligere, de resignerer, eller de forholder seg til helse på andre måter som er destruktive.

Tidligere forskning om betydningen av helse viser at man kan mye om eldres sykdommer, man vet at de kan virke inn på hverdagen deres, men man vet mindre om hvilken betydning de får. For eksempel viser studien fra Statistisk sentralbyrå (1999) at 85 prosent av eldre over 67 år har en eller flere kroniske sykdommer, men dette tallet inkluderer to svært forskjellige fenomen med ulik betydning. Det ene er "ubetydelige" sykdommer som den eldre knapt tenker over at hun eller han har. Det andre er sykdommer som får betydning. Derfor hadde det vært interessant å vite mer om hvor mange "betydelige" sykdommer eldre har. Slike tall har man ikke, men man vet at over halvparten av de eldre opplever helsen sin som god. Muligens kan forklaringen være at de har flere

sykdommer, men er fornøyde med funksjonsnivået, som de tillegger størst betydning når de uttaler seg om helsen sin.

Videre vet man at det er en positiv sammenheng mellom helse og livskvalitet. Jeg synes det er interessant å merke seg at flere forskere finner denne sammenhengen med forskjellige metodiske tilnærminger. Det vil si at studier som benytter rangering av gitte svaralternativ, åpne spørsmål og kvalitative intervju peker i samme retning.²⁵

Det er imidlertid mindre kunnskap om hva denne sammenhengen består av. Mye forskning tyder på at det er opplevelsen av helsen som er viktig, snarere enn diagnoser stilt av leger (Brickman et al. 1978, Kaplan og Camacho 1983, Grue 1988, Kramer 1995, Hazelrigg og Hardy 2000, Michalos et al. 2000, Moum 2000 samt Næss og Eriksen 2000). Mine funn understøtter dette. For eksempel legger informantene stor vekt på at en god opplevelse av helsen er en stor gave og at man er usedvanlig heldig så lenge man bevarer sin helse.

Hvorfor har helsen betydning for opplevelsen av alderdom? Tidligere forskning viser at den får betydning gjennom at den eldre ønsker å bo hjemme lengst mulig og den eldre ønsker å være så selvstendig som mulig (Sigurdardóttir 1993). Helse er en forutsetning for begge deler. Jeg kommer stort sett frem til samme resultat. For å fange opp dette aspektet, har jeg valgt å bruke ”funksjoner”. Funksjoner handler ikke bare om selvstendighet og uavhengighet, men også andre betydninger, som å delta i aktiviteter eller relasjoner. Betydningen av å inkludere de to siste elementene fremheves også av Danielsen og Thorsen (1993) samt Öberg og Ruth (1993). Samtidig er det viktig å fremheve at helsens betydning for alderdomsopplevelsen kan endres gjennom

for eksempel alvorlig sykdom eller innleggelse på institusjon. I så fall handler det kanskje ikke lengre om å bo lengst mulig hjemme, men for eksempel om å være klar i hodet.

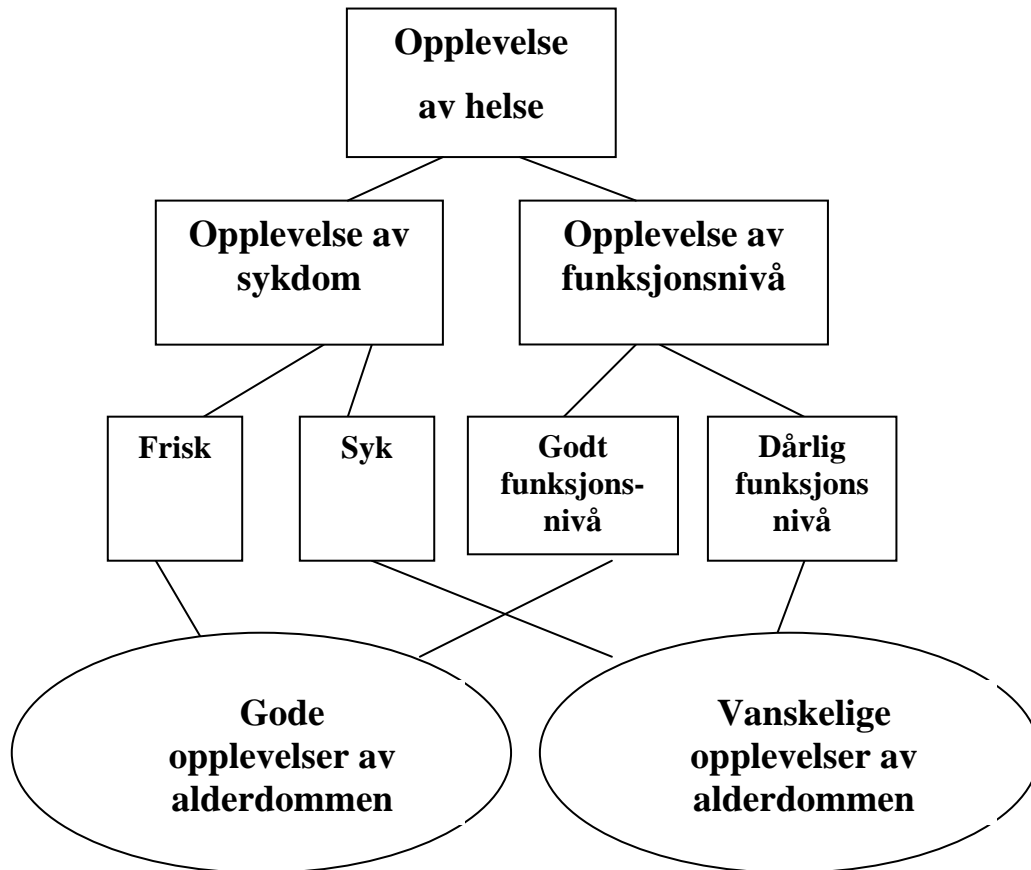
I tillegg er det, som tidligere nevnt, mye i mitt materiale som tyder på at informantene allerede som barn lærte seg å betrakte helse som et gode. De tar med seg denne ballasten inn i alderdommen. Flere av dem erfarte tidlig i livet at tap av helse, enten mors eller fars, fikk konsekvenser for hele familien. Selv om det etter hvert har kommet flere offentlige velferdsordninger som gir en viss materiell trygghet ved sykdom og funksjonshemming er det lite i intervjuene som tyder på at informantene betrakter god helse som mindre viktig av den grunn. Derfor blir nok ikke god helse tatt for gitt av dem på samme måte som dagens unge kan.

Forholdet mellom helse og ulike opplevelser av alderdommen

Hensikten med dette kapitlet var å analysere mulige sammenhenger mellom eldres opplevelse av sin helse og opplevelser av alderdommen. Sammenhengene kan oppsummeres ved hjelp av en modell:²⁶

²⁵ Campbell et al. (1976) og Norsk monitor (1999) er studier hvor deltakerne rangerte gitte svaralternativ. Sastre (1999) og Lee et al. (1999) brukte derimot åpne spørsmål. Den nordiske studien "Livsløp blant gamle i Norden" (Wærness et al. 1993) bygger på kvalitative intervju.

²⁶ I tillegg er det utarbeidet en oppsummering av egenskaper både ved hoved- og underkategoriene i Vedlegg 7: En oppsummering av helse.

Helse får betydning for opplevelser av alderdommen på forskjellige måter. Flere utsagn tyder på at det å være fornøyd med helsen sin har stor betydning for en god opplevelse av alderdommen, men det er ikke nok. Man kan selvfølgelig ha en vanskelig alderdom på tross av at man er fornøyd med helsen.

Opplevelsen av helse består både av sykdommer og funksjonsnivå. Opplevelsen av sykdommer varierer fra frisk til syk. Å være frisk får betydning for opplevelsen av alderdom gjennom fraværet av smerter og annet ubehag som følger av sykdom. Å være syk får derimot betydning for opplevelsen av alderdom gjennom nærværet av smerter og annet ubehag som følger av sykdom. I tillegg er det mulig å ha sykdommer uten å tillegge dem nevneverdig betydning. Jeg har ingen empiriske eksempler på det, men jeg tror ikke at eldre

definerer seg som syke i slike tilfeller, men som friske. Følgelig hadde det vært interessant å finne ut mer om hvilke sykdommer som gjør at eldre betrakter seg som syke. Henger det for eksempel sammen med om de er akutte eller kroniske, om de er livstruende eller ikke, eller hvilke konsekvenser de får i hverdagen? I mitt materiale får sykdom betydning gjennom smerter, plager og ubehag. I tillegg er det nærliggende å tro at sykdommer får betydning også på en rekke andre måter som ikke kommer til uttrykk i mitt materiale. Eksempler på det er redsel for smerter eller døden, økonomiske bekymringer fordi medisiner er kostbart, eller annet.

Opplevelsen av funksjonsnivå varierer fra godt til dårlig. Godt funksjonsnivå innebærer at man opprettholder sitt funksjonsnivå, eller at man enten aksepterer at funksjoner går tapt eller føler at man kompenserer for dem. Godt funksjonsnivå, slik informantene forteller om det, får betydning for opplevelsen av alderdom fordi tapte funksjoner aksepteres, funksjoner bevares, selvstendighet opprettholdes og det samme gjør aksjonsradius. Dårlig funksjonsnivå, slik det kommer til uttrykk gjennom intervjuene, innebærer at tidligere funksjoner går tapt uten at tapet kompenseres for eller aksepteres. Dårlig funksjonsnivå får betydning for opplevelsen av alderdom fordi eldre føler at funksjoner forsvinner, at avhengigheten av andre øker og at aksjonsradiusen reduseres. På bakgrunn av mitt materiale er det ikke grunnlag for å gå nærmere inn på hvorfor enkelte aksepterer tap av funksjoner, eller kompenserer for dem, mens andre ikke gjør det. Henger det for eksempel sammen med hvor store forandringer tapet medfører, tidligere erfaring med funksjonstap, personlighet eller helt andre ting?

Videre har jeg skissert ulike kombinasjoner mellom opplevelser av sykdom og opplevelser av funksjon som viser at helsen kan være sammensatt. En variant er at både opplevelsen av sykdom og opplevelsen av funksjon henger sammen med

en god opplevelse av alderdommen. En annen variant er at både opplevelsen av sykdom og opplevelsen av funksjon henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. En tredje variant er at opplevelsen av sykdom henger sammen med en del av opplevelsen av alderdommen som er god, men opplevelsen av funksjon henger sammen med en vanskelig. En fjerde variant er at opplevelsen av sykdom henger sammen med en del av opplevelsen av alderdommen som er vanskelig, men opplevelsen av funksjon henger sammen med en god. Jeg har ikke noe grunnlag for å uttale meg om hva som tillegges størst betydning for opplevelsen av helse, men jeg vil tro at det varierer. For eksempel kan en enkeltsykdom være så alvorlig at det ikke hjelper på opplevelsen av helse om funksjonsnivået vurderes som godt. Tilsvarende kan man tenke seg et funksjonstap som er så omfattende at fraværet av sykdom ikke tillegges så mye betydning for den generelle opplevelsen av helse.

Helse, i likhet med relasjoner, aktiviteter og livssyn, kaster altså lys over variasjonen i de eldres opplevelse av alderdommen. I tillegg er det mulig at materiell standard spiller en rolle. Materiell standard er derfor den neste, men også siste dimensjonen ved eldres livsverden som jeg analyserer.

11. Materiell standard

Så langt har jeg vist at relasjoner, aktiviteter, livssyn og helse er fire dimensjoner som i varierende grad kaster lys over opplevelser av alderdommen. Materiell standard er den femte, og siste, som behandles her. Materiell standard fikk status som analytisk dimensjon på et tidlig tidspunkt fordi jeg bar med meg dens betydning som en del av ballasten fra tidligere forskning. Blant annet har fattigdom vært et vesentlig alderdomsproblem for de fleste mennesker i verden historisk sett. I tillegg har nok bidragene fra levekårsforskningen vært viktige, fordi den legger stor vekt på økonomiske aspekter som forbruk, inntekt, formue og lignende.¹ Ved gjennomlesing av materialet oppdaget jeg også fort at de eldre selv legger vekt på den materielle standarden.

På bakgrunn av dette forventet jeg å finne en sammenheng mellom en opplevelse av høy materiell standard og en god opplevelse av alderdom og en tilsvarende sammenheng mellom en opplevelse av lav materiell standard og en vanskelig opplevelse av alderdom. Livshistoriene bekrefter at opplevelsen av den materielle standarden har betydning for opplevelsen av alderdommen, men mine forventninger stemte bare opp til et visst punkt. Dessuten er det empiriske bildet mer sammensatt enn antatt.

Ingen av informantene bruker begrepet ”materiell standard”. I stedet kommer informasjon om materiell standard til uttrykk gjennom konkrete beskrivelser av hva de har og hvordan gjenstandene vurderes. For eksempel forteller Hildur at: *”Du skjønner at vi har generasjonsbolig. Det har vært et livsprosjekt. Vi har kostet og kostet gjennom hele livet. Det har vært forandring, og vi har bygd på, men det har gått bra”*. Tilsvarende nevnes og vurderes andre ting: *”Vi har en*

¹ Levekårsforskning inkluderer ikke bare materielle komponenter, men til forskjell fra studier om livskvalitet legges det ikke vekt på de subjektive aspektene ved komponentene.

båt- bare en sånn liten fiskebåt med påhengsmotor". Dessuten berettes det om fritidsbolig: *"Vi har en hytte i skogen"*.

Ikke bare forteller de om den materielle standarden sin, men livshistoriene inneholder også informasjon om ulike måter som den får betydning på. Edvins utsagn viser for eksempel at økonomi kan være en kilde til bekymring og dermed bidra til en vanskelig alderdom, men slik er det ikke for ham personlig: *"Jeg synes at alderdommen har vært fin. Vi har styrt vår økonomi slik at vi slipper bekymringer. Vi sitter med vissheten om nedbetalt hus. Økonomiske bekymringer ville være helt forferdelig"*. Agnete er et annet eksempel: *"Jeg har et stort hus her"*. Huset får betydning for opplevelsen av alderdommen fordi: *"Jeg har det komfortabelt"*. Dessuten fremstilles det som en ekstra inntektskilde: *"Jeg har en hybelleilighet. Den leier jeg bort"*. I tillegg sier hun at alderdommen har vært god: *"... takket være at jeg har hus"*.

For noen er den materielle standarden relatert til det fineste, viktigste og vanskeligste. Arnold fremhever alle betydningene: *"Jeg har hatt en fin alderdom. Vi har jo hatt en romslig økonomi og har nærmest gjort hva vi har hatt lyst til"*. Han synes at handlefriheten er det fineste, men i tillegg er ryddig økonomi viktig: *"Jeg har basert alt sammen på økonomi. Et ryddig liv i forhold til det må være det viktigste for alle"*. I motsatt fall blir det vanskelig: *"Jeg har inntrykk av at det er det som det går mest på når ting går på skjeve. Ungdommen tar opp for store lån som de ikke makter å betjene og så må det gå galt"*.

Fordelen ved å benytte begrepet materiell standard er at jeg kan bruke det til å fange opp en rekke utsagn fra livshistoriene som er relatert til hva de eldre har (hus, penger, hytte, bil, båt, naust og lignende), hvordan de vurderer det (stort,

lite, godt, dårlig, problematisk, uproblematisk og så videre), samt mulige betydninger som det får for opplevelsene av alderdommen.

Samtidig går begrepet utover disse konkrete beskrivelsene fordi det inneholder noe generelt og allmenngyldig. Materiell standard har betydning for mennesker utover utvalget og materiell standard kan innebære andre forhold enn de som kommer konkret til uttrykk gjennom akkurat disse livshistoriene. For eksempel kommer det til syne gjennom forskning og teorier knyttet til materiell standard. Siden begrepet er sammensatt, behandler jeg det under et eget punkt. Deretter fokuserer jeg på noe av forskningen på dette feltet. Dessuten presenteres noen teoretiske bidrag som kan belyse mulige sammenhenger mellom opplevelsen av den materielle standarden og opplevelser av alderdommen. Til sammen danner dette en plattform for det analytiske arbeidet og jeg ønsker å vise ulike måter som den materielle standarden får betydning for opplevelsen av alderdommen på. Avslutningsvis betrakter jeg deler av den eksisterende kunnskapen i lys av den nye, og noen konklusjoner trekkes.

Begrepsavklaring

Ofte brukes begrep som materiell standard, materielle ressurser og materielle goder om hverandre. Den materielle standarden måles ofte ved hjelp av forskjellige indikatorer avhengig av hva målingen skal brukes til. For eksempel brukte Diener og Diener (1995) brutto nasjonalprodukt, kjøpekraft per innbygger og et mål for grunnleggende behov (basert på trygt drikkevann, spedbarnsdødelighet, forventet levealder, prosentandel med sanitære fasiliteter og et gjennomsnittlig inntak av kalorier per dag) da de skulle studere mulige sammenhenger mellom materiell velferd og livskvalitet i ulike land. Tilsvarende brukte Norsk Monitor en rekke materielle goder i husstanden som videospiller, fargefjernsyn med tekst- TV, CD- spiller, mikrobølgeovn, komfyr med varmluft/grill og oppvaskmaskin for å se på mulige endringer i sammenhenger

mellom materielle goder og tilfredshet/lykke i den norske befolkningen fra 1985-1995 (Hellevik 1996).

Mange betrakter egen inntekt som en forutsetning for uavhengighet og selvstendighet. Statistisk sentralbyrå (1999) bruker denne indikatoren som en av flere i sine beskrivelser av eldres materielle situasjon.² Personlig inntekt er en vanlig betegnelse for den enkeltes inntekt, og den inkluderer alle skattepliktige inntekter. Personlig inntekt har betydning for levekårene, men det har også den samlede inntekten til husholdet.³ Derfor er det vanlig å presentere slike tall. I tillegg inkluderes som regel formue.

Pensjon er den viktigste kilden til inntekt for eldre. Folketrygdens pensjon har tre hovedkomponenter. Den ene er grunnpensjon som fastsettes uavhengig av inntektens størrelse. Den andre er tilleggspensjon som beregnes på grunnlag av tidligere inntekt. Den tredje er sært tillegg som utbetales dersom det ikke er grunnlag for tilleggspensjon eller tilleggspensjonen er mindre enn sært tillegg. Minstepensjon består derfor av grunnpensjon med sært tillegg.⁴ Formue er vanskelig å måle fordi det er problematisk å taksere realkapitals verdi. Som regel er formue knyttet til oppsparte midler, nedbetalt bolig, fritidshus, bil, båt, eiendom eller lignende.

I mitt tilfelle virker det lite hensiktsmessig å benytte de eksisterende indikatorene. Formue er sannsynligvis av betydning for eldre, men den kommer trolig til uttrykk gjennom huset, hytta eller båten. I stedet lar jeg begrepet inkludere all informasjon som den eldre gir om materielle gjenstander som berører dem selv. Dermed er det for eksempel mulig å fange opp ikke bare betydningen av det de har, men også det de eventuelt savner.

² Foruten inntekt inkluderes tall om forbruk, formue og boforhold.

³ Tall på husholdsnivå inkluderer også overføringer som er skattefrie.

Teoretisk rammeverk

Flere har forsøkt å forklare mulige forbindelseslinjer mellom den materielle standarden og folks opplevelse av hvordan de har det. En forbindelseslinje fokuserer på generasjonstilhørighet og forskeren søker etter en forståelse i hva den eldre erfarte i oppveksten. En annen er betydningen av livsfase, og forskeren antar at betydningen av materiell standard varierer gjennom livet. Dermed handler det ikke om hvilken generasjon informantene tilhører, men hvor i livet vedkommende befinner seg. I det følgende utdypes de to tilnærmingene.

Tankegangen som ligger til grunn for generasjonseffekt strekker seg tilbake til Mannheim. Han lanserte sin generasjonsteori på slutten av 1920-tallet: *”I hans kultursosiologi formes historiske generasjoner, forstått som personer i samme livsfase og som møter de samme historiske betingelser, av sine grunnleggende opplevelser i ungdomsåra. Denne erfaringen følger dem så gjennom livet”* (Frønes et al. 1997:10). Teorien har mange tilhengere. Det kommer blant annet til uttrykk hos forskere som Elder og Shanahan: *”Fødselsåret plasserer individet i en bestemt historisk tid og under visse sosiale betingelser; alder, sosialt utgangspunkt og historisk utvikling påvirker altså det individuelle livsløpet”* (1997:21-22). Videre hevder de at livskvaliteten hos eldre bare kan forstås med referanse til deres tidligere liv.

Også Hellevik (1996) påpeker at verdiorienteringen kan dannes under oppveksten. I så fall kan forskjellige verdipreferanser skyldes ulike oppvekstvilkår. Vilkårene inkluderer blant annet økonomiske livsbetingelser, materielle livsbetingelser og verdier som formidles gjennom sosialisering. Dersom resonnementet til blant andre Hellevik er riktig, betyr det at eldre og yngre har ulike verdisyn. Til grunn for argumentasjonen legger Hellevik med flere en antakelse om at de som for eksempel vokste opp med nedgangstidene og

⁴ Jeg kommer tilbake til utviklingen av folketrygdens ordninger mot slutten av kapitlet.

arbeidsledigheten i trettiårene har vært preget av denne ungdomserfaringen hele livet. Erfaringen har gjort dem mer opptatt av å sikre seg materiell trygghet enn senere ungdomskull, som kan ta slik trygghet for gitt.

Frønes (1997) legger også vekt på at en stor andel av barnekullene som ble født i perioden fra 1910 til begynnelsen av 1920-tallet opplevde knapphet på mat som barn. I ungdommen, som ofte kalles for den sentrale formingsperiode, var det både høy arbeidsledighet og fattigdom. Videre hevder han at dette førte til at de som unge voksne måtte utsette etableringen av hjem og familie.

Generasjonseffekter er vanskelig å få øye på fordi det er langt tidsspenn mellom de historiske omstendighetene som preget verdisynet og de verdiorienteringer som uttrykkes i alderdommen. Hellevik (1996) advarer derfor om at eldres atferd kan være vanskelig å forstå ut fra den samtidige situasjonen: *”I dag er for eksempel mange eldre meget forsiktige og økonomiske, til tross for at de etter hvert har oppnådd en ganske ubekymret personlig økonomi. Atferden er sterkere preget av oppvekst i en tid med knapphet eller direkte nød enn dagens velstand. Reiser de med pensjonistmoderasjon på Bergensbanen, har de med seg påsmurte brødkiver i stedet for å kjøpe rundstykker fra trillevogna”* (Hellevik 1996:78).⁵

Andre teoretikere legger ikke vekt på når individet vokste opp, men fokuserer på hvilken livsfase det befinner seg i. Tornstam (1997 A, 1997 B) har, som tidligere nevnt, lansert en teori om gerotranscendens hvor han poengterer at den primære aldringen karakteriseres ved en draging fra et materialistisk til et mer kosmisk

⁵”Dette i kontrast til barnebarna, som med et atskillig svakere økonomisk utgangspunkt uten betenkeligheter tømmer lommeboka for å kjøpe en pizza og brus i togkiosken” (Hellevik 1996:78-79).

perspektiv.⁶ Tornstam har selv testet deler av teorien. Han finner lite som tyder på at man blir mindre opptatt av materielle ting med alderen og mener at det henger sammen med at eldre i den vestlige kulturen hindres i å utvikle sin naturlige tendens til gerotranscendens.

I tillegg er det mulig at eldre opplever endringer i familiesituasjon, yrkesrolle eller andre sosiale forhold som kan påvirke verdioppfatningene (Hellevik 1996). I så fall er det snakk om endring betinget av livsfase. Dermed er det også rimelig å anta at den materielle standarden har forskjellig betydning for ulike aldersgrupper. Hellevik (1996) diskuterer også dette i sin undersøkelse: ”Nordmenn og det gode liv”.

Tidligere forskning om betydningen av materiell standard

Statistisk sentralbyrå bidrar med mye informasjon om eldres situasjon materielt.⁷ I 1997 hadde eldre over 67 år en gjennomsnittlig bruttoinntekt på 127 000 kroner (Statistisk sentralbyrå 1999).⁸ Det er halvparten av middelaldrendes gjennomsnittsinntekt.⁹ Økningen som har vært i den gjennomsnittlige pensjonen kommer først og fremst av at nye alderspensjonister kommer til, og de har opparbeidet seg en høyere pensjon enn de som ble pensjonister tidligere.¹⁰ I 2005 hadde bruttoinntekten for alderspensjonister økt til 219 300 kroner (Statistisk sentralbyrå 2005).

⁶ Teorien ble beskrevet i kapittel ni. Der ble også primær aldring definert som aldersforandringer nedlagt i arvemassen.

⁷ Statistisk sentralbyrå lager mye statistikk som oppdateres jevnlig. I tillegg utarbeides rapporter om enkeltgrupper som for eksempel eldre. I de er det ikke like nye tall og derfor er heller ikke alle mine referanser fra Statistisk sentralbyrå like ferske.

⁸ Siden 1986 er det en økning på 21 %. Inntektene er målt i 1997-kroner (Statistisk sentralbyrå 1999).

⁹ Pensjoner står for 84 %. Kapitalinntekter utgjør 10 %. Lønn/næringsinntekter står for 5 % (Statistisk sentralbyrå 1999).

¹⁰ Det har igjen sammenheng med at utbyggingen av folketrygdens pensjonsordninger vil være fullført i 2007. Først da har alle 67-åringene rett til full alderspensjon (Statistisk sentralbyrå 1999).

Minstepensjonen har holdt tritt med lønnsutviklingen på grunn av flere økninger i særtillegget.¹¹ Andelen minstepensjonister blant alderspensjonistene har blitt mindre, men det er store kjønnsforskjeller. I 1997 var halvparten av kvinnene, og 17 prosent av mennene, minstepensjonister (Statistisk sentralbyrå 1999).¹² I 2005 var 44 prosent av kvinnene, og bare seks prosent av mennene, minstepensjonister (Statistisk sentralbyrå 2005). Gjennomsnittlig bruttoinntekt for eldre kvinner var bare 62 prosent av gjennomsnittsinntekten for eldre menn i 1997 (Statistisk sentralbyrå 1999).¹³ Generelt sett regnes alderspensjonen ut etter inntekter fra lønnsarbeid. Det forklarer hvorfor det er så mange blant de som har husmor i den yrkesaktive delen av livet sitt blant minstepensjonistene (Widding Isaksen 2003 C).

Om man bor sammen med noen eller ikke er av betydning.¹⁴ Enslige eldre over 80 år kommer dårligst ut med bare halvparten av befolkningens gjennomsnittsinntekt. Enslige kvinner i gruppen 67-79 år kommer nest dårligst ut. Dernest kommer par over 80 år. Best ut kommer eldre par i aldersgruppen 67-79 år. De hadde 54 prosent av gjennomsnittsinntekten til middelaldrende (Statistisk sentralbyrå 1999).

Eldre har i gjennomsnitt større formue enn middelaldrende. Kvinner har mindre formue enn menn, og gifte kvinner har lavere formue enn ugifte. Størstedelen av formuen til eldre (84 prosent) befinner seg i bank. I tillegg er noe knyttet til egen

¹¹ Slik denne måles ved lønn per normalårsverk. Den er igjen basert på tall fra nasjonalregnskapet og gir uttrykk for gjennomsnittslønn for alle sysselsatte lønnstakere (Statistisk sentralbyrå 1999).

¹² I 1986 var 75 % av kvinnene minstepensjonister. Det gjaldt en tredjedel av mennene (Statistisk sentralbyrå 1999).

¹³ Tilsvarende tall er ikke utarbeidet etter 1999.

¹⁴ Det er vanlig å fordele husholdets samlede inntekt på medlemmene slik at "stordriftsfordelene" ved boformen inkluderes. Da får man inntekt per forbruksenhet (Statistisk sentralbyrå 1999).

bolig (Statistisk sentralbyrå 1999).¹⁵ I 2005 bodde 83 prosent av de eldre i bolig som husholdningen eier. Det er en litt høyere andel enn i den voksne befolkningen. Videre har andelen økt litt siden 1991 da andelen eiere blant alderspensjonistene var lavere enn i befolkningen (Statistisk sentralbyrå 2007). Når det gjelder andre materielle goder som bil, hytte, campingvogn eller båt, har eldre mindre enn middelaldrende. Likevel har godt over halvparten bil, og en tredjedel eier fritidshus (Statistisk sentralbyrå 1999).

Åtte prosent opplever at de ikke har råd til en ukes ferie borte fra hjemmet. Like mange oppgir at de ikke har råd til å dekke de mest grunnleggende behovene som mat og varme (Statistisk sentralbyrå 2007). Fire prosent oppgir at det er vanskelig eller svært vanskelig å "få endene til å møtes". To prosent av alderspensjonistene oppgir at de har betalingsproblemer i forbindelse med strømregningen (Statistisk sentralbyrå 2007).

Hva betyr materiell standard for den enkelte? I følge Hellevik eier nordmenn langt flere ting nå enn for 10 år siden, men befolkningen er ikke mer fornøyd. I stedet har antallet som er enig i påstanden: "*Jeg savner en del materielle goder for å kunne leve slik jeg ønsker*" økt fra 47 til 53 prosent (1996:185).¹⁶

Hvor viktig er materiell standard for livskvalitet? Flere studier besvarer spørsmålet, men de er ikke rettet spesielt mot eldre nordmenn.¹⁷ Dessuten finner de relativt lav sammenheng mellom materiell standard og livskvalitet. God økonomi kom for eksempel på nest siste plass av 12 da amerikanere rangerte ulike livsområders betydning for livskvalitet (Campbell et al. 1976). En nyere amerikansk undersøkelse gir samme resultat (Cohen 2000). I en annen studie

¹⁵ Ligningsopplysninger speiler ikke den reelle verdien (definert som salgsverdi) på boliger.

¹⁶ Hellevik (1999) har også behandlet temaet i artikkelen "Hvorfor blir vi ikke lykkeligere?".

¹⁷ Argyle (1999) har laget en oversikt over studier som har fokusert på sammenhenger mellom inntekt og livskvalitet.

spurte man folk om hva velvære betyr for dem. Penger kom på syvende plass. Bare 113 av 1426 utsagn refererte til materiell standard (Sastre 1999).¹⁸

I tillegg fins det norske data. Over 4000 nordmenn rangerte åtte livsområder etter hvor viktige de var for velvære og tilfredshet. Inntekt kom på syvende plass. Bare 41 prosent mente at den er svært viktig (Norsk monitor 1999 i Næss 2001). I en annen studie ble deltakerne spurt om det var noe som de savner i sin livssituasjon eller noe som kunne gjøre livet deres bedre. 60 prosent svarte bekreftende. Blant dem var det igjen 50 prosent som mente at bedre økonomi ville bedre livssituasjonen (Barstad 1999).¹⁹ Til sammen viser studiene at nordmenn tillegger den materielle standarden betydning for velværet sitt, men det virker ikke som om den er blant de viktigste dimensjonene. Hvordan stemmer dette med andre undersøkelser?

Studier foretatt både i Norge og andre vestlige land viser at det er en positiv sammenheng mellom inntekt og subjektivt velvære på det individuelle plan (Diener et al. 1993, Argyle 1999). Særlig gjelder dette sammenligninger mellom folk som bor i rike og fattige land. Til en viss grad finner man det samme innenfor de enkelte land. Derfor skulle man forvente at velvære steg når inntekten økte, men resultater fra slike undersøkelser er ikke entydige. For eksempel har hverken engelske vinnere i tipping, eller amerikanske lottomillionærer blitt lykkeligere (Brickman et al. 1978, Argyle 1999).²⁰ Et tilfeldig utvalg av amerikanere med lav inntekt fikk et tilskudd over tid, men

¹⁸ Andre undersøkelser viser det samme. For eksempel stilte man åpne spørsmål om hva som bidrar til lykke. Svar relatert til materiell standard var ikke representert blant de seks hyppigste svarene og det ble bare nevnt av 19 % (Chiasson et al. 1996). I en annen studie ble studenter spurt om hva som gjør dem lykkelige. Svarene ble klassifisert i 14 kategorier og deretter rangert. Økonomiske/materialistiske verdier kom nederst (Lee et al. 1999).

¹⁹ Spørsmålene ble stilt som en del av Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse i mai/juni 1999 (Barstad 1999).

heller ikke de ble mer tilfredse. I stedet fikk tilskuddene flere uønskede virkninger. Økt skilsmissefrekvens var en av dem (Thoits og Hannan 1979). En av grunnene kan være at folk raskt tilpasser seg den nye endringen, hvilket forskningen til Diener et al. (1993) kan tyde på. Diener et al. fant ingen endringer i det subjektive velvære hos folk som gikk opp eller ned minst et halvt standardavvik i inntekt over en 10-års periode.

Materiell standard har en viss betydning, men på hvilken måte får den det? Er det for eksempel det absolutte eller relative nivået som betyr noe? Teorien om det absolutte nivået legger vekt på at inntekt setter folk i stand til å tilfredsstille sine behov. For eksempel gir høy inntekt adgang til goder som bekvem boligstandard, variert fritid og eksotiske reiser. Teorien om det relative nivået legger derimot vekt på at folk sammenligner seg enten med seg selv på tidligere tidspunkt i livet eller med andre mennesker (Næss 2001).²¹

Gjennom kvantitative studier har forskere forsøkt å undersøke hvilken av de to forklaringene som virker mest sannsynlig. En undersøkelse i favør av den første teorien ble foretatt av Diener et al. (1993). Personer bosatt i fattige og rike bydeler i USA ble sammenlignet. Forskerne fant at deltakere på samme inntektsnivå var like lykkelige enten de bodde i den ene eller den andre bydelen. Resultatet tyder derfor på at det er ens egen inntekt, og ikke en sammenligning med naboens, som har betydning for velværet. Veenhoven og Ehrhardt (1995) kom til samme konklusjon.

²⁰ Det påpekes imidlertid at noe av årsaken til at vinnere ikke blir lykkeligere kan henge sammen med en rekke forhold som at mindre velstående slektninger blir innpåsletne og at mange slutter i jobbene sine (Brickman et al. 1978, Argyle 1999).

²¹ I tillegg fins det andre teorier som for eksempel betrakter subjektivt velvære som et resultat av at universelle menneskelige behov dekkes. Diener og Lucas (2000) har laget en oversiktlig fremstilling av de fire vanligste teoriene, begrensninger knyttet til teoriene og empirisk støtte for dem.

Andre undersøkelser gir støtte til teorien om det relative nivået. Særlig kommer det til uttrykk i forbindelse med jobbtilfredshet hvor både tidligere inntekt og andres inntekt påvirker tilfredsheten (Argyle 1999, Diener og Lucas 2000). Umiddelbart virker funnene uforenlige, men en tredje studie viser at det ikke nødvendigvis trenger å handle om enten eller. Schyns (2000) sammenlignet Russland og Vest-Tyskland i perioden 1993-1996. Forskjellene i den selvrapporterte livstilfredsheten var mye større mellom de laveste og høyeste inntektsgruppene i Russland enn i Tyskland. Korrelasjonen mellom inntekt og tilfredshet var også høyere. Panelstudier viste en ren behovseffekt i Russland fordi mange lå under grensen for fattigdom. I Vest- Tyskland fant man derimot både behovs- og sammenligningseffekter. Tilsvarende illustrerer Hagerty (1999) at folk sammenligner seg med perioder som ligger cirka to år tilbake i tid. Slike sammenligninger påvirker livstilfredsheten på kort sikt, men på lengre sikt har absolutt inntektsnivå størst betydning.

Følgelig er det nærliggende å konkludere med at både den absolutte og den relative materielle standarden ser ut til å spille en rolle, men forholdet mellom dem er ikke klarlagt. I tillegg til de kvantitative studiene er det også flere kvalitative undersøkelser som har sett på hvordan materiell standard får betydning for den enkelte.

Sigurdardóttir (1993) finner at den materielle standarden spiller en rolle for islendingers opplevelse av alderdom. Hun legger vekt på at særlig boligen får betydning for opplevelsen av alderdommen, fordi den er et tegn på at man har lyktes, på selvstendighet, på trygghet og flere valgmuligheter når det gjelder service i fremtiden. Dessuten viser hun at det var utrygt å spare etter krigen fordi inflasjonen var høy. Sannsynligvis førte det til at mange investerte i egne boliger.

Winqvist (1993) fremhever at det ikke nødvendigvis er noen sammenheng mellom hvor mye man faktisk har og den subjektive bedømmelsen. Blant de fornøyde finner hun for eksempel eldre med både god og dårlig råd. De med dårlig råd legger vekt på at de har tilstrekkelig, de setter pris på det de har, og sparsommelighet betraktes som en dyd. Blant de misfornøyde finner hun flere grupperinger. Den ene er eldre som har opplevd knapphet tidligere i livet, men aldri i en slik grad som nå. Den andre gruppen har aldri hatt det så godt som nå, men er likevel misfornøyd med inntektsnivået. I tillegg konkluderer hun med at det er eksempler på eldre som er fornøyde med den økonomiske situasjonen, men ikke med tilværelsen generelt fordi andre ting gjør den vanskelig. Dårlige relasjoner er et eksempel på det.

Eksisterende forskning viser altså at materiell standard har betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom det absolute nivået, det relative nivået, i form av selvstendighet, handlefrihet og som tegn på fremgang. Fins det andre måter som den materielle standarden får betydning på? Gjennom analysen ønsker jeg å bidra til ytterligere kunnskap om den materielle standardens betydning for opplevelser av alderdommen.

Analytisk rammeverk

Det er flere utsagn i materialet som fascinerer meg fordi de reiser spørsmål. Beskrivelsen av borgen til Svanhild er ett av dem. I mine øyne bor hun i et ganske vanlig hus, men det fremstilles som et slott. Jeg ble nysgjerrig på hvorfor. Ett annet er kontraster mellom for eksempel Kristine, som forteller at hun reiser verden rundt og Emilie som beretter om det ene skjørtet som hun står og går i. Hvilken betydning får det for deres opplevelser av alderdommen? Ett tredje er fortellingen til Torbjørg om hvordan kreativitet ble nødvendig da et liv i materiell overflod opphørte. Hvorfor ble det slik og hvilke konsekvenser får

det for hennes opplevelse av alderdommen? For å finne svar på spørsmålene opprettet jeg en overordnet kategori kalt ”Materiell standard”.

Materiell standard og opplevelser av alderdom

Hver enkelt livshistorie ble gjennomgått for å finne utsagn som sier noe om sammenhenger mellom opplevelsen av materiell standard og opplevelsen av alderdom. Grunnen til å gjøre det slik var en antakelse om at materiell standard henger sammen med opplevelsen av alderdommen, og jeg ønsket å finne ut hvordan. Ved å gjøre det slik fremkom det ulike måter som materiell standard får betydning for opplevelsen av alderdommen på.²²

Aller først spurte jeg imidlertid om en opplevelse av god materiell standard er viktig for alle for en god opplevelse av alderdom og om det eventuelt er tilstrekkelig. Det vil si om man kan ha en god opplevelse av alderdom på tross av en dårlig materiell standard og om det er noen eksempler på gode opplevelser av alderdom som utelukkende henger sammen med materiell standard.

Tidligere kapitler har enten blitt innledet eller avsluttet med en fokusering på begrensninger ved den overordnede analytiske dimensjonen. Det vil si tilfeller hvor for eksempel materiell standard ikke nødvendigvis kaster så mye lys over opplevelsen av alderdommen. Så langt i mitt materiale har det vist seg at tilfredshet med aktiviteter, gode relasjoner og en positiv vurdering av helsen har stor betydning for en god opplevelse av alderdommen, men hver for seg er de ikke tilstrekkelige. Livssyn er derimot viktig for noen, men ikke for alle. Hvordan passer materiell standard inn i dette bildet?

²²Den overordnede kategorien, hovedkategoriene, underkategoriene og forholdet mellom dem oppsummeres i en modell på slutten av kapitlet. Den illustrerer resonnetet. Det er også utarbeidet en oppsummering av hovedkategorier, underkategorier og forholdet mellom dem i Vedlegg 8. En oppsummering av materiell standard.

Blant eldre som opplever alderdommen som vanskelig er det flere som opplever den materielle standarden som dårlig. Derimot gjelder det ingen av de eldre med gode opplevelser av alderdommen. Det tyder på at også en god opplevelse av materiell standard er av stor betydning for en god opplevelse av alderdommen.²³

Dessuten er det et tilfelle hvor det er vanskelig å avgjøre hvordan den eldre opplever den materielle standarden. Derfor er det heller ikke mulig å si noe om hvordan den eventuelt henger sammen med opplevelsen av alderdommen. Barbro forteller ganske mye om den materielle standarden tidlig i livet: *”Vi vokste opp i et godt hjem. Det var ikke bare det materielle dem tenkte på. Dem tok oss med for eksempel til Trondheim. Og så bo på hotell da!”*.

Flere uttalelser tyder på at den materielle standarden bidro til å gjøre barndommen god: *”Nesten alt folk hadde i minste laget med penger, men han far holdt aldri tilbake noe. Tvert i mot hendte det at han sa: Har dere fått tak i det dere behøver?”*. Dessuten virker det som om standarden betraktes som usedvanlig høy. Inntrykket forsterkes i forbindelse med hennes beretning om utdanningen: *”Det var nå han far som betalte for alt i hop. Jeg var nå privilegert sånn- at jeg ikke hadde omtanke for det økonomiske. I ettertid har jeg syntes at det var fælt at jeg ikke forstod å sette mer pris på det”*. Foreldrenes materielle standard muliggjorde skolegang, men det virker som om hun da tok det for gitt.

Videre forteller hun at det var vanskelig å få tak i varer de første årene etter krigen: *”Men omsider ble det nå greit med alle ting”*. Utover dette nevnes ikke materiell standard med ett eneste ord. Hun forteller imidlertid at hun jobbet som lærer hele sitt yrkesaktive liv. Likevel er det umulig å vite noe om hvordan hun

²³Materialet er for lite til at det er hensiktsmessig å tallfeste de ulike empiriske fenomenene, men det er likevel verdt å merke seg at det store flertallet er fornøyde med den materielle

opplever den materielle standarden og hvilken betydning den eventuelt har for hennes vanskelige opplevelse av alderdommen. Er det kanskje slik at den materielle standarden blir tatt for gitt også nå, har den mistet sin betydning i eldre år eller overskygges den av andre dimensjoner som er viktigere?

Videre er det et tilfelle hvor den materielle standarden betraktes som høy, men i følge informanten betyr den ingenting. Hjalmar forteller at: *"Jeg har gården. Jeg eier huset og svær tomt. Det har ikke noe skyld og gjeld"*. Derfor synes han heller ikke at det er noe problem å få pensjonen til å strekke til: *"Ja, jeg lever lett med det at jeg er pensjonist. Jeg har jo ikke så forferdelig mye trygd, men jeg har nok"*. Dessuten har han leieinntekter: *"Nå leier jeg ut der nede i kjelleren"*. I tillegg forteller han om oppsparte midler: *"Det står en masse i banken også- på tusener"*.

Likevel tillegges ikke den gode økonomien noen betydning. Tvert i mot: *"Jeg var oppvokst fattig og elendig. Det er akkurat som det ikke spiller noen rolle. Jeg skal ikke ha det med meg"*. Dermed virker det forståelig nok som om penger ikke er tilstrekkelig for å ha en god opplevelse av alderdommen.

Det er altså ett tilfelle hvor det er vanskelig å avgjøre om materiell standard har noen betydning og ett tilfelle som illustrerer at det ikke betyr noe for opplevelsen av alderdommen. I de øvrige livshistoriene tillegges den materielle standarden betydning, men på litt forskjellige måter.

Endring i opplevelse av materiell standard

Jeg startet det analytiske arbeidet med livshistorien til Svanhild fordi jeg var så nysgjerrig på hennes opplevelse av huset. Hvordan kunne en tilsynelatende alminnelig enebolig bli til en borg? For å skape en forståelse, var det fruktbart å

standarder sin. Det vil si at 17 av 20 er fornøyd.

betrakte den materielle standarden over lang tid. Intervjuet tyder på at endring fra en dårlig materiell standard til en bedre kaster lys over opplevelsen hennes. Etter at kategorien ”Startet med skje og endte med øse” var utviklet, lette jeg etter andre livshistorier som uttrykte endring i materiell standard over tid. Da fant jeg eksempler på at endring ikke nødvendigvis innebærer en bedring slik livshistorien til Svanhild viser, men at den også kan romme forverring.

Siden disse endringene henger sammen med forskjellige opplevelser av alderdommen, valgte jeg å opprette en ny kategori kalt: ”Fra overflod til smalhans”. Sammenligninger av utsagn i de to kategoriene viste at begge kjennetegnes av endring, men med forskjellige fortegn. Det vi si at informantenes opplevelse av endring varierer fra godt til dårlig og fra dårlig til godt. Hvilken retning endringen på den materielle standarden har fremkommer ved å studere start- og sluttunkt, som enten kan defineres som gode eller dårlige av de eldre. Til sammen gir dette forskjellige opplevelser av den materielle standarden, og det får betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom den eldres syn på hverdagsøkonomien, følelsen av den økonomiske handlefriheten og synet på fremtiden. Siden begge kategoriene kjennetegnes av endring over tid, valgte jeg å opprette en hovedkategori kalt ”Endring i materiell standard”. De to kategoriene ”Startet med skje og endte med øse” og ”Fra overflod til smalhans” ble definert som underkategorier.

Underkategorien ”Startet med skje og endte med øse” kjennetegnes således av at den eldre forteller om en lav materiell standard i barndommen, som gradvis oppleves som bedre. God materiell standard får betydning for opplevelsen av alderdommen, slik det uttrykkes i intervjuene, gjennom en hverdagsøkonomi som går rundt, økonomisk handlefrihet, og en fremtid uten økonomiske bekymringer. Underkategorien ”Fra overflod til smalhans” kjennetegnes derimot av en opplevelse av høy materiell standard i barndommen, som blir dårligere.

Dårlig materiell standard får betydning for opplevelsen av alderdommen fordi den eldre føler at hverdagsøkonomien ikke går rundt, at det er mangel på økonomisk handlefrihet, og at fremtiden preges av økonomiske bekymringer. I det følgende illustreres kategoriene ved hjelp av livshistoriene til Svanhild, Birger, og Torbjørg.

Startet med skje og endte med øse

På tur hjem fra Svanhild leste jeg inn mine umiddelbare refleksjoner på diktafon. En av dem var: *"De bodde i et koselig hus og det er tydelig at huset har betydd mye, men hvordan har det blitt til en borg?"*. For meg fremstod det som en alminnelig enebolig, men Svanhild fremstilte det som et slott: *"Den har vi bygd, og den har vi laget til en borg"*.²⁴ Jeg begynte å undre meg over "borgens" betydning for opplevelsen av alderdommen.

Gjennomgang av intervjuet tyder på at huset er viktig: *"Vi har lyst til å være her så lenge vi kan"*. En ting er at de har brukt mye tid på det: *"Etter at han ble pensjonert, så har vi jo ordnet veldig mye på huset"*. En annen ting er at de har kostet på det: *"Vi har brukt opp pengene på huset for at vi skal få en bedre alderdom"*. Gjennom utsagnet kobles huset og opplevelsen av alderdom sammen, men på hvilken måte får eneboligen betydning for alderdommen?

Jeg tror det blant annet henger sammen med at huset har blitt praktisk. Følgende utsagn tyder på det: *"Vi har soverom nede og alt så lettstelt- for vi tenkte på alderdommen da vi var yngre"*. Andre uttalelser forsterker inntrykket.

Videre virker det som om de opplever huset som komfortabelt og kanskje litt luksuriøst? *"Vi har badstue nede i kjelleren, så har jeg veven min, så har vi kjølerom, og så har vi vaskekjeller. Vi har loft med tre soverom og soverom*

nede. Når han hadde bygd ut soverommet ble det et rom i mellom. Det tok vi til nytt bad. Om vi er litt uenige kan vi gå på hvert sitt bad”.

I tillegg tror jeg at huset kan tolkes som et synlig tegn på at de har lyktes i livet fordi forbedringer på huset kan symbolisere fremskritt. For eksempel sier hun at: *”Jeg synes at det har gått veldig bra. Det er akkurat som man har glidd fremover etter som tiden har modnet”.* Det understrekes ved at hun kontrasterer seg selv til andre som ikke har glidd fremover: *”Det er jo så mange nå til dags som begynner med sånne store hus, og så ender det med skjeen”.*

Dermed ser det ut til at huset får betydning for den gode opplevelsen av alderdommen fordi det gjør hverdagen både praktisk og komfortabel. Dessuten er det innrettet med tanke på fremtiden slik at de kan være selvstendige lengst mulig. I tillegg er det kanskje et symbol på et vellykket liv, men hvorfor fortøner det seg som en borg, og hva er det som gjør det til et symbol på noe vellykket? Hva mener hun med at man har glidd fremover, og hva skjer når man ender med skjeen?

Utsagnene tyder på at dette er et fenomen som bør forstås i lys av tid. Erkjennelsen fikk meg til å lete etter et start- og sluttunkt. Startpunktet kan dateres helt tilbake til 1948 da hun selv var 24 år: *”Vi fikk et jordstykke hos tanten hans”.* Hun forteller om en enkel start: *”Vi støpte en kjeller som vi innredet til å bo i de første par årene”.* Fortsettelsen kom gradvis: *”Materialet ble hentet på Østhavet. Så var vi der oppe og fisket opp. Kom hjem og sagde opp. Og så begynte vi å spikre”.*

Gradvis har de skapt en bedre tilværelse: *”Man må starte i det små og bygge seg oppover”.* Sannsynligvis var det ikke så mange alternativer, men hun skisserer

²⁴ ”De” og ”vi” refererer til Svanhild og mannen. ”Han” refererer til mannen.

ett: *”Ja, det er et ord som sier det at når man begynner med øsen så ender man med skjeen”*. Selv har de begynt i motsatt ende.

Hvorfor var det viktig å bygge seg gradvis oppover? *”Man hadde jo ikke penger. Vi har vært redd for stor gjeld. Vi har vært takknemlig og bygd oss opp i stedet for store lån”*. Hvordan klarte de det? Intervjuet tyder på at svaret er hardt arbeid: *”Vi for bort på arbeid begge to og så samlet vi inn penger. Og da bygde vi uten lån”*. Det fordret en stor grad av egeninnsats: *”Jeg må si at vi virkelig har arbeidet for det vi har”*.

Huset er et synlig tegn på at de begynte med skjeen og endte med øsen. Ved å betrakte endringen fra en sementert kjeller, via byggingen med drivtømmer fra Russland til det endelige bygget, er det heller ikke så rart at huset fortoner seg som en borg.

Dermed får den materielle standarden betydning for den gode opplevelsen av alderdommen. Hverdagsøkonomien betraktes som god nok: *”Vi har hatt det vi har trengt bestandig”*. Dessuten har de opplevd en økonomisk handlefrihet som gjorde det mulig å investere i huset for å sikre dem en best mulig alderdom. Det nyter hun godt av nå, og det er lite i intervjuet som tyder på at hun bekymrer seg for fremtiden: *”Jeg har en takknemlig tilværelse. Om det fortsetter sånn, kan jeg ikke annet enn å være glad”*.

Etter at samtlige livshistorier var gjennomgått, ble det ganske åpenbart at dette er den enkeltkategorien, når det gjelder materielle forhold, hvor jeg fanger opp flest livshistorier. Flere av de eldre vokste opp under karrige kår, de opplevde en stadig bedring i den materielle standarden gjennom livet, og i alderdommen fortoner den materielle standarden seg som god. Det får betydning for opplevelsen av alderdommen. Tid og sted utgjør her et bakteppe som kan øke

forståelsen av hvilken betydning informantene tillegger den gradvise bedringen i materiell standard som de opplever.²⁵

Birger er en av dem som synes at han har en god alderdom. Det henger blant annet sammen med forbedringen av den materielle standarden. Under transkripsjon har jeg nedfelt følgende refleksjon: *”Godt om hvordan barndommen lærte ham å ta vare på eller sette pris på ting”*. En gjennomgang av intervjuet bekrefter at barndommen spiller en rolle for den materielle standardens betydning for opplevelsen av alderdommen. I likhet med Svanhild var utgangspunktet preget av en lav materiell standard. Eksempler på det er utsagn som: *”Det var små kår”* og *”Det var ei hard tid - fattigslig var det”*. I kapittel fire skrev jeg at denne perioden i Tromsø var preget av arbeidsledighet og fattigdom. Materiell trygghet og overflod var et privilegium for de få.

Over tid bedres tilværelsen: *”Ja, vi kan si at det var vanskelige tider fra 1935 og frem til krigen. Da ble det jo litt lettere økonomisk. Det var jo ingenting å få kjøpt, men vi fikk nå kvittet oss med gjeld”*. Etableringsfasen fremstilles likevel ikke som enkel. I likhet med Svanhild forklarer Birger det med at: *”Det var vanskelig å få tak i bygningsmaterialer for å bygge”*. Etter hvert fikk de bygd, men: *”Det var harde tak for det var lite å tjene i de årene”*. Tidligere i avhandlingen ble det påpekt at folk generelt fikk bedre råd etter krigen, men det gjaldt innbyggerne i Troms spesielt.²⁶

På samme måte som Svanhild forteller Birger at: *”Det har gradvis blitt bedre”*. Utsagnene tyder på at den materielle standarden ikke bare har blitt bedre, men at den betraktes som god nok. *”Vi har jo trygd begge to og klarer oss godt”*, er i alle fall en uttalelse som peker i den retningen. En annen er: *”Vi er jo velstående*

²⁵ Konteksten er detaljert beskrevet i 4. Tromsø i tiden før, under og etter andre verdenskrig.

²⁶ Dette er nærmere beskrevet i kapittel fire.

folk, så det er ikke det". Førstnevnte utsagn viser også at opplevelsen av den materielle standarden henger sammen med utbyggingen av velferdsstaten og pensjonssystemet. For meg virker det som om den materielle standarden får betydning for opplevelsen av alderdom, og at den bidrar til å gjøre alderdommen god når den eldre betrakter den som tilstrekkelig høy. Antakelsen henger sammen med utsagn av typen: *"Sånn sett har vi det jo bra"* og *"Jeg vil si at vi har det veldig godt"*.

På hvilke måter får den materielle standarden betydning? Igjen fremheves betydningen av å eie sin egen bolig: *"Vi har hus og hjem og ingen gjeld"*. Hvilken betydning har dette for ham? Muligens ligger svaret i barndommen til Birger. Livshistorien inneholder flere minner fra barndommen: *"Vi jobbet fra ni om kvelden til syv om morgenen. Jeg var syv år da jeg begynte med nattarbeid. Da hadde vi tolv og et halvt øre for natten"*.²⁷ Et minne noen år senere er: *"Den første vinteren jeg var i arbeid hadde jeg sluttet skolen. Da hadde jeg 60 kroner måneden. Jeg kjøpte meg en overall da jeg sluttet. Den kostet fire kroner og femti øre. Da måtte jeg jobbe over to dager for å få en sånn ting"*. Barndomsminnene bærer han med seg: *"Såne sitter i. Nei, jeg glemmer det ikke"*.

Hvorfor blir minnene viktig for opplevelsen av alderdom? Intervjuet tyder på at de tidligere erfaringene får betydning. For eksempel forteller han at: *"Man har hatt litt mer respekt for det man har klart å tjene og tatt vare på og forsøkt å husholdere på et skikkelig vis"*. I lys av erfaringene er det ikke så rart at nedbetalt bolig betraktes som en høyt verdsatt og respektert verdi. Videre fremstår nok den materielle standarden i dag som svært god når den sammenlignes med tidligere. Utsagn som: *"Derfor vil jeg si at vi er velstandsfolk nå mot det vi var den gangen, og det vi kunne forvente å få del i."*

Alt betalt, penger i banken, ingen problemer” tyder i alle fall på det. Sitatet illustrerer ikke bare en økonomisk trygghet, men også en økonomisk handlefrihet. Andre utsagn forsterker inntrykket: *”Vi kan reise hvor vi vil”*.

Ved hjelp av underkategorien *”Startet med skje og endte med øse”*, fanger jeg opp utsagn fra intervju som viser at den materielle standarden får betydning for den gode opplevelsen av alderdommen. Underkategorien kjennetegnes av en endring i den materielle standarden. Det vil si en gradvis bedring fra å være dårlig til å bli god nok. En opplevelse av at den materielle standarden er tilstrekkelig god får betydning ved at den eldre legger vekt på at hverdagsøkonomien går rundt, hun eller han opplever økonomisk handlefrihet, og fremtiden fortøner seg som trygg materielt sett.

Fra overflod til smalhans

Førsteintrykket mitt var at Torbjørg hadde god råd. Ikke bare bodde hun i et koselig lite rekkehus, men klærne virket også eksklusive. Gjennom intervjuet ga hun selv uttrykk for at barndommen bar preg av høy materiell standard: *”Han passet veldig godt på at vi hadde det vi skulle av klær og skotøy og alt sånt. Vi hadde en sydame som kom hjem til oss og sydde og... Vi manglet ikke noe”*.²⁸ Flere andre sitater tyder på det samme.

Senere giftet hun seg. I påvente av eget hus, som var under bygging, bodde de i en hytte som svigerfaren eide. Jeg ble slått av kontrasten mellom sementkjelleren som var startpunktet for Svanhild og hytten som Torbjørg startet samlivet i: *”Det var en fin hytte. Svigerfar la inn strøm, og vi hadde brønn ute. Og vi hadde en pumpe inne på kjøkkenet”*.

²⁷ Med ”vi” refererer han til seg selv og sine søsken.

²⁸ ”Han” refererer til faren og ”vi” refererer til henne selv og hennes søsken.

Dessuten slapp Torbjørg gradvis bygging over flere år med mye egeninnsats. I stedet ble huset ferdigstilt i løpet av ett år. Det er heller ikke et lite krypinn som beskrives: *”Det var jo et stort hus. Ei leilighet oppe og ei nede. Stor sokkelleilighet også”*.

I lys av gjennomgangen av informasjon fra barndommen og etableringsfasen følte jeg meg ganske sikker på at den materielle standarden ble definert som god. Stor ble forbauselsen da jeg kom til følgende utsagn: *”Jeg har jo problemer med det at jeg fikk så dårlig økonomi. Det gjør jo alderdommen...”*. Dermed kobles materiell standard og opplevelse av alderdom sammen, men ikke med de fortegnene som jeg forventet. Var hun misfornøyd med sin materielle standard på tross av at den ble presentert som høy eller hadde jeg tatt feil når jeg trodde at hun opplevde den som god?

Ytterligere gjennomgang viser at ingen av hypotesene holder mål. I stedet virker det som om det var riktig at hun hadde opplevd den materielle standarden som god tidligere, men at den hadde blitt kraftig forringet i eldre år. For eksempel kommer dette til uttrykk når hun forteller at: *”Vi måtte selge mitt forrige hjem”*. Hvorfor måtte hun selge? Intervjuet tyder på at det hang sammen med en konkurs: *”Det gikk galt med forretningen deres. Han hadde sluttet, men vi hadde ikke tatt ut pengene våre. Vi mente at de og huset kunne stå i forretningen. Da han fikk høre at de hadde slått seg konkurs, fant vi ut at vi skulle selge huset”*.²⁹ Konkursen er en kilde til dårligere råd.

Utsagn fra intervjuet tyder på at mannens forbruk er en annen. De hadde felles økonomi, men han forvaltet den: *”Vi hadde en kasse, men han var ikke flink med penger”*. For eksempel forteller hun at: *”Han tippet veldig mye, så pengeforbruket hans...”*. Hun tok konsekvensen av det: *”Da måtte jeg jo snakke*

med han om at vi måtte dele på utgiftene og at han ikke fikk røre min pensjon. Mitt skulle være for seg selv og hans skulle være for seg selv, og det hadde vi jo aldri hatt før". Likevel var det for sent å redde formuen: *"Plutselig så jeg at det var lite penger. Jeg burde ha skjønt at jeg burde ha styrt litt selv, men det skjønte jeg for sent"*. Kausjonering for barna fremstilles som en tredje kilde til dårligere råd. De valgte å hjelpe den ene sønnen: *"Vi hadde penger så vi hjalp han med å kjøpe tomten, men ingen papirer - 400 000"*. Videre forteller hun at: *"De klarte ikke med det huset som vi hadde pengene i. Vi mistet jo de pengene"*.

Etter at mannen døde, bodde hun en periode hos søsteren, men etter hvert ønsket hun seg nordover igjen. På det tidspunktet forteller hun at formuen var borte: *"Da hadde pengene svunnet så inn at jeg lurte på hvordan jeg skulle klare det her med flyttingen"*. Hun fant en løsning, men den innebar å gi slipp på materielle goder som hun tidligere hadde ervervet seg: *"Jeg solgte nå en god del bilder og litt av hvert"*.

Om økonomien på intervjuetidspunktet forteller hun at: *"Den er et problem"*. Hva er det med økonomien som gjør tilværelsen vanskelig? Det er åpenbart at hun synes at hun har for lite penger: *"Det er veldig knagert"* og *"Jeg har altfor stor husleie"*, er eksempler på det. Det samme er: *"Økonomien skulle jeg virkelig ha ønsket var bedre"*. Dessuten forteller hun at: *"Så måtte jeg ta lån når jeg skulle inn her. Så har jeg mye over 5000 i husleie. Og så har jeg jo bare vel åtte i..."*.³⁰

Den materielle standarden defineres ikke som god nok, men hvilken betydning får det for opplevelsen av alderdom? Først og fremst virker det som en utfordring å få hverdagsøkonomien til å gå rundt: *"Jeg har solgt mye porselen"*

²⁹ Mannen hennes eide en bedrift sammen med to brødre, men det var brødrene som drev den.

³⁰ Her sier hun at hun har 8000 kroner i måneden.

av det jeg har malt og det har hjulpet meg veldig godt". Salg av egenproduserte ting er et bidrag. Innsparing på mat er et annet: *"Og da har jeg kontakter som gjør at jeg har fått mye rimelig fisk. Fiskekaker og fiskepudding er sånt som jeg lager selv"*. Et tredje forsøk på å få endene til å møtes er arv. Det forklarer de eksklusive klærne som gjorde at jeg fikk et feilaktig førsteinntrykk av den materielle standarden: *"Det blir jo klær og sko som det blir vanskelig å skaffe seg. Så det blir fryktelig mye klær som jeg har arvet etter søsteren min og en kusine"*. Et fjerde er: *"Og så får jeg gratis middag når jeg ekspederer på butikken"*. Til sammen virker det som om hun bruker mye tid og energi på å få hverdagsøkonomien til å gå rundt.

I tillegg fremheves nødvendigheten av å avstå fra en del goder. Ett av dem er restaurantbesøk: *"Jeg har jo venninner som går ut og spiser. Det ser jeg meg ikke råd til. Og jeg ser meg ikke råd til å gå på en cafe som dem bruker å gå på. Det er veldig dyrt der"*.

Dessuten kan det føre til bekymring: *"Så gikk oppvaskmaskinen min. Han tok 400 kroner for å reparere den. Så du vet at hvis sånne ting går- da blir det vanskelig"*. Gjennom oppsparte midler ønsker hun å forsikre seg mot uforutsette utgifter: *"Det er sånne ting du gjerne vil spare deg og ha noen kroner til hvis så skulle skje"*.

Over tid har Torbjørg opplevd en forverring av den materielle standarden, og den henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. Sannsynligvis henger det også sammen med en opplevelse av en svært anstrengt hverdagsøkonomi, en følelse av mangel på økonomisk handlefrihet og en fremtid som fortøner seg som usikker hva økonomi angår.

Svanhild, Birger og Torbjørg har opplevd til dels dramatiske endringer i den materielle standarden gjennom livsløpene sine. Svanhild vektlegger at hun begynte i det små, og poengterer at hun bygde seg gradvis opp. Torbjørg begynte med en opplevelse av høy standard og opplevde en reduksjon. For alle tre får opplevelsen av det man har betydning for opplevelsen av alderdom gjennom hverdagsøkonomi, økonomisk handlefrihet og syn på økonomien i fremtiden. Flere deler livserfaringen til Svanhild og Birger, men færre har opplevd det samme som Torbjørg.

Stabilitet i opplevelse av materiell standard

Noen livshistorier passet verken inn i underkategorien ”Begynte med skje og endte med øse” eller ”Fra overflod til smalhans”. Kristine er et godt eksempel på det. Historien hennes ga meg inspirasjon til underkategorien: ”Født med sølvskje i munnen”. Emilie er et annet. Livshistorien hennes dannet grunnlaget for en underkategori som jeg kalte ”Smalhans hele livet”. Disse underkategoriene kjennetegnes av at den materielle standarden oppleves som stabil gjennom livsløpet. Dermed skiller de to underkategoriene seg fra tidligere kategorier.

Forskjellen på ”Født med sølvskje i munnen” og ”Smalhans hele livet” er at ”Født med sølvskje i munnen” kjennetegnes av at den materielle standarden betraktes som stabilt god av informanten, og henger sammen med den gode opplevelsen av alderdom. ”Smalhans hele livet” kjennetegnes derimot av en opplevelse av dårlig materiell standard gjennom hele livet og henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdom. I likhet med tidligere kategorier kommer betydningen av den materielle standarden særlig til uttrykk gjennom hverdagsøkonomi, økonomisk handlefrihet og et fremtidsaspekt.

Født med sølvskje i munnen

Startpunktet til underkategorien ”Født med sølvskje i munnen” har svært mye til felles med utgangspunktet til underkategorien ”Fra overflod til smalhans”. Begge kategoriene kjennetegnes av et startpunkt bestående av den eldres beskrivelse av en god barndom og fine etableringsår. Slitet som kjennetegner kategorien ”Begynte med skje og endte med øse” er fraværende.

For eksempel forteller Kristine at: *”Pappa pleide bestandig å kjøpe sild om høsten. Kobbekjøtt hadde vi i tønner. Så hadde vi en ku, og så hadde vi to sauer. Ja, så hadde vi en liten båt- de fisket”*. Egen husholdning kom godt med under krigen, og de fremstilles som bedre stilt enn folk flest. Hun forteller om en episode på arbeid: *”Jeg måtte forlate matpakken min. Da jeg kom tilbake var det en som sa: Det er ikke farlig for deg! Da hadde jeg rull og ost på maten”*.

Etableringsårene fremstilles som gode: *”Da vi giftet oss, fikk vi leiligheten av faren min”*. Hun forteller videre at ungene kom til verden og: *”Vi hadde hushjelp som passet dem”*. Selv valgte hun å jobbe: *”Skulle vi leve på den ene lønnen syntes jeg ikke det ble noen fremgang i det man skulle ha. Man trengte jo penger til å bygge hus”*.³¹ Kristine var yrkesaktiv flere år før hun møtte mannen og tilføyer at: *”Å slutte å jobbe og ikke ha egne inntekter- det kunne jeg ikke godta”*. Dessuten var hennes bidrag til husholdningen betydelig slik det kommer til uttrykk: *”Vi hadde bedre lønn enn folk flest”*. Etter noen år anskaffet de seg fritidsbolig: *”Vi fikk oss jo en hytte”*. Utsagnene hennes tyder på at standarden ble bedre og bedre: *”Nå bygde vi ut så vi har flere soverom og bad og alt”*. Kristine er med andre ord litt uvanlig for sin kohort av kvinner i den forstand at hun var svært opptatt av egen karriere og hun var ikke en gang delvis hjemmeværende husmor da barna var små.

Både underkategorien "Født med sølvskje i munnen" og "Fra overflod til smalhans" kjennetegnes av den gode materielle standarden i starten av livet. Forskjellen er at i "Født med sølvskje i munnen" opprettholdes den materielle standarden gjennom hele livet, men i "Fra overflod til smalhans" reduseres den materielle standarden.

Den høye materielle standarden på slutten av livet kjennetegner både underkategorien "Født med sølvskje i munnen" og "Begynte med skje og endte med øse", men de skiller seg fra hverandre ved å ha ulike utgangspunkt.

Den materielle standarden oppleves altså som god, men hvorfor er den det og på hvilken måte får det betydning for Kristines opplevelse av alderdommen? Intervjuet tyder på at den får betydning på forskjellige måter. Den ene henger sammen med pensjonen: *"Jeg har god pensjon, og det takker jeg meg selv for. Jeg har vært i arbeidslivet og har en god pensjon etter en god stilling"*. Dessuten forteller hun at: *"Jeg får enkepensjon, men skulle jeg bare hatt det ville det vært smalhans"*. I tillegg har hun andre materielle verdier: *"Jeg har litt aksjer der borte"*.

Den materielle standarden ser ut til å bidra til hennes opplevelse av alderdommen på mer enn en måte. For eksempel virker det som om den er en forutsetning for å bli boende i huset: *"Det er jo dyrt å bo her med alle de avgiftene som kommunen har pålagt og forsikring og alt det der. Og nå har jeg hatt veldig mye oppussing på huset. Jeg måtte legge nytt tak og måtte ha ny oljetank utenfor. Jeg tror jeg har hatt en utgift på 100 000"*. Uttalelsene hennes tyder på at hun synes at det er verdt det og at huset bidrar til en god alderdom: *"Jeg synes at jeg trives her, og jeg kunne ikke tenke meg å få en leilighet og sitte der med en blomsterkasse på verandaen"*. Den materielle standarden gir henne

³¹ De hadde allerede fått en leilighet av faren hennes, men de ønsket likevel å bygge sitt eget.

også en følelse av økonomisk handlefrihet som bidrar til gode opplevelser: *”Nå kan jeg gjøre som jeg vil - reise hvor jeg vil, men det har med økonomien å gjøre. At jeg er uavhengig sånn!”*. Dessuten synes hun at det er godt å slippe sparsommelighet: *”At jeg kan ta meg en tur til en by i Europa eller sånn uten at jeg må unnvære noe”*. Følgelig er det lite i intervjuet som tyder på at hun opplever noen forsakelser. Kristine sier lite om fremtiden, men det er ingen utsagn som tyder på at hun har grunn til økonomisk bekymring for den.

Smalhans hele livet

Noen livshistorier bestod av utsagn som viste sammenhenger mellom den materielle standarden og opplevelsen av alderdom, men de passet ikke inn i noen av de eksisterende kategoriene. Historien til Emilie er en av dem. Hun beretter om en materiell oppstart på livet som var tøff og at den materielle standarden har fortont seg som stabilt dårlig gjennom hele livet. Derfor valgte jeg å opprette en egen kategori og kalle den for *”Smalhans hele livet”*.

Selv beskriver Emilie starten på livet som heller dårlig hva materiell standard angår: *”Jeg vokste opp i små kår”*. Blant annet fikk de sosialhjelp: *”Det var mange ganger at vi måtte gå og hente sånne små lapper som de nå kaller for sosialen. Fattigkassen het det da. Det var tungt å hente de lappene”*.

Den lave materielle standarden fikk betydning for dekking av basale behov som mat og sykehusopphold. For eksempel erindrer hun at: *”Det var lite mat å få”*. Hun ble syk, men forteller at foreldrene ikke hadde råd til sykehusopphold: *”Det var vel ett år man kunne ligge der, og hvis det gikk over ett år så måtte man betale selv. Det hadde ikke vi penger til”*. Lenge trodde jeg at hun hadde en livshistorie som burde klassifiseres under *”Startet med skje og endte med øse”*.

Hun forteller om en materiell standard som var lav i barndommen, men den bedret seg ikke nevneverdig da hun ble voksen: *”Det var ikke barnetrygd da. Jeg fikk trygd for henne fordi jeg var enslig, og det var 100 kroner måneden. Og så hadde jeg det som jeg tjente. Så vi greide oss på et vis”*.

Emilie ble uføretrygdet. Det innebar at den dårlige materielle standarden forfulgte henne helt inn i alderdommen: *”Jeg datt jo så ned i poeng. Det tenkte jeg ikke på, og det var ingen som sa noe”*.³² Emilie eier fortsatt ikke sin egen leilighet og hun har aldri hatt verken hytte eller bil. Litt sparepenger har hun imidlertid: *”Jeg har greid å spare penger til den dagen jeg vandrer så søsknene mine ikke skal ha noe utlegg på meg- Støvets penger som jeg kaller det”*. Oppsparte midler, slik det kommer til uttrykk i intervjuet, fører ikke til en høyere materiell standard for henne selv: *”Jeg har alltid kostet minst på meg selv. Jeg har lettere for å gi dem enn å kle opp meg selv. Jeg går i dette skjørtet, og det klarer jeg meg med lenge”*.³³

Hverdagsøkonomien føles anstrengt, men hun får den til å gå rundt. Lite tyder på at det er noen opplevelse av økonomisk handlefrihet. Tvert i mot forteller hun at: *”Jeg er aldri på restaurant eller noe sånt”*. I tillegg er det nærliggende å anta at økonomien har ført til mange bekymringer. Selv sier hun: *”Det vanskeligste er å få endene til å møtes i og med det at jeg har vært alene bestandig”*. I lys av at hun vokste opp i fattigdom, slet med å få endene til å møtes som enslig mor og etter hvert fikk en tilværelse som minstepensjonist, er det ikke så rart at den materielle standarden er en vesentlig del av hennes vanskelige opplevelse av alderdommen.

³² Hun mener at hun mistet pensjonspoeng.

³³ Med ”dem” tror jeg at hun refererer til datteren og datterdatteren.

En diskusjon av eksisterende litteratur i lys av empiriske funn

Innledningsvis ble det stilt spørsmålstegn ved hvor viktig den materielle standarden er for livskvaliteten. Undersøkelser viser, som tidligere nevnt, at den har betydning, men at materiell standard ikke er blant de viktigste dimensjonene (Campbell et al. 1976, Diener et al. 1993, Argyle 1999, Barstad 1999, Sastre 1999 og Cohen 2000). Funnene harmonerer med min analyse. Analysen tyder på at en god opplevelse av den materielle standarden er viktig også for eldre, men den alene sikrer ikke en god opplevelse av alderdommen. Dessuten er det eksempler på at materiell standard ikke trenger å ha noen betydning for opplevelsen av alderdom innenfor rammene av den norske konteksten. Materialet mitt tyder imidlertid på at gode opplevelser av alderdommen, for de fleste av informantene, henger sammen med en positiv opplevelse av materiell standard, og at en vanskelig opplevelse av alderdommen ofte henger sammen med en følelse av lav materiell standard. I mitt materiale er det ingen eksempler på eldre som opplever den materielle standarden som vanskelig, men som sier at de har en god opplevelse av alderdommen. Derimot er det noen av de eldre som opplever den materielle standarden som god, men som selv påpeker at de har en vanskelig opplevelse av alderdommen.

Takket være undersøkelser til Statistisk sentralbyrå (1999, 2005, 2007) og lignende studier er det en del kunnskap om hvor mye eldre har av materielle goder. Man vet imidlertid mindre om betydningen av det de har. Statistisk sentralbyrå bruker personlig inntekt som en av flere indikatorer i sine beskrivelser av Eldres materielle situasjon. Min analyse viser imidlertid at eldre selv i liten grad snakker om den konkrete inntekten eller formuen sin.³⁴ Det er heller ikke noen informasjon i mitt materiale om hvor mye de egentlig har, det vil si det absolutte nivået. I stedet legger de vekt på sin opplevelse av den

³⁴ Jeg tror ikke at dette er et særtrekk for eldre nordmenn, men at det gjelder også andre aldersgrupper.

økonomiske situasjonen. Min analyse viser med andre ord at det er fruktbart å se inntekt i forhold til tidligere erfaringer, nåværende utgifter og forventninger til standarden.

Mine informanter har med seg ulike erfaringer fra barndommen. Enkelte forteller at de hadde det godt materielt sett. Andre legger vekt på at de opplevde nød. For eksempel var det enkelte som måtte gå på sosialkontoret å hente matkuponger for å spise seg mett og det var heller ikke alle som hadde råd til helsehjelp. Furre (1996) påpeker også at materiell overflod og trygghet var et privilegium for de få. I tillegg fremhever eldre i mitt utvalg at de lærte betydningen av å være sparsommelige og forsiktige med penger. Frønes (1997) fant det samme i sin studie.

I 1924 var det nesten ingen trygdeordninger. Hjelp til mor ved barsel og under ammeperioden var noen av de tidligste velferdstiltakene i Norge. Etter 1909 kunne for eksempel kvinner få barselpenger i seks uker.³⁵ Barnetrygden kom først i 1946 og i 1966 kom Folketrygdloven som utgjør kjernen i det offentlige forsørgersystemet (Halvorsen 1990). Alderstrygden skulle ikke behøvsprøves. Dette hang sammen med et sterkt ønske om å unngå å overføre stigmatisering og nedverdiggelse knyttet til å motta penger fra tidligere tiders forsorg og fattigkasse til velferdsstaten (Syltevik 1993 A). Følgelig er det nærliggende å forvente at informantene opplever den materielle standarden som god i dag sammenlignet med tidligere og at dette henger sammen med utviklingen av velferdsstaten.

Mitt materiale støtter delvis et slikt syn. For eksempel legger Birger stor vekt på at de har det godt takket være trygden. Alderstrygd har blitt en rettighet for alle, men Birger viser gjennom sine uttalelser at han ikke tar den for gitt. Tilsvarende

³⁵ Forutsetningen var at de hadde stått som tilmeldt i sykekassen i minst 10 måneder (Halvorsen 1990).

forteller Svanhild at hun opplever at den materielle standarden har blitt gradvis bedre i løpet av livet. Ikke bare handler det om trygd, men også at de selv har bidratt til verdiskapning gjennom hardt arbeid og sparing. Arbeidsomhet og nøysomhet er dyder som hun internaliserte allerede i barndommen. Samtidig er det flere av informantene som opplever at de ikke har noen god materiell standard. De legger vekt på at pensjonen ikke er tilstrekkelig stor til at de kan klare de økonomiske utfordringene i hverdagen. I Emilies tilfelle henger det åpenbart sammen med at hun er minstepensjonist, men i Torbjørgs tilfelle handler det også om forhold utenfor det offentlige velferdssystemet som ikke er knyttet til størrelsen på pensjonen.

Flere av informantene, som opplever den materielle standarden som god, forteller både om offentlige velferdsordninger og ordninger av privat art. Klarest kommer dette til uttrykk hos Kristine som presiserer at enkepensjon alene ikke er tilstrekkelig for at hun skal synes at den materielle standarden er god. I tillegg legger hun vekt på at hun har sin egen alderspensjon og noen aksjer.

Emilie forteller at det var tungt å gå på fattigkassen og at hun fikk et lite tillegg som enslig forsørger. Hun opplever fortsatt at det er vanskelig å få endene til å møtes, men det er ingenting som tyder på at hun fortsatt opplever det som vanskelig å være mottaker. Sannsynligvis henger dette sammen med at alderstrygden er en rettighet som gjelder for alle. I stedet føler Emilie at hun har for lite å rutte med. Selv mener hun at det skyldes at hun alltid har vært eneforsørger. Det er nok riktig. Blant annet poengterer Syltevik at: ”Det å være et inntektshushold vil i seg selv gjøre økonomien vanskelig” (1993 B:92). Nå bor ikke datteren i samme hushold som Emilie lengre og husholdet består derfor bare av en person, men det er nærliggende å tro at grunnlaget for dagens økonomiske situasjon ble lagt i tidligere år. I tillegg er det et kjønnsaspekt. Formelt sett er trygdereglene kjønnsnøytrale, men de bygger på mannens livsløp

som det normale (Halvorsen 1990). Kvinner tjener generelt mindre enn menn, de har kortere arbeidstid og flere avbrudd fra lønnsarbeidet. Til sammen øker dette sjansen for at de kommer dårligere ut enn menn med hensyn til pensjon (Wærness 1983, Syltevik 1993 A). Funnene til Wærness (1983) og Syltevik (1993A) harmonerer med konklusjonene til Helset (1991). Hun finner ikke bare at de fleste eldre som bor alene i Norge er kvinner, men at de også ser ut til å være en gruppe som økonomisk og materielt kommer dårligere ut enn gjennomsnittet i befolkningen.

Statistisk sentralbyrå (1999) pleier ikke bare å inkludere personlig inntekt når de beskriver Eldres materielle situasjon, men også den samlede inntekten til husholdet. Også mine intervjuer viser at partnerens transaksjoner har betydning for den materielle standarden og måten den oppleves på. For eksempel kommer det til uttrykk både hos Kristine og Torbjørg. I det første tilfellet fremstilles enkepensjonen etter ektefellen som et positivt bidrag til økonomien. I det andre tilfellet bidro derimot ektefellen til at det ble mindre penger gjennom konkurs og høyt forbruk. Kausjonering for sønnens hus førte, i følge Torbjørg, også til dårligere råd.

På bakgrunn av analysen synes jeg at det er vanskelig å definere materiell standard, men jeg tror at det mest fruktbare er å inkludere både hva de eldre forteller at de har og deres vurderinger av det, slik det kommer til uttrykk når de selv får definere det.

Teller det absolutte eller relative nivået mest for opplevelsen av alderdommen? Livshistoriene til Svanhild og Birger støtter hypotesen om at det er det relative nivået som teller mest, men livshistorien til Emilie tyder på det motsatte. Derfor er det, slik flere studier viser, viktig å differensiere mellom vurderinger basert på et absolutt og et relativt nivå. For eksempel er det flere av informantene som

mener at de har det bra i dag sammenlignet med tidligere, men det er ikke det samme som at de er fornøyde med dagens situasjon. Mitt materiale tyder også på at en og samme informant kan legge vekt både på det relative og absolutte nivået. For eksempel forteller Torbjørg at hun har mindre å rutte med nå enn tidligere. Dette gir støtte til forskningen til Argyle (1999) samt Diener og Lucas (2000). Samtidig legger hun også vekt på at hun har for lite penger til å dekke hverdagens behov på en tilfredsstillende måte. Dermed underbygges funnene til Diener et al. (1993) samt Veenhoven og Ahrhardt (1995) som argumenterer for betydningen av det absolutte nivået.

Mitt materiale viser betydningen av å fange opp både det absolutte og relative nivået og understøtter således forskningen til Schyns (2000) og Hagerty (1999) som finner både behovs- og sammenligningseffekter.

Videre finner jeg at den eldres vurdering av den materielle standarden har betydning for hverdagslivet. Det vil si at hverdagsøkonomi, økonomisk handlefrihet og syn på fremtidens økonomi er viktige aspekter ved den materielle standarden, slik det kommer til uttrykk i dette materialet.

Mine konklusjoner støtter også forskningen til Sigurdardóttir (1993) som viser at nedbetalte hus kan være viktig. Ikke bare fordi huset er et uttrykk for noe vellykket, men også fordi det representerer trygghet, stolthet, selvstendighet og handlefrihet.

Winqvist (1993) poengterer at det ikke behøver å være noen sammenheng mellom hvor mye man har og opplevelsen av det. Videre presiserer hun at man ikke trenger å være misfornøyd med en lav inntekt og at det viktige er at man har tilstrekkelig. Jeg har ingen eksempler på eldre som opplever at de har lite og som er fornøyde med den materielle standarden. Dette kan skyldes tilfeldigheter.

Jeg finner heller ingen eksempler på eldre som forteller om god råd, men allikevel er misfornøyde med den materielle standarden. Jeg finner også at det er viktig å ha tilstrekkelig, og følgelig definerer de i mitt materiale som ikke har tilstrekkelig den materielle standarden som dårlig. I tillegg finner vi begge at det er eksempler på eldre som er fornøyde med den økonomiske situasjonen, men ikke tilværelsen generelt.

Er opplevelsen av den materielle standarden et uttrykk for den tiden de eldre vokste opp (kohorteffekt), eller er den et uttrykk for at de befinner seg i alderdommen (effekt av livsfase)?

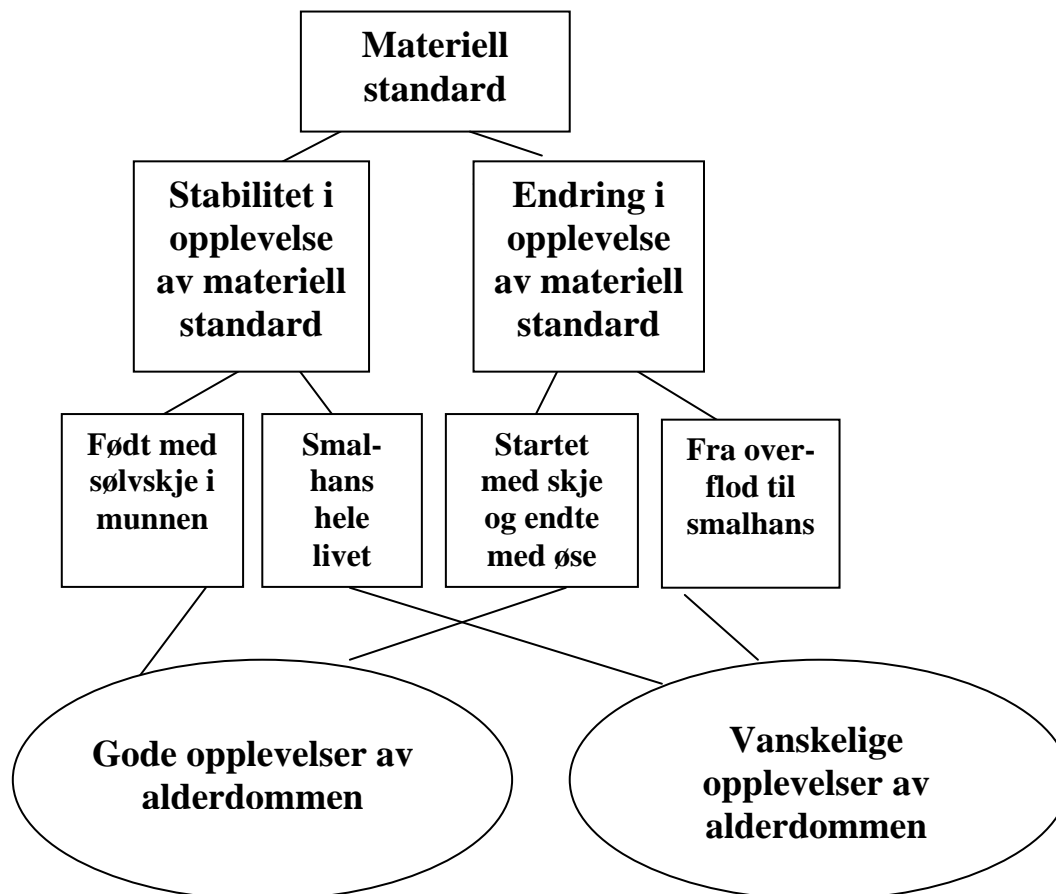
Mitt materiale tyder på at oppveksten spiller en stor rolle. For eksempel sammenligner Svanhild standarden i dag med tidligere og finner at den nå er god. Tilsvarende påpeker Birger at erfaringer fra barndommen har satt spor som har fulgt ham inn i alderdommen. Funnene støtter generasjonsteorien hvor Mannheim poengterer at nettopp grunnleggende opplevelser i ungdomsårene kan følge generasjoner gjennom livet (Frønes et al. 1997). Tilsvarende argumenterer også Elder og Shanahan (1997) for at livskvaliteten hos eldre bare kan forstås med referanse til deres tidligere liv. Det samme finner man også i mye av den nordiske forskningen om eldre (Wærness et al. 1993). Følgelig kan man forvente at de som nå er i ferd med å gå over i de eldres rekker vil oppleve den materielle standarden på andre måter enn mine informanter.

Samtidig er Hjalmar et eksempel på at også livsfase kan ha betydning. For eksempel forteller han at den materielle standarden har liten betydning fordi han likevel ikke kan ta med seg materielle goder når han dør. Følgelig er det mulig at den materielle standarden får mindre betydning når aksjonsradiusen reduseres og aktiviteter innskrenkes i høy alder. Også Tornstam (1997 A, 1997 B) og Hellevik (1996) legger vekt på livsfase.

Forholdet mellom materiell standard og opplevelser av alderdommen

Mine informanter opplever sin materielle standard på svært forskjellige måter. Det varierer fra eldre som synes at de har det svært bra til informanter som legger vekt på at de har for lite å rutte med i hverdagen. Videre er det selvsagt flere som befinner seg mellom disse ytterpunktene. I tillegg er det interessant å merke seg at noen fokuserer på at de har hatt det materielt godt hele livet. Enkelte hevder at den materielle standarden har gått fra å være god til å bli dårlig. Andre forteller at den har gått fra å være dårlig til å bli god. Atter andre føler at de har hatt en dårlig materiell standard hele livet gjennom.

På hvilke måter får de ulike opplevelsene av materiell standard betydning for opplevelsene av alderdom? Den materielle standarden får betydning for opplevelser av alderdommen på forskjellige måter. De ulike betydningene er summert opp i følgende modell:

Analysen av intervjuene tyder på at en positiv vurdering av den materielle standarden er viktig for en god opplevelse av alderdommen, men det er ikke nok. Man kan selvsagt ha en vanskelig opplevelse av alderdommen på tross av en materiell standard som betraktes som god. Hjalmar er et eksempel på det. Han opplever alderdommen som vanskelig på tross av høy materiell standard og det henger blant annet sammen med opplevelsen av relasjoner og aktiviteter.

Både det absolute og relative nivået på den materielle standarden ser ut til å ha betydning for opplevelsen av alderdom. Tilsvarende bør opplevelsen av den materielle standarden primært betraktes som et uttrykk for effekt av generasjon, men også livsfase har betydning. For eksempel er det svært fruktbart å betrakte kategorier som "Startet med skje og endte med øse" i lys av generasjonseffekt. Ved hjelp av generasjonseffekten forstår man for eksempel hvorfor huset til

Svanhild fortøner seg som en borg, men det er sannsynligvis livsfasen som gjør at de nå sitter med en følelse av romslig økonomi.

Den materielle standarden henger sammen med både gode og vanskelige opplevelser av alderdommen. Gode opplevelser av alderdommen henger sammen med underkategoriene ”Startet med skje og endte med øse” og ”Født med sølvskje i munnen”. Vanskelige opplevelser av alderdommen henger sammen med underkategoriene ”Fra overflod til smalhans” og ”Smalhans hele livet”.

Den materielle standarden, slik det kommer til uttrykk i mitt materiale, får betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom endring eller stabilitet. Ved endring legger den eldre vekt på at det er en forbedring fra barndom til alderdom som bidrar til en god opplevelse av alderdommen. Tilsvarende kan en følelse av forverring fra barndom til alderdom medføre en vanskelig opplevelse av alderdommen.

Ved stabilitet vil en opplevelse av høy materiell standard gjennom hele livet gjerne bidra til at alderdommen fortøner seg som god, men en følelse av lav materiell standard kan bidra til en vanskelig opplevelse av alderdommen.

Både ved endring og stabilitet får den materielle standarden betydning for opplevelsen av alderdom gjennom den eldres vurdering av hverdagsøkonomi, økonomisk handlefrihet og syn på fremtidig materiell standard. Vurderingen av hverdagsøkonomi varierer fra god til dårlig, følelsen av handlefrihet varierer fra stor til liten og fremtidssyn varierer fra bekymringsfull til bekymringsløs.

Følgelig henger den gode opplevelsen av alderdom sammen med en hverdagsøkonomi som betraktes som god, en følelse av stor økonomisk

handlefrihet og en bekymringsløs fremtid hva økonomi angår. Den vanskelige opplevelsen av alderdom henger derimot sammen med en hverdagsøkonomi som betraktes som dårlig, en følelse av liten økonomisk handlefrihet og en bekymringsfull fremtid hva økonomi angår.

12. Eldre har forskjellige opplevelser av alderdommen

Jeg har avsluttet hvert enkelt analysekapittel med en oppsummering av de viktigste funnene, men jeg har ikke lagt vekt på forholdet mellom dem. Relasjoner, aktiviteter, livssyn, helse og materiell standard er behandlet som isolerte dimensjoner. Begrunnelsen for å gjøre det slik, er at jeg ønsket å oppdage forskjellige måter som hver og en av dem får betydning for opplevelsen av alderdom. Samtidig er det åpenbart at den enkeltes opplevelse av alderdommen henger sammen med samspillet mellom dem. Jeg vil derfor fokusere på forholdet mellom de fem analytiske dimensjonene og ulike opplevelser av alderdommen her i avslutningskapitlet.

Jeg stiller også spørsmålsteget ved hvilke implikasjoner denne avhandlingen kan få for eldre som er yngre enn mine informanter, forskningsfeltet og samfunnet. I tillegg er det nærliggende å reflektere over det som er gjort, hva som kunne vært gjort annerledes og veien videre. For eksempel er det sannsynlig at de innledende spørsmålene hadde fått andre svar dersom de hadde blitt betraktet i lys av alternative innfallsvinkler.¹ Dessuten har arbeidet med avhandlingen gitt noen svar, men nye spørsmål er også reist. Dette er avhandlingens siste tema, men først vender jeg tilbake til spørsmålene som dannet utgangspunkt for avhandlingen.

Forholdet mellom de innledende spørsmålene og avhandlingens svar

Innledningsvis ble eldre og deres livssituasjon presentert som et overordnet tema. Jeg rettet søkelyset mot Eldres subjektive opplevelse av alderdommen. To hovedspørsmål ble formulert. Det ene var: "Hvordan opplever eldre

¹ Jeg kommer tilbake til avhandlingens innledende spørsmål i neste avsnitt.

alderdommen?”. Det andre var: ”Hva har betydning for opplevelsene av alderdommen?”. Endelig problemstilling ble: ”En sosiologisk analyse av forskjellige opplevelser av alderdommen”.

Det første spørsmålet er deskriptivt. Materialet viste som forventet at eldre opplever alderdommen på svært forskjellig måte. Noen har opplevelser som ligner på hverandre, men ingen av dem er identiske. Noen av informantene mine opplever alderdommen som god, men andre beskriver den i større grad som vanskelig. På bakgrunn av dette konstaterte jeg at 12 av informantene fremhever at de opplever alderdommen som god, men åtte definerer den som vanskelig. Blant dem som opplever alderdommen som god er det noen som synes at den er gjennomgående god og noen som synes at den er god på tross av opplevde vansker. Blant dem som opplever alderdommen som vanskelig er det noen som synes at den er gjennomgående vanskelig og noen som synes at den er vanskelig på tross av opplevde lyspunkt. Eldres opplevelser av alderdommen er med andre ord forskjellige og ved hjelp av mitt materiale er det mulig å få frem variasjonen. I tillegg er det viktig å påpeke at den enkeltes opplevelse kan variere over tid fordi aldring er en prosess. Jeg har intervjuet informantene om deres opplevelse av alderdommen på et gitt tidspunkt i denne prosessen. Dermed er det nærliggende å anta at opplevelsene raskt kan forandre seg dersom den eldre for eksempel mister ektefellen eller rammes av alvorlig sykdom.²

Det andre spørsmålet er av mer analytisk art. For å finne ut hvorfor enkelte opplever alderdommen som bedre enn andre, var det fruktbart å stille spørsmålet: ”Hva har betydning for opplevelsen av alderdommen?”. Gjennom analysen kom jeg frem til at fem dimensjoner fremstod som særlig sentrale for Eldres opplevelse av alderdommen. De bestod av relasjoner, aktiviteter, livssyn, helse og materiell standard.

Dernest stilte jeg spørsmålet: ”På hvilken måte får de analytiske dimensjonene betydning for opplevelsen av alderdommen?”. Analysen av de fem dimensjonene gir svar på spørsmålet, og det er her avhandlingens tyngdepunkt ligger. På bakgrunn av det empiriske materialet konstruerte jeg fem overordnede kategorier. Hver og en av dem består igjen av en rekke hoved- og underkategorier som jeg opprettet for å vise ulike måter som de ulike analytiske dimensjonene kan få betydning for opplevelser av alderdommen på. Funnene er summert opp ved hjelp av modeller, oppsummeringer i hvert enkelt analysekapittel og egne vedlegg. Derfor nøyer jeg meg med en sammenfattende konklusjon og fremhever de funnene som jeg synes er av spesiell interesse.

Kort fortalt, viser analysen at familieforhold som oppleves som gode, tilfredshet med sine aktiviteter, positiv vurdering av egen helse og fornøydhhet med materiell standard, er svært viktig for en god opplevelse av alderdommen. Tilsvarende viser analysen at familieforhold som ikke oppleves som gode, liten tilfredshet med egne aktiviteter, negativ vurdering av helsen og misnøye med den materielle standarden, henger nært sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. Det empiriske materialet tyder imidlertid på at det ikke er nok å være fornøyd med kun en av dimensjonene for at alderdommen skal oppleves som god fordi ingen av informantene beretter om en god opplevelse av alderdommen i lys av bare en av dem. I tillegg har livssyn stor betydning for noen, men ikke for alle. I mitt materiale er det ingen eksempler på at religiøse livssyn henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. Derimot finner jeg sammenhenger mellom vanskelige opplevelser av alderdommen og et sekulært livssyn. På hvilke måter livssyn er viktig for hvordan enkelte eldre opplever alderdommen er lite utforsket i Norge.

² Opplevelsen kan selvsagt forandre seg til det bedre også.

Når det gjelder relasjoner, synes jeg at det er særlig interessant å merke seg at venner ser ut til å spille en beskjeden rolle sammenlignet med familiemedlemmer slik det kommer til uttrykk i mitt materiale. Hvis konklusjonen er riktig, er det urovekkende i den forstand at det gjør eldre mer sårbare overfor ensomhet fordi familier blir mindre og medlemmene bor mer spredt. At enkelte føler seg svært ensomme er også verdt å merke seg. Dessuten skjer det av og til på tross av at den eldre har familie. Familie er med andre ord ingen garanti mot ensomhetsfølelsen. Familie er heller ingen garanti for en god opplevelse av alderdommen. Tvert i mot fins det eksempler på eldre som forteller at de har et dårlig forhold til barna og at det medfører en svært vanskelig alderdom. I tillegg synes jeg at det er viktig å fremheve at relasjoner får betydning på så mange forskjellige måter. For eksempel har informanter fortalt om hvordan tapet av ektefelle kan legge tilværelsen i grus. Tapet kan føre til en rekke sekundære tap som gjør alderdommen vanskelig, men det er også eksempler på eldre som føler at de kompenserer for tapet slik at den gode opplevelsen av alderdommen opprettholdes. Forholdet til barn og ektefelle får betydning for alderdommen på forskjellig måte. Hvorvidt forholdet til ungene bidrar til en god eller vanskelig opplevelse av alderdommen henger sammen med den Eldres vurdering av egenskaper som tilpasning, gjensidighet og grad av kontakt. Ektefeller får derimot betydning for opplevelsen av alderdom gjennom den Eldres vurdering av egenskaper som sosialt fellesskap, følelsesmessige bånd og praktisk hjelp. Mitt arbeid gir ikke noe svar på hvorfor venner fremstilles som mindre viktige. Derfor er det ønskelig med forskning som retter fokus mot deres betydning i eldre år.

Når det gjelder aktiviteter synes jeg at det er særlig interessant å merke seg at ingen av de beskrevne aktivitetene i mitt utvalg er av nyere dato. I stedet dreier det seg om videreføring av aktiviteter fra tidligere faser av livet, og lite i det empiriske materialet tyder på at nye kommer til i eldre år. Særlig fremstilles

tidligere lønnsarbeid og fritidsaktiviteter som sentrale gjøremål. De får betydning for opplevelsen av alderdom gjennom den eldre vurdering av egenskaper som kontinuitet, kvalitet og kvantitet. Samtidig er det stor individuell variasjon. For eksempel synes enkelte at de har for lite tid til alle aktivitetene sine, mens andre føler at tiden faller lang. Tilsvarende er enkelte glade for å forlate yrkeslivet, mens andre ønsker å videreføre denne aktiviteten inn i alderdommen. Dessuten er det verdt å merke seg at ingen i utvalget opplever alderdommen som vanskelig på grunn av tunge eller uønskede aktiviteter som for eksempel snømåking, omsorg for pleietrengende ektefelle eller lignende. Dette kan imidlertid forandre seg hvis den eldre selv eller partneren blir mer skrøpelig. I stedet handler det, for enkelte av informantene, om at man ikke har noe meningsfylt å ta seg til. Hvorfor alderdommen i så liten grad fylles med nye aktiviteter, fremstår som et åpent spørsmål, og jeg skulle gjerne ha spurt informantene om det. Handler det for eksempel om mangel på initiativ, skyldes det at meningsfylte aktiviteter er lite tilgjengelige eller ønsker eldre å fortsette med det som de er gode til?

Når det gjelder livssyn, synes jeg at det er viktig å merke seg at de aller fleste forteller at de har et forhold til kristendommen, og at de mener at troen spiller en positiv rolle for opplevelsen av alderdom. Dessuten virker det som om troen representerer et holdepunkt som strukturerer tilværelsen og gir noen regler for hvordan man skal forholde seg til den. Videre setter enkelte av informantene eget liv inn i en større sammenheng, hvor selv tilsynelatende meningsløse hendelser kan tilskrives en guddommelig mening. I tillegg åpner noen opp for en virkelighet hinsides denne og en tro på evig liv. Følgelig kan det bli enklere å slå seg til ro med livet slik det ble, og lettere å forsone seg med døden når den oppfattes som en overgang til et liv hinsides. Samtidig undrer jeg meg over forholdet mellom den enkeltes utforming av sitt liv og tro på at livet er forutbestemt. Impliserer for eksempel tro på predestinasjon at den enkelte ikke

har ansvar for sitt eget liv og dermed en form for ytre lokalisering av kontroll? I så fall viser mitt materiale at ekstern lokalisering av kontroll ikke bare er negativt, men at det også kan være noe positivt. Slike spørsmål gjenstår det å finne ut av.

Empirien viser at man kan være fornøyd med helsen sin enten fordi sykdom oppleves som fraværende, eller fordi funksjonsnivået defineres som godt nok. Tilsvarende opplever enkelte helsen som dårlig enten fordi de føler seg syke, eller fordi funksjonsnivået ikke lengre oppleves som tilfredsstillende. Sykdom får betydning for opplevelsen av alderdommen, slik det kommer til uttrykk gjennom intervjuene, enten gjennom nærvær eller fravær av smerte og ubehag. Funksjonsnivå får derimot betydning for opplevelsen av alderdommen ved at den eldre betrakter det som godt eller dårlig. Godt funksjonsnivå henger sammen med en god opplevelse av alderdommen enten fordi den eldre føler at funksjoner opprettholdes eller fordi den eldre mener at tapte funksjoner aksepteres eller kompenseres for. Dårlig funksjonsnivå henger derimot sammen med en vanskelig alderdom, fordi den eldre føler at funksjoner går tapt uten at det aksepteres eller kompenseres for. I tillegg er det mulig at helsen får betydning også på andre måter, men det gjenstår å finne ut av. Avhandlingen gir heller ingen svar på hvorfor enkelte opplever at de klarer å akseptere at funksjoner går tapt eller kompensere for dem, mens andre ikke gjør det. Handler det om tidligere erfaring med funksjonstap, mestring, personlighet eller annet?

Når det gjelder materiell standard, er det verdt å bemerke at enkelte kvinner opplever den materielle standarden som svært lav. Materiell standard får betydning for opplevelsen av alderdom gjennom den eldres vurdering av hverdagsøkonomi som varierer fra å være god til dårlig, økonomisk handlefrihet som varierer fra stor til liten og synet på fremtiden som varierer fra bekymringsfull til bekymringsløs. Det er særlig interessant å merke seg hvordan

materiell standard i alderdommen vurderes i forhold til barndommen i de harde 30- årene og etableringsårene rett etter krigen. Samtidig har jeg eksempler på eldre som mener at den materielle standarden har mindre betydning i alderdommen enn i tidligere faser av livet. Dermed fremstilles det også som en livsfaseeffekt. Innebærer det at betydningen av den materielle standarden endres i løpet av alderdommen? Er det for eksempel slik at yngre eldre vurderer materiell standard i forhold til tidligere livsfaser, men at de etter hvert som døden nærmer seg tillegger det materielle mindre betydning? Slike spørsmål gjenstår også å finne ut av.

Gjennom analysen behandlet jeg de fem dimensjonene hver for seg, men dersom man ønsker å forstå hvorfor noen opplever alderdommen som god eller vanskelig, kan det være fruktbart å betrakte opplevelsen i lys av alle fem. For eksempel har jeg påpekt at en opplevelse av relasjonene som gode er av stor betydning for en god alderdom, men det er ikke nok. Slik er det også med aktiviteter, helse og materiell standard. Livssyn skiller seg ut fordi det fremstilles som svært viktig for en god opplevelse av alderdommen for noen, men ikke for alle. Ved å fokusere ensidig på relasjoner, aktiviteter, livssyn, helse og materiell standard, slik jeg har gjort i analysen, fremkommer ulike måter som disse dimensjonene kan få betydning for alderdommen på. Men det er ikke mulig å si noe sikkert om den enkeltes opplevelse av alderdommen fordi den handler om samspillet mellom dimensjonene. Derfor skal jeg nå fokusere på forholdet mellom de ulike dimensjonene samt forholdet mellom dimensjonene og de enkelte opplevelsene av alderdommen.

Samspeillet mellom de fem analytiske dimensjonene

Gjennom analysen har jeg lagt vekt på hvilken betydning de ulike analytiske dimensjonene har for opplevelsen av alderdommen. I dette perspektivet får hver og en dimensjon status som mål i seg selv. Dessuten er de behandlet som

isolerte dimensjoner. Materialet mitt tyder imidlertid på at det er til dels sterke sammenhenger mellom de ulike dimensjonene. Sannsynligvis er det slik at den eldres opplevelse av hver og en av dem både påvirker og påvirkes av de andre. For eksempel er det flere utsagn i intervjuene som sier noe om hvordan relasjoner fører til aktiviteter og hvordan aktiviteter medfører nye relasjoner. I slike tilfeller kan en og samme dimensjon betraktes både som en årsak til og som en virkning av en annen. Videre er det eksempler på at en dimensjon fremstilles som en forutsetning for en annen. Et eksempel på det er eldre som forteller at de ikke reiser til Syden fordi de mangler noen å dra sammen med. I slike tilfeller kan en dimensjon betraktes som betinget av en annen. En tredje variant er å betrakte forholdet mellom de ulike dimensjonene som mål og midler. For eksempel er det enkelte som forteller at de deltar i aktiviteter utelukkende for å bevare sosiale relasjoner. Det kan også hende at enkelte dimensjoner er, eller blir, overordnede for opplevelsen av alderdommen. Tap av ektefelle, eller tap av fysisk funksjonsnivå, er eksempler på det.

Jeg har valgt å ikke gå særlig inn på de ulike variantene, men jeg har lyst til å skissere forskjellige kombinasjoner av de fem analysedimensjonene som kommer til uttrykk gjennom mitt datamateriale. De viser noe av den variasjonen og kompleksiteten som eksisterer når det gjelder opplevelser av alderdom.

En gjennomgående god opplevelse av alderdommen

Ved hjelp av den første varianten ønsker jeg å fange opp en kombinasjon av de fem dimensjonene som henger sammen med en gjennomgående god opplevelse av alderdommen. Den gode alderdommen kjennetegnes ved at den eldre vurderer alle fem dimensjonene som positive. Jeg tror at alderdommen fortoner seg som god på grunn av de fem dimensjonene, men det er også mulig å tenke seg at de fem dimensjonene oppleves som gode som en konsekvens av en overordnet god opplevelse. I tillegg er det muligens en kombinasjon. Uansett

kan det oppstå en god sirkel hvor den positive effekten av de ulike dimensjonene akkumuleres.

Eldre som opplever alderdommen som gjennomgående god betrakter samlivet sitt som godt og forholdet til ungene likeså. Det gode samlivet får betydning for opplevelsen av alderdommen ved at den eldre vurderer det sosiale, praktiske og følelsesmessige aspektet til partneren på en positiv måte. Det gode forholdet til ungene får derimot betydning for opplevelsen av alderdommen fordi den eldre legger vekt på at relasjonen innebærer en eller annen form for gjensidighet, at det er tilstrekkelig med kontakt mellom partene og at barnet har tilpasset seg samfunnet. Alternativt er det mulig at den eldre har mistet ektefellen eller ett barn, men i så fall virker det som om tapet bearbeides slik at den gode opplevelsen opprettholdes. Ved tap av ektefelle innebærer det, slik det kommer til uttrykk i livshistoriene, at den eldre føler at hun eller han kompensere for det sosiale, praktiske eller følelsesmessige aspektet som har gått tapt ved hjelp av det øvrige nettverket slik at det ikke er noe stort opplevd avvik mellom det faktiske nettverket og det ønskede. Tap av barn utelukker heller ikke en god opplevelse av alderdommen, men da ser det ut til å være viktig for informanten at sorgen bearbeides ved hjelp av tidligere erfaring. At vedkommende er mentalt forberedt på tapet, at hun eller han har noen å dele sorgen med og/eller at det fokuseres på det positive ser også ut til å være viktig.

Enten den eldre viderefører tidligere lønnsarbeid eller vedkommende engasjerer seg i fritidsaktiviteter får gjøremålene betydning for den gode opplevelsen av alderdommen fordi den eldre føler at han eller hun har tilstrekkelig å holde på med, systemene defineres som meningsfulle og det fremheves at de har høy grad av kontinuitet.

I en fortelling om en gjennomgående god alderdom betrakter den eldre seg selv som frisk eller legger vekt på det gode funksjonsnivået. Å være frisk defineres av informantene i relasjon til alder og de legger vekt på at det innebærer fravær av plager/smerter som følger av sykdom. Godt funksjonsnivå, slik det kommer til uttrykk i intervjuene, innebærer at man klarer å utføre de samme oppgavene som tidligere, eller at man aksepterer funksjoner som går tapt eller føler at man kompenserer for dem. Dermed forutsetter ikke en god opplevelse av alderdommen at tidligere funksjonsnivå opprettholdes.

Ved en gjennomgående god opplevelse av alderdommen beskriver den eldre seg selv enten som født med sølvskje i munnen eller forteller at den materielle standarden har blitt god i løpet av livet. Det bidrar til en god opplevelse av alderdommen fordi den eldre føler at hun eller han har en romslig hverdagsøkonomi, stor økonomisk handlefrihet og få bekymringer av økonomisk art.

I tillegg er det enkelte eldre som får en god alderdom fordi et religiøst livssyn gir dem en opplevelse av et fast holdepunkt og klare levereregler. For noen bidrar det også til å forsones seg med livet, fordi det betraktes som forutbestemt. Vansker med å finne en mening med livet trenger i så fall ikke å henge sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen, fordi det legges vekt på at det kommer et liv etter dette. Dessuten kan det meningsløse tillegges en mening som bare Gud kjenner til.

Jeg har ingen forutsetninger for å si noe om hvor den gode sirkelen begynner eller slutter, men man kan tenke seg flere eksempler på positiv akkumulasjon. For eksempel kan det hende at en opplevelse av gode familieforhold gir overskudd til aktivitet og at høyt aktivitetsnivå bidrar til en opplevelse av godt funksjonsnivå. Dimensjonene henger sammen, men det er ikke mulig å slå fast

hvem av dem som er viktigst for opplevelsen av alderdom. Sannsynligvis varierer det fra en informant til en annen.

Omtrent halvparten av mine informanter gir uttrykk for at de har en gjennomgående god alderdom. Blant annet gjelder dette Åsta, Svanhild, Edvin, Amund, Harry, Kristine, Nils, Odd og Sverre. Fellesnevneren for dem er at de legger stor vekt på den betydningen som en god opplevelse av relasjoner, aktiviteter, helse og materiell standard har. Nils og Sverre legger i tillegg stor vekt på kristendommen, men den spiller en mindre rolle for de andre som jeg har plassert i denne kategorien. Åsta, Svanhild, Edmund, Harry og Odd forteller at de har bevart sin barnetro, men Kristine og Amund definerer seg ikke som kristne. Uansett er det ingen i denne kategorien som har noen opplevelse av vansker som truer den gode opplevelsen av alderdommen.

En gjennomgående vanskelig opplevelse av alderdommen

Den andre varianten som jeg ønsker å fange opp er en kombinasjon av de fem dimensjonene som henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. En gjennomgående vanskelig opplevelse av alderdommen kjennetegnes ved at den eldre vurderer alle fem dimensjonene negativt. Jeg tror at alderdommen fortone seg som vanskelig på grunn av de fem dimensjonene, men det er også mulig å tenke seg at de fem dimensjonene oppleves som vanskelige som en konsekvens av en overordnet vanskelig opplevelse av alderdommen. I tillegg er det muligens en kombinasjon. Uansett kan det oppstå en vond sirkel hvor den negative effekten av de ulike dimensjonene akkumuleres.

Eldre som opplever alderdommen som gjennomgående vanskelig betrakter samlivet sitt som dårlig og forholdet til ungene likeså. Det dårlige samlivet får betydning for opplevelsen av alderdommen ved at den eldre vurderer det sosiale,

praktiske og følelsesmessige aspektet til partneren som negativt. Det dårlige forholdet til ungene får derimot betydning for opplevelsen av alderdommen fordi den eldre legger vekt på at relasjonen ikke er gjensidig, at det ikke er tilstrekkelig kontakt mellom partene og at barnet ikke har tilpasset seg samfunnet. Alternativt er det mulig at den eldre har mistet ektefellen eller ett barn uten at vedkommende føler at sorgen er bearbeidet. Ubearbeidet sorg etter tap av ektefelle fører til en vanskelig opplevelse av alderdommen, slik det kommer til uttrykk i livshistoriene, fordi den eldre ikke evner å kompensere for det sosiale, praktiske eller følelsesmessige aspektet ved relasjonen som har gått tapt. Dermed oppstår en følelse av avvik mellom det man tidligere hadde og det man nå sitter igjen med. Tilsvarende vil tap av barn føre til en vanskelig opplevelse så lenge den eldre ikke føler at hun eller han klarer å bearbeide sorgen.

Gjennomgående dårlige opplevelser av alderdommen kan også knyttes til at tidligere lønnsarbeid opphører på tross av at den eldre ønsker å beholde det lengst mulig og fritidsaktiviteter som beskrives som fraværende. Den eldre synes at hun eller han har for lite å holde på med, syslene defineres ikke som meningsfulle og det fremheves at de heller ikke har noen kontinuitet.

Ved en gjennomgående dårlig opplevelse av alderdommen betrakter den eldre seg selv som syk eller legger vekt på det dårlige funksjonsnivået. Å være syk får betydning gjennom tilstedeværelse av smerte og ubehag. Dårlig funksjonsnivå innebærer, slik det kommer til uttrykk gjennom datamaterialet, en opplevelse av at tidligere funksjoner går tapt uten at tapet kompenseres for, eller aksepteres. Dårlig funksjonsnivå får betydning for opplevelsen av alderdom gjennom en opplevelse av at funksjoner forsvinner, at avhengigheten av andre øker og at aksjonsradiusen reduseres.

Teoretisk sett kan også frykt for synd, dommedag og fortapelse bidra til en vanskelig opplevelse av alderdommen, men jeg har ingen eksempler på det. I stedet finner jeg at sekulære livssyn kan henge sammen med den vanskelige opplevelsen av alderdommen. I slike tilfeller vurderer den eldre livet som meningsløst, det er ikke mulig å leve livet på nytt og den eldre tror heller ikke på evig liv.

Også den materielle standarden vurderes på en negativ måte. Det vil si at den eldre enten har gått fra en opplevelse av høy til lav materiell standard eller den materielle standarden har fortont seg som lav hele livet. Det bidrar til en vanskelig opplevelse av alderdommen gjennom en følelse av trang hverdagsøkonomi, liten økonomisk handlefrihet og bekymringer av økonomisk art.

Jeg har ingen forutsetninger for å si noe om hvor den vonde sirkelen begynner eller slutter, men man kan tenke seg flere eksempler på negativ akkumulasjon. For eksempel kan det hende at en opplevelse av vanskelige familieforhold tapper den eldre for energi, aktivitetsnivået synker og den eldre synes at funksjonsnivået blir gradvis dårligere. Dimensjonene henger igjen sammen, men det er ikke mulig å slå fast hvem av dem som er viktigst for opplevelsen av alderdom. Sannsynligvis varierer det fra en informant til en annen.

I mitt materiale er det ingen eldre som opplever alle dimensjonene som vanskelige. Hjalmar er kanskje den som gir uttrykk for den vanskeligste opplevelsen av alderdom. Han vurderer sine relasjoner, aktiviteter, livssyn og helse negativt, men den materielle standarden beskrives som svært god. Samtidig presiserer han at den ikke har noen betydning for opplevelsen av alderdom fordi han likevel ikke kan ta med seg noe av dette i døden. Følgelig opplever ikke han at det er noen lyspunkt i alderdommen. Dette skiller hans

opplevelse av alderdommen fra andre som også synes at den er vanskelig, men som ser noen lyspunkt.

En god opplevelse av alderdommen på tross av opplevde vansker

Den tredje varianten som jeg ønsker å fange opp er en kombinasjon av de fem dimensjonene som henger sammen med en god alderdom på tross av opplevde vansker. En god alderdom på tross av vansker kjennetegnes ved at den eldre vurderer en eller flere av de fem dimensjonene som negative, men det er ikke nok til at opplevelsen av alderdommen i sin helhet defineres som vanskelig. Jeg tror at den gode alderdommen skyldes at dimensjonene med positivt fortegn tillegges større vekt enn dimensjonene med negativt fortegn. Dermed kan den gode opplevelsen av alderdommen bevares på tross av en eller flere vanskelige enkeltdimensjoner. Det er viktig å presisere at det ikke handler om antall dimensjoner med positive og negative fortegn. For eksempel tror jeg ikke at det er slik at tre dimensjoner med positivt fortegn gir en god opplevelse av alderdommen. I stedet kan en enkeltdimensjon tillegges så mye vekt at alderdommen defineres som god på tross av fire dimensjoner med negativt fortegn.

Det er heller ikke fruktbart å rangere enkeltdimensjoner med utgangspunkt i forklaringsverdi fordi hvilken eller hvilke dimensjoner som er viktig varierer med stor sannsynlighet fra et individ til et annet.

I mitt materiale er det flere av informantene som beskriver sine opplevelser av alderdommen som gode på tross av opplevde vansker. Blant annet gjelder dette Hildur og Birger. Begge forteller at de opplever alderdommen som god. Begge legger også vekt på det gode forholdet til både ektefelle og barn. De er fornøyde med sine aktiviteter. Birger går i kirken og deltar aktivt i menigheten. Hildur har også barnetroen, men synes den er mindre viktig nå enn før. Videre forteller

begge om en god materiell standard. Alderdommen beskrives i det hele tatt som god, men med unntak av helsen. Ingen av dem opplever den som god lengre, men den dårlige helsen tillegges ikke så mye vekt at alderdommen samlet sett betraktes som dårlig. Uansett skiller denne kategorien seg fra de andre ved at den rommer opplevelser av alderdommen som er gode selv om den eldre opplever enkelte dimensjoner, eller deler av dimensjoner, som vanskelige.

En vanskelig opplevelse av alderdommen på tross av opplevde lyspunkt

Den fjerde varianten som jeg ønsker å fange opp er en kombinasjon av de fem dimensjonene som fører til en vanskelig opplevelse av alderdommen på tross av opplevde lyspunkt. En vanskelig alderdom på tross av lyspunkt kjennetegnes ved at den eldre vurderer en eller flere av de fem dimensjonene som positive, men det er ikke nok til at opplevelsen av alderdommen i sin helhet defineres som god. Den vanskelige alderdommen innebærer at dimensjonene med negativt fortegn tillegges større vekt enn dimensjonene med positivt fortegn. Dermed opprettholdes den vanskelige opplevelsen av alderdommen på tross av en eller flere positive enkeltdimensjoner. Igjen er det viktig å presisere at det ikke handler om antall dimensjoner med positive og negative fortegn. For eksempel er det ikke slik at tre dimensjoner med negativt fortegn gir en vanskelig opplevelse av alderdommen. I stedet kan en enkeltdimensjon tillegges så mye vekt at alderdommen defineres som vanskelig på tross av fire dimensjoner med positivt fortegn.

I mitt materiale er det flere av informantene som beskriver sine opplevelser av alderdommen som vanskelige på tross av opplevde lyspunkt. Blant dem er Emilie, Konstanse, Dagrun, Torbjørg, Barbro, Kåre og Arnold. Det er imidlertid viktig å merke seg at det fins flere varianter av vanskelige opplevelser av alderdommen på tross av lyspunkt.

Emilie er nok den som opplever alderdommen som vanskeligst og det eneste lyspunktet som fremheves er den kristne troen. For øvrig legger hun stor vekt på det dårlige forholdet til datteren, dagene som blir lange uten noe meningsfylt å ta seg til, helsen som svikter og den lave materielle standarden.

Konstanse legger vekt på de samme dimensjonene, men hennes problem er ikke et dårlig forhold til barna, men hun synes at det er for lite kontakt med dem.

Dagrun legger også vekt på at hun føler seg ensom, at det er lite å ta seg til og at helsen oppleves som dårlig, men forskjellen er at den materielle standarden beskrives som god.

Torbjørgh opplever også alderdommen som vanskelig, men for henne handler det særlig om tapet av mannen, søsteren og sønnen som bor så langt unna. Riktignok har hun mange andre å forholde seg til, men hun legger selv vekt på at de viktigste mangler. At helsen kjennes skrøpelig og at økonomien defineres som dårlig gjør ikke alderdommen noe bedre. Torbjørgh tillegger ikke barnetroen så stor betydning verken i den ene eller andre retningen, men hun gleder seg over å ha mye meningsfylt å gjøre.

Barbro deler den vanskelige opplevelsen av alderdommen med Torbjørgh. To andre fellesnevnerer er at hun savner sine nærmeste og at barnetroen tillegges relativt liten betydning. Forskjellen er imidlertid at Barbro opplever både den materielle standarden og helsen som god, men hun føler at hun har for lite å gjøre.

Kåre er derimot svært fornøyd med sine aktiviteter og den materielle standarden, men et ubearbeidet tap av kona dominerer opplevelsen av alderdommen og gjør den vanskelig. I tillegg defineres helsen som dårlig.

Arnold er et siste eksempel på den store variasjonen som skjuler seg bak vanskelige opplevelser av alderdommen på tross av opplevde lyspunkt. Han har et godt forhold til både ektefelle og barn, dagene er fylt med gjøremål, den materielle standarden beskrives som god, men en opplevelse av redusert funksjonsnivå dominerer hans opplevelse av alderdommen og gjør den vanskelig.

Gjennomgangen av opplevelsene av alderdommen viser at en enkelt eller flere enkeltdimensjoner kan tillegges så stor betydning at de overskygger de øvrige, men hvilke av dimensjonene er viktigst? Jeg har ikke klart å identifisere en dimensjon som for informantene fremstår som mye viktigere enn de andre. Sannsynligvis varierer det fra en person til en annen. For eksempel får helse en slik betydning for Arnold, men for Kåre handler det mer om relasjoner. Videre er det mulig at den enkeltes vektlegging endres gjennom livsløpet. Blant annet kommer dette til uttrykk hos Hjalmar som forteller hvor lite den materielle standarden betyr i alderdommen på tross av at han vokste opp i fattigdom. I tillegg er det muligens kjønnsforskjeller.

For å komme nærmere en forståelse av hvorfor den enkelte opplever alderdommen slik han eller hun gjør, må man altså se på den eldres opplevelse av de ulike analytiske dimensjonene samlet. Da viser det seg at enkelte opplever alderdommens som utelukkende god, noen opplever den som god på tross av opplevde vansker, noen opplever den som utelukkende vanskelig og atter andre opplever den som vanskelig på tross av opplevde lyspunkt. Men bak hver av idealtypene skjuler det seg igjen ulike varianter og det henger sammen med at de eldre har ulike opplevelser av de fem analytiske dimensjonene

Jeg har fremhevet noen av de viktigste funnene, men samtidig er det viktig å påpeke en viktig begrensning. Den mest åpenbare svakheten er antall informanter. Jeg har intervjuet 20 eldre fra Tromsø som er født i 1924. Det vil derfor være sammenhenger som jeg ikke finner i mitt utvalg, men som vil foreligge i mer omfattende studier. Dermed er det vanskelig å si noe sikkert om hvilken relevans mine funn har for eldre på andre steder eller i andre aldre, men jeg skal likevel prøve.

Har avhandlingen betydning for forståelsen av dagens ”unge eldre”?³

Kan min avhandling øke forståelsen av ”unge eldres” opplevelse av alderdommen eller har de levd i en så annerledes kontekst at deres opplevelser av alderdommen blir svært forskjellig fra mine informanters?

Blant ”unge eldre” kommer det til å være flere enslige, skilte, flergangsgifte, samboende og særboende. Tilsvarende forholder de seg til egne barn, partnerens barn og felles barn. Uansett har de fleste voksne barn, men enkelte har også tenåringer eller enda yngre barn. I tillegg vil de sannsynligvis legge større vekt på betydningen av venner. Flere kommer også til å ha vokst opp med besteforeldre og noen har egne foreldre/svigerforeldre som fortsatt er i live. Til sammen kan dette innebære at de har flere og mer kompliserte relasjoner. Jeg tror at mine konklusjoner om familiens betydning for opplevelsen av alderdom fortsatt kommer til å være gyldige. Videre føler jeg meg ganske sikker på at for eksempel eks partnere, venner eller foreldre tillegges betydning for alderdomsopplevelsen, men det er vanskelig å vite noe sikkert om hvilken

³ Med ”unge eldre” refererer jeg til de som ble født i Tromsø på 1940 tallet og som nå står overfor pensjonisttilværelsen.

konkret betydning ”unge eldre” tillegger disse relasjonene. Uansett kommer relasjoners betydning for opplevelsen av alderdommen til å bli mer sammensatt.

Blant ”unge eldre” kommer det til å være færre kvinner som har vært hjemmeværende deler av det yrkesaktive livet og flere kvinner med lønnet arbeid. Både kvinner og menn i denne generasjonen er også vant til å ha mer fritid i form av kortere arbeidsuke og lengre ferier. Å stå lenge i en og samme jobb har ikke vært et mål på samme måte som for tidligere generasjoner. I stedet har mange byttet jobb flere ganger i løpet av karrieren. Således er det ikke sikkert at de legger så stor vekt på betydningen av kontinuitet eller å bidra til fellesskapet. Sannsynligvis handler det mer om å skape seg en karriere og realisere seg selv. ”Unge eldre” forlater sannsynligvis arbeidslivet tidligere og mange går av med avtalefestet pensjon. På grunn av mye fritid tidligere i livet er sannsynligvis flere ”unge eldre” engasjert i en rekke fritidsaktiviteter som de viderefører inn i pensjonisttilværelsen. Lengre utenlandsreiser blir vanligere og en del har hus også i utlandet. ”Unge eldre” velger andre aktiviteter enn mine informanter og de kommer til å engasjere seg i et større spenn av aktiviteter i en lengre periode av livet. Dette er mulig fordi pensjonisttilværelsen starter tidligere, helsen er bedre og levealderen øker. Aktiviteter kommer med andre ord til å være viktige også for ”unge eldre” sin opplevelse av alderdommen, men de vil sannsynligvis tillegge sine aktiviteter en annen betydning enn mine informanter.

Jeg er usikker på i hvilken grad livssyn kommer til å få betydning for ”unge eldres” opplevelse av alderdommen. Økt sekularisering kan tyde på at kristne livssyn får mindre betydning for den enkelte og at det er færre som vil betrakte seg selv som kristne. Tilsvarende kan det hende at sekulære livssyn vil tillegges større betydning og at det vil komme til syne i form av flere humanetikere eller

”unge eldre” som finner meningen med livet i perioden fra fødsel til død og som vil sette seg selv i tilværelsens sentrum.

”Unge eldre” har opplevd en kraftig bedring i den materielle standarden gjennom hele livet og de har aldri opplevd direkte nød på kroppen. Likevel tror jeg at mine konklusjoner om den materielle standardens betydning for opplevelsen av alderdommen fortsatt er gyldige. ”Unge eldre” kommer til å legge vekt på både det absolutte og relative nivået, men de vil vurdere dem annerledes enn mine informanter. Informantene var opptatt av hverdagsøkonomi, økonomisk handlefrihet og fremtidige bekymringer knyttet til økonomi. Det samme tror jeg at ”Unge eldre” kommer til å være, men sannsynligvis vil de stille større krav til hverdagsøkonomien og handlefriheten. For eksempel kan det hende at de ikke kommer til å være fornøyd med å spise rimelige middager på hverdagene og reise på ferie til familiehytta, men stille krav om restaurantmiddager med vin en gang i blant og flyturer til fjerne himmelstrøk. Sannsynligvis skal det også mindre til før de snakker om økonomiske bekymringer. Det vil igjen henge sammen med at de, i likhet med mine informanter, sammenligner sin materielle standard med andres standard. Blant ”unge eldre” er det imidlertid mye større variasjon når det gjelder materiell standard. I tillegg har de også et mye bredere sammenligningsgrunnlag enn tidligere generasjoner. Flere av mine informanter lærte å sette pris på enkle materielle goder nettopp fordi de opplevde nød i barndommen. Følgelig er det mulig at en del av de ”unge eldre” ikke setter like stor pris på sine materielle goder og det kan hende at enkelte av dem i større grad tar den materielle standarden for gitt.

”Unge eldre” har i gjennomsnitt mye bedre helse enn tidligere generasjoner og de kan forvente å leve lengre. Jeg tror at mine konklusjoner om helsens betydning for opplevelsen av alderdom har relevans også for denne gruppen,

men det kan hende at "unge eldre" kommer til å ha større og berettigede forventninger til hva helsevesenet kan og bør gjøre i forhold til deres sykdommer og funksjonstap. I tillegg kommer det nok til å være en del i denne aldersgruppen som har tilegnet seg en bevissthet om betydningen av å ta vare på helsen. De vil muligens stille større krav til seg selv om å ta vare på kroppen og de vil kanskje ha forventninger om at den skal holde seg noenlunde ungdommelig. Blant annet kommer dette til syne gjennom økt fokus på trening og kosthold. Muligens kan det bli vanskeligere for denne gruppen å akseptere sykdom eller funksjonstap som en naturlig del av aldringen.

Hvordan kommer så "unge eldre" til å oppleve alderdommen? "Unge eldre" kommer, i likhet med mine informanter, til å oppleve alderdommen på forskjellige måter. Noen vil oppleve denne livsfasen som gjennomgående god, en del vil oppleve at alderdommen er god på tross av opplevde vansker, andre vil mene at de har en vanskelig opplevelse av alderdommen på tross av opplevde lyspunkt og atter andre vil si at alderdommen fortøner seg som gjennomgående vanskelig. Hva har betydning for deres opplevelse av alderdommen? Jeg tror at de, i likhet med eldre født i 1924, kommer til å legge vekt på betydningen av relasjoner, aktiviteter, materiell standard og helse. Livssyn er jeg mer usikker på. På hvilke måter tillegges disse dimensjonene betydning for opplevelsen av alderdommen? Jeg tror at mine kategoriseringer fortsatt kan kaste lys over dette spørsmålet, men det ville nok vært nødvendig å revidere deler av kategoriseringen slik at det både ble flere kategorier og at det ble åpnet opp for at "unge eldre" kan tillegge den eksisterende kategoriseringen litt andre betydninger enn mine informanter. Eksempelvis kan jeg tenke meg at hovedkategorien "Familieforhold" burde endres til "Relasjoner" for å fange opp betydningen av for eksempel venner. I tillegg ville det sannsynligvis være fruktbart å konstruere flere underkategorier av "Familieforhold" for å fange opp alle de nye relasjonene som har kommet til. Videre tror jeg at kategorisering i

forbindelse med aktiviteter kunne bestå, men at de ville få nytt innhold av ”unge eldre”. For eksempel tror jeg at betydningene ”kontinuitet” og ”bidrag til fellesskapet” muligens ville erstattes med ”karriere”, ”selvutvikling” eller andre betydninger.

Noen dimensjoner kommer med andre ord til å være like for mine informanter og ”unge eldre”, men andre kommer til å være forskjellige. Bare de ”unge eldre” kan fortelle mer om hva disse likhetene og forskjellene består av.

Hvilken betydning har avhandlingen for forskningsfeltet?

Mennesker opplever tilværelsen på forskjellige måter, og dette henger sammen med opplevelsen av relasjoner, aktiviteter, livssyn, helse og materiell standard. For noen har en av de fem dimensjonene en avgjørende betydning for tilværelsen, men for andre handler det mer om helheten. Har denne erkjennelsen eller avhandlingens andre funn noen betydning for den eksisterende eller fremtidige forskningen?

Gjennom avhandlingen har jeg vært opptatt av opplevelsen av alderdommen og hva som har betydning for den. Følgelig kan arbeidet betraktes som et bidrag til forskning om livskvalitet. I den forbindelse er det verdt å fremheve to momenter. For det første har ikke den tradisjonelle livskvalitetsforskningen rettet seg mot eldre spesielt, men alle aldersgrupper. Gjennom avhandlingen har jeg imidlertid vist at enkelte forhold fremstår som spesifikke for alderdommen, mens andre ser ut til å være av mer generell art. Når det gjelder relasjoner, kommer det for eksempel til uttrykk ved at forholdet til barna har betydning for hvordan man har det gjennom hele livet. Måten de får betydning for opplevelsen av egen situasjon på varierer imidlertid avhengig av livsfase. Andre eksempler er at lønnsarbeidets betydning for livskvaliteten endres gjennom livsløpet, og at eldre stiller andre krav til helsen sin etter hvert som de blir eldre.

Forskning som forsøker å måle ”vellykket aldring”, slik det ble beskrevet i innledningskapitlet, har særlig fokusert på forhold som en utviklingsprosess kan måles opp mot, individets potensiale til å mestre ulike krav, eller en kombinasjon. I slike tilfeller er det som oftest forskeren som på forhånd definerer hva som skal måles, men i mitt tilfelle er de analytiske dimensjonene definert i etterkant av intervjuene på grunnlag av informantenes utsagn. Ved å gjøre det slik, fremkom det for eksempel at livssyn har svært stor betydning for noen få. Ved hjelp av en åpen tilnærming er det ikke bare mulig å identifisere ulike dimensjoner av betydning, men også ulike måter som de får betydning på.

Avhandlingen kan også betraktes som et bidrag til livshistorieforskning om eldre. For det første viser analysen at det levde livet kaster mye lys over opplevelsen av alderdom. For eksempel kommer det til uttrykk i forbindelse med betydningen av familieforhold, aktiviteter og materiell standard. Dermed er det nærliggende å anta at dette er forhold som vil forandre seg for de kommende kohortene av eldre. For det andre har jeg vist at det ikke alltid er nødvendig å relatere alderdommen til tid eller sted for å skape en forståelse av ulike opplevelser. Betydningen av helse er et eksempel på det. Dermed er det også nærliggende å anta at dette er forhold som vil være felles for mine informanter og kommende kohorter av eldre.

Gjennom avhandlingen har jeg forsøkt å vise både hvor stor individuell variasjon som eksisterer og hvor sammensatt den enkeltes opplevelse av tilværelsen kan være.

Hvilken betydning bør svarene få for samfunnet?

Innledningsvis begrunnet jeg problemformuleringen med et ønske om å bidra til en bedre alderdom for flere. Hvordan kan avhandlingens konklusjoner være til

hjelp?⁴ Er det mulig å bedre eldre livssituasjon på grunnlag av forskningsresultater?

Gjennom avhandlingen har jeg pekt på en del forhold som har betydning for eldre opplevelser av alderdommen. I det følgende vil jeg fokusere på noen faktorer som kan bedre de vanskelige opplevelsene av alderdommen.

Relasjoner har svært stor betydning for opplevelsen av alderdom, og det er ikke mulig verken for forskere, politikere eller andre å bedre eldre forhold til sine barn, eller erstatte en ektefelle som går bort. Derimot er det mulig å legge til rette slik at eldre som befinner seg i en slik situasjon kan få støtte, enten gjennom individuell oppfølging, eller gjennom et gruppetilbud. Eldres underforbruk av psykologiske tjenester er velkjent (Høstmark Nielsen og Nordhus 1998). Derfor er det mer nærliggende at leger og prester kan fange opp eldre som har behov for hjelp. For eksempel arrangerer allerede enkelte prester sorggrupper for enker og enkemenn med hell. Tilsvarende er det mulig å fange opp ensomme eldre gjennom årlige kontroller hos helsesøster. Ensomme eldre bør få et tilbud om deltakelse i grupper hvor de får hjelp til å dekke sosiale behov gjennom nettverksbygging. For eksempel er det mange som har fortalt meg at de ønsker å reise, men de har ingen å reise sammen med.

Røde Kors yter et viktig bidrag gjennom Besøktjenesten, men de er ikke mange nok. I tillegg har Nasjonalforeningen for folkehelsen allerede etablert et tilbud i Oslo. Slike initiativ er positive, men ansvaret bør ikke ligge hos de frivillige organisasjonene, men hos det offentlige hjelpeapparatet.

⁴ Det er delte meninger om hvor vitenskapens oppgaver begynner og slutter. Enkelte mener for eksempel at forskeren skal bidra til økt forståelse, men at det er opp til andre å avgjøre hvordan kunnskapen bør anvendes. Denne debatten ligger utenfor avhandlingens avgrensning, men flere har interessert seg for slike spørsmål. Se for eksempel Løchen (1993) eller Næss (2001).

Også aktiviteter har stor betydning for opplevelsen av alderdommen. Det er mulig å legge bedre til rette for at eldre som ønsker å videreføre tidligere lønnede arbeidsoppgaver får muligheten til det. Mye tyder på at partene i arbeidslivet allerede har begynt å gå i riktig retning gjennom ordninger som skal sikre et inkluderende arbeidsliv, men det er fortsatt mye som gjenstår. I tillegg tror jeg at det er viktig å videreutvikle de aktivitetstilbudene som fins på eldresentra. Slike tilbud er viktige, men det hjelper ikke eldre som synes at terskelen til eldresenteret er for høy. Gjennom årlig besøk hos helsesøster er det mulig å fange opp denne gruppen og videreformidle kontakt til andre som kan følge dem til å begynne med. Mange kvier seg for å oppsøke nye steder med ukjente mennesker på egenhånd, og jeg vet at Troms pensjonistforening har gode erfaringer med å gå sammen med eldre til å begynne med.

Livssyn er en tredje faktor. Den får svært stor betydning for noen få, men det gjelder ikke flertallet. Fra mitt ståsted er det ikke ønskelig å gjøre livssyn til gjenstand for intervensjon.

Helse er ytterligere en faktor med svært stor betydning for opplevelsen av alderdom. Forebygging er viktig i alle aldre, men særlig for eldre fordi marginene blir stadig mindre. Derfor tror jeg at det er viktig å opprette flere trimgrupper for eldre. Ikke bare forebygger det sykdom og svekkelse, men det er også en meningsfylt aktivitet som innebærer sosial omgang med andre. Videre tror jeg at leger må bli flinkere til å fange opp hvordan eldre pasienter har det og koble inn andre deler av helsevesenet. For eksempel kan hjemmehjelpen assistere eldre slik at de kommer seg ut etter lårhalsbrudd. Alternativt blir mange sittende alene i leilighetene sine over lengre perioder med redusert mobilitet som en følge av passivitet.

Den siste faktoren med stor betydning for opplevelsen av alderdom er materiell standard. Et fåtall av kvinnene opplever alderdommen som vanskelig fordi hverdagsøkonomien defineres som dårlig, de opplever ingen økonomisk handlefrihet og de bekymrer seg for økonomien. Ved å bedre den materielle standarden er det mulig å legge grunnlag for en bedre opplevelse.

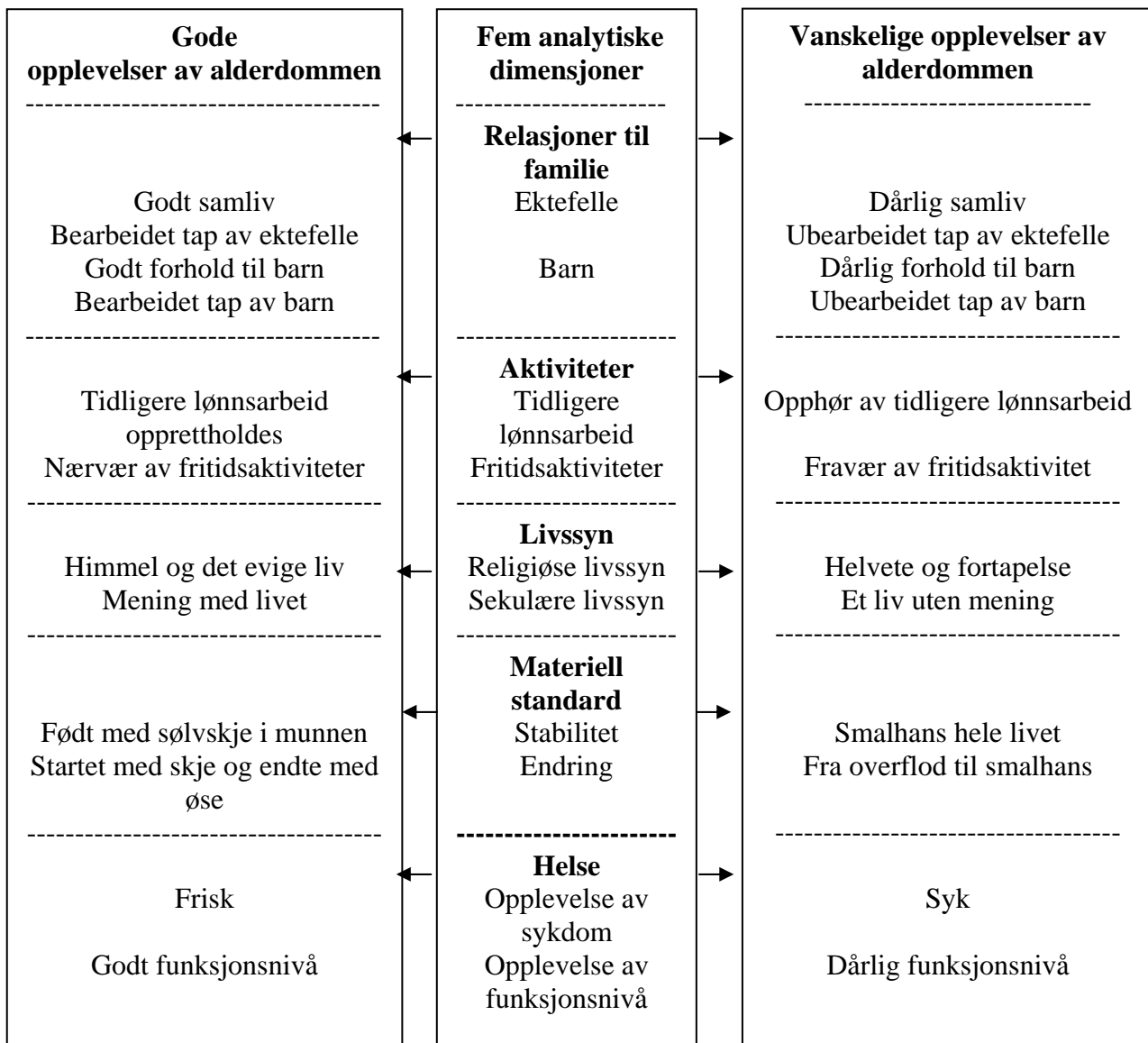
Så langt har jeg lagt vekt på hvordan det er mulig å bedre eldres opplevelse av alderdommen. Det viktigste er imidlertid å fremheve variasjonen. Mange opplever alderdommen som gjennomgående god eller god på tross av vansker og noen opplever alderdommen som gjennomgående vanskelig eller vanskelig på tross av lyspunkt. Derfor er det et hovedpoeng at særlig media, men også andre, bør unngå ensidige uttalelser om eldre, enten de går i retning av rosemaling eller svartmaling.

Hovedkonklusjoner

Hovedkonklusjonen er at eldre opplever alderdommen på forskjellige måter og det virker som om fem dimensjoner har særlig betydning for opplevelsen av alderdommen. Det vil si at gode relasjoner, tilfredshet med sine aktiviteter, en positiv vurdering av helsen og en materiell standard som betraktes som god defineres som viktig av nesten alle for en god alderdom, men ingen av dem er alene nok slik det kommer til uttrykk i mitt materiale. I tillegg har livssyn stor betydning for noen, men ikke for alle. De ulike dimensjonene er oppsummert ved hjelp av en sammenfattende modell.⁵

⁵ Egne vedlegg viser de ulike måtene som dimensjonene får betydning på.

Forholdet mellom analysedimensjonene og opplevelser av alderdommen:

Modellen er en sammenstilling av de tidligere delmodellene. Den viser at avhandlingens viktigste bidrag har vært å utforske hvilke dimensjoner som har betydning for opplevelsen av alderdommen og på hvilke måter de får det. Dette er et viktig skritt for å øke forståelsen av ulike opplevelser av alderdom, men det er ikke nok. I tillegg er det, som tidligere nevnt, sentralt å studere samspillet mellom de ulike dimensjonene. Åpenbart påvirker og påvirkes de av hverandre, men på hvilke måter skjer det? Er det for eksempel slik at en dimensjon kan

være et mål i seg selv, men i tillegg en forutsetning for eller konsekvens av andre? Dreier det seg om positive og negative sirkler hvor for eksempel en positiv dimensjon fører til et positivt fortegn på en annen? Gjennomgangen av materialet avdekker eksempler på begge deler, men det er verdifullt med mer systematisk kunnskap om det komplekse samspillet mellom de ulike dimensjonene.

I tillegg tror jeg at det er fruktbart å betrakte de ulike opplevelsene av alderdommen fra andre faglige ståsteder og med andre metoder. En psykolog vil rimeligvis betrakte opplevelsene av alderdommen i lys av personlighet, mestring eller lignende som gjerne kommer til uttrykk gjennom livshistoriene. Alternative måter å øke forståelsen av hvorfor opplevelsen av alderdommen fortone seg slik den gjør ville være å betrakte den i lys av kjønn og sosialt lag. Flere forskere har, som tidligere nevnt, valgt slike tilnærminger. Jeg valgte derfor å legge vekt på andre dimensjoner som fortonte seg som sentrale slik det kom til uttrykk gjennom min analyse av det empiriske materialet.

Eldres opplevelse av alderdommen bør med andre ord betraktes fra flere forskjellige vinkler og uansett hvordan man velger å betrakte, er det ikke en opplevelse av alderdommen, men flere forskjellige.

Litteraturliste

- Achenbaum, W.A. og Bengtson, V.L. (1994). Re-engaging the Disengagement Theory of Aging: On the History and Assessment of Theory Development in Gerontology. *The Gerontologist*. Vol. 34. Nr. 6. S. 756-763.
- Allardt, E. (1975). *Att Ha Att Älska Att Vara. Om välfärd i Norden*. Lund: Argos Förlag.
- Almås, R. (1997). Tre generasjoner rekonstruerer sin ungdom. I Frønes, I., Heggen, K. og Myklebust, J.O. (red.). *Livsløp, oppvekst, generasjon og sosial endring*. Oslo: Universitetsforlaget. S. 75-104.
- Andersson, L. (1998). Loneliness, research and interventions: a review of the literature. *Aging & Mental Health*. Vol. 2. Nr. 4. S. 264-274.
- Antonovsky, A. (1979). *Health, Stress and Coping. New Perspectives on Mental and Physical Well-Being*. San Fransisco: Jossey-Bass Publishers.
- Antonovsky, A. (1985). The Life Cycle, Mental Health and the Sense of Coherence. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*. Vol. 22. Nr. 4. S. 273-280.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the Mystery of Health. How People Manage Stress and Stay Well*. San Fransisco: Josey-Bass Publishers.
- Antonucci, T.C. og Akiyama, H. (1987). Social Networks in Adult Life and a Preliminary Examination of the Convoy Model. *Journal of Gerontology*. Vol. 42. Nr. 5. S. 519-527.
- Argyle, M. (1999). Causes and Correlates of Happiness. I Kahneman, D., Diener, E. og Schwarz, N. (red.). *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation. S. 353-373.
- Argyle, M. (2002). State of the art: Religion. *Psychologist*. Vol. 15. Nr. 1. S. 22-26.
- Atkinson, P. og Coffey, A. (1997). Analysing Documentary Realities. I Silverman, D. (red.). *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage Publications. S. 45-62.
- Auer, J. (1986). Psychological Aspects of Elderly Renal Patients. *Aspects of Renal Care*. Vol. 1. S. 201-208.
- Baltes, P.B. og Baltes, M. (red.). (1993). *Successful aging. Perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge University Press.
- Barstad, A. (1999). Det gode liv: Hva synes nordmenn de behøver for å få det bedre? *Samfunnsspeilet*. Nr. 4. S. 12-18.
- Bazeley, P. og Richards, L. (2000). *The Nvivo Qualitative Project Book*. Sage.
- Bengtson, V.L., Burgess, E.O. og Parrott, T.M. (1997). Theory, Explanation, and a Third Generation of Theoretical Development in Social Gerontology. *Journal of Gerontology*. Vol. 52 B. Nr. 2. S. 572-588.

Bengtson, V.L., Parrott, T.M. og Burgess, E.O. (1996). Progress and Pitfalls in Gerontological Theorizing. *The Gerontologist*. Vol. 36. Nr. 6. S. 768-772.

Bergem, A. (1998). *Kristen tro og profesjonell omsorg. Om livssyn, tro og teologi i helse- og sosialomsorgen*. Luther forlag.

Berger, P.L. (1967). *The Social Reality of Religion*. Penguin Books.

Berkman, L.F. og Syme, L.S. (1979). Social Networks, Host Resistance, and Mortality: A Nine Year Follow-Up Study of Alameda County Residents. *American Journal of Epidemiology*. Vol. 109. Nr. 2. S. 186-204.

Bertaux, D. (1995). Social genealogies commented on and compared: An instrument for observing social mobility processes in the "Long Durèe". *Current Sociology, Special Issue on Biographical Research*. Vol. 43. S. 69-88.

Bertaux, D. (1997). Transmission in Extreme Situations: Russian Families Expropriated by the October Revolution. I Bertaux, D. og Thompson, P. (red.). *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Oxford: Clarendon Press. S. 230-258.

Bertaux, D. og Kohli, M. (1984). The Life Story Approach: A Continental View. *Annual Review of Sociology*. Vol. 10. S. 215-237.

Bertaux, D. og Bertaux-Wiame, I. (1981). Life Stories in the Bakers Trade. I Bertaux, D. (red.). *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. London: Sage. S. 169-189.

Bertaux, D. og Bertaux-Wiame, I. (1991). Artisanal Bakery in France: How it Lives and Why it Survives. I Bechhofer, F. og Elliott, B. (red.). *The Petit Bourgeoisie. Comparative Studies of the Uneasy Stratum*. London: Macmillan Press. S. 155-181.

Bertaux, D. og Bertaux-Wiame, I. (1997). Heritage and its Lineage. A Case History of Transmissions and Social Mobility over Five Generations. I Bertaux, D. og Thompson, P. (red.). *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Oxford: Clarendon Press. S. 69-127.

Beverfelt, E. (1998). Tilbakeblikk på aldersforskning og et nasjonalt institutt i Norge. I Beverfelt, E., Helset, A. og Ingebretsen, R. (red.). *Spor etter år. Aldersforskning i Norge gjennom 40 år*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. Rapport nr. 15. S. 11-46.

Birren, J.E. (1961 A). A Brief History of the Psychology of Aging. *The Gerontologist*. Vol. 1. Nr. 2. S. 69-77.

Birren, J.E. (1961 B). A Brief History of the Psychology of Aging. *The Gerontologist*. Vol. 1. Nr. 3. S. 127-134.

- Birren, J.E. og Schroots, J.F.J. (1996). History, Concepts, and Theory in the Psychology of Aging. I Birren, J.E. og Warner Schaie, K. (red.). *Handbook of The Psychology of Aging*. Academic Press. S. 3-23.
- Bjelland, A.K., Helset, A., Danielsen, K. og Thorsen, K. (1992). *Livsløp og livshistorier. Fire bidrag til en livsløpsforståelse av alderdommen*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 4.
- Bjelland, A.K. (1992). Livsløp, identitet og fellesskapsutvikling. Sosialantropologiske perspektiver på aldershomogene bomiljøers potensialer. I Bjelland, A.K., Helset, A., Danielsen, K. og Thorsen, K. *Livsløp og livshistorier fire bidrag til en livsløpsforståelse av alderdommen*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 4. S. 59-84.
- Bladet Tromsø*. (1997). 12.06.
- Bladet Tromsø*. (2000). 22.03.
- Bladet Tromsø*. (2001). 10.11.
- Blaikie, N. (1993). *Approaches to Social Enquiry*. Polity Press.
- Blaxter, M. (1990). *Health and lifestyles*. London: Tavistock/Routledge.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Englewood Cliffs. New Jersey: Prentice-Hall. Inc.
- Bojer, H., Engelstad, F., Heidar, K., Hernes, H. og Stjernø, S. (red.). (1993). *Norsk samfunnsleksikon*. Oslo: Pax.
- Bond, J., Briggs, R. og Coleman, P. (1993). The Study of Ageing. I Bond, J., Coleman, P. og Peace, S. (red.). *Ageing in Society. An introduction to social gerontology*. Sage Publications. S. 19-52.
- Bondevik, M. (1997). *The Life of the Oldest Old. Studies concerning loneliness, social contacts, activities of daily living, purpose in life and religiousness*. Department of Public Health and Primary Health Care. Division for Nursing Science. University of Bergen.
- Bossè, R. (1998). Retirement and Retirement Planning in Old Age. I Nordhus, I.H., Vandenbos, G.R., Berg, S. og Fromholt, P. (red.). *Clinical Geropsychology*. Washington: American Psychological Association. S. 155-160.
- Bowling, A. og Cartwright, A. (1982). *Life After a Death: A Study of the Elderly Widowed*. London: Tavistock. I Bond, J., Coleman, P. og Peace, S. (red.). (1993). *Ageing in Society. An introduction to social gerontology*. Sage Publications.
- Brandtstädter, J. og Baltes-Götz, B. (1993). Personal control over development and quality of life perspectives in adulthood. I Baltes, P.B. og Baltes, M. (red.). *Successful aging. Perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge University Press. S. 197-224.

Brickman, P., Coates, D. og Janoff-Bulman, R. (1978). Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative? *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 36. S. 917-927.

Briggs, R. (1993). Biological Ageing. I Bond, J., Coleman, P. og Peace, S. (red.). *Ageing in Society. An introduction to social gerontology*. Sage Publications. S. 53-67.

Brim, O.G. og Ryff, C.D. (1980). On the Properties of Life Events. I Baltes, P.B. og Brim, O.G. (red.). *Life-Span Development and Behavior*. New York: Academic Press. Vol. 3. S. 368-389.

Brøndbo, K. (1991). *Nærmiljøet som problemløser for det offentlige i eldreomsorgen*. Mellomfagsoppgave i sosiologi. Seksjon for sosiologi og sosialpolitikk. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.

Brøndbo, K. (1997 A). *Hvordan opplever pårørende til eldre med demens sin situasjon, og hvilket forhold har de til hjelpeapparatet? En sosiologisk undersøkelse i Harstad kommune*. Hovedfagsoppgave i sosiologi. Seksjon for sosiologi og sosialpolitikk. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.

Brøndbo, K. (1997 B). Pårørende er ikke like- derfor bør de ikke skjæres over en kam. *Tidsskrift for aldersdemens/Alzheimerforeningen i Norge*. Nr. 3. S. 11-12.

Brøndbo, K. (1998). Hvordan kan samarbeidet mellom pårørende til eldre med demens og hjemmetjenesten bedres? *Demens*. Vol. 2. Nr. 3. S. 17-18.

Brøndbo, K. (2000). Fra likegyldighet til samarbeid? I Thorsen, K. (red.). *Aldring i nord: Livssituasjon, hjelpebehov og mestring i den fjerde alder*. Senter for aldersforskning i Tromsø. Rapport nr. 1. S. 41-48.

Bäckman, L., Mäntylä, T. og Herlitz, A. (1993). The optimization of episodic remembering in old age. I Baltes, P.B. og Baltes, M. (red.). *Successful aging. Perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge University Press. S. 118-163.

Campbell, A., Converse, P.E. og Rodgers, W.L. (1976). *The Quality of American Life. Perceptions, Evaluations and Satisfaction*. New York: Russell Sage Foundation.

Caplex nettleksikon. (2005). www.caplex.no

Carroll, L. *Alice's Adventures in Wonderland*. Oversatt til norsk av Hopp, Z. (1979). Oslo: Aschehoug.

Cavanaugh, J.C. (1998). Friendships and Social Networks Among Older People. I Nordhus, I.H., Vandenbos, G.R., Berg, S. og Fromholt, P. (red.). *Clinical Geropsychology*. Washington DC: American Psychological Association. S. 137-140.

Chiasson, N., Dube, L. og Blondin, J.P. (1996). Happiness. A look into the Folk Psychology of Four Cultural Groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. Vol. 27. Nr. 6. S. 673-691.

Christensen, K. (1994). Hvað innebærer det at utvikle empiristyrte sosiologiske teori? Et kritisk innblik i Grounded Theory-metodologien. *Sosiologisk tidsskrift*. Årgang 2. Nr. 4. S. 243-262.

Christensen, P. (1995). Del 1: Økonomisk modernisering- politisk hamskifte. Del 2: Kriser og klassekamp. I Christensen, P. og Pedersen, G. *Tromsø gjennom 10 000 år. Ishavsfolk, arbeidsfolk og fintfolk 1900-1945*. Tromsø kommune. S.11-391.

Christoffersen, L. (1995). *Uførepensjonen på 80-tallet. Nasjonal vekst med lokale varianter*. Institutt for sosialforskning. Oslo: INAS Rapport. Nr. 2.

Cicero, M.T. (106 f.kr.-43 f.kr.). *Cato den Ældre eller om Alderdommen. Oversatt og forsynet med oplysende Anmærkninger av C.F. Gerdsen*. (1818). Kjøbenhavn: Forlagt af Frædrik Brummer.

Coffey, A. og Atkinson, P. (1996). *Making Sense of Qualitative Data. Complementary Research Strategies*. Sage Publications.

Cohen, E.H. (2000). A Facet Theory Approach to Examining Overall and Life Facet Satisfaction Relationships. *Social Indicators Research*. Vol. 51. S. 223-237.

Coleman, P. (1993). Adjustment in Later Life. I Bond, J., Coleman, P. og Peace, S. (red.). *Ageing in Society. An introduction to social gerontology*. Sage Publications. S. 97-132.

Cowdry, E.V. (red.). (1942). *Problems of Ageing. Biological and Medical Aspects*. 2. utgave. The Williams & Wilkins Company.

Cumming, E. og Henry, W.E. (1961). Reprint edition (1979). *Growing Old*. New York: Arno Press.

Daatland, S.O. (1995). Aldersforskning og sosialpolitikk: Dominerende paradigmer og kritiske alternativer. I Daatland, S.O. og Solem, P.E. *Aldersforskning i kritisk lys*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 25-53.

Daatland, S.O. og Solem, P.E. (2000). *Aldring og samfunn. En innføring i sosialgerontologi*. Fagbokforlaget.

Dagbladet. (2000). 18.03.

Dahl, E. og Midtsundstad, T. (1994). Hvorfor går eldre arbeidstakere av før ordinær pensjonsalder: vil de, eller må de? I NOU. *Fra arbeid til pensjon*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste. Nr. 2. Vedlegg 5.

Danielsen, K. (1990). *De gammeldagse piker. Eldre kvinner forteller om sitt liv*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Danielsen, K. (1991). Aldring, livsløp og livsform. En begrepsdiskusjon. Norsk gerontologisk institutt. *GerArt*. Nr.8.

Danielsen, K. (1992 A). *Slike gutter. Eldre menn forteller om sitt liv*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Danielsen, K. (1992 B). Tre måter å analysere livshistorier på. I Bjelland, A.K., Helset, A., Danielsen, K. og Thorsen, K. *Livsløp og livshistorier. Fire bidrag til en livsløpsforståelse av alderdommen*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 4. S. 85-100.

Danielsen, K. (1993 A). *Ekteskap og velferd. Analyser av en generasjons livsløp basert på livshistorisk materiale*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 3.

Danielsen, K. (1993 B). Livshistoriens hvite flekker. *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Nr. 4. S. 333-360.

Danielsen, K. (1995). Om å sørge for seg selv og andre. En analyse av endringene i den ekteskapelige relasjon basert på livshistorisk materiale. *Sosiologisk tidsskrift*. Nr. 2. S. 113-127.

Danielsen, K. (1996). Aldringens janusansikt. Om aldringens konstruksjon. Norsk gerontologisk institutt. *Ger-Art*. Nr. 1.

Danielsen, K. og Thorsen, K. (1993). Krokett eller strakt? En analyse av eldres livsløp. I Wærness, K., Ruth, J.E. og Tornstam, L. (red.). *Livsløp blant gamle i Norden*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 97-140.

DeLongis, A. og O'Brian, T. (1990). An interpersonal Framework for Stress and Coping: An Application to the Families of Alzheimer's Patients. I Stephens, M.A.P., Crowther, J.H., Hobfoll, S.E. og Tennenbaum, D.L. (red.). *Stress and Coping in Later-Life Families*. Ohio: Kent State University. S. 221-240.

Den nasjonale forskningsetiske komitè for samfunnsvitenskap og humaniora. (1999). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora*. NESH publikasjon.

Denzin, N.K. (1973). *The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. Tredje opplag. Chicago: Aldine Publishing Company.

Denzin, N.K. (1989). *Interpretive Biography*. London: Sage publications. Qualitative Research Methods Series. Vol. 17.

Denzin, N.K. (1990). Researching Alcoholics and Alcoholism in American Society. *Studies in Symbolic Interaction. A Research Annual*. Vol. 11. S. 81-101.

Det Seniorpolitiske Initiativudvalg. (1999). *Seniorerne & arbeidsmarkedet nu og i fremtiden*. København: Arbejdsministeriet.

Diener, E. (1994). Assessing Subjective Well-being: Progress and Opportunities. *Social Indicators Research*. Vol. 31. S. 103-157.

Diener, E. og Diener, C. (1995). The Wealth of Nations Revisited: Income and Quality of Life. *Social Indicators Research*. Vol. 36. S. 275-286.

Diener, E. og Lucas, R.E. (2000). Explaining Differences in Societal Levels of Happiness: Relative Standards, Need Fulfillment, Culture, and Evaluation Theory. Kluwer Academic Publishers. *Journal of Happiness Studies*. Vol. 1. S. 41-78.

Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L. og Diener, M. (1993). The Relationship Between Income and Subjective Well-being: Relative or Absolute? *Social Indicators Research*. Vol. 28. S. 195-223.

Dilthey, W. (1985). *Poetry and Experience. Selected Works*. Redigert, med en introduksjon, av Makkreel, R.A. og Rodi, F. NJ: Princeton University Press. Vol. V.

Duke, J., Leventhal, H., Brownlee, S. og Leventhal, E.A. (2002). Giving Up and Replacing Activities in Response to Illness. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*. Vol. 57 B. Nr. 4. S. 367-376.

Elder, G.H. (1974). *Children of the Great Depression. Social Change in Life Experience*. The University of Chicago Press.

Elder, G.H. (1977). Family History and the Life Course. I *Journal of Family History. Studies in Family, Kinship and Demography*. The National Council on Family Relations. Vol. 2. Nr. 4. S. 279-304.

Elder, G.H. (1995). The Life Course Paradigm: Social Change and Individual Development. I Moen, P., Elder, G.H. og Lüscher, K. (red.). *Examining Lives in Context. Perspectives on the Ecology of Human Development*. Washington D.C.: American Psychological Association. S. 101-140.

Elder, G.H. og Shanahan, M.J. (1997). Oppvekst, sosial endring og handlingsevne. Et livsløpsperspektiv. I Frønes, I., Heggen, K. og Myklebust, J.O. (red.). *Livsløp- Oppvekst, generasjon og sosial endring*. Universitetsforlaget. S. 19-46.

Engedal, K. (2000). *Urunde hjul. Alderspsykiatri i praksis*. Nasjonalt kompetansesenter for aldersdemens.

Engedal, K. og Haugen, P.K. (1996). *Aldersdemens. Fakta og utfordringer. En lærebok*. INFO-banken.

Erikson, E.H. (1950). *Childhood and Society*. Pelican Books.

Erikson, E.H. (1968). Generativity and Ego Integrity. I Neugarten, B.L. (red.). *Middle Age and Aging. A reader in Social Psychology*. The University of Chicago Press. S. 85-87.

Eriksson, A.K. (1993). Peak performance and age: An examination of peak performance in sports. I Baltes, P.B. og Baltes, M. (red.). *Successful aging. Perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge University Press. S. 164-196.

Essex, M.J. og Nam, S. (1987). Marital Status and Loneliness among Older Women: The Differential Importance of Close Family and Friends. *Journal of Marriage and the Family*. Vol. 49. S. 93-106.

Evans, R.G., Barer, M.L. og Marmor, T.R. (red.). (1994). *Why Are Some People Healthy and Others Not? The Determinants of Health of Populations*. Walter de Gruyter.

- Fagerland, T. (2001). *Kunnskapsproblemer i psykiatrien*. Vitenskapsteoretisk paper. Universitetet i Tromsø.
- Ferraro, K.F. (1997). *Sociology of Aging: The Micro-Macro Link*. Ferraro, K.F. (red.). *Gerontology. Perspectives and Issues*. Springer. S. 120-137.
- Flanders, J.P. (1976). *Practical Psychology*. New York, Hagerstown, San Fransisco, London: Harper & Row Publishers.
- Fog, J. (1994). *Med samtalen som utgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*. 6. opplag. Kjøbenhavn: Akademisk Forlag.
- Fossland, T. M. (2004). *Livsløp i endring. En sosiologisk studie av ulike grupper eldre fortellinger om sine liv*. Doktorgradsavhandling. Institutt for sosiologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø.
- Fraser, D. (1999). *QSR NUD*ISTVivo Reference Guide*. Australia.
- Frønes, I. (1997). Generasjoner, barndom og familier i etterkrigs-Norge. I Frønes, I., Heggen, K. og Myklebust, J.O. (red.). *Livsløp- Oppvekst, generasjon og sosial endring*. Universitetsforlaget. S. 59-74.
- Frønes, I., Heggen, K. og Myklebust, J.O. (red.). (1997). *Livsløp- Oppvekst, generasjon og sosial endring*. Universitetsforlaget.
- Furre, B. (1996). *Norsk historie 1905-1990*. Oslo: Det norske samlaget.
- Gaev, D.M. (1976). *The Psychology of Loneliness*. Chicago: Adams Press.
- Gjertsen, H. (1997). *Selv mord blant eldre menn. En sosiologisk analyse av selvmord i et virksomhetsteoretisk perspektiv, med hovedvekt på eldre menn*. Hovedfagsoppgave. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Gjertsen, H. (2001). *Individ- samfunn problematikken i lys av virksomhetsteorien*. Vitenskapsteoretisk paper. Universitetet i Tromsø.
- Gjertsen, H. (2004). *Tap av ektefelle i eldre år: Sorg og mestring. En sosiologisk analyse*. Doktorgradsavhandling. Institutt for sosiologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø.
- Glaser, B.G. og Strauss, A.L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine De Gruyter.
- Glick, L., Weiss, R. og Parkes, C.M. (1974). *The first year of bereavment*. New York: A Wiley-Interscience Publication.
- Gough, R. (1994). *Personlig assistans- en social bemästringsstrategi*. GIL-förlaget.
- Gray, R.M. og Moberg, D.O. (1977). *The Church and the Older Person*. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.

Grossman, R. (1984). *Phenomenology and Existentialism: An Introduction*. London: Routledge & Kegan Paul.

Groven, B. (2001). *Spesialpedagogenes yrkesrolleoppfatning- vitenskapsteoretisk forankring*. Vitenskapsteoretisk paper. Universitetet i Tromsø.

Grue, L. (1998). *På terskelen. En undersøkelse av funksjonshemmet ungdoms sosiale tilhørighet, selvbilde og livskvalitet*. Oslo: Norsk senter for oppvekst, velferd og aldring. Rapport nr. 6.

Gubrium, J.F. (1975). Being Single in Old Age. *The International Journal of Ageing and Human Development*. Vol. 6. Nr. 1. S. 29-41.

Gullestad, M. (1989). *Kultur og hverdagsliv*. Det Blå Bibliotek.

Gullestad, M. (1997). Fra "lydig" til "å finne seg selv". Verdioverføring mellom generasjonene i dagens Norge. I Frønes, I., Heggen, K. og Myklebust, J.O. (red.). *Livsløp- Oppvekst, generasjon og sosial endring*. Universitetsforlaget. S. 105-120.

Guneriussen, W. (1996). *Aktør, handling og struktur. Grunnlagsproblemer i samfunnsvitenskapene*. Tano.

Guneriussen, W. (2000). Emile Durkheim. I Andersen, H. og Kaspersen, L.B. (red.). *Klassisk og moderne samfundsteori*. 2. reviderte utgave. Hans Reitzels forlag. S. 69-87.

Gutmann, D.L. (1980). Psychoanalysis and Aging: A Developmental View. I Greenspan, S.I. og Pollock, G.H. (red.). *The Course of Life: Psychoanalytic Contributions Toward Understanding Personality Development. Volume III: Adulthood and the Aging Process*. Washington D.C.: Mental Health Study Center. US Department of Health and Human Services. S. 489-517.

Hagerty, M.R. (1999). Unifying Livability and Comparison Theory: Cross-National Time-Series Analysis of Life-Satisfaction. *Social Indicators Research*. Vol. 47. S. 343-356.

Hagestad, G. (1991). Trends and Dilemmas in Life Course Research: An International Perspective. I Walter, H. (red.). *Theoretical Advances in Life Course Research*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag. S. 23-57.

Hagestad, G. (1999). Familien på eldrebølgen. I Brandth, B. og Moxnes, K. (red.). *Familien for tiden. Stabilitet og forandring*. Tano Aschehoug. S. 51-59.

Halvorsen, K. (1990). *Innføring i sosialpolitikk*. Tano.

Hammerlin, Y. og Larsen, E. (1997). *Menneskesyn i teorier om mennesker*. Ad Notam Gyldendal.

Harrison, M.O., Koenig, H.G., Hays, J.C., Eme, A. og Pargment, A.G. (2001). The Epidemiology of Religious Coping: A Review of Recent Literature. *International Review of Psychiatry*. Vol. 13. Nr. 2. S. 86-93.

Harstad Tidende. (1999). 17.04.

Harstad Tidende. (1999). 27.04.

Harste, G. og Mortensen, N. (2000). Sociale samhandlingsteorier. I Andersen, H. og Kaspersen, L.B. (red.). *Klassisk og moderne samfundsteori*. 2. reviderte utgave. Hans Reitzels forlag. S. 195-218.

Havighurst, R.J., Neugarten, B.L. og Tobin, S.S. (1968). Disengagement and Patterns of Aging. I Neugarten, B.L. (red.). *Middle Age and Aging: A Reader in Social Psychology*. The University of Chicago Press. S. 161-172.

Hazelrigg, L.E. og Hardy, M.A. (2000). Scaling the Semantics of Satisfaction. *Social Indicators Research*. Vol. 49. S. 147-180.

Headey, B., Veenhoven, R. og Wearing, A. (1991). Top-Down Versus Bottom-Up Theories of Subjective Well-Being. *Social Indicators Research*. Vol. 24. S. 81-100.

Headey, B. og Wearing, A. (1991). Subjective Well-Being: A Stocks and Flows Framework. I Strack, F., Argyle, M. og Schwarz, N. (red.). *Subjective Well-Being. An Interdisciplinary Perspective*. International Series in Experimental Social Psychology. Pergamon Press. S. 49-76.

Heckhausen, J. og Schulz, R. (1995). A Life-Span Theory of Control. *Psychological Review*. Vol. 102. Nr. 2. S. 284-304.

Heiene, G. (1999). Biografiens etiske og metodiske problemer. I NEM, NENT, NESH De nasjonale forskningsetiske komitèer. *Etikk og metode*. Skriftserie nr. 12. S. 75-86.

Hein, P. (1969). *Gruk fra alle årene. Bind I*. Kjøbenhavn: Borgen.

Hellevik, O. (1996). *Nordmenn og det gode liv. Norsk monitor 1985-1995. Med innspill fra Odd Børretzen*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hellevik, O. (1999). Hvorfor blir vi ikke lykkeligere? *Samfunnsspeilet*. Nr. 4. S. 19-27.

Helset, A. (red.). (1991). *Gamle kvinner i Norden- deres liv i tekst og tall*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 6.

Hjort, P.F. (1982). Helsebegrepet, helseidealet og helsepolitiske mål. I Lorentzen, P.E., Berge, T. og Åker, J. (red.). *Helsepolitikk og helseadministrasjon*. Oslo: Tanum-Norli. S. 11-31.

Hjort, P.F. (1994). *Helse for alle! Foredrag og artikler 1974-93*. Oslo: Statens institutt for folkehelse. Seksjon for helsetjenesteforskning. Utredningsrapport nr. U1.

Hjort, P.F. (1998). Mitt selvbilde som eldre. *Tidsskrift for den norske lægeforening*. Vol. 118. Nr. 9. S. 1439-1441.

Hjort, P.F. (2001). *Til minne om Tone Seip Hjort- Min kone, kjæreste og beste venn*. Oslo forlagstrykkeri.

Holme, I.M. og Solvang, B.K. (1986). *Metodevalg og metodebruk*. Tano.

Horn, K. (1979). *Human-etikk. Definisjoner og utvalgte emner*. Oslo: Hefte utgitt av Human-Etisk Forbund i Norge.

Höjrup, T. (1984). Begrebet livsform. En formspecificerende analysemetode anvendt på nutidige vesteuropæiske samfund. *Fortid og nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie*. Bind XXXXI. Dansk historisk Fællesforening. S. 194-218.

Høstmark Nielsen, G. og Nordhus, I.H. (1998). Tema: aldring og eldre. I Høstmark Nielsen, G. og Nordhus, I.H. (red.). Temanummer. Eldrepsykologi. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*. Vol. 35. Nr. 8. S. 717-720.

Höög, J. og Stattin, M. (1994). *Förtidspensionering. Yrke, Arbetsmarknad och Social situation*. Umeå Studies in Sociology. Umeå: Sociologiska institutionen. Umeå Universitet. No. 107.

Ihde, D. (1977). *Experimental Phenomenology. An Introduction*. New York: Capricorn Books.

Illich, I. (1976). *Limits to Medicine. Medical Nemesis: The Expropriation of Health*. Penguin Books Ltd.

Ingebretsen, R. (1985). "Jeg har levet ved din side..." *Tap av ektefelle i eldre år*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 5.

Ingebretsen, R. og Solem, P.E. (1998). Death, Dying and Bereavment. I Nordhus, I.H, Vandenbos, G.R., Berg, S. og Fromholt, P. (red.). *Clinical Geropsychology*. Washington: American Psychological Association.

Ingebretsen, R. og Thorsen, K. (red.). (1990). *Kvinner blir gamle*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 3.

Jary, D. og Jary, J. (1995). *Collins Dictionary of Sociology*. Harper Collins Publishers.

Jeffner, A. (1982). Att studera livsåskådningar. I *Aktuella livsåskådningar del 1. Existensialism, marxism*. Bråkenhielm, C.R. (red.). Lund: Doxa. I Stifoss-Hanssen, H. og Kallenberg, K. (1998). *Livssyn og helse. Teoretiske og kliniske perspektiver*. Ad Notam Gyldendal.

Jensen, A.M. (1999). Hva skjer med barns familier? I Brandth, B. og Moxnes, K. (red.). *Familien for tiden. Stabilitet og forandring*. Tano Aschehoug. S. 30-50.

Jerrone, D. (1981). The Significance of Friendship for Women in Later Life. *Ageing and Society*. Cambridge University Press. Vol. 1. S. 175-197.

- Jerrome, D. (1993). Intimate Relationships. I Bond, J., Coleman, P. og Peace, S. (red.). SAGE Publications. *Ageing in Society*. S. 226-254.
- Josselson, R. (red.). (1996). Ethics and Process. *The Narrative Study of Lives*. Vol. 4.
- Kaplan, G.A. og Camacho, T. (1983). Perceived Health and Mortality: A Nine-Year Follow-Up of the Human Population Laboratory Cohort. *American Journal of Epidemiology*. Vol. 117. Nr. 3. S. 292-303.
- Kilbom, Å. og Westerholm, P. (1996). Sannolikheten for äldre att arbeta fram till pensionen. I Aronsson, G. og Kilbom, Å. (red.). *Arbete efter 45. Historiska, psykologiska och fysiologiska perspektiv på äldre i arbetslivet*. Solna: Arbetslivsinstitutet. S. 85-102.
- Kirk, H. (1995). *Da alderen blev en diagnose. Konstruktionen af kategorien "alderdom" i 1800-tallets lægelitteratur. En medisinsk idehistorisk analyse*. Kjøbenhavn: Munksgaard.
- Knudsen, K. og Wærness, K. (2006). Likestilling og husarbeid. Norden i et komparativt perspektiv. *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Nr. 2. S. 163-192.
- Koenig, H.G., Kvale, J.N. og Ferrel, C. (1988). Religion and Well-being in Later Life. *The Gerontologist*. Vol. 28. Nr. 1. S. 18-28.
- Kolberg, J.E. (1991). En empirisk utprøving av utstøtingsmodellen. I Hatland, A. (red.). *Trygd som fortjent? En antologi om trygd og velferdsstat*. Oslo: Ad Notam.
- Kovacs, R. og Tornstam, L. (1993). At komme på sin rette hylde. I Wærness, K., Ruth, J.E. og Tornstam, L. (red.). *Livsløp blant gamle i Norden*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 255-298.
- Kramer, Ø. (1995). *Livskvalitet og følelse av kontroll blant en gruppe ryggmargsskadde og en kontrollgruppe*. Hovedfagsoppgave i psykologi. Universitetet i Trondheim.
- Kvale, S. (1981). Det kvalitative forskningsinterview- Ansatser til en fænomenologisk-hermeneutisk forståelseform. I Broch, T., Krarup, K., Larsen, P.K. og Rieper, O. (red.). *Kvalitative metoder i dansk samfunnsforskning*. 2. utgave. Kjøbenhavn: Nyt fra samfundsvidenskaberna. S. 160-185.
- Kvale, S. (1988). The 1000-Page Question. *Phenomenology + Pedagogy*. Vol. 6. Nr. 2. S. 90-104.
- Kvale, S. (1995). To Validate is to Question. I Kvale, S. (red.). *Issues of Validity in Qualitative Research*. Lund: Studentlitteratur. S. 73-92.
- Kvale, S. (2001). *Det kvalitative forskningintervju*. 4. opplag. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Laake, K. (1993). *Geriatrici i praksis*. Universitetsforlaget.
- Lahn, L.C. (1996). *Aldring og arbeidsmiljø*. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet. Notat nr. 4.

- Laslett, P. (1991). *A Fresh Map of Life. The Emergence of the Third Age*. Harvard University Press.
- Layder, D. (1998). *Sociological Practice. Linking Theory and Social Research*. Sage Publications LTD.
- Lazarus, R.S. og Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Lee, D.Y., Park, S.H., Uhlemann, M.R. og Patsula, P. (1999). What Makes You Happy? A Comparison of Self-Reported Criteria of Happiness Between Two Cultures. *Social Indicators Research*. Vol. 50. S. 351-362.
- Lemon, B.W., Bengtson, V.L. og Peterson, J.A. (1972). An Exploration of the Activity Theory of Aging: Activity Types and Life Satisfaction among In-Movers to a Retirement Community. *Journal of Gerontology*. Vol. 27. Nr. 4. S. 511-523.
- Levin, J.S. (1997). Religious Research in Gerontology, 1980-1994: A Systematic Review. *Journal of Religious Gerontology*. Vol. 10. Nr. 3. S. 3-31.
- Listhaug, O. (1990). Macrovalues: The Nordic Countries Compared. *Acta Sociologica*. Vol. 33. Nr. 3. S. 219-234.
- Listhaug, O., Håskjold, R. og Knudsen, M. (1997). *Values in Norway 1996: Study description and codebook*. Department of Sociology and Political Science. The Norwegian University of Science and Technology. ISS rapport nr. 49.
- Lopata, H.Z. (1969). Loneliness: Forms and Components. *Social Problems*. Vol. 17. S. 248-262.
- Luhmann, N. (1993). *Risk: A Sociological Theory*. Walter de Gruyter.
- Lund, D.A. (red.). (1989). *Older Bereaved Spouses: Research with Practical Applications*. New York: Hemisphere Publishing Corporation.
- Løchen, Y. (1993). *Forpliktende fantasi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Løchen, Y. (1998). *Det gjenstridige livet*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Lønning, P. (1989). *Kristen tro. Tradisjon og oppbrudd*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Løvseth, T. (2001). *Networks: a meso level approach to social behaviour?*. Vitenskapsteoretisk paper. Universitetet i Tromsø.
- Markides, K.S., Levin, J.S. og Ray, L.A. (1987). Religion, Aging and Life Satisfaction: An Eight-Year, Three-Wave Longitudinal Study. *The Gerontologist*. Vol. 27. Nr. 5. S. 660-665.
- Marshall, V.W. (1996). The State of Theory in Aging and the Social Sciences. I Binstock, R.H. og George, L.K. (red.). *Handbook of Aging and the Social Sciences*. 4. utgave. San Diego: Academic Press. S. 12-30.

- Marthinsen, A. (1956). Gamle- og pleiehjem i Norge. Oslo: De gamles helsekomite. *Norske gerontologiske skrifter*. Nr. 2.
- Martinussen, W. (1988). *Sosiologisk analyse. En innføring*. Universitetsforlaget.
- Maslow, A.H. (1987). *Motivation and Personality*. 3. utgave. HarperCollinsPublishers.
- Mason, J. (1996). *Qualitative Researching*. London: Sage Publications Ltd.
- Mastekaasa, A., Moum, T., Næss, S. og Sørensen, T. (1988). Livskvalitetsforskning. *ISF Rapport*. Nr. 6.
- McFadden, S.H. (1996). Religion, Spirituality, and Aging. I Birren, J.E. og Warner Schaie, K. (red.). *Handbook of The Psychology of Aging*. Academic Press. S. 162- 177.
- Michalos, A.C., Zumbo, B.D. og Hubley, A. (2000). Health and Quality of Life. *Social Indicator Research*. 51. S. 245-286.
- Midrè, G. (1973). *Å bli gammel. En sosiologisk beskrivelse av aldring i en utkantkommune*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Miles, M.B. og Huberman, A.M. (1994). *An Expanded Sourcebook. Qualitative Data Analysis*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Miller, J. og Glassner, B. (1997). The 'Inside' and the 'Outside': Finding Realities in Interviews. I Silverman, D. (red.). *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage Publications. S. 99-112.
- Mitchell, J.C. (1969). *Social networks in urban situations. Analysis of personal relationships in Central African towns*. Manchester University Press.
- Mjell, J., Natvig, B., Thorsen, O. og Winge, O. (1990). Forfriskende helseoplysning. *Tidsskrift for den norske lægeforening*. Vol. 110. Nr. 29. S. 3779-3781.
- Moe, S. (1994). *Sosiologi i hundre år. En veileder i sosiologisk teori*. Universitetsforlaget.
- Moum, T. (2000). Hva slags livskvalitet har pasienten din? I Vaglum, P., Ekeberg, Ø., Finset, A., Hauff, E. og Moum, T. (red.). *Innføring i medisinske atferdsfag*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag. S. 193-213.
- Moxnes, K. (1999). Samlivsbrudd. I Brandth, B. og Moxnes, K. (red.). *Familie for tiden. Stabilitet og forandring*. Tano Aschehoug. S. 122-142.
- Mull, C.S., Cox, C.L. og Sullivan, J.A. (1987). Religion`s Role in the Health and Well-being of Well Elders. *Public Health Nursing*. Vol. 4. Nr. 3. S. 151-159.
- Månson, P. (2000). Max Weber. I Andersen, H. og Kaspersen, L.B. (red.). *Klassisk og moderne samfundsteori*. 2. reviderte utgave. Hans Reitzels forlag. S. 88-108.

Neegaard, G. (1993). *Religioner, livssyn og gravferd. En håndbok om gravskikker*. Kommuneforlaget.

Nerheim, H. (1995). *Vitenskap og kommunikasjon. Paradigmer, modeller og kommunikative strategier i helsefagenes vitenskapsteori*. Oslo: Universitetsforlaget.

Neugarten, B.L. (1968). Adult Personality: Toward a Psychology of the Life Cycle. I Neugarten, B.L. (red.). *Middle Age and Aging*. The University of Chicago Press. S. 137- 147.

Neugarten, B.L. og Datan, N. (1973). Sociological Perspectives on the Life Cycle. I Baltes, P.B. og Warner Schaie, K. (red.). *Life-Span Developmental Psychology: Personality and Socialization*. New York og London: Academic Press. S. 53-71.

Nicolaisen, M. (2002). *Arbeid, tilbaketreking, utstøtning og pensjonering. Når mennesker med funksjonshemming trer ut av arbeidslivet*. Rapport fra Funksjonshemming og aldring. Nasjonalt kompetansesenter for aldersdemens.

Nilsen, A. (1996). Stories of Life-Stories of Living: Women`s Narratives and Feminist Biography. I NORA. *Nordic Journal of Woman`s Studies*. Vol. 4. Nr. 1. S. 16-30.

Noack, T. (1999). Familieutvikling i demografisk perspektiv. I Brandth, B. og Moxnes, K. (red.). *Familien for tiden. Stabilitet og forandring*. Tano Aschehoug. S. 11-29.

Nordlys. (1998). 26.06.

Norsk monitor. (1999). Oslo: Markeds- og Mediaproduktet as. I Næss, S. (2001). *Livskvalitet som psykisk velvære*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. Rapport nr. 3.

Norsk samfunnsleksikon. (1993). Pax Forlag.

NOU. (1976). *Levekårsundersøkelsen*. Sluttrapport.

Næss, S. (1988). Hva er livskvalitetsforskning. I Sjøden, P.O. og Bates, S. Kan man måta livskvalitet? Livskvalitetsmåting i klinikk og forskning. *Scandinavian Journal of Behaviour Therapy*. Vol. 17. Nr. 8. S. 5-28.

Næss, S. (1994). *Yrkeskvinne- Husmor? Gifte kvinners livskvalitet*. Institutt for sosialforskning. Oslo: INAS rapport nr. 2.

Næss, S. (2001). *Livskvalitet som psykisk velvære*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. Rapport nr. 3.

Næss, S. og Eriksen, J. (2000). Diabetes, livskvalitet og mestring. I Romøren, T.I. (red.). *Usynlighetskappen. Levekår for funksjonshemmede*. Oslo: Akribes Forlag. S. 151-168.

Olsen, M.A. (1999). "Untermensch"- russiske krigsfanger i Tromsø-området. I Christensen, P., Hegstad, S., Jensen, U. og Smaaskjær, S. (red.). *Tromsøboka. Den første*. Tromsøboka as. S. 9-18.

- Parkes, C.M. og Weiss, R.S. (1995). *Recovery from Bereavment*. Northvale. New Jersey: Jason Aronson Inc.
- Patton, M.Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. 2. Utgave. Sage Publications.
- Pedersen, G. (1995). Del 3 Krig og okkupasjon. I Christensen, P. og Pedersen, G. (red.). *Tromsø gjennom 10 000 år. Ishavsfolk, arbeidsfolk og fintfolk 1900-1945*. Tromsø kommune. S. 392-558.
- Pensjonisten*. (2000). Nr. 3.
- Peplau, L.A. og Perlman, D. (1979). Blueprint for a social psychological theory of loneliness. I Cook, M. og Wilson, G. (red.). *Love and attraction. An International Conference*. Oxford: Pergamon Press. S.101-110.
- Perdue, W.D. (1986). *Sociological Theory*. California: Mayfield Publishing Company.
- Pettersen, P.A. (1982). *Linjer i norsk sosialpolitikk*. Universitetsforlaget.
- Plummer, K. (1983). *Documents of Life: An Introduction to the Problems and Literature of a Humanistic Method*. Contemporary Social Research: 7. Red. av serien: Bulmer, M. London: George Allen & Unwin.
- Purvis, K. (1998). *Sex i solnedgangen*. Gyldendal Norsk Forlag ASA.
- QSR NUD*IST User Guide. (1997). Software for Qualitative Data Analysis.
- Quinnett, P.G. (1992). *Suicide: The Forever Decision*. New York: Continuum.
- Repstad, P. (2000). *Religiøst liv i det moderne Norge. Et sosiologisk kart*. 2. utgave. Høyskoleforlaget.
- Richards, L. (1999). *Using Nvivo in Qualitative Research*. Australia: Qualitative Solutions and Research.
- Riegel, K.F. (1977). 1975 Robert W. Kleemeier Award Lecture. Past and Future Trends in Gerontology. *The Gerontologist*. Vol. 17. Nr. 2. S. 105-113.
- Rock, P. (1979). *The Making of Symbolic Interactionism*. London: The Macmillian Press LTD.
- Roediger, H.L., Capaldi, E.D., Paris, S.G. og Polivy, J. (1991). *Psychology*. 3. utgave. HarperCollinsPublishers.
- Rose, A.M. (1965). A Current Theoretical Issue in Social Gerontology. I Rose, A.M. og Peterson, W.A. (red.). *Older People and their Social World. The Sub-culture of the Aging*. Philadelphia: F.A. Davis Company. S. 359-367.

- Rose, A.M. (1968). A Current Theoretical Issue in Social Gerontology. I Neugarten, B.L. (red.). *Middle Age and Aging. A Reader in Social Psychology*. The University of Chicago Press. S. 184-192.
- Rudinger, G. og Thomaе, H. (1993). The Bonn Longitudinal Study of Ageing: Coping, life adjustment and life satisfaction. I Baltes, P.B. og Baltes, M. (red.). *Successful aging*. Cambridge University Press. S. 265-295.
- Rutter, M. og Rutter, M. (1997). *Den livslange udvikling- forandring og kontinuitet*. Hans Reitzels Forlag.
- Rønning, R. *Eldre i nærmiljøet? Om forholdet mellem offentlig og privat eldreomsorg*. Tano A/S.
- Sadler, W.A. og Johnson, T.B. (1980). From Loneliness to Anomia. I Hartog, J., Audy, R.J. og Cohen, Y.A. (red.). *The Anatomy of Loneliness*. New York: International Universities Press. S. 34-65.
- Sartre, J.P. (1960). *Questions de méthode*. Oversatt til *Till frågan om metoden* av Thurèn-Guerrien, I. (1984).
- Sastre, M.T.M. (1999). Lay Conceptions of Well-Being and Rules Used In Well-Being Judgements Among Young, Middle-aged, and Elderly Adults. *Social Indicators Research*. Vol. 47. Nr. 2. S. 203-231.
- Schaie, W.K. (1993). The optimization of cognitive functioning in old age: Predictions based on cohort-sequential and longitudinal data. I Baltes, P.B. og Baltes, M. (red.). *Successful aging. Perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge University Press. S. 94-117.
- Schleiermacher, Fr.D.E. (1959). *Hermeneutik*. Heidelberg: Calt Winter Universitätsverlag.
- Schroots, J.J.F. (1996). Theoretical Developments in the Psychology of Aging. *The Gerontologist*. Vol. 36. Nr. 6. S. 742-748.
- Schyns, P. (2000). The relationship between income, changes in income and life-satisfaction in West-Germany and the Russian Federation: relative, absolute, or a combination of both? I Diener, E. og Rahtz, D.R. (red.). *Advances in Quality of Life Theory and Research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. *Social Indicators Research Series*. Vol. 4. S. 83-109.
- Sermat, V. (1978). Sources of Loneliness. *Essence*. Vol. 2. Nr. 4. S. 271-276.
- Sidell, M. (1993). Death, Dying and Bereavment. I Bond, J., Coleman P. og Peace, S. (red.). *Ageing in Society. An introduction to social gerontology*. Sage Publications. S. 151-179.
- Sigurdardóttir, S.H. (1993). Isländska livsloppsformer. I Wærness, K., Ruth, J.E. og Tornstam, L. (red.). *Livsløp blant gamle i Norden*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 51-96.

Silverman, D. (2000). *Doing Qualitative Research. A Practical Handbook*. Sage Publications Ltd.

Silverstein, M. og Parker, M.G. (2002). Leisure Activities and Quality of Life among the Oldest Old in Sweden. *Research on Aging*. Vol. 24. Nr. 5. S. 528-547.

Simmons, L.W. (1945). *The Role of the Aged in Primitive Society*. Archon Books. Reprinted 1970 with permission in an unaltered and unabridged version.

Sivesind, K.H. (1996). Sortering av kvalitative data. Metodologiske prinsipper og praktiske erfaringer fra analyse med dataprogrammer. I Holter, H. og Kalleberg, H. (red.). *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget. S. 240-273.

Skirdal, K. (1997). *Sammen på godt og vondt- En kvalitativ undersøkelse av ektefelleomsorg blant eldre*. Hovedfagsoppgave i sosiologi. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.

Skjervheim, H. (1964). *Vitenskapen om mennesket og den filosofiske refleksjon*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.

Solbakk, J.H. (1995). *Medisinen som møtested og markeds plass*. Oslo: Forlaget Forum.

Solem, P.E. (1995). Aktivitet eller gerotranscendens? Et kritisk lys på sosialgerontologisk teori. I Daatland, S.O. og Solem, P.E. *Aldersforskning i kritisk lys*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 7-24.

Solem, P.E. (1998). Too old to work? *Norwegian Journal of Epidemiology*. Vol. 8. Nr. 2. S. 157-164.

Solem, P.E. (2001). *For gammel? Kunnskapsstatus om aldring, arbeid og pensjonering*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. Rapport nr. 4.

Solem, P.E. og Mykletun, R. (1996). *Arbeidsmiljø og yrkesavgang. Effekter av arbeidsmiljø på sannsynligheten for tidlig avgang fra yrkeslivet*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2.

Statistisk sentralbyrå. (1994). *NOS C 176: Framskrivning av folkemengden 1993-2050*.

Statistisk sentralbyrå. (1998). *Sosialt utsyn*. Nr. 22. Statistiske analyser.

Statistisk sentralbyrå. (1999). *Eldre i Norge*. Statistiske analyser.

Statistisk sentralbyrå. (2002). *Tidsbruksundersøkelsen 2000/2001*.

Statistisk sentralbyrå (2005). *Statistikkbanken. Personlig økonomi og boforhold*.

Statistisk sentralbyrå (2007). *Økonomi og levekår for ulike grupper, 2006. Rapporter 2007/8*.

Stifoss-Hanssen, H. og Kallenberg, K. (1998). *Livssyn og helse. Teoretiske og kliniske perspektiver*. Ad Notam Gyldendal.

Strauss, A. og Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage Publications.

Strøm, A. (1956). De eldres levekår og helsetilstand. Oslo: De gamles helsekomite. *Norske gerontologiske skrifter*. Nr. 2.

Sundt, E. (1855). *Om dødeligheden i Norge. Bidrag til kundskab om folkets kaar*". Christiania: Selskabet for folkeoplysningens fremme.

Svenneby, E. (2001). *Feministisk vitenskapskritikk. (hvorfra, hvorfor, hvordan, hvor hen)*. Manus til forelesning holdt på Universitetet i Tromsø 08.03.01.

Syltevik, L.J. (1993 A). Kjønn, makt og velferdspenger. I Widding Isaksen, L. (red.). *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*. Gyldendal akademisk. S. 49-75.

Syltevik, L.J. (1993 B). Makt over eget liv? Overgangsstonaden og enslige forsørgere. I Widding Isaksen, L. (red.). *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*. Gyldendal akademisk. S. 76-101.

Sørsgaard, K.W. (1998). *Studies in psychiatric help-seeking*. Oslo: Institute Group of psychiatry. Universitetet i Oslo. Bodø: Nordland Psykiatriske Sykehus.

Thagaard, T. (1998). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Fagbokforlaget.

Thoits, P. og Hannan, M. (1979). Income and Psychological Distress: The Impact of an Income-Maintenance Experiment. *Journal of Health and Social Behavior*. The American Sociological Association. Vol. 20. S. 120-138.

Thorsen, K. (1988). *Ensomhet som opplevelse og utfordring. En studie av ensomhet blant eldre*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 9.

Thorsen, K. (1990). *Alene og ensom, sammen og lykkelig? Ensomhet i ulike aldersgrupper*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2.

Thorsen, K. (1991). *Å finne mening med sitt liv*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 4.

Thorsen, K. (1992 A). *Livsløp og alderdom. Kvinneliv og mannliv – gamle forteller sin livshistorie*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 6.

Thorsen, K. (1992 B). Gamle kvinners livskvalitet. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. *GerArt*. Nr. 5.

Thorsen, K. (1992 C). Kjønn, livsløp og den gode alderdom. I Bjelland, A.K., Helset, A., Danielsen, K. og Thorsen, K. *Livsløp og livshistorier. Fire bidrag til en livsløpsforståelse av alderdommen*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 4. S. 33-58.

Thorsen, K. (1994). *Omsorg i samspill*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 4.

Thorsen, K. (1998). *Kjønn, livsløp og alderdom. En studie av livshistorier, selvbilder og modernitet*. Fagbokforlaget.

Thorsen, K. (2003). Kjønn, makt og avmakt i omsorgstjenestene. Med perspektiv på brukerne. I Widding Isaksen, L. (red.). *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*. Gyldendal akademisk. S. 128-161.

Thorsen, K. og Dyb, H. (1993). "Er det noen som bryr seg?". *Uformell omsorg for eldre og offentlig støtte til omsorgsgiverne*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 1.

Thorsen, K. og Wærness, K. (red.). (1999). *Bli omsorgen borte? Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstaten*, ad Notam Gyldendal.

Tjelmeland, H. (1996). *Tromsø gjennom 10 000 år. Fra byfolk og bona til tromsøværing-1945-1996*. Utgitt av Tromsø kommune.

Tornstam, L. (1973). *Att åldras. Socialgerontologiska perspektiv*. Uppsala.

Tornstam, L. (1988). *Ensamhetens ansikten: En studie av ensamhetsopplevelser hos svenskar i åldrarna 15-80 år*. Prosjektet Äldre i samhället- förr, nu och i framtiden. Uppsala: Sociologiska institutionen. Arbetsrapport nr. 29.

Tornstam, L. (1993). Livsformer, åldrande och välbefinnande: En samordnet studie. I Wærness, K., Ruth, J.E. og Tornstam, L. (red.). *Livsløp blant gamle i Norden*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 7-32.

Tornstam, L. (1995). Ensam av ålder-eller av kön? *Tidskriften Äldrecentrum*. Nr. 3. S. 6-9.

Tornstam, L. (1997 A). Gerotranscendence in a Broad Cross-Sectional Perspective. *Journal of Aging and Identity*. Vol. 2. Nr. 1. S. 17-36.

Tornstam, L. (1997 B). Gerotranscendence: The Contemplative Dimension of Aging. *Journal of Aging Studies*. Vol. 11. Nr. 2. S. 143-154.

Tvede, O. (1992). Eldre og aldring. I Øyen, G. (red.). *Sosiologi og ulikhet*. Universitetsforlaget. S. 243-263.

TV2. (2001). *Nyhetene*. 28. mai.

TV2. (2006). *Nyhetene*. 22. november

Van Manen, M. (1994). *Researching Lived Experience. Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. The Althouse Press.

Veenhoven, R. og Ehrhardt, J. (1995). The Cross-National Pattern of Happiness: Test of Predictions Implied in Three Theories of Happiness. *Social Indicators Research*. Vol. 34. S. 33-68.

Verdens helseorganisasjon. (1979). *Formulating strategies for health for all by the year 2000*. Genève.

VG. (2002). 02.01.

Vittersø, J. (1998). *Happy People and Wonderful Experiences. Structures and Predictors of Subjective Well-Being*. Doktorgradsavhandling. Institutt for Psykologi. Universitetet i Oslo.

Wadel, C. (1989). *Now, Whose Fault is That? The Struggle for Self-Esteem in the Face of Chronic Unemployment*. Institute of Social and Economic Research. Memorial University of Newfoundland. Newfoundland Social and Economic Studies. Nr. 11.

Wallace, R.A. og Wolf, A. (1999). *Contemporary Sociological Theory. Expanding the Classical Tradition*. Fifth edition. Upper Saddle River. New Jersey: Prentice Hall.

Weber, M. (1964). *The Theory of Social and Economic Organizations*. Oversatt av Henderson, A.M. og Parsons, T. New York: The Free Press.

Weiss, R.S. (1974). The Provisions of Social Relationships. I Zick, R. (red.). *Doing Unto Others*. New Jersey: Prentice-Hall Inc. S. 17-26.

Weiss, R.S. (1989). Reflections on the present state of loneliness research. I Hojat, M. og Crandall, R. (red.). *Loneliness. Theory, Research and Applications*. Newbury Park: Sage Publications. S. 1-26.

Weiss, R.S. (1994). *Learning from Strangers. The Art and Method of Qualitative Interview Studies*. New York: The Free Press.

Wenger, C.G. (1984). *The Supportive Network. Coping with Old Age*. London: Allen and Unwin.

Widding Isaksen, L. (2003 A). Homo fabers symbolske makt. Om kropp og maskulinitet i pleiearbeid. I Widding Isaksen, L. (red.). *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*. Gyldendal akademisk. S. 162-184.

Widding Isaksen, L. (2003 B). Omsorgskrise og globalisering. I Widding Isaksen, L. (red.). *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*. Gyldendal akademisk. S. 185-197.

Widding Isaksen, L. (2003 C). Penger som makt og symbol. I Widding Isaksen, L. (red.). *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*. Gyldendal akademisk. S. 11-21.

Wiesman, J.P. (1974). The Research Web. *Urban Life and Culture*. Sage Publications. Vol. 3. Nr. 3. S. 317-321.

Winqvist, M. (1993). Vælbefinnande under ålderdomen i ett livshistoriskt perspektiv. I Wærness, K., Ruth, J.E. og Tornstam, L. (red.). *Livsløp blant gamle i Norden*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 199-254.

Wortman, C.B. og Cohen Silver, R. (1993). Successful mastery of bereavment and widowhood: A life-course perspective. I Baltes, P.B. og Baltes, M. (red.). *Successful aging. Perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge University Press. S. 225-264.

Wærness, K. (1983). *Kvinneperspektiver på sosialpolitikken. Kvinners levekår og livsløp*. Universitetsforlaget.

Wærness, K. (1993). En komparativ ansats. I Wærness, K., Ruth, J.E. og Tornstam, L. (red.). *Livsløp blant gamle i Norden*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 299-316.

Wærness, K. (1999). Familieendringer og alderdom. I Brandth, B. og Moxnes, K. (red.). *Familie for tiden. Stabilitet og forandring*. Tano Aschehoug. S. 196-208.

Wærness, K., Ruth, J.E. og Tornstam, L. (red.). (1993). *Livsløp blant gamle i Norden*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2.

Öberg, P. (1993). Den muntliga intervjun i biografisk äldreforskning. I Wærness, K., Ruth, J.E. og Tornstam, L. (red.). *Livsløp blant gamle i Norden*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 33-50.

Öberg, P. og Ruth, J.E. (1993). Livsloppsformer och åldrande i Finland. I Wærness, K., Ruth, J.E. og Tornstam, L. (red.). *Livsløp blant gamle i Norden*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 2. S. 141-198.

Øyen, E. (1992). 6. Velferd. I Øyen, E. (red.). *Sosiologi og ulikhet*. Universitetsforlaget. S. 112-134.

Aadnanes, P.M. (1992). *Livssyn*. 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.

Aarseth, B. (1999). Minner fra Vognmannsgata. I Christensen, P., Hegstad, S., Jensen, U. og Smaaskjær, S. (red.). *Tromsøboka. Den første*. Tromsøboka as. S. 26-39.

Vedlegg 1: Et bilde av informantene

Informantene har fått nye navn og livshistoriene deres er anonymiserte. For eksempel har jeg endret på opplysninger om antall søsken, yrkestittel og lignende slik at ingen kan gjenkjennes. Vedlegget er laget slik at sitater som brukes i analysen kan settes inn i en større sammenheng. Hensikten er å gi leseren et mer helhetlig bilde av alderdommen til informantene enn det som kommer til uttrykk gjennom bruddstykker av empiriske utsagn i analysen. Oppsummeringene følger den samme tematiske ordenen som analysen. Selve referatet består av opplysninger som informanten har fremhevet som viktige, men innenfor de analytiske dimensjonene som jeg har definert som sentrale.

Amund

Amund er gift og han har et godt forhold til sine tre barn. Den ene datteren bor i Tromsø og hun har gitt ham barnebarn. Opprinnelig hadde han ni søsken, men nå er flere av dem borte. Når det gjelder øvrig nettverk beklager han at det har skrumpet. Det er ikke noen igjen på kontoret og den sosiale omgangen begrenses til naboer og familie. Pensjoneringen var ikke frivillig, men han har tilpasset seg. Blant annet tok han på seg konsulentoppdrag. Hver dag går han en tur og han kjører fortsatt. Om vinteren er det snømåking og om sommeren er det hagearbeid. I tillegg knytter han ryer. Dessuten reiser han mye både i inn- og utland. Amund er ikke kristen, men han leser bibelen som historie. Videre fremhever han fellesskapet ved kristendommen og nevner at ungene er døpt. Helsen er upåklagelig. Han tar aktivt avstand fra tobakk, alkohol og for mye mat. Selv har han kreft, men det er noe som han kommer til å dø med og ikke av. Den materielle standarden oppleves også som god, men han er opptatt av at han er opplært til å klare seg med enkle midler.

Arnold

Arnold og kona har bare en datter og en dattersønn. De bor langt unna, men han fremhever at den gode og hyppige kontakten beriker tilværelsen.

Kameratgjengen som han tilhører møtes på byen flere formiddager i uken og da løses verdensproblemene. Arnold har fortsatt styreverv og han leser minst tre aviser hver dag for å holde seg orientert. Både kryssord og bøker konsumeres i høyt tempo, men de viktigste aktivitetene har opphørt. Reising jorda rundt, opphold på landstedet, fjellvandring og turer med fiskebåten er det helt slutt på. Han er ikke kirkegjenger, men tror på et høyere vesen. Helsen defineres ikke lengre som god. Særlig sliter han med en delvis lammelse i høyre fot. Han går på krykker, og har mye vondt. Selv poengterer han at dette medfører en trasig alderdom. Den materielle standarden beskrives imidlertid som god. Økonomien er romslig og han poengterer at de nærmest har gjort det de har hatt lyst til. Selv mener han at dette er svært viktig.

Agnete

Agnete er enke, mor til seks barn og bestemor til 11 barnebarn. Under intervjuet hadde hun besøk av en søster og hun leier ut deler av huset til to unge gutter som hjelper henne med praktiske ting. Agnete har jobbet med barn hele livet. Hjertet banker fortsatt varmt for andre. Hun tar med skrøpelige eldre på tur eller besøker dem. I tillegg kan hun og venninner finne på å ta drosje til flyplassen for å drikke kaffe. Agnete tror at mannen hennes var synsk og at han forutså sin skjebne. Fordømmelse har hun lite til overs for, men hun mener at kirken har blitt flinkere til å sette nestekjærlighet på dagsorden. Livet etter døden er det ingen som vet noe om, men hun håper at det fins et paradys. Agnete uttrykker takknemlighet over at hun er klar i hodet og frisk, men hun har diabetes, astma og brukket lårhals. Huset hennes er stort, hun leier ut en hybelleilighet og konstaterer selv at hun har det komfortabelt.

Barbro¹

Barbro er gift, men ønsker ikke å snakke så mye om ekteskapet sitt, men hun forteller gjerne om de to barna og de tre barnebarna. Ingen av dem bor i kommunen og hun tar til tårene når hun forteller at de hun er aller mest glad i bor så langt unna. Barbro har vært lærer hele livet. Pensjonisttilværelsen beskrives som tam, intetsigende og ensformig. Hun hadde mye krefter igjen og husstellet krevde lite. Til å begynne med leste hun mye og mosjonerte regelmessig, men livet var bedre før hun sluttet å jobbe. Gud gir henne støtte når hun ber om det, men utover dette utdypes ikke livssyn i noen særlig grad. Etter hvert har kreftene blitt mindre, synet er svekket og benbrudd satte en stopper for mosjon utendørs. Likevel er hun glad for å være forskånet for sykdommer eller smerter og mener at det er en stor ting. Materiell standard er heller ikke noe som Barbro legger vekt på når hun forteller om alderdommen, men i fortellingen om tidligere faser av livet legger hun vekt på at den har vært god.

Birger

Det gode ekteskapet er det viktigste for Birger. Han har to barn og fire barnebarn. To av dem bor, i likhet med sønnen, i nærheten. Daglig ser de hverandre og Birger snakker mye med folk. Er været godt tilbringes tiden på havet, men hvis det er dårlig sager han ved eller gjør andre ting på land. Politiske verv har opphørt, men han reiser fortsatt litt i inn- og utland. Videre forteller han at han har vært vant til full fart. Derfor er det vanskelig å venne seg til å ta det mer med ro. Hver søndag går Birger i kirken. Han tilhører baptistsamfunnet. Forholdet til religionen betraktes som godt, men han poengterer at han ikke er så veldig aktiv. Slag og hjertetrøbbel har redusert den fysiske kapasiteten. Diabetes og svekket syn tillegges mindre vekt. Birger definerer dem som velstående folk. Ikke bare har de trygden og penger i banken,

¹ Barbro er en av tre informanter som ikke er født i 1924, men i 1909. Årsaken er at hun hører

men hus og bil er nedbetalt. Dessuten sammenligner han tilværelsen nå med den vanskelige tiden og de små kårene som han vokste opp under.

Dagrun

Mannen er død, barna er travle med sitt, ingen av barnebarna bor i nærheten, kontakten med tidligere naboer opphørte og hun savner sine kollegaer. Sosial omgang betraktes som det viktigste av alt, men Dagrun føler seg ensom.

Tidligere har hun arbeidet både i industrien og innenfor helsesektoren.

Formiddagene virker lange. Tidligere dro hun til byen, deltok i foreninger og besøkte venner. Slik er det ikke lengre, men i vinterhalvåret sysselsetter hun seg med håndarbeid. Kirkebesøk har det også blitt mindre av, men hun definerer seg fortsatt som en kristen og fremhever at hun tror på Gud. Helsen oppleves ikke lengre som god. Blant annet ble hun kraftig satt tilbake på grunn av et lårhalsbrudd. Selv sier hun at hun har mistet motet, men håper at hun skal bli bedre. Penger fremheves ikke som noe problem, men det er et problem at hun verken har noen å reise sammen med eller helse til å reise alene.

Edvin

Familien fremheves som noe av det fineste i livet. Kona lever, barna bor i nærheten og han har daglig kontakt med de tre barnebarna. De går på besøk og de får besøk. Dessuten drar han til byen og treffer kjente som han slår av en prat med. Å isolere seg er noe av det dummeste man kan gjøre, i følge Edvin. I tillegg understreker han at tosomhet er farlig for eldre folk. Selv dyrker han interesser som å gå i fjellet, fiske og jakt. Snekkerarbeid, innredning av kjeller, potetåker og jordbærland tar tid. En liten hytte med naust og båt har de også. Edvin går turmarsjer og langrenn. Videre er han med i Motorførernes avholdsforbund og han deltar på møter i regi av kirken. Edvin tror på at liv etter

til blant pilotene og på det tidspunktet var det ikke bestemt at alle skulle være født samme år.

dette og nærer derfor ingen frykt for fremtiden. Helsen defineres som god, men han har et skadd kne. Magen har også ført til sykehusinnleggelse, men ellers fremhever han at det går bra. Edvin er allergisk mot støv og lim. Derfor liker han seg best ute i frisk luft. Sist vinter fikk han imidlertid en senebetennelse fordi han gikk for mye på ski. Sparsommelighet har vært en dyd gjennom hele livet og Edvin har styrt økonomien slik at de slipper økonomiske bekymringer. I dag gleder de seg over vissheten om nedbetalt hus, men han fremhever at det har vært harde tak tidligere og lite rom for utskielser.

Emilie

Emilie opplevde aldri "den store kjærligheten", men hun er alenemor for en datter og mormor til en datterdatter. Emilie gleder seg over barnebarnet, men sørger over det dårlige forholdet til datteren. Hun forteller om store uoverensstemmelser og bekymringer over datterens rusmisbruk. Når de krangler på telefonen har hun det veldig vondt etterpå. Datteren bor i Oslo hvor hun verken har egen leilighet eller fast adresse. Omsorgsretten har hun mistet, men Emilie sørger for at barnebarnet kommer nordover en gang i året. Utover dette pleier Emilie omgang med en venninne og en bror. Hun var yrkesaktiv hele voksenlivet og hadde litt forskjellige jobber. Dagene oppleves som lange og hun beskriver dem som tomme. Tidligere likte hun å sykle og hun broderte en del, men det har blitt mindre av begge deler. Ellers ser hun litt på tv og lager mat. Selv fremhever hun at det er litt kjedelig. Emilie tror ikke bare på kristendommen, men også at livet er bestemt allerede ved fødsel. For eksempel mener hun at en høyere makt har pålagt henne en skjebne som er tyngre enn andres. Hver kveld ber hun, av og til går hun i kirken og om morgenen hører hun andakt på radioen. Helsen betraktes ikke som god verken i fysisk eller psykisk forstand. Gjennom hele livet har hun hatt skrive- og lesevansker. Videre beretter hun om store søvnevansker, depresjon og angst. Selv sier hun at hun er giddesløs og tilbringer for mye tid på sofaen. Lykkepiller er forsøkt, men uten at

det hjelp. Andre plager er hjerteproblemer, astma, vonde øyne og hovne føtter. Emilie har ikke mye å rutte med og det lille som blir til overs av minstepensjonen går til datteren. Datteren tvinger henne ikke lenger til å sende penger, men nå gjør Emilie det frivillig. Hun eier ikke leiligheten sin, men hun har satt av midler til sin egen begravelse slik at søsknene ikke skal ha noe utlegg på henne.

Hildur

Hildur og ektemannen har adoptert en gutt. Da han ble voksen bygde de en generasjonsbolig. Etter hvert har de også fått en svigerdatter og to barnebarn. I tillegg har Hildur søsken som bor i nærheten og en venninne som hun pleier omgang med. Mannen er svekket, men hun fremhever fellesskapet og gleden ved å dele hverandres interesser. Tidligere jobbet Hildur deltid på fabrikk, men ikke nå lengre. Ukene går fort. Matlaging, strikking, hekling, huset og området rundt krever sitt. Dessuten drar hun inn til byen for å handle. Tidligere var de også mye på hytta, men det har opphørt på grunn av mannens reduserte helse. Det samme gjelder reiser til Syden og lengre bilturer. Før var de ofte i kirken, men hun forteller at det skjer stadig sjeldnere selv om hun fortsatt tror på Gud. Hver formiddag hviler hun en stund for å samle krefter. Hun har vondt i ryggen, leddgikt og svekket syn. Noen ganger hjelper varmeputen. Andre ganger må hun ty til smertestillende for å fungere. I tillegg får hun ukentlig behandling. Hildur forteller at hun har satt tæring etter næring hele livet og huset er et livsprosjekt. I eldre år er økonomien god, men en arvestrid mellom søsknene hennes oppleves som vanskelig.

Harry

En kone, to barn og barnebarn omgir Harry. Selv fremhever han det enestående forholdet mellom seg selv og barna. Venner kommer hjem til dem og han går på besøk til dem. På sine eldre dager driver Harry med sjarkfiske. En stor del av

dagen tilbringes i kjelleren hvor han har hobbyrom. Noen småjobber har han også påtatt seg. Av og til reiser de til Syden, men skiene har han lagt på hylla. Harry lever i den samme troen som han vokste opp med, men presiserer at han ikke er spesielt kristen. Legen pensjonerte han før tiden på grunn av helseplager. I dag sliter han med vonde ledd og hofteluddet er kunstig. Ryggen er heller ikke helt god, hørselen er nedsatt og han behandles for diabetes. Materiell standard berøres i liten grad, men han forteller uoppfordret at de ikke har hatt noe å klage på.

Hjalmar

Hjalmar ble tidlig enkemann og alenefar til tre barn. Barna presenteres ikke utelukkende som en kilde til glede. I stedet legger han vekt på at de har gitt ham både bekymring og sorg. Vanligvis reiser Hjalmar til Syden med en dame hver vinter. Kjentfolk møter han i byen. I tillegg tilbringes mye tid på kirkegården hvor han snakker med døde venner og slektninger. Dagene fortoner seg som lange og Hjalmar synes at det er vanskelig å fylle dem. Matlaging, vedbæring og rydding av snø er imidlertid oppgaver som må gjøres. Gjennom media følger han også med i politikken og han bruker penger på spilleautomater. Hjalmar er ikke redd for å dø, men han legger stor vekt på at det er umulig å vite hva som eventuelt skjer etterpå. Kristen er han ikke og livet oppleves ikke som meningsfylt. Helsen er heller ikke god. Eksempler på det er magekreft hvor hele magesekken ble fjernet, nedsatt hørsel og han føler seg skrøpeligere. Den materielle standarden beskrives derimot som god. Ikke bare fremheves nedbetalt hus, leieinntekter, månedlig trygd, men i banken står også en god del penger. Penger er det imidlertid ikke mulig å ta med seg når man dør. Derfor mener han at de heller ikke betyr så mye.

Kristine

Kristine er enke, men hun har mange andre relasjoner som er gode. Særlig fremheves betydningen av søsteren og en sønn som fortsatt bor hjemme. Den andre sønnen er etablert og har selv tre barn. Hun har kommet over mannen, men ønsker seg ingen kavaler. I stedet synes hun at eksisterende nettverk er stort nok og hun legger vekt på at hun ikke savner ytterligere sosial kontakt. Kristine har hatt sitt virke innenfor finansnæringen, men er glad for å være pensjonist. Dagene er fylt opp av forskjellige gjøremål. Blant annet forteller hun om frø, planting, stauder, planter og drivhuset sitt. Strikking og veving er andre sysler som hun liker å holde på med. Videre tilbringes mye tid på hytta og hun reiser ofte til utlandet. Mandager er det svømming og om vinteren står hun slalåm. I tillegg er hun aktiv i pensjonistforeningen og hun driver en kafè. Kristine er ikke kristen. Tidligere var hun mye plaget av sykdommer, men i dag definerer hun egen helse som god. Materiell standard betraktes også som høy. For eksempel har hun sin egen pensjon etter et langt arbeidsliv, huset er nedbetalt og hun kan reise hvor hun vil.

Konstanse

Mannen er død, sønnen og barnebarna bor langt unna, venner er borte, naboer har flyttet og Konstanse føler seg ensom. Sønnen og barnebarna kommer på besøk og de snakker sammen på telefonen, men det er for sjeldent. Hun har kombinert husmorrollen med å være dagmamma, men det er lenge siden. Konstanse har sluttet å strikke og sy, men hun vever fortsatt. Husarbeid, matlaging og hagearbeid tar også litt tid. Hele sommeren tilbringes på hytta. Konstanse ønsker å reise til Syden igjen, men har ingen å dra sammen med. Selv sier hun at dagene er for lange. Noen ivrig kirkegjenger er hun ikke, men barnetroen er bevart. Hennes erfaring med egne sykdommer er stor og hun legger særlig vekt på lymfekreften. For eksempel har den gitt henne skadde slimhinner på øynene og det gjør at hun verken kan lese eller se på tv. Videre

har hun leddgikt og hun sliter med psykiske plager som angst. Samtidig forteller hun at helsen er bedre nå enn da kreften ble oppdaget for første gang. I forbindelse med materiell standard er Konstanse mest opptatt av å fortelle om hvordan livet har lært henne å gjøre mest mulig ut av det man har og at det er viktigere enn hvor mye man har. Dessuten legger hun vekt på at hun mottar minstepensjon uten selv å gjøre noe.

Kåre²

Kåre er enkemann og savner konen sin svært mye. På tross av god kontakt med fire døtre som bor i nærheten føler han seg ofte ensom. En kjæreste hadde vært optimalt, men ikke en samboer. Kåre er veldig aktiv og innehar flere verv i en rekke organisasjoner og en liten stilling. Hver formiddag møtes flere av vennene over en kopp kaffe. På onsdager er det dans. Blåbærturer, sanking av måseegg og potetland er andre sysler som han setter pris på. Dessuten leser han litt og ser en del på tv. På tross av dette fortøner både kveldene og helgene seg som lange og triste. Barnetroen er intakt og Kåre tror at hvor mange dager man får på jorden bestemmes allerede ved fødselen. Kåre har hatt klaustrofobi gjennom hele livet. På eldre dager plages han også med øynene, svimmelhet, dårlig balanse, redusert bevegelighet i en arm og tette blodårer. Kåre sitter med stort nedbetalt hus, gård, bil og hytte. Selv fokuserer han på at det er en naturlig følge av den livsfasen som han befinner seg i.

Nils

Nils har fire barn med sin første kone. Noen år etter at hun døde giftet han seg på nytt og fikk to barn til. Den ene sønnen bor i deres felles generasjonsbolig. De øvrige barna bor spredt utover hele landet, men de møtes ofte fordi alle er så

² Kåre er født i 1918. Opprinnelig sendte jeg en forespørsel om deltakelse til kona hans, men hun var død. I stedet ønsket han å være med. Omstendighetene rundt dette er beskrevet i kapitlet om metode.

flinke til å prioritere familiesammenkomster. Enkelte dager passer han og kona barnebarn eller tar en liten bytur. Han hjelper henne med husarbeid og de steller for hverandre. Kristendommen står sentralt i livet til Nils. Blant annet legger han vekt på at det gir en trygg forankring fordi ingenting skjer tilfeldig. Helsen defineres som relativt god, men han sliter med svekket hørsel, hjerteproblemer og prostatakraft. Den materielle standarden i alderdommen er ikke noe som omtales i nevneverdig grad, men han er stolt over at han var i stand til å gi alle ungene lange utdanninger. Noe han selv aldri fikk. I tillegg fremhever han at enkelte episoder fra barndommen har satt varige spor. De handler om knapphet på mat.

Odd³

Kona til Odd lever i beste velgående, de har to barn og tre barnebarn. Familien fremheves som viktig. Det samme gjør gode venner. Pensjoneringen var nøye planlagt og dagene fylles med reiser, laksefiske, og bøker. Livssyn nevnes ikke i det helt tatt. I stedet snakker han mye om helsen sin. Særlig fremheves det at han har vært heldig fordi ingen i familien har hatt alvorlig sykdom. Svekket syn er den eneste plagen som nevnes. Den materielle standarden beskrives også som god gjennom hele livet.

Svanhild

Svanhild er gift og hun har en voksen adoptiv sønn. Forholdet til ham beskrives som svært godt, men hun bekymrer seg for hvordan det skal gå med sønnen når hun dør. Derfor håper hun at han snart finner seg en kjæreste. Svanhild beskriver seg selv som en sosial person og hun har kontakt med naboene. Tidligere drev de egen gård, men nå er dyrene borte. Omsorg for andre har hun fortsatt og hun liker friluftsliv. Blant annet går hun i fjellet, plukker bær og båten brukes flittig.

³ Dette er et av to pilotintervjuer. Odd er følgelig ikke født i 1924, men 1910.

Bilturer er også en gammel interesse som fortsatt vedlikeholdes. Det samme gjelder håndarbeid. Svanhild er læstadianer og går i forsamling. Helsen karakteriseres som god, men hoftene og føttene har blitt stivere. I tillegg sliter hun med vonde armer og nedsatt hørsel. Gjennom hele livet har de prioritert å bygge på huset og Svanhild er stolt av resultatet. Ellers legger hun vekt på at de har hatt det godt bestandig. De har hatt det de har trengt.

Sverre

Åtte barn har Sverre. For noen år siden døde det ene, men de har kommet seg videre på tross av at det var et hardt slag. Barna er stadig vekk på besøk og kona beskrives som enestående. Foruten henne har han en stor kontaktflate bestående av søsken, barnebarn, naboer og venner. Hjemmet er åpent og de legger stor vekt på gjestfrihet. Aktivitetsnivået beskrives som svært høyt og han innehar en rekke verv i ulike organisasjoner. Isfiske og andre naturopplevelser bruker han også tid på. For eksempel drar de på biltur eller til hytten sin. I tillegg sitter han både i menighetsrådet og et råd bestående av predikanter. Selv sier han at han er svært interessert i det kristelige arbeidet og at det kanskje er det aller viktigste for ham. Dessuten fremhever han gjentatte ganger at troen er et godt ankerfeste å ha. Helsen betegnes fortsatt som god. Det gjør også den materielle standarden. Ikke bare fremheves standarden, men han legger også stor vekt på hvordan en barndom med knapphet lærte han nøysomhet og å sette pris på det som han har.

Torbjørg

Torbjørg har vært enke i flere år. Dessuten har hun mistet en søster som stod henne svært nært. Ikke bare var de gode venner, men de har også bodd sammen store deler av livet. Hun har tre barn, fire barnebarn og like mange oldebarn. Den yngste sønnen bor i Oslo. Han er ikke flink til å ringe henne. Hun forteller at hun savner ham svært mye. En søster bor i nærheten, to av barna er bosatt i Tromsø, hun kjenner sine naboer og har flere venner. Ofte inviterer hun til

selskap, men selv legger hun vekt på at de viktigste mangler. Tidligere jobbet Torbjørg som pleier. Hun har en rekke hobbyer som maling, veving, frivillighetstjenesten, kreftforeningen og besøktjenesten. Mange av interessene innebærer faste avtaler i hverdagen I tillegg liker hun å gjøre ulike ting på impuls. Torbjørg har bevart sin barnetro, men forteller at noen ganger tviler hun fordi hennes sunne fornuft gjør det vanskelig å tro på himmelen. Helsen karakteriseres som middelmådig. Blant annet forteller hun om hjerteproblemer, forkalkninger i en skulder, høyt blodtrykk, isjias, dårlig rygg og hovne bein. Den materielle standarden beskrives ikke bare som middelmådig, men direkte dårlig. En rekke uheldige omstendigheter har ført til dårligere råd i alderdommen. For eksempel kausjonerte de for sønnens lån, en familiebedrift gikk konkurs og mannen spilte bort pengene deres. Når regninger er betalt sitter Torbjørg igjen med cirka 3000 kroner i måneden å leve for, men hun forteller om en stor kreativitet for å få pengene til å strekke til.

Åsta

Mannen til Åsta lever i beste velgående, forholdet til søsken beskrives som svært godt, hun har fem barn, 12 barnebarn og fire oldebarn. Mange av dem bor i byen. Noen bor til og med i samme hus. Et barnebarn bor nemlig i etasjen over henne, datteren bor under og selv har hun leilighet i midten. Familien samles ofte på hytten. Da er det gjerne 30-40 stykker med smått og stort. Selv sier hun at de er veldig familiekjære. I tillegg har hun venninner som hun møter hver tirsdag. Åsta var selvstendig næringsdrivende hele sitt yrkesaktive liv. Hverdagene nå består av lange frokoster, de legger litt kabal og leser aviser før de begynner på dagens arbeidsøkt. Helgene tilbringes derimot på hytten. Åsta mener selv at hun har passelig mye å holde på med. Barnetroen er bevart og hun sier at den får holde. Videre fremhever hun at man bør være forsiktig med å dømme andre fordi den enkelte selv skal svare for seg en dag. Helsen betraktes som god. Tidligere hadde hun både angst og depresjon, men det er tilbakelagte

sykdommer. Den materielle standarden oppleves også som god. Blant annet har de et stort hus som gir gode leieinntekter, hytten er utvidet flere ganger og de har arvet en del. Selv poengterer hun at de har det romslig og godt.

Vedlegg 2: Standardisering av intervjusituasjonene

Før selve intervjuet starter

Presentasjon av prosjektet og meg selv
Gjennomgang av deltakerens rettigheter
Eventuelle spørsmål
Skriftlig informert samtykke

Selve intervjuet

Den eldre oppfordres til å snakke mest mulig om livet sitt
Gjennomgang av guiden for å sikre bakgrunnsinformasjon fra alle om:

Barndom

Kan du fortelle om barndommen
Når ble du født
Hvor vokste du opp
Mor, far og søsken
Materiell standard
Skolegang
Hvordan var barndommen

Ungdom

Kan du fortelle om ungdommen
Når flyttet du hjemmefra
Hvor flyttet du
Hvorfor flyttet du
Utdanning
Det første yrket
Hvordan var ungdommen
Hvordan merket du krigen

Voksenlivet

Kan du fortelle om ditt voksne liv
Jobb
Karriere
Ekteskap
Etablering av familie
Forhold til barna
Aktiviteter/interesser
Tomt rede
Nettverk
Hvordan var ditt voksne liv

Alderdommen

Kan du fortelle om alderdommen

Fri fortelling om en vanlig dag/ vanlig uke

Tap av ektefelle

Var pensjoneringen frivillig eller følte du deg tvunget

Sluttet du gradvis å jobbe eller skjedde det over natten

Har du adgang til inntekt nå eller mulighet til å jobbe litt

Materielle vilkår (hus, ferier og økonomi)

Sosialt nettverk (familie, venner, kollegaer, naboer og andre)

Helse (psykisk og fysisk)

Betydning av ektefelle og barn

Aktiviteter og interesser

Kurs og muligheter for utdanning

Synspunkter på privat og offentlig omsorg

Hvordan har alderdommen vært så langt

Opplevelse av aldring og det å være gammel

Selvbildet

Trygghet

Religion

Døden

Diverse

Det fineste i livet

Det viktigste i livet

Det vanskeligste i livet

Mestring

Har du hatt kontroll over livet eller har det blitt styrt av andre

Er det forhold i samfunnet som har påvirket livet ditt

Skjellsettende begivenheter

Overganger

Hvordan har livet vært

Har du levd et vanlig/uvanlig liv

Hva ville du ha gjort annerledes

Hvordan ser du på livet fremover

Hva er det gode liv

Hvordan tror du at andre ser på eldre

Etter selve intervjuet

Takke for informasjonen

Spørre om jeg får lov til å ta kontakt igjen dersom det er behov for det

Umiddelbart nedtegne refleksjoner så langt

Vedlegg 3: Brev til informantene

Forespørsel om å delta i forskningsprosjekt ved Universitetet i Tromsø

Alderdommen er en viktig fase av livet, men vi har liten systematisk kunnskap om den. Følgelig er det viktig å få kunnskap om eldre menneskers situasjon. Derfor har professor Arne Nordøy, professor Peter F. Hjort og jeg startet en undersøkelse som er en oppfølger av Tromsø- undersøkelsen. Formålet er å forstå de eldres situasjon.

I den forbindelse ber jeg om å få intervju deg. Intervjuet består av flere deler som skal bidra til en større forståelse av hvordan eldre opplever alderdommen. Blant annet er vi interesserte i den tiden du vokste opp, etableringsfasen, det yrkesaktive livet ditt og hvordan du opplever alderdommen. Selve intervjuet varer en time eller to. Intervjuet kan enten skje ved at jeg kommer hjem til deg eller at du kommer til mitt kontor.

Dersom du ønsker å delta må du lese gjennom vedlegget, signere nederst på siden og deretter sende det til meg. Vedlagt finner du en konvolutt med frimerke. Når jeg får brevet i retur vil jeg umiddelbart kontakte deg for å avtale tid og sted.

Dersom du ønsker ytterligere informasjon er jeg glad for å bli kontaktet. Adressen min står nederst på dette arket. Du kan også ringe meg på telefon 77 62 94 62 fra mandag til fredag mellom klokken 09.00 og 15.00.

Med vennlig hilsen

Kari Brøndbo
Prosjektansvarlig

Adresse: Forskningsparken, 9291 Tromsø

Deltakernes rettigheter

1. Frivillighet

Deltakelsen i prosjektet er selvsagt frivillig. Du kan trekke deg når som helst. Du trenger ikke å begrunne at du vil trekke deg. Alle opplysninger som du har gitt vil da bli ødelagt. Det får selvsagt ingen konsekvenser for deg dersom du ikke ønsker å være med eller ønsker å trekke deg underveis. Dersom noen spørsmål i intervjuet oppleves som ubehagelig kan du velge å ikke svare på dem.

Vi ber om at du samtykker til at opplysninger som du gir kan sammenholdes med opplysninger som du har gitt i vedlegget for de som er 70 år eller eldre i Tromsø- undersøkelsen.

2. Anonymitet

Opplysningene om deg behandles strengt fortrolig. De oppbevares og brukes etter regler gitt av Datatilsynet og Regional etisk komité for medisinsk forskningsetikk i Helseregion V. Før opplysningene analyseres, blir navn og personnummer fjernet. Data oppbevares på en slik måte at gjenbruk er mulig.

3. Godtgjørelse

Du får ikke penger for intervjuet. Dersom du ønsker å bli intervjuet på Universitetet, i stedet for hjemme, dekker vi reiseutgiftene dine.

Du vil også bli kontaktet på et senere tidspunkt angående en oppfølging av prosjektet. Dette trenger du imidlertid ikke å ta stilling til nå.

For øvrig vil du få et eget eksemplar av samtykke- erklæringen. Det er innhentet nødvendig tillatelse fra Datatilsynet og undersøkelsen er tilrådd av Regional etisk komité for medisinsk forskningsetikk Helseregion V.

Klipp her.....

Jeg har lest informasjonen og er villig til å bli intervjuet

Dato..... Signatur Telefon.....

Vennligst benytt den ferdig adresserte konvolutten med frimerke som ligger vedlagt

Vedlegg 4: En oppsummering av familierelasjoner

Den overordnede kategorien er ”Relasjoner til familie”
”Relasjoner til familie” består av utsagn fra intervjuene som viser hvordan familiemedlemmer får betydning for opplevelsen av alderdommen. Den overordnede hovedkategorien har fått to hovedkategorier.

Hovedkategoriene, slik jeg har definert dem, kjennetegnes av tre egenskaper:

- A. Type relasjon (Barn/ektefelle)
- B. Opprettholdelse eller tap av relasjonen (Levende/død)
- C. Den eldres vurdering av relasjonen (God/dårlig)

Hovedkategorier/ Opplevelser	Relasjonen til barn	Relasjonen til ektefelle
God opplevelse	<ul style="list-style-type: none">• Godt forhold til barn• Bearbeidet tap av barn	<ul style="list-style-type: none">• Godt samliv• Bearbeidet tap av ektefelle
Dårlig opplevelse	<ul style="list-style-type: none">• Dårlig forhold til barn• Ubearbeidet tap av barn	<ul style="list-style-type: none">• Dårlig samliv• Ubearbeidet tap av ektefelle

Godt forhold til barn henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi barnet lever. Den eldre betrakter relasjonen som god fordi det er en eller flere former for gjensidighet, barnet har tilpasset seg samfunnet som voksen og de har tilstrekkelig kontakt.

Bearbeidet tap av barn henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi den eldre føler at hun eller han har klart å bearbeide tapet.

Dårlig forhold til barn henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. Den eldre betrakter relasjonen som dårlig fordi det ikke er noen form for gjensidighet, barnet har ikke tilpasset seg samfunnet som voksen og de har ikke tilstrekkelig kontakt.

Ubearbeidet tap av barn henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. Den eldre har mistet barnet sitt og føler ikke at tapet er bearbeidet.

Godt samliv henger sammen med en god opplevelse av alderdommen. Ektefellen lever og den eldre betrakter relasjonen som god sosialt, praktisk og følelsesmessig.

Bearbeidet tap av ektefelle henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi den eldre føler at hun eller han har klart å bearbeide tapet.

Dårlig samliv henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. Den eldre betrakter relasjonen som dårlig sosialt, praktisk og følelsesmessig.

Ubearbeidet tap av ektefelle henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen. Den eldre føler ikke at hun eller han har klart å kompensere for tapet. Det ene tapet har også medført en opplevelse av flere tap.

Vedlegg 5: En oppsummering av aktiviteter

Den overordnede kategorien er ”Aktiviteter”

”Aktiviteter” består av utsagn fra intervjuene som viser at ulike aktiviteter får betydning for opplevelsen av alderdommen. Den overordnede kategorien har fått to hovedkategorier som varierer med type aktivitet.

Hovedkategoriene, slik jeg har definert dem, kjennetegnes av tre egenskaper:

- A. Type aktivitet (Tidligere lønnsarbeid/fritidsaktivitet)
- B. Opprettholdelse eller tap av aktiviteten
- C. Den eldres vurdering av aktiviteten

Hovedkategorier/ Opplevelser	Tidligere lønnsarbeid	Fritidsaktivitet
God opplevelse	Lønnsarbeid oppretholdes	Nærvær av fritidsaktivitet
Dårlig opplevelse	Lønnsarbeid opphører	Fravær av fritidsaktivitet

Opprettholdelse av lønnsarbeid henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi lønnsarbeidet består og den eldre betrakter det som positivt. Den positive vurderingen av lønnsarbeidet får betydning for opplevelsen av alderdommen ved at den eldre legger vekt på en høy grad av kontinuitet, at det er tilstrekkelig å holde på med, aktiviteten defineres som lystbetont og den betraktes som meningsfylt.

Opphør av lønnsarbeid henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen fordi lønnsarbeidet opphører og den eldre betrakter det som negativt. Den negative vurderingen får betydning ved at den eldre legger vekt på at kontinuitet brytes, det er ikke tilstrekkelig å holde på med, noe lystbetont forsvinner og tilværelsen blir mindre meningsfylt.

Nærvær av fritidsaktivitet henger sammen med en god opplevelse av alderdommen ikke fordi lønnsarbeidet består, men fordi den eldre får mer tid til fritidsaktivitet. Den positive vurderingen av fritidsaktivitet får betydning ved at den eldre legger vekt på en høy grad av kontinuitet, at det er tilstrekkelig å holde på med, aktiviteten er lystbetont og den er meningsfylt.

Fravær av fritidsaktivitet henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen ikke fordi lønnsarbeidet opphører, men fordi den eldre mangler fritidsaktiviteter og det betraktes som negativt. Den negative vurderingen får

betydning for opplevelsen av alderdom ved at den eldre legger vekt på at det ikke er noen form for kontinuitet, det er ikke tilstrekkelig å holde på med, noe lystbetont mangler og tilværelsen mangler mening.

Vedlegg 6: En oppsummering av livssyn

Den overordnede kategorien er "Livssyn"

"Livssyn" består av utsagn fra intervjuene som viser at ulike livssyn får betydning for opplevelsen av alderdom. Den overordnede hovedkategorien har fått to hovedkategorier.

Hovedkategoriene, slik de er definert av meg, kjennetegnes av fire egenskaper:

- A. Type livssyn (Religiøst/sekulært)
- B. Et tidsaspekt (Fra fødsel til død/evighet)
- C. Et syn på hva som er virkelig (Det som kan erkjennes/ det som er hinsides)
- D. Et syn på hvem som står i tilværelsens sentrum (Menneske/Gud)

Hovedkategorier/ Opplevelser	Sekulære livssyn	Religiøse livssyn
God opplevelse	Mening med livet	Himmel og det evige liv
Dårlig opplevelse	Et liv uten mening	Helvete og fortapelse

Mening med livet henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi den eldre fokuserer på perioden fra fødsel til død og livet betraktes som meningsfylt i seg selv. Dessuten legges det vekt på at enhver er ansvarlig for sitt eget liv.

Et liv uten mening henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen fordi den eldre fokuserer på perioden fra fødsel til død og livet betraktes ikke som meningsfylt i seg selv. Dessuten legges det vekt på at den enkelte er forgjengelig.

Himmel og det evige liv henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi troen representerer et holdepunkt i tilværelsen, den er til hjelp i døden og den eldre tror på et evig liv i himmelen.

Helvete og fortapelse henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen fordi den eldre frykter døden fordi den representerer en dommedag hvor man skal stå til ansvar for sine synder og kan dømmes til et liv i helvete.

Vedlegg 7: En oppsummering av helse

Den overordnede kategorien er ”Opplevelse av helse”

”Opplevelse av helse” består av utsagn fra intervjuene som viser at helse får betydning for opplevelsen av alderdommen. Den overordnede hovedkategorien har fått to hovedkategorier som varierer med type opplevelse av helse fra opplevelse av sykdom til opplevelse av funksjonsnivå.

Hovedkategoriene, slik de er definert av meg, kjennetegnes av to egenskaper

A. Type opplevelse av helse

B. Den eldres vurdering av opplevelsen

Hovedkategorier/ Opplevelser	Opplevelse av sykdom	Opplevelse av funksjonsnivå
God opplevelse	Frisk	Godt funksjonsnivå
Dårlig opplevelse	Syk	Dårlig funksjonsnivå

Frisk henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi den eldre betrakter seg selv som frisk. Å være frisk får betydning gjennom fraværet av sykdom, smerter eller ubehag.

Syk henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen fordi den eldre betrakter seg selv som syk. Å være syk får betydning gjennom nærværet av sykdommer, smerter og plager.

Godt funksjonsnivå henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi den eldre betrakter sitt eget funksjonsnivå som godt. Godt funksjonsnivå får betydning fordi den eldre enten aksepterer at funksjoner går tapt eller det kompenseres for tapte funksjoner slik at det tidligere nivået opprettholdes.

Dårlig funksjonsnivå henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen fordi den eldre betrakter sitt eget funksjonsnivå som dårlig. Dårlig funksjonsnivå får betydning fordi den eldre ikke klarer å akseptere at funksjoner går tapt og det ikke er mulig å kompensere for tapte funksjoner slik at det tidligere nivået opprettholdes.

Vedlegg 8: En oppsummering av materiell standard

Den overordnede kategorien er ”Materiell standard”
”Materiell standard” består av utsagn fra intervjuene som viser at materiell standard får betydning for opplevelsen av alderdom. Den overordnede hovedkategorien har fått to hovedkategorier som varierer fra stabilitet til endring.

Hovedkategoriene, slik de er definert av meg, kjennetegnes av to egenskaper:

- A. Bevegelse i opplevelsen av den materielle standarden (Stabilitet/endring)
- B. Den eldres vurdering av den materielle standarden (God/dårlig)

Hovedkategorier/ Opplevelser	Stabil opplevelse av materiell standard	Endring i opplevelse av materiell standard
God opplevelse	Født med sølvskje i munnen	Startet med skje og endte med øse
Dårlig opplevelse	Smalhans hele livet	Fra overflod til smalhans

Født med sølvskje i munnen henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi den materielle standarden betraktes som god gjennom hele livet. Den gode materielle standarden får betydning fordi hverdagsøkonomien betraktes som god, den økonomiske handlefriheten defineres som stor og den eldre ser ingen grunn til økonomisk bekymring for fremtiden.

Smalhans hele livet henger sammen med en vanskelig opplevelse av alderdommen fordi den materielle standarden betraktes som dårlig gjennom hele livet. Den dårlige materielle standarden får betydning for opplevelsen av alderdommen gjennom hverdagsøkonomi som betraktes som dårlig, økonomisk handlefrihet som defineres som liten og ved at den eldre opplever økonomiske bekymringer for fremtiden.

Startet med skje og endte med øse henger sammen med en god opplevelse av alderdommen fordi den eldre legger vekt på at den materielle standarden har gått fra å være dårlig i barndommen til å bli god i alderdommen. Den gode materielle standarden får betydning for opplevelsen av alderdommen fordi hverdagsøkonomien betraktes som god, den økonomiske handlefriheten defineres som stor og den eldre ser ingen grunn til økonomisk bekymring for fremtiden.

Smalhans hele livet henger samme med en vanskelig opplevelse av alderdommen fordi den eldre legger vekt på at den materielle standarden har gått fra å være god i barndommen til å bli dårlig i alderdommen. Den dårlige materielle standarden får betydning gjennom en følelse av dårlig hverdagsøkonomi, liten økonomisk handlefrihet og den eldre ser grunn til å ha økonomiske bekymringer for fremtiden.